

ISSN 2078-6670

**ВИПУСК
1(13)/2016**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

**Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

Серія ПРАВО

2016, №1 (13)

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2016

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – Вип. 1 (13). – 268 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. Series Law. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2016. – № 1(13). – 268 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідectво про державну реєстрацію:
Серія KB 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних наук (Наказ МОН України №1328 від 12.12.2015 р.).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 10 від 26.05.2016 р.).

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2016 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

Заступники голови редколегії:

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор;

Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України;

Короєд С. О. – доктор юридичних наук;

Скоморовський В. Б. – доктор юридичних наук, доцент.

Члени редколегії:

Басиста І. В. – доктор юридичних наук, доцент;

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;

Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;

Зайчук О. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;

Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук;

Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України;

Махарадзе А. А. – кандидат юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)

Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Луцький М. І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент;

Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Луцький М. І.

Правові аспекти законодавчої діяльності ЗУНР
у сфері трудового законодавства 10

Онищук І. І.

Правовий моніторинг із використанням цифрових технологій:
інноваційний підхід.....15

Шестопалова Л. М.

Російський виклик світопорядку: поіменування.....22

Андрухів О. І.

Розвиток правового регулювання пропагування
тверезого способу життя
та реклами алкогольних напоїв в Україні 30

Гаврецька М. Й.

Правовий режим української мови в органах судової влади
Другої Речі Посполитої 37

Гуменюк Т. І.

Історико-правові умови функціонування юридичної науки
в Українській РСР (друга половина ХХ ст.).....42

Федик Л. Б.

Політико-правові погляди Митрополита А. Шептицького 49

Ілин Л. М.

Еволюція правосприйняття українців
починаючи з середини ХІХ ст.....59

Полатайко І. В.

Поняття та ознаки правової ідеології
як методологічна основа для дослідження особливостей її втілення
у правових системах сучасності 65

Яцук Н. Є.

Проблеми української правової реальності
як визначального чинника євроінтеграційних зрушень:
крізь призму досвіду соціологічної школи права 72

Кузь С. В.

Теоретико-методологічні засади праворозуміння 80

Кладченко А. О.

Становлення національного законодавства по боротьбі з корупцією.....87

Гуркова А. В.

Місцеве самоврядування України та його нормотворчість:
історико-правовий аспект.....93

Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен.....	100
 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Білінський Д. О. Про перспективи запровадження в Україні європейського досвіду правового регулювання публічних фінансових відносин	105
Глусенко А. С. Принципи бюджетної системи України як підґрунтя реалізації міжбюджетних відносин	110
Ємельянова О. О. Безнадійний податковий борг: актуальні проблеми визнання та погашення.....	119
Лісняк В. І. Реалізація стимулюючої функції податку у правовій формі диференціації податкової ставки.....	125
 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО	
Луцький А. І. Особливості укладення та зміст договорів у сфері альтернативної енергетики.....	131
Зуєва О. А. Мирова угода в процедурі банкрутства.....	139
Турчак І. О., Мельник П. В. Загальна характеристика законодавства Європейського Союзу та України у сфері туризму	146
Жукевич І. В. Оптимізація виконання судових рішень у цивільних справах.....	157
Бабецька І. Я. Охорона та захист промислової власності в Україні	162
Пленюк М. Д. Про деякі напрямки удосконалення загальних положень про зобов'язання у Цивільному кодексі України.....	169
Чернюк В. І. Аналіз законодавства та проблеми нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності	176
Шулятицький С. І. Особливості розгляду цивільних справ щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.....	183

Войцеховська Х. В.

Припинення діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: теоретичні та практичні аспекти.....	190
ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	

Марич Х. М.

Території та ресурси у галузі рекреації: еколого-правові поняття.....	198
--	-----

Книш В. В., Касіянчук В. Д.

Правове забезпечення організації виробництва паливних гранул (пелет) як альтернативного джерела енергії.....	205
---	-----

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

Басиста І. В.

Правові погляди Івана Франка: окремі грані	210
--	-----

Острогляд О. В.

Нормативно-правова основа протидії торгівлі людьми	220
--	-----

Стеблинська О. С., Міщенко П. Г.

Міжнародні стандарти забезпечення прав людини як складова діяльності органів кримінально-виконавчої системи України	227
---	-----

Огерук І. С.

Проблеми протидії злочинності мігрантів	233
---	-----

Гуцуляк М. Я., Сьоміна Н. А.

Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва.....	240
---	-----

Наголова І. Ю.

Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування	247
--	-----

Стеблинська О. С., Ярмолук О. В.

Окремі питання втечі з місць позбавлення волі або з-під варти.....	253
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Рогач О. Я.

Сучасні підходи до системи права і законодавства ЗУНР [Рецензія на монографію Луцького М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.].....	260
--	-----

Лемак В. В.

Сучасні виміри позитивного права [Рецензія на монографію Луцького Р. П. Позитивне право в контексті сучасних наукових реалій / Р. П. Луцький. – Івано-Франківськ, 2016 – 412 с.].....	263
---	-----

CONTENTS

LAW

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Lutskyy M. I.

Legal aspects of legislative activity ZUNR
in the field of labor law 10

Onyshchuk I. I.

Legal monitoring use of digital technologies:
an innovative approach 15

Shestopalova L. M.

Russia's Challenge to the World Order: the Concept of Designation 22

Andruhiv O. I.

Development of legal regulation of propaganda sober lifestyle
and advertising of alcoholic drinks in Ukraine.....30

Havretska M. Y.

Legal status of Ukrainian language in judicial authorities during
the Second Polish Republic 37

Humeniuk T.I.

Historical and legal conditions of juridical science functioning in
Ukrainian SSR (the second half of the 20th century).....42

Fedyk L. B.

Political and legal views of Metropolitan A. Sheptytsky 49

Ilyn L. M.

Evolution of understanding Ukrainians since
the mid XIX century.....59

Polatayko I. V.

Concept and characteristics of legal ideology
as a methodological basis for the study of the features
of its realization in modern legal systems.....65

Jatsuk N. E.

Problems of Ukrainian legal reality as the determining factor
of European integration shifts: in the light
of the experience of the sociological school of law.....72

Kuz S. V.

Theoretical and methodological principles of law.....80

Kladchenko A. A.

Formation of national legislation to combat corruption.....87

Gurkova A. V.

Local government of Ukraine and norm-setting:
the historical-legal aspect.....93

Galyonkina Y. S.	
Law education sociocultural phenomenon.....	100

**CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND
PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW.
JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR**

Bilinskyi D. A.	
On the prospects of introduction in Ukraine the European experience of public regulation of financial relations	105

Gusenka A. S.	
The principles of the budget system of Ukraine as the basis for implementation of intergovernmental relations	110

Yemelyanov O. A.	
Hopeless tax debt: current problems of recognition and repayment	119

Lisnyak V. I.	
Realization of stimulating function of tax in a legal form of tax rate's differentiation.....	125

**CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS.
PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Lutskiy A. I.	
Features of the conclusion and the content of contracts in the sphere of alternative energy	131

Zueva O. A.	
The amicable settlement in bankruptcy proceedings	139

Turchak I. O., Melnyk P. V.	
General characteristic of the European Union legislation and Ukraine in the sphere of tourism	146

Zhukevich I. V.	
Optimization of the execution of court decisions in civil cases	157

Babetska I. Y.	
Features of registration of signs are for commodities and services	162

Plenjuk M. D.	
Ways of improving the general provisions on liability in the Civil Code of Ukraine.....	169

Chernyuk V. I.	
Analysis of legal issues and regulatory framework of innovation activity.....	176

Shuliatytskyi S. I.	
Peculiarities of civil proceedings to establish fact that the birth or death is on the temporarily occupied territories of Ukraine.....	183

Voytsekhovska H. V.

Termination activity of the Fund Deposit Guarantee:
theoretical and practical aspects.....190

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Marych Kh. M.

Areas and resources in the frame of recreation:
the environmental and legal concepts.....198

Knysh V.V., Kasiyanchuk V. D.

Legal support of the organization as an alternative source
of energy production of fuel pellets.....205

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION

Basysta I. V.

Legal views of Ivan Franko: facets of individual 210

Ostrohliad O. V.

Normative-legal basis to combat human trafficking 220

Steblynska O. S., Mishchenko P. G.

International standards support human rights as a part
of criminal activity-executive of Ukraine 227

Oheruk I. S.

Problems of combating migrants crime 233

Gutsulyak M. J., Semina N.A.

Features of inspection of the scene in the investigation
of the stealing in construction.....240

Nagolova I.U.

Specify how the commission offense during
the pretrial investigation 247

Steblynska O. S., Yarmolyuk O. V.

Some questions specification escape from prison or custody.....253

REVIEWS

Rogach O. Y.

New approaches to system law legislation ZUNR [Review of the monography Lutskyi M. I. Law and legal system of the West Ukrainian People's Republic/ M. I. Lutskyi. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.].....260

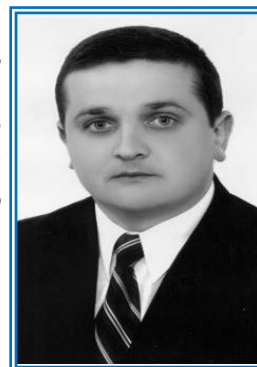
Lemak V. V.

Current measurements of positive law [Review of the monograph Lutskyi R. P. Positive law in the context of modern scientific realities / R. P. Lutskyi. – Івано-Франківськ, 2016 – 412 с.].....263

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

УДК 340.11

*Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
перший проректор
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗУНР У СФЕРІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті здійснюється аналіз законодавчої діяльності національного уряду ЗУНР у сфері трудового законодавства. Акцентується увага на тому, що не зважаючи на складну соціально-економічну і політичну ситуацію, у сфері регулювання трудових відносин відбулися суттєві зміни з бік покращення соціального становища найманих робітників та гарантування їхніх прав. Одночасно визначаються основні причини недалекозорості законодавців та недотримання визначених законами норм, зокрема 8-ми годинного робочого дня. Окрема увага приділяється проблемі соціального захисту окремих груп населення, які постраждали в умовах військових дій.

Ключові слова: ЗУНР, правова система, ЗУНР, трудове законодавство, право соціального забезпечення, законодавча практика.

Постановка проблеми. Особливістю української демократичної революції початку ХХ ст. була актуальність вирішення соціального питання, що було закономірним з огляду на складну соціально-економічну ситуацію. В умовах становлення і розвитку державності на західноукраїнських землях, приймалися численні нормативно-правові акти, що регламентували особливості працевлаштування, соціального захисту, забезпечення майнових прав і фінансового забезпечення.

Для законотворчої практики ЗУНР, не доцільно говорити про трудове законодавство як окрему галузь права. У той час, класичним був поділ на цивільне та кримінальне право. Норми трудового законодавства були складовою цивільно-правових відносин, а тому відбувалася рецепція норм австрійського права. Одночасно, зважаючи на вимоги часу та рівень суспільних інтересів населення, приймалися численні нормативно-правові акти, що регламентували особливості працевлаштування, соціального захисту, забезпечення майнових прав і фінансового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження системи права і законодавства ЗУНР не є новим для вітчизняної історико-правової науки, однак є цілий комплекс проблем, що вимагають ґрунтовного аналізу, систематизації. Закономірно,

основний акцент вітчизняних науковців здійснюється на сферу земельного, конституційного та адміністративного законодавства, а проблемі трудового законодавства та права соціального забезпечення не приділяють належної уваги.

Серед вітчизняних науковців, проблемі соціального забезпечення окремих категорій населення ЗУНР приділяла увагу Н. Т. Скуталіна.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз змісту нормативно-правових актів ЗУНР, що регулювали сферу трудового законодавства, а також права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з того, для Наддніпрянської України ідеї соціалістичного спрямування отримали широку підтримку. Для Західноукраїнських земель вони були менш актуальними з огляду на аграрний характер регіону. Більше того, Директорія УНР своїм трудовим та соціальним законодавством мала протистояти гаслу більшовиків – «земля народу, фабрики – робітникам», а тому здійснювала активні заходи для отримання підтримки пролетаріату. Для Галичини, Буковини та Закарпаття актуальнішим було розв'язання аграрного питання, а вже потім врегулювання відносин у сфері найманої праці і т.д. Першочерговим завданням національного уряду ЗУНР було розв'язання складної соціально-економічної ситуації, спровокованої як наслідками Першої світової війни, так і подіями українсько-польського протистояння.

У рамках забезпечення правового змісту норм трудового законодавства та регулювання соціального захисту населення ЗУНР варто виокремити основні напрямки, в рамках яких здійснювалася відповідна політика. По-перше, основний акцент робився на врегулювання соціально-економічного становища держави, фінансового забезпечення та фінансової реформи. По-друге, соціальне забезпечення та фінансова допомога для окремих груп населення була актуальною, оскільки мала на меті забезпечити підтримку уряду з боку широких верств населення. Основними категоріями людей, яким надавалася фінансова допомога були вчителі, державні службовці, працівники залізниць, а також малозабезпечені прошарки населення, вдови і сироти. По-третє, було прийнято ряд нормативних актів, що регулювали сферу трудових відносин і гарантували ряд соціальних прав для робітників республіки.

Такий висновок можна зробити на підставі змісту відозви ЗУНР «Горожанам Західно-Української Народної Республіки», у якій аналізуються жахливі наслідки Першої світової війни та визначаються подальші кроки уряду щодо вирішення основних проблем. Ключовим завданням влади визначалося творення суверенної держави «без пануючих і поневолених і тому наша держава не тільки республіканська, але й народна, де всі горожани вирішуватимуть свою долю» [5, к. 17]. Одночасно у відозві наголошувалося на тому, що в той переломний момент важливо зберегти лад і порядок, не допустити до безладдя, оскільки це може звести нанівець народне визволення [4, с. 272]. Вказувалося на важливість вирішення соціальних питань: соціальний захист нещасних жертв кривавої війни; турбота про покращання незадовільного стану народного здоров'я; оголошення державою амністії для політичних ув'язнених. «Воєнні інваліди, вдови, жертви воєнного лихоліття та воєнні сироти одержать окреме державне забезпечення» [5, к. 17].

Характеризуючи норми трудового законодавства періоду ЗУНР, варто зауважити, що вони реалізовувалися в рамках загальної роботи щодо впорядкування соціального забезпечення населення краю, в тому числі і найманих працівників. Активним на реформування у сфері трудового законодавства виявився квітень 1919 р. Так, 12 квітня був прийнятий Закон УНРади «Про запровадження 8-годинного робочого дня», у якому

вказувалося, що як на приватних, так і на державних підприємствах мав бути встановлений 8-мигодинний робочий день без урахування перерви на обід. Одночасно було зауважено, що таке розпорядження не стосувалося тих, хто працював на землі. Регулювання праці селян передбачалося вирішити окремим законом. У ст. 2 підприємствам надавалися права у випадку погодження з робітниками, змінювати пропонувані обсяги робочого дня, але за зміни оплати праці [1, с. 59].

Норми цього закону досить детально регламентували розпорядок робочого дня. У ст. 3 Закону зазначалося, що для працівників, які працюють у дві зміни, робочий день триває з 6 ранку до 2 години дня, і з 2 години дня до 10 години вечора. Для підприємств, робочий день яких не є повним, початок робочого дня пропонувалося визначати відносно пори року, а саме: у літній період (з 1 квітня до 1 жовтня) – з 6 години ранку, а у зимовий період (з 1 жовтня до 1 квітня) – з 7 години ранку [1, с. 59]. На практиці реалізація цього закону відбувалася таким чином, що державні підприємства працювали як правило, у дві зміни, а приватні – самі визначали розпорядок робочого дня і укладали з працівниками додаткові договори про продовження робочого дня, як правило не доплачуючи за надлишкову працю.

Одночасно у законі пропонувалося створити контролюючий орган за дотриманням виконання норм 8-ми годинного робочого дня і забезпечення соціальними гарантіями працівників. Можна припустити, що таким органом мала бути своєрідна профспілкова організація, контроль, у якій виконували делегати від промислових установ та місцевих органів влади. Цей закон набував чинності з 1 травня 1919 р., а недотримання його норм мало бути регламентоване окремим промисловим законом [1, с. 59].

Дата набрання чинності закону про 8-ми годинний робочий день з 1 травня була символічною, оскільки 25 квітня було прийнято Розпорядження Державного секретаріату «Про обов'язкове святкування 1 травня, свята трудового люду», оголошувало, що щороку 1 травня є неробочим днем і визнається святом усіх хто працює [2, с. 63-64].

Актуальним у контексті дослідження трудового законодавства періоду ЗУНР є норми правових актів, що регламентували рівень соціального захисту окремих категорій населення. Так, 26 січня 1919р. було прийнято Розпорядження Секретаріату фінансів «Про одноразовий надзвичайний додаток державним службовцям, пенсіонерам, вдовам і сиротам», у якому регулювалася процедура виплати фінансової допомоги державним службовцям, пенсіонерам, а також вдовам і сиротам військових, що загинули в роки Першої світової війни та під час українсько-польської війни [3, с. 4]. Цей документ, вкотре підтвердив орієнтування українських правників на норми австрійського права, оскільки передбачав грошові виплати державним службовцям. Ст. 1 цього розпорядження скеровувала органи влади до норм Розпорядження австрійського міністра фінансів від 11 вересня 1918 р. та Розпорядження австрійського міністерства залізниць від 21 вересня 1918 р. [3, с. 4]. У цих документах чітко регламентувалася система класифікації працівників залізниць з визначення їхнього статусу та рангу, а також визначалася сума фінансової допомоги, що видавалася за якісну роботу та за роботу під час бойових дій. Ст. 2 цього закону визначала процедуру надання фінансової допомоги іншим державним службовцям, а також вдовам і сиротам, які втратили свого годувальника під час військових дій.

Цікавою нормою, а відповідно і категорією населення, є так звані особи, що «побирають дари з ласки», або, як їх кваліфікували у австрійському законодавстві «Gnadengabe» [3, с. 4]. До цієї категорії належали особи, які проживали виключно за рахунок соціальної допомоги з боку держави оскільки мали певні фізичні чи психологічні

вади. Терміном надання фінансової допомоги визначалося 1 лютого 1919 р. Одночасно передбачалося, що фінансову допомогу отримують ті працівники залізниць, які отримували її в листопаді. Таким чином, можна стверджувати, що керівництво ЗУНР, не зважаючи на складну фінансову ситуацію, намагалося проводити активну соціальну політику в сфері забезпечення мало захищених верств суспільства, а також преміювати окремі категорії державних службовців.

Висновки. Таким чином, у сфері правового забезпечення найманих працівників урядом ЗУНР було вжити заходи, щодо встановлення 8-ми годинного робочого дня та оголошення 1 травня святковим днем. Така політика у сфері трудового господарства була непослідовною і безпосередньо залежала від державного регулювання у промисловій сфері. Зважаючи на те, що урядовці ЗУНР відмовилися від ідеї націоналізації підприємств краю, дотримання декларованих законами норм було умовним. З іншого боку, в умовах війни з Польщею приймалися постанови про підвищення темпів та обсягів виробництва, що досягалося тільки шляхом збільшення робочого дня.

Впровадження 8-ми годинного робочого дня та започаткування святкування 1 травня як дня найманих робітників, дозволяє говорити про забезпечення соціальних стандартів серед працівників державних та приватних підприємств. Нажаль в УНРади не було часу і можливості для того, щоб сформувані цілу систему соціальних стандартів у сфері трудових відносин, а приватний сектор виробництва не завжди дотримувався встановлених правових норм.

Умови війни з Польщею та глибока соціально-економічна криза були основними перешкодами для нормалізації соціальної політики держави та регулювання трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Закон Української Національної Ради про запровадження 8-годинного робочого дня // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав. – 1919. – Вип. 8. – 30 квітня. – С. 59.
2. Розпорядок Державного секретаріату про обов'язкове святкування кожного року 1 травня, свята трудового люду // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав. – 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 63-64.
3. Розпорядок Державного секретаріату фінансів спільно з іншими державними секретаріатами про одноразовий надзвичайний додаток державним службовцям, пенсіонерам, вдовам і сиротам // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав. – 1919. – Вип. I. – 31 січ. – С. 4.
4. Стукаліна Н. Т. Правові основи соціального захисту військовослужбовців Західноукраїнської Народної Республіки / Н. Т. Стукаліна // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2006. – № 571. – С. 272–275.
5. Центральний державний історичний архів України (Львів). – М/ф № 87263. – К. 17.

Луцкий М. И. Правовые аспекты законодательной деятельности ЗУНР в сфере трудового законодательства

В статье проводится анализ законодательной деятельности национального правительства ЗУНР в сфере трудового законодательства. Акцентируется внимание на том, что, несмотря на сложную социально-экономическую и политическую ситуацию в сфере регулирования трудовых отношений произошли существенные изменения в сторону улучшения социального положения наемных работников и обеспечения их прав. Одновременно определяются основные причины недальновидности законодателей и несоблюдение определенных законами норм, в том числе 8-ми часового рабочего дня. Особое внимание уделяется проблеме социальной защиты отдельных групп населения, пострадавших в условиях военных действий.

Ключевые слова: ЗУНР, правовая система, трудовое законодательство, право социального обеспечения, законодательная практика.

Lutsky M. I. Legal aspects of legislative activity Western Ukrainian People's Republic in the field of labor law

The article analyzes the legislative activity of the national government ZUNR in the field of labor law. The attention is focused on the fact that, despite the difficult socio-economic and political situation in the sphere of regulation of labor relations there have been significant changes in the direction of improving the social situation of employees and ensure their rights. At the same time identifies the main causes of short-sightedness and failure to comply with certain legislative provisions of the Law, including eight-hour workday. Particular attention is paid to the problem of social protection of certain groups of victims of military operations.

Key words: WUPR, the legal system, labor law, social security law, legal practice.

УДК 340.115

Онищук Ігор Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД

В науковій статті здійснено теоретичне обґрунтування використання цифрових технологій в процесі правового моніторингу. З'ясовано передумови формування електронного моніторингу нормативно-правових актів і правової системи загалом за допомогою цифрових технологій.

Обґрунтовано перспективи та доцільність створення електронної форми правового моніторингу для безперервного та постійного поповнення банку даних про розроблювальні та прийняті нормативно-правові акти й практику їх застосування з максимальною доступністю для громадян.

Формування різних критеріїв і показників оцінки якості об'єктів правового моніторингу безпосередньо пов'язано з індексуванням правової інформації.

Ключові слова: правовий моніторинг, цифрові технології, інформаційний процес, інформаційно-пошукова система, нормативно-правовий акт, правове регулювання.

Постановка проблеми. В епоху digital-технологій все більша кількість державних установ, інституцій, громадських організацій та компаній пишаються використанням інноваційного підходу в різних сферах, а особливо в цифровому просторі, на якому останнім часом зосереджено основну увагу. В інформаційному суспільстві інтенсивно розвивається сектор збору та використання інформації, що займається в основному створенням і поширенням матеріалів та інновацій (технологій) виробництва. На кожну соціальну зміну реагує закон, який не є чимось іншим, як доказом поточного суспільного розвитку та стану людей, яким він слугує.

Поняття інформаційного суспільства давно знаходиться в орбіті інтересів Європейського Союзу, який ставить собі за мету формування суспільства нового типу, заснованого на знаннях, у яких цифрові технології збору, обробки, передачі та використання інформації доступні й дешеві.

Активізація розвитку автоматизованих інформаційних систем сприяє впровадженню правового моніторингу за допомогою електронних форм збору, обробки та аналізу вихідних даних щодо реалізації нормативної правової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна юридична наука зводить правовий моніторинг, в основному до моніторингу законодавства і правозастосовної практики. Далеко не вичерпані можливості дослідження форм правового моніторингу. Розпорошеність моніторингових досліджень негативно позначається на процесі корекції чинного законодавства, державної стратегії та програм України.

Зазначену проблематику досліджували такі закордонні вчені, як А. Бурдзяк, С. Буркгард, В. Головіна, Л. Діні, В. Іванов, С. Кабишев, Т. Максвел та ін. До когорти українських учених-дослідників правового моніторингу зараховують О. Боринську, Ю. Градову, Є. Довженко, О. Зайчука, В. Косовича, В. Купрія, О. Копиленка, Л. Паливоду, І. Шутака та ін.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає в теоретичному обґрунтуванні використання цифрових технологій в процесі моніторингу нормативно-правових актів (далі – НПА) та правової системи України загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система електронного інформаційного спостереження в строго структурованих технічних системах чітко обумовлена та визначена. Навпаки, більш відкриті суспільні системи менш формалізовані, втім представляють підвищену складність в управлінні. Тому організувати електронну систему моніторингу інформації про динаміку розвитку правової системи видається складним завданням.

Інноваційний підхід забезпечує якісний розвиток суб'єктів і систем на основі використання певної сукупності нововведень; передбачає цілеспрямовану взаємодію керівної та керованої підсистем як активних суб'єктів в моніторинговому просторі, їх продуктивну діяльність.

З-поміж інноваційних цифрових технологій слід виокремити використання гео-локаційні програми, мобільні додатки, канали потокового відео, мультимедійні ЗМІ, 3D моделювання, тач-панелі, сенсорні пристрої, LED технології, активну інтеграцію з соціальними медіа тощо.

Інформаційний процес як об'єкт технологізації, здійснюється за певними стадіями, поділяється на операції, має свої алгоритми. В соціальній сфері суспільства, спочатку готується інформаційне забезпечення соціальних процесів. Згодом відбувається технологізація даного виду інформації та розробка й впровадження соціальних технологій в практику [2, с. 35].

Слід зазначити можливості використання теоретичних підходів інформатики та інформаційних критеріїв для практичної оцінки низки характеристик інформаційних масивів, у тому числі й тих, що містяться в НПА. До числа таких характеристик в першу чергу належать, наприклад, цілісність сукупності масивів у складі розділів законодавства, несуперечність фрагментів інформаційного масиву, моделювання логічної структури норми права й оптимізації процесів прийняття рішень [4, с. 13].

Оцінку НПА можна здійснювати за даними соціологічного опитування, проведеного в рамках мережі Інтернет на сторінці Міністерства Юстиції України. Її відвідувачам, які ознайомившись з об'єктивною різноплановою багатоаспектною інформацією про прийняті НПА, можна запропонувати класифікувати НПА за такими параметрами: найбільш очікувані; найбільш успішно реалізовані; найбільш соціально орієнтовані; найбільш цитовані у ЗМІ; найбільш лобістські; найбільш суперечливі; найбільш популістські; найбільш корупціогенні; найменш ресурсно забезпечені; найменш ризикові; найменш ясні; найменш справедливі тощо.

Важливою особливістю соціальних мереж є можливість обговорення і коментування подій до їх початку або після їх проведення. За допомогою вказаної опції можна направити цільову аудиторію на сприйняття інформації, до початку прийняття нормативно-правових актів, визначити можливі проблемні місця, посилити найбільш важливі з точки зору аудиторії правові моменти.

На сьогодні більшість українських і ще більше закордонних інституцій мають свою сторінку в соціальних мережах. Під «соціальними медіа» розуміють об'єднання різних видів ресурсів, призначених для обміну інформацією між користувачами. До соціальних медіа відносять такі соціальні мережі як Facebook, Twitter, FourSquare, V Kontakte, Odnoklassniki, Digg, Youtube, Myspace, Wikipedia, блоги, мікроблоги та багато інших. Ці ресурси характеризуються наявністю спільноти користувачів та їх взаємодією навколо певного виду контенту.

Соціальні медіа збирають багатомільйонну аудиторію користувачів і цей показник постійно зростає. Одним з основних трендів є створення «майданчиків» заходів в рамках соціальної мережі. Прикладом може послужити сервіс «Events» www.facebook.com або «Зустрічі» в www.vkontakte.ru. Ці сервіси являють собою повноцінні сторінки – спільноти, поряд з групами і публічними сторінками. Цей функціонал дозволяє розширювати комунікацію з учасниками спільноти або групи/сторінки за рахунок доповнення онлайн-комунікації оффлайн – складової, – наприклад, – організувати зустріч учасників спільноти, запросити всіх на захід. При цьому для заходу завжди є стартова аудиторія [1].

Головною проблемою впровадження електронної форми правового моніторингу, безсумнівно, є вироблення так званих вимірювачів параметрів якості чинного законодавства, системи критеріїв та показників стану всієї системи правотворчості та правореалізації. Вони необхідні для формалізації всіх систем і підсистем об'єкта правового моніторингу та подальшого використання у створенні алгоритму програм ЕОМ, які необхідно буде розробляти для автоматизованого процесу правового моніторингу.

Законодавці повинні реагувати на мінливу реальність, бо Інтернет стає засобом, яким користується все більше і більше людей по всьому світу. В останні десятиліття кількість користувачів мережі зросла майже в 4 рази, що становить 30% населення нашої планети. Явище розширення сфери доступу до Інтернет і сучасних технологій називають інформатизацією. Результатом цього процесу є формування «інформаційного суспільства» [6, с. 10].

До прикладу, канадський Strategy Institute [10], незалежна науково-дослідна організація провела в 2014 р. дослідження, яке показало, що 85% осіб, які приймають рішення в уряді та в приватному секторі, погодилися з тим, що ефективність регульовального впливу НПА набагато вища після успішних консультацій з громадськістю. Традиційні методи взаємодії, такі, як фокус-групи та обговорення, публічні зібрання й наради з представниками професійних громад, як і раніше, є найбільш плідними. При цьому, спостерігається помітне зростання в застосуванні процедур інтернет-діалогу:

1. Фокус-групи / Обговорення (21,8%).
2. Публічні збори (20,8%).
3. Наради (13,9%).
4. Інтернет-діалог (9,9%).
5. Зустрічі з громадянами (7,9%) [7].

Канадські дослідники з'ясували, що консультації виконують не тільки функцію інструменту для оцінки наслідків впливу передбачуваних ініціатив уряду. Для держави важливо сформулювати консенсус, тим самим знявши можливо значну невизначеність і напругу в стосунках з громадянським суспільством. Консультаційний процес, ставши обов'язковим, створює особливу культуру конституційного процесу прийняття рішень. При цьому не можна допустити «консультаційної перевтоми», в зв'язку з чим необхідно

удосконалювати як сам консультаційний процес, ще й віднаходити інші форми демократизації правотворчості [3, с. 61-62].

Таким чином, громадське обговорення проектів НПА в Канаді, сприяє створенню своєрідного досьє проекту НПА, що містить розділ, умовно званий «соціальний паспорт законопроекту». Підвищений рівень технологій та обґрунтованість методик проведення громадських обговорень при максимальній прозорості засад формування експертних груп, критеріїв та правил оцінки забезпечує захист від упередженості та необ'єктивності. Формується культура відповідальної участі громадян у державних органах влади, що й слід враховувати в процесі демократизації правотворчості України.

Система таких вимірників необхідна не тільки для того, щоб виробити підстави якості об'єкта моніторингу, але ще й для того, щоб ще на першій стадії (збору інформації) відокремити відомості адекватного характеру від так званих «шумів» і дезінформації, спотворених відомостей про спостережувані правові процеси.

Для формування системи вимірників якості правової інформації необхідні процедури (операції) перетворення інформаційних відомостей про нормативний та правореалізаційний масив в пошукових образах, тобто найбільш узагальнені відомості. Ці процедури в якійсь мірі аналогічні з дослідницькою діяльністю, пов'язаною з роботою над науковим текстом, в ході якої також потрібне наукове узагальнення. Формування наукових понять, категорій і конструкцій, теоретичних моделей як ступенів пізнання об'єктів і явищ також пов'язане зі створенням узагальнень і наукових образів.

Формування різних критеріїв і показників оцінки якості об'єктів правового моніторингу безпосередньо пов'язано з індексуванням правової інформації.

Індексування правової інформації – процес перетворення в пошуковий образ текстів та змісту правової інформації з допомогою спеціальної штучної мови, заснованої на використанні відповідних правових дескрипторів (ключових слів і словосполучень).

При розробці згаданих вимірників стану об'єкта моніторингу (індикаторів) формується спеціальна інформаційно-пошукова мова, дескрипторного типу, що володіє великим словниковим складом і дозволяє найбільш повно виразити зміст нормативно-правової інформації.

Інформаційно-пошукова мова дескрипторного типу – спеціальний пошуковий лінгвістичний засіб використання ключових слів, дескрипторів.

Спеціальна пошукова мова формалізує правові тексти з допомогою правових тезаурусів (словників) і правових дескрипторів (ключових слів і словосполучень).

Формалізація правової інформації за допомогою такої мови необхідна для того, щоб електронна обчислювальна система змогла в автоматизованому режимі вибрати розпізнати та проаналізувати необхідну для оцінки правову інформацію.

Прямий та безпосередній вплив на процес систематизації НПА здійснюють соціальні зміни. Перераховані вище способи систематизації вже давно стали анахронізмом. Майже в усіх країнах здійснився загальний перехід на комп'ютеризований облік НПА.

При кожному органі державної влади України існують автоматизовані інформаційно-пошукові системи правової інформації.

Системи, за допомогою яких здійснюється пошук інформації, називаються інформаційно-пошуковими системами (ІПС). Процедура пошуку починається із запиту до інформаційно-пошукової системи. Система виконує пошук у масиві інформації таких документів, які задовольняють зроблений запит, причому успіх пошуку суттєво залежить від точності формулювання запиту. Найбільш сучасні пошукові системи містять у собі не

просто масиви документів, а банки даних. У них зберігається різноманітна інформація, необхідна фахівцям для вирішення своїх задач. Сучасні системи пошуку також існують у мережі Інтернет [5].

Сучасні юристи використовують правові інформаційно-пошукові системи з метою підвищення ефективності своєї роботи. У певній мірі вже сформувався український ринок таких продуктів. Проведемо короткий огляд основних ІПС.

Потужна інформаційно-пошукова система «Ліга:Закон» залишається безперечним лідером. Інформаційно-аналітичний центр «Ліга» пропонує широкий вибір систем інформаційно-правового забезпечення: «Ліга:Закон Класик», «Ліга:Закон Юрист», «Ліга:Еліт», «Ліга:Бізнес», «Ліга:Бухгалтер» [5].

Одним з основних недоліків систем юридичного інформаційного пошуку є відсутність ефективного представлення семантичного співвідношення між потребами в інформації та інформаційного вмісту документів. Ця проблема особливо актуальна для міжмовного інформаційного пошуку. В даному випадку відсутність знання іноземної мови не дозволяє користувачам правильно формулювати запити, і таким чином, результати пошуку неточні [8, с. 163].

Т. Максвел і С. Буркгард запропонували два підходи до правових інформаційно-пошукових систем, які побудовані на інструкції інженерії знань (ІЗ) та нейролінгвістичному програмуванні (НЛП). Огляд кожного з підходів передбачає, що пошук, ґрунтуючись виключно на інструкції інженерії знань не є стійким в довгостроковій перспективі. НЛП-моделі, засновані на використанні ІЗ пов'язані з набором навичок юристів. Пов'язавши НЛП на основі ІЗ з поняттям допиту, і ментальними моделями юристів підтримки закону, можемо тепер побачити можливість застосувати НЛП для основних навичок юридичної професії. Внаслідок масштабування масиву електронного юридичного тексту, інформація стає швидко доступною. Необхідно розглядати наслідки збільшення обсягів правової інформації з повагою до пошуку повноти й точності інформації. Якщо правові бази даних переповнені висновками низької якості (ті, що в минулому залишилися неопублікованими), значний обсяг інформації переважатиме над точністю. Збільшиться витрата людського часу та зусиль на сортування інформації [9, с. 71].

Довідкова інформаційно-пошукова система дає можливість кожному створити свою користувацьку базу даних. З розвитком Інтернету з'явилася можливість працювати з правовою інформацією в оперативному режимі.

Довідкова інформаційно-пошукова система дає можливість кожному створити свою користувацьку базу даних. З розвитком Інтернету з'явилася можливість працювати з правовою інформацією в оперативному режимі.

Для сприяння проведенню правового моніторингу необхідно створити єдиний державний інформаційно-аналітичний центр «Правовий моніторинг». Основними завданнями такого центру мають стати:

- сприяння розвитку правового моніторингу в Україні;
- сприяння в законопроектній діяльності Верховної Ради;
- аналіз результатів законодавчої діяльності;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчої діяльності та законодавчого процесу;
- надання допомоги законодавчим (представницьким) органам державної влади в проведенні моніторингу та підготовки доповідей про стан законодавства;

- вивчення та аналіз закордонного досвіду оцінки результатів правозастосовної практики, їх використання в законодавчій діяльності;
- формування інформаційно-цифрового банку даних «Моніторинг законодавства і правозастосовної практики»;
- експертне, методичне, аналітичне, інформаційне забезпечення правового моніторингу.

Висновки. Цифрові технології, зокрема електронні інформаційно-аналітичні напрямки діяльності, мають неабияке значення для розвитку системи правового моніторингу. Найбільш вагоме завдання полягає у створенні інтегральної комплексної моніторингової експертизи, сформованої за чіткими критеріями та доступної за своїм виконанням для контролю й адекватного його застосування.

Доцільно створити електронну інформаційно-пошукову систему, оригінальний сайт і розробити особливу електронну форму для безперервного та постійного поповнення банку даних про розроблювальні та прийняті НПА й практику їх застосування з максимальною доступністю для більшості громадян країни.

За своїм новаторським призначенням діяльність єдиного державного інформаційно-аналітичного центру передбачає органічне поєднання науково-методологічного, експертно-методичного, організаційно-практичного, інформаційно-аналітичного, освітньо-кадрового і, головне, законотворчого напрямків роботи.

Список використаних джерел

1. Головина В. В. Digital технологии в менеджменте событийных коммуникаций / В. В. Головина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2013/06/25119>.
2. Иванов В. Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления [Текст] / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев. – 2-е изд. – М. : ЗАО "Издательство «Экономика», 2001. – 324 с.
3. Кабышев С. В. Демократизация правотворчества в Канаде / С. В. Кабышев // Юридическая техника. – Нижний Новгород, 2014. – №8. – С. 61–62.
4. Правовая информатика : [Учеб. и практикум для прикладного бакалавриата] / под ред. В. Д. Элькина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 398 с.
5. Системи інформаційно-правового забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://informatuka.at.ua/publ/lekciji/lekcija_1_3_sistemi_informacijno_pravovogo_zabezpechennja/2-1-0-5.
6. Burdziak A. Technologia informacyjna dla prawników / A. Burdziak, Ł. Cieślak, Ł. Goździaszek, S. Kotecka, P. Pęcherzewski, P. Rodziewicz, A. Zalesińska // Wydawca Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. – Wrocław, 2011. – 178 s.
7. Consultation on the Canada Business Corporations Act. – [Electronic text data]. – Mode of access : http://www.ic.gc.ca/eic/site/cilp-pdci.nsf/eng/h_cl00867.html. – Title from screen.
8. Dini L., Liebwald D., Mommers L., Peters W., Schweighofer E., Voermans W. Cross-lingual legal information retrieval using a WordNet architecture / L. Dini, D. Liebwald, L. Mommers, W. Peters, E. Schweighofer, W. Voermans // Proceedings of ICAILACM Press. – New York, 2005. – P. 163–167.
9. Maxwell T., Burkhard S. Concept and Context in Legal Information Retrieval / K. Maxwell, B. Schafer // Legal Knowledge and Information Systems – JURIX 2008. – P.

63–72.

10. Strategy Institute. – [Electronic text data]. – Mode of access : www.strategyinstitute.com/dsp_conferences.php. – Title from screen.

Онищук И. И. Правовой мониторинг с использованием цифровых технологий: инновационный подход

В научной статье осуществлено теоретическое обоснование использования цифровых технологий в процессе правового мониторинга. Выяснено предпосылки формирования электронного мониторинга нормативно-правовых актов и правовой системы в целом с помощью цифровых технологий.

Обоснованы перспективы и целесообразность создания электронной формы правового мониторинга для непрерывного и постоянного пополнения банка данных о разрабатываемых и принимаемых нормативно-правовых актах и практике их применения с максимальной доступностью для граждан.

Формирование различных критериев и показателей оценки качества объектов правового мониторинга непосредственно связано с индексированием правовой информации.

Ключевые слова: правовой мониторинг, цифровые технологии, информационный процесс, информационно-поисковая система, нормативно-правовой акт, правовое регулирование.

Onyshchuk I. I. Legal monitoring use of digital technologies: an innovative approach

The article contains the theoretical justification for the use of digital technologies in the process of legal monitoring. It was clarified the prerequisites for the formation of the electronic form of monitoring of normative legal acts and the legal system as a whole.

Justified the prospects and feasibility of establishing an electronic form of legal monitoring for the continuous and constant updating of the data bank developed and adopted normative legal acts and their application for maximum accessibility for citizens.

The formation of different criteria and indicators to measure the quality of legal monitoring objects directly related to the indexing of legal information.

Key words: legal monitoring, digital technology, information process, information retrieval system, legal act, legal regulation.

УДК 340.126

Шестопалова Людмила Миколаївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор Київського національного торговельно-економічного
університету

РОСІЙСЬКИЙ ВИКЛИК СВІТОПОРЯДКУ: ПОІМЕНУВАННЯ

Автор статті наводить детермінанти, що підтверджують припущення про активне формування у світі в XXI-му столітті нового небезпечного феномену – російського фашизму з ознаками державності. Також у зв'язку з цим здійснено спробу обґрунтувати своєчасність і перевірити необхідність включення до політологічного та юридичного тезаурусів неологізму, який позначає цей новий різновид антидемократичного державно-політичного режиму (та ідеології) як складової форми Російської держави, що має суто російські витoki та урухомлення, розгортається та посилюється в середині своєї країни, а також поширює свій вплив і вияви зовні, зокрема у формі визнаної фактичної агресії Російської Федерації щодо України, починаючи від 2014 року, та посяганням Росії на світовий правовий порядок загалом.

Ключові слова: держава, антидемократичний режим, правопорядок, Україна, Росія, війна, агресія, російський фашизм, рашизм

Постановка проблеми. Кінець XX-го століття позначився багатьма позитивними політико-правовими та культурно-еволюційними процесами, які відбувалися у світі спорадично. Головним висновком не тільки для правників, але й для всього прогресивного людства ставало розуміння, що поступ сучасної глобалізованої та багатовекторної цивілізації, нарешті, остаточно спрямовано на ствердження права, справдження одвічного прагнення справедливості, свободи, рівності й честі. Проте вже початок нового тисячоліття захмарено зламом міжнародної системи стримувань і противаг реальних джерел воєнно-політичних небезпек, з одного боку, і миру та стабільного розвитку суспільства, – з другого, тобто скресанням світового правопорядку. Закріплюючи за собою сталість мірила рівності та справедливості людей у суспільстві та націй у світі, право, в тому числі міжнародне, відчуло не відомий дотепер за своєю зухвалістю і разом із тим витончено агресивний супротив антигуманістичних сил, зокрема на рівні вагомого, впливового члена міжнародного співтовариства – держави, яка позиціонує себе як провідник демократії і лідер світового прогресу. Зрозуміло, йдеться про Російську Федерацію. Тому антивоєнна риторика та запевняння її офіційної еліти в неухильному дотриманні загальноправових принципів на тлі юридичних фактів воєнного втручання в Придністров'ї, Чечні, Таджикистані, Грузії, а з 2014 року й на Українських землях, а також багатьох інших подій з «російським слідом» (тепер у Сирії), виглядає як небезпечний і цинічний фарс. І події збройного російсько-українського конфлікту в ранжирі інших випереджають навіть колотнечу світової важливості, що збудується Ісламської квазідержавою [20], яка проголосила себе тим самим 2014 роком «всесвітнім халіфатом», а світ – терористичною організацією [13], оскільки можуть тягнути світову

війну. Неспростовні юридичні факти військового захоплення та анексії Росією Українського Криму та її провідна участь в озброєному утриманні частини інших територій України набули настільки високого ступеня світової важливості, що порівнювані, мабуть, лише з воєнно-політичними загрозами напередодні другої світової війни чи з нападом 1939 року фашистської Німеччини на Польщу. Тож, історичні, політологічні та юридичні паралелі повертають нас до проблеми такого політико-правового явища, як фашизм, його оновлення (видозміни чи клонування) в 10-ті роки XXI-го ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що, на відміну від іноземної науки, дослідженню виявів явища фашизму, особливо як «вічному» [18], останніх десятиліть і його складових у сучасній українській юридичній літературі, крім окремих публікацій [4], не приділено достатньої уваги. Більш послідовно, проте, розкрито історичні витоки останнього (К. Бондаренко. [2]; С. Кот [6]; О. Кривдик [7] та ін.) Натомість нові форми російського фашизму останніх років з огляду на його небезпеки для України та світу у вітчизняній юридичній науці не розглядалися.

Постановка завдання. 2014 рік, як зазначалося, для української юридичної думки висунув нові проблеми, пов'язані з окупацією Росією частини українських земель, і породив певні «фашистські» паралелі, в т.ч. щодо підтримання більшістю населення РФ офіційної загарбницької та антидемократичної політики, постала й необхідність переосмислення багатьох правових феноменів. У зв'язку з цим виникає потреба уточнити змістовно-номінативний аспект і перевірити на «правомірність» застосування словосполучення «російський фашизм» («рашизм») на позначення нового різновиду антидемократичного державного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агресія є невід'ємною складовою фашистської ідеології та політики. А чи допустимо стверджувати, що ідеї фашизму в Росії не просто здобули підтримку держави, а стали її рушієм, підсилюлися та набули особливих, властивих саме їй ознак? Якщо припустити, що рашизм – це нова національна форма (підвид) фашизму або навіть інший вид (різновид) антидемократичного державно-правового режиму та ідеології, тоді слід перевірити наявність і дослідити юридичні і політичні прояви фашизму в сучасній Росії, здійснити пошук його особливих чи / та додаткових характеристик. На думку вчених, які досліджують феномен фашизму, цей термін є базисним: у понятті, яке він позначає, містяться політичні, онтологічні, гносеологічні й етичні сторони людського співжиття [3], але настав час замислитися, яким є зв'язок доктрини фашизму Б. Муссоліні та Д. Джентілле [8] з воєнно-політичним тиском Росії на цивілізований світ та в середині країни. І, слідом за І. Вітик та О. Туренко [3], ми будемо використовувати таку універсальну дефініцію фашизму: «Фашизм (*итал. fascismo*, від *fascio* – пучок, в'язанка, об'єднання) – антигуманні ідеологія, політичний рух і соціальна практика». А соціальні та політико-правові ознаки фашизму, в порівнянні з російськими політико-правовими викликами Україні та світу, розглянемо, певною мірою послугуючись підходами Л. Брітта [19, с. 122]. Умберто Еко ж, пригадаємо, угруповує ознаки фашизму так: культ традиції; синкретизм; неможливість розвитку знання (істина вже проголошена); неприйняття модернізму; ірраціональність; культ дії заради дії; підозрілість до інтелектуальної спільноти; незгода є зрадою; расизм; опора на постраждалі середні класи, що бояться низів; націоналізм (гуртування проти ворогів); ідея (теорія) змови; вороги – водночас надто сильні і надто слабкі; немає боротьби за життя, а є життя заради боротьби (пацифізм – братання з ворогом); презирство до слабких; популістський масовий елітаризм («ми кращі за всіх»); культ героїв і героїзму, смерті; постійні військові

ігри; вождизм (громадяни лише грають у народ); ненависть до «прогнилих парламентських демократій»; своя новомова [18, с. 55]. А під кутом герменевтичного висвітлення «фашизму – націонал-соціалізму – гітлеризму», а тепер «фашизму – рашизму – путінізму» можуть виявитися притаманні саме їм специфічні характеристики, а також ознаки, за якими їх розрізняють.

Для поняття «фашизм» як антидемократичного вчення, ідеології і практики характерне співставлення з такими поняттями, як «расизм», «ксенофобія», «нацизм» (як частини та цілого, як прояву) та ін. Якщо поняття «фашизм» закріпилося не лише в науковій мові, але й стало загальновживаним, то поняття «путінізм» увійшло тільки в незалежний політичний обіг або ж ним послуговуються опоненти лідера. Проте економічна та політична кризи в Росії змушують навіть послідовних апологетів путінізму називати речі своїми іменами. Вимальовуючи матрьошку (чи фрактал): марксизм – ленінізм – сталінізм – ельцинізм – путінізм, аналізуючи історичне минуле Російської імперії кінця 19-го – початку 20-го ст., СРСР та РФ, можна побудувати уявну спіраль розвитку імперських амбіцій та великодержавного шовінізму, які на її вершині кристалізуються як особливий державно-націоналістичний вид ідеології та практики, назва якого на слуху, та поки що не закріпилася нормативно.

Негативне соціальне, політико-правове явище виражається в певних юридичних фактах, діяннях і їх наслідках. За масовими прикладами з російського життя, можемо попередньо говорити про те, що певні ознаки фашизму вже усталено в сучасній Росії, його вияви підтримуються чи навіть інспіруються державою [9; 11]. Проте російська політико-правова антидемократична практика має власні специфічні риси, а особлива сучасна російська ідеологія незабаром претендуватиме на нормативне поіменування «рашизм». «*Рашизм* – це ідеологія та практика правлячого режиму Російської Федерації, яка базується на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їх «особливій цивілізаційній місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини, та на геоekonomічних інструментах, у першу чергу, енергоносіях» [7]. Цей, не зафіксований словниками, неологізм утворено за притаманною як російській, так і українській мовам схемою словотвору: основа іменника (корінь) плюс суфікс *-изм* із відомим значенням. Особливість полягає в тому, що іменник перекладено англійською мовою (Росія – Russia) – транслітеративно: «раша», а тому його значення зрозуміле не тільки слов'янам. Спробуємо-таки навести окремі моменти, які переконують, що неологізм «рашизм» може з часом увійти в науковий обіг, оскільки позначає нове поняття і семантично відрізняється від слів, які пересікаються з ним, як Ейлерові кола (фашизм, ксенофобія, нацизм та ін.)

1. Окремі риси (вияви) фашизму в російській сучасності зрослися з ненайкращими особливостями, зокрема з її викривленою **дихотомічністю**, яка виявляється в усіх сторонах життя суспільства і владарювання, починаючи від закріплення в законодавстві загальноправових принципів, але брутального повсюдного їх порушення на практиці, навіть на найвищому рівні, провадження внутрішньої та глобальної антигуманної політики. *Налаштована на Схід Росія* (що виражається через її: внутрішню структурованість і множинність як населення так і територій, повернення влади до авторитаризму та тоталітаризму, через імперіалізацію, мілітаризацію, поліцейзм, візантійщину, моспатріархізм, особливі форми зрощення церкви з державою, церкви з комуністичними рухами і т.д., які відбилися і в її символах – царському двоглавному гербі, радянському гімні, прапорі, а так само в епосі, фольклорі, історії, культурі в цілому, національному дусі тощо), протиставляє себе західному способу життя, таврує Захід,

побоюється його і разом із тим «іконізує» – поповнює ряди інтелігенції ззовні, доганяє західні технології, змагається із Заходом, бере (доганяє) нове (від наукових ідей до моди) у Заходу, зберігає свої фінансові багатства там, намагається вийти на західні ринки, еліта навчає дітей й елітно відпочиває так само на Заході... Будучи східною державою, Росія живиться культурою Заходу та змагається з ним, аби очолити список найбільш розвинених держав світу. І тому вижити без Західної культури Росії годі. І якщо Росія не стане на шлях міжнародно-політичного порозуміння зі світом і Україною, якщо не відбудеться зміни політики російської влади, ця наддержава, остаточно відгороджена санкціями цивілізованого світу, може перетворитися на ультра Північну Корею. У Росії немає і власної (оригінальної) філософії права. Між тим, є відчуття, що традиційний спосіб життя Росії за багатьма параметрами суперечить традиційній європейській філософії права, головним теоретиком якої був І. Кант. Крім того, очевидно, що в ісламського світу власна філософія права. Таким чином, *Росія весь час перебуває на роздоріжжі, хоч і намагається створити окрему цивілізацію*. Має місце протистояння двох філософій – антропоцентричної – в центрі з європейськими цінностями та правами людини – і східної, колективістської, об'єднаної навколо авторитарного центру, для побудови, нехай великого, але обмеженого та тільки для себе обраного, т.зв. російського світу. Так є нині: Росія – держава у Східній Європі та Північній Азії (дихотомічність населення плюс «збирані землі» числом понад 146,5 млн чол. [15]) Дихотомічність присутня і в культурі та побуті росіян (від казки про лінивого дурня Івана, якому без зусиль дістається й царство, й царівна, до ніби власне російських, а насправді запозичених символів (матрьошка, пельмені, горілка тощо) і до синкретичних особливостей мови (лексичного складу, граматики). Якщо російська мова, безперечно, – одна з найбільш багатих, точних, глибинних мов, то поряд нею повсюдно існує ганебна паралельна мова – російський мат. Та не може бути балансу між парним і непарним, правильним і неправильним, правдою і брехнею, не можна бути ніби цивілізацією. Нині Росія перебуває в історичному (тягнеться одночасно в імперіалістичне та сталінське минуле) та геополітичному (невизначеність між Заходом і сходом: користується новітніми винаходами Заходу, намагається догнати його передові технології і повертати візантійські зазіхання – така собі лімінальна зона між Сходом і Заходом) ніде. У Росії створено не унікальну культуру і суспільство, а історико-політичну «бомбу» – аномалію для прогресивного людства, що загрожує аж його виживанню. А так зване її «неухильне виконання закону» суперечить здоровому глузду й трощить висхідні правові принципи та людські цінності, але не суперечить «логіці» більшості російського населення (чого варта хоча б справа Н. Савченко). Таким чином, Росія спонукає світове співтовариство до вжиття негайних заходів щодо подолання загроз безпеці людства з її боку.

2. Більше ніде і раніше ніколи ознаки фашизму не виявлялися так загострено, так сильно і масово, як в РФ (чого варте лише підтримання її державним апаратом і загалом населенням збройної анексії Українського Криму, відповідних антигуманних і неправових законів, фактичної війни на сході України за участі сил і новітньої важкої зброї регулярної армії РФ, загального інформаційного протистояння т.зв. «укрофашизму», військової «присутності» в Сирії тощо). І разом із тим ніде і ніколи так цинічно не прикривалися злочини міжнародного характеру та міжнародні злочини, жодна держава дотепер настільки брутально не порушувала гуманітарне право, як Росія, що документально визнала міжнародна спільнота та підкреслила реальними діями на посилення системи захисту від російської воєнної загрози (створенням нової системи швидкого реагування НАТО в Східній Європі), економічними санкціями проти РФ. Рашизм – поширене явище в

«російському світі», а не тільки вузька антидемократична ідеологія чи політична течія. Його санкціоновані державою ідеї підтримує значна (особливо з огляду на частку росіян серед населення світу) кількість населення Росії та вихідців з неї. На кшталт нової мононаціональної релігії запроваджується підступна концепція «руського мира» – Путін оголосив про право Росії «захищати співвітчизників і співгромадян», тобто, російськомовні меншини, в будь-якій точці ближнього зарубіжжя – від Естонії до Казахстану [16]. Мовчазний контракт Кремля з населенням Росії – така собі реалізація наслідок договірної теорії імперської держави. У недалекому майбутньому політологи, історики, юристи, в т.ч. судді, обов'язково зроблять відповідні висновки.

3 Уперше настільки велика держава через реалізовувану нею антицивілізаційну, антилюдяну політику, опинилася в ізоляції від решти світу, на відміну від союзу фашистських держав 30-х – 40-х років 20-го ст. Цей курс Росії підтримуватиметься до кінця життя її актуального лідера («Росія в кільці ворогів»). Країна не самореформується – підсумок 25-річного пострадянського транзиту. «Ізоляціонізм завжди і скрізь приводив до деградації, але мільйони росіян вважають його запорукою незалежності і процвітання. Ця щира переконаність страшніше за будь-які санкції і будь-яке падіння цін на нафту» [5]: ідеї вищості російської нації і воєнної агресії стають загальноприйнятними та посилюються.

4. ХХІ століття, на жаль, уможливило застосування нових сучасних технічних засобів і способів впливу на людське суспільство антигуманними силами саме Росії. Це і наявність ядерної зброї, і телебачення, інтернет, широке застосування НЛП, інформаційні війни тощо, – усе те, чого не мали у своєму арсеналі фашисти «першої хвилі» і чим не гребують росіяни (і наука – для імперських зазіхань).

5. Ніколи раніше агресія не була настільки витонченою та зухвалою, як сучасна російська, що аж винайшла *нові форми* збройної війни, гібридну війну, так звану телевізійну війну зі створенням фейків, інтернет-ботів, вигаданих фактів і сюжетів, новими методами війни з санкціонованим на найвищому рівні прикриттям військових жінками та дітьми, невизнанням відповідальності за підготовлені і вчинені теракти, розпалювання національної ворожнечі за межами власної держави вищими посадовцями тощо.

6. Росіяни залучають до виконання «брудної роботи» та війни проти України переважно маргінальне населення (безробітних, п'яниць, неплатоспроможних позичальників, осіб, які мають проблеми із законом, найбідніші верстви, навіть неповнолітніх, іноземців), а також неосвічених представників національних меншин і роботяг з російської глибинки, здійснюється ніби «очищення» нації на українському фронті тощо і разом із тим утилізація застарілого озброєння та випробування нового. Та мало хто в Росії хоче помирати за «російську ідею».

7. Через агресивні дії Росії фактично відбувається зміна встановленого світопорядку. Кремль порушує норми міжнародного права, скасовує колишні російські зобов'язання з дотримання суверенітету і територіальної цілісності сусідів, створює ризик виходу з-під контролю ядерної зброї, терористичних рухів та розпалювання найширшого воєнного конфлікту, а також створює прецедент для інших провідних держав, які при можуть застосувати власну версію доктрини Путіна (наприклад, територіальні претензії Китаю до В'єтнаму, Філіппін, Японії).

8. Вияви інакшості титульної нації сучасної Росії закарбувалися ментально. Зовні це простежується, наприклад, у загальному нівеченні своєї рідної мови, розриві логіко-семантичних зв'язків одиниць мови і мислення, у звуженні матриць мовлення, а отже й

мислення до граматичних відношень між обрубками слів у письмовому спілкуванні та в усному – переважно лише між лайливими словами та найбрутальнішим матом, як говорилося. А мат – це мова тих, хто випадає із зони високої культури та цивілізації, мова принижених, що самі готові принижувати. Натомість мова – ДНК народу, нації, показник рівня культури, засіб цивілізації, занепадає мова – не ідентифікувати й націю. Росіяни самі починають розуміти, в чому полягає загадковість сучасної російської душі. Пропагандисти звели маніпулятивні технології та національні стереотипи. Оновлено ідеологічну тріаду – «Самодержавство. Православ'я. Телевізор». Особливості національної промивки мізків – це протиставлення «свій-чужий», покладене в основу всього: ми – вони, патріоти – націонал-зрадники, Росія – Європа, Путін – Америка, особливий шлях Росії – загниваючий Захід, добрий цар – погані бояри. «Свій-чужий» – це універсальний феномен, що сформувався в давнину на основі системи міфологічних уявлень «людина-природа»; це найважливіший концепт колективного та етнічного світовідчуття. Там, де «свій-чужий» зводиться в ранг національної ідеології, «еліта» отримує карт-бланш на знищення будь-якого вільнодумства» [1].

9. При владі перебувають організовані білокомірцеві злочинці, що володіють незліченними природними багатствами [9], а багатомільйонне населення щиро підтримує їх політику, і вузол настільки міцний, що напевне ніхто не знає, як закінчиться цей «експеримент», що випав з логіки світової історії. Бонавіть цілковитий фінансовий і економічний колапс всієї країни не є достатньою умовою для відсторонення їх від влади і для справедливого суду [11].

10. Обґрунтування ідеології і практики влади здійснюється суто російськими псевдонауковими концепціями, народженими ніби історичною логікою. Їх наука пістрявить такими дисертаціями [4; 12; 14], а політики знову захоплюються «Філософією нерівності» М. Бердяєва, «Виправданням добра» В. Соловйова і «Нашими завданнями» І. Ільїна – ідеологічна підготовка панування Росії на геополітичній арені. Відміто вже і Й. Сталіна.

11. Безпрецедентна у світовій історії державницька корупція в Росії («основним джерелом корупції в Росії є вище керівництво, так звані чиновники класу А») [16], небезпека якої через її необмежений вплив на населення та фінансові можливості з проведенням воєнно-агресивної політики державою максимально зростає, особливо на тлі соціально-економічної та демографічної кризи. Показники цієї кризи вражають. Так, за даними Інституту соціально-економічних досліджень РАН, у Росії: близько 80 млн чол. проживають за межею бідності, майже 12 % дітей – інваліди; 4 млн бомжів і 3 млн жебраків, 4,5 млн вуличних повій, 37–42 млн алкоголіків; 5 млн наркоманів, близько 100 тис. росіян гине щорічно від наркотичного передозування [17], щорічно в Росії близько 3 млн осіб вчинюють злочини, серед яких 80 тис. убивств, понад 1,2 млн ув'язнених (більше, ніж у СРСР під час сталінських репресій) [15].

Ми навели лише кілька позицій з багатьох десятків наявних, що дають змогу зробити деякі попередні висновки щодо заявленої теми.

Висновки. 1) констатуємо з боку влади в Росії масові факти внутрішньої та зовнішньої політики і практики з ознаками фашизму, що мають власні особливості; 2) такі агресивна та антидемократична практика й ідеологія, підтримувані більшістю населення та осуджувані світовою спільнотою, посилюються до рівня глобальної небезпеки і, найперше, щодо найближчого сусіда Росії – України; 3) для глибокого пізнання феномену російського фашизму, особливо після відповідної кваліфікації державно-політичного режиму Росії правовими інституціями світу, слово «фашизм» може ввійти до юридичного

тезаурусу; 4) це сприятиме не тільки осмисленню нового, гіпертрофованого різновиду антидемократичного державно-політичного режиму, кристалізації поняття, яке охоплюватиметься цим терміном, а й ефективності протидії самому явищу.

Ми лише зробили спробу привідкрити завісу, за якою ховається сучасний російський фашизм, що загрожує не лише Україні, а й людству. Обґрунтувавши новий штрих до юридичної термінологіки, пропонуємо новелу взяти на озброєння в подальших наукових розвідках.

Список використаних джерел

1. Александрова-Зорина Е. Патриотизм с петлей на шее. Миф, в котором мы живем / Елизавета Александрова-Зорина // Московский комсомолец. – 2015. – 16 мар. – № 26763 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/2015/03/15/patriotizm-s-petley-na-shee.html>
2. Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми / К. Бондаренко // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 77-78.
3. Вітик І. До питання визначення терміна «фашизм» // І. Вітик, О. Туренко / Голос України. – 2014. – 10 січ. – С. 6.
4. Гуров В.А. Отечественные Вооруженные Силы и их роль в разрешении вооруженных конфликтов в 1988–2008 гг. : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02 / Владимир Алексеевич Гуров; [Место защиты: Оренбург. гос. пед. ун-т Оренбург, 2014. – 40 с.
5. Дубинянский М. Південь / М. Дубинянский // Українська правда. – 2015. – 9 лют.
6. Кот С. Російський фашизм як факт історії / Сергій Кот // Кримська світлиця. – 2005. – 1 січ. – № 5.
7. Кривдик О. Рашизм / Остап Кривдик // Українська правда. – 2010. – 16 трав. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/>
8. Муссолини Бенито. Доктрина фашизма / перевод В.Н. Новикова. – Paris: La Renaissance, 1938. – 124 с.
9. Путин. Коррупция. Независимый экспертный доклад / Партия народной свободы; Сост.: В. Милов, Б. Немцов, В. Рыжков, О. Шорина. – М., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.putin-itogi.ru/putin-i-korrupsiya/>
10. Путин: РФ будет отстаивать права своих соотечественников за рубежом / РИА НОВОСТИ. – 2014. – 1 июля. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20140701/1014287158.html>
11. Рабинович С. Путин построил развитой нефеодализм / Слава Рабинович // ReUkraine [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://reukraine.blogspot.com/2015/01/blog-post_73.html
12. Рябцев О.В. Сетевой принцип деятельности организаций закрытого типа в контексте угроз национальной и региональной безопасности России: на примере крымско-татарского национального движения : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Олег Владимирович Рябцев – Ростов-на-Дону, 2008. – 18 с.
13. Совет Безопасности принял санкции в отношении «Исламского государства» и Фронта «Ан-Нусра» // Центр новин ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=22145#.VN2coPmsU0w>
14. Сосновский Д.В. Процессы формирования региональной идентичности в Крыму в контексте поляризации украинского общества : 1991–2014 : автореф. дис. ... канд.

- полит. наук : 23.00.04 / Дмитрий Викторович Сосновский; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова] – М., 2014. – 18 с.
15. Федеральная служба государственной статистики РФ : Официальный портал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/
 16. Фомина Е. Рабы на золотых галереях / Е. Фомина// Новая газета. – 2011. – 30 мар. – № 33. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/politics/6480.html>
 17. Халтурина Д. А. Алкогольная катастрофа и потенциал государственной политики в преодолении алкогольной сверхсмертности в России / Д. А.Халтурина, А. В. Коротаев. – М.: УРСС, 2008. – 40 с.
 18. Эко Умберто. Вечный фашизм // Пять эссе на темы этики. – Санкт-Петербург: Симпозиум, 2000. – 120 с. – С. 49–80.
 19. Lawrence W. Britt Fascism Anyone? // Free Inquiry magazine, Volume 23, 2003. – Number 2.
 20. Suleiman Al-Khalidi. Islamic State shows burning of hostage // Reuters. – 2015. – Tue., Feb 3.

Шестопалова Л. Н. Российский вызов миропорядку: обозначение понятия

Автор статьи приводит детерминанты, подтверждающие предположение о формировании в мире в 21-м веке нового опасного феномена – российского фашизма, имеющего признаки государственности. Также предпринята попытка обосновать своевременность и проверить необходимость включения в политологический и юридический тезаурусы неологизма, который обозначает этот новый вид антидемократического государственно-политического режима (и идеологии), имеющий собственно российские истоки и двигатели, усиливающийся внутри страны, а также распространяющий свое влияние за ее пределы, в частности в связи с фактом агрессии Российской Федерации в отношении Украины, начиная с 2014 года, и посягательством России на мировой правовой порядок в целом.

Ключевые слова: государство, антидемократический режим, правопорядок, Украина, Россия, война, агрессия, российский фашизм, рашизм

Shestopalova L. M. Russia's Challenge to the World Order: the Concept of Designation

The author gives the determinants that confirm the assumption about the formation of a new dangerous phenomenon. That is Russian fascism with the signs of statehood in the world in the 21st century. There was also made an attempt to justify the timeliness of the new term and check the need to include in political science and legal thesaurus the neologism that refers to this new kind of anti-democratic state and political regime (as well as ideology), that has purely Russian sources and engines, enhanced within the country. This regime also extends its influence beyond its limits, especially in connection with the factual aggression of Russian Federation against Ukraine since 2014, and its attacks on the legal order of the world as a whole.

Key words: state, anti-democratic regime, legal order, Ukraine, Russia, war, aggression, russian fascism, russcism

УДК 340.1

*Андрухів Олег Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОПАГУВАННЯ ТВЕРЕЗОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ТА РЕКЛАМИ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз чинного українського законодавства з питань пропагування тверезого способу життя та реклами алкогольних напоїв. Також проаналізовано міжнародні документи у даній сфері та історичні передумови, які вплинули на сучасний стан законодавства щодо регулювання пропагування тверезого способу життя і реклами алкогольних напоїв. Встановлено, що неналежним чином виконують окремі положення ст. 15-1 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових напоїв». А також, суттєво порушуються положення Закону України «Про рекламу» при рекламуванні алкогольних напоїв.

Ключові слова: *тверезе життя, реклама, алкогольні напої, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Питання пропагування тверезого способу життя та реклами алкогольних напоїв є досить актуальною для українського суспільства в сьогоденні, оскільки за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я наша держава посідає 5-те місце у світі по вживання алкоголю з показником 15,6 л. на душу населення на рік (при твердженні, вживання понад 8 л. на душу населення на рік веде до деградації нації).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичному аспекті питання тверезництва на території України в період кінця XIX – початку XX століття на монографічному рівні досліджував Б.Савчук. Також варта уваги праця В. Похльобкіна «История водки». У 2015 році появилось дисертаційне дослідження В. Бойка «Державно-правове регулювання виробництва, збуту і споживання алкоголю: історико-правове дослідження». Над питанням законодавчого та нормативного забезпечення діяльності з формування здорового способу життя працювали О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова, Р. Левін, І. Солоненко, О. Яременко та ін. Однак, проблемні питання правового регулювання пропагування тверезого способу життя та реклами алкогольних напоїв в Україні у даних працях не розкрито.

Постановка завдання. Завданням статті є аналіз чинного українського законодавства з питань регулювання пропагування тверезого способу життя та реклами алкогольних напоїв, а також з'ясування причин неналежного регулювання на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично склалося так, що українське суспільство протягом тривалого часу вживає алкогольні напої, зазнаючи від цього значної

шкоди. Так, за свідченнями Літопису Руського, Володимир Великий говорив, що веселощі Русі – це пити, а Володимир Мономах у повчаннях дітям вже застерігав: «Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо всьому душа погигає і тіло» [10].

На сьогоднішній день, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), наша держава посідає 5-те місце з показником 15,6 л. на душу населення (прибл. 604,5 млн. літрів чистого спирту) [3]. В грошовому еквіваленті за підрахунками громадської організації «Твереза Україна», населення України за рік пропиває понад 150 млрд. гривень [20].

Прослідкувати усі негативні побічні наслідки від вживання алкоголю населенням є досить складно, однак відомо, що за даними тієї ж ВООЗ вживання алкоголю є причиною майже 4% усіх смертей у світі, що перевищує смертність від СНІДу, туберкульозу та війн [1, с. 1]; під впливом алкоголю в Україні вчиняються 40-45 % усіх злочинів, а тяжких та особливо тяжких – 70-80% [2].

Особливо небезпечною є ситуація із вживанням алкогольних напоїв у дитячому віці. Україна посідає перше місце в світі за дитячим алкоголізмом, 40% відсотків дітей споживають алкогольні напої [18].

У розробленому під керівництвом головного нарколога МОЗ України А. Вієвського проекті Концепції (основах) державної політики України щодо алкоголю та наркотиків зазначено, що алкоголь та наркотики:

- викликають велику кількість захворювань та призводять до збільшення смертності (особливо за рахунок передчасних смертей), що лягає важким тягарем на систему охорони здоров'я і суспільство в цілому;
- обумовлюють вагомий частку дорожніх пригод, є важливим фактором і причиною нещасних випадків у побуті та на виробництві;
- пов'язані з багатьма проблемами охорони суспільного порядку, включаючи злочини, насильства та самогубства;
- знижують продуктивність праці через прогули, нещасні випадки та погіршення якості праці;
- є важливою причиною розпаду сімей, насильства у домашніх умовах, жорстокого ставлення до дітей та лягають важким тягарем на систему соціального забезпечення [9].

Наша держава, напевно, притримується загальносвітових поглядів щодо негативності алкоголю, підтвердженням чого є затверджена Україною «Європейська хартія з алкоголю» у 1995 році. Однак, юридично алкоголь не вважається наркотиком ні в Україні, ні на міжнародному рівні, про що свідчить Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р. з доповненнями [13], Конвенція про психотропні речовини 1971 р. [16], Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року [6], українське законодавство (Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів») [14]. Хоча, юридичне невизнання алкоголю наркотиком не зменшує його шкоди для людського організму при внутрішньому вживанні та шкоди для розвитку суспільства загалом. До прикладу, сульфатна (сірчана) кислота теж не є наркотиком, однак внутрішнє вживання її призводить до вкрай негативних наслідків. Також, на сучасному етапі є держави, в яких всесвітньо визнані наркотики є законодавчо легалізованими, що сприймається досить неоднозначно.

Єдина авторитетна світова організація, яка у 1975 році визнала алкоголь наркотиком, що підриває здоров'я населення, є ВООЗ. Також, відповідно до державного

стандарту України 4221:2003, алкоголь (спирт етиловий ректифікований) визначається як токсична речовина наркотичного характеру дії, за ступенем дії на організм людини належить до четвертого класу небезпечних речовин [4, ст. 6]. Однак, згідно ч. 2 ст. 23 Закону України «Про стандартизацію», застосування стандарту є добровільним, крім випадків якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами [16].

У медичній енциклопедії Національної академії медичних наук України зазначено, що на організм людини етиловий спирт чинить наркотичну і токсичну дію, викликаючи спочатку збудження, а потім пригнічення центральної нервової системи. Систематичне вживання спиртних напоїв призводить до порушення найважливіших функцій організму і тяжкого ураження всіх органів та тканин, спричиняючи органічні захворювання нервової, серцево-судинної і травної систем, веде до моральної та психічної деградації особи [11, с. 369,]. А в Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», у ст. 1 «Визначення основних понять і термінів», при визначенні термінів «спирт етиловий» та «спирт етиловий питний» не згадується про наркотичність та шкоду даної речовини. Також, у чинній стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р), поруч із терміном «наркотики» вживаються терміни «алкоголь» та «тютюн» [17].

Таким чином, алкоголь є легальною психоактивною речовиною, продаж якої (а не вживання) обмежується віком, місцем (це стосується і розпивання), та встановлена певна відповідальність (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна) за вчинення тих чи інших дій стані алкогольного сп'яніння. А ще законодавство нашої держави передбачило ряд заходів з пропагування тверезого способу життя та обмеження реклами алкогольних напоїв.

Що стосується пропагування тверезого способу життя, то у розділі IV-I «Основи державної політики щодо споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів» Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», в ст. 15-1 визначаються основні засади обмеження шкідливого впливу споживання алкогольних напоїв, серед яких є положення, які на нашу думку, не виконуються належним чином, а саме: пропаганда здорового способу життя, вільного від споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів; створення економічних та правових умов, що сприяють зменшенню споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів; пропаганди родинно-сімейних традицій та виховання здорової дитини [13]. Особливої уваги заслуговує ще одне положення цієї статті – інформування про шкоду надмірного споживання алкогольних напоїв. Поняття надмірності (помірності) є досить суб'єктивним в плані вживання психоактивних речовин (в даному випадку алкоголю). До прикладу, як зазначає професор Савчук Б., представники вищих класів іноді прикривалися «поміркованістю» для публічного виправдання пияцтва. Так, курфюрст Пфальський (володар однієї із земель Німеччини) Фрідріх IV, у 1600 р. зі свого оточення створив «товариство прихильників поміркованості». Його члени зобов'язувалися випивати на день не більше 14 склянок вина та не більше однієї будь-якого міцного напою. Про це вони підписували «договір», який історики згодом назвали «п'яним договором» [19, с. 79].

При пропагуванні тверезого способу життя необхідно також не забувати і Конституцію України, ст.ст. 3 та 16 якої зазначають, що життя, здоров'я та безпека

українців є найвищою соціальною цінністю, а збереження генофонду Українського народу є обов'язком Української держави [8].

Щодо реклами алкогольних напоїв, яка врегульована Законом України «Про рекламу», то згідно ст. 1 цього Закону, будь-яку рекламу алкогольних напоїв можна вважати недоброякісною, оскільки недоброякісною є реклама, яка вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження [15]. Хоча і п. 7 ст. 22 цього Закону вимагає в рекламі алкогольних напоїв текст-попередження: «Надмірне споживання алкоголю шкідливе для вашого здоров'я» з 15% площі всієї реклами, однак змістове наповнення у будь-якій алкогольній рекламі, яке викриває усю шкоду від вживання алкоголю, відсутнє.

У п. 2 ст. 22 Закону України «Про рекламу» зазначено, що реклама алкогольних напоїв, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, забороняється на радіо та телебаченні з 6 до 23 години. П. 3 цієї ж статті визначає, що реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби не може формувати думку, що паління або вживання алкоголю є важливим фактором досягнення успіху в спортивній, соціальній, сексуальній або інших сферах життя. Однак, в телепросторі, в порушення цієї норми, можна зустріти рекламу однієї з торгових марок, яка подається під виглядом «спонсор показу», в якій звучить: «Як зустрінемося в Карпатах, то життя чудове», і надпис торгової марки алкогольного виробника. Також зустрічається так зване «спонсорство» у форматі: «Горді, що українське» і знову надпис марки виробника алкоголю. У радіо просторі час від часу лунає інформація про виробника алкоголю (із зазначенням назви), який зайняв перше місце у світі по якості горілки, після якої не виникає похмілля із мінімальною шкодою для здоров'я. Це, на нашу думку, є яскравим прикладом прихованої реклами, яка згідно ст. 9 Закону «Про рекламу» заборонена.

Ще один законодавчо дозволений казус – відсутність заборони на використання патріотичної символіки в назвах або рекламі алкогольних виробів, до прикладу: «Хортиця», «Холодний Яр», «Богдан Хмельницький», «Козацька рада», «Бандерівська». Щодо останньої, то цікавою була б реакція Степана Бандери, який вів та активно пропагував тверезий спосіб життя!

П. 4 ст. 22 Закону України «Про рекламу» дозволяє спонсорування теле-радіопередач, театральних-концертних, спортивних та інших заходів з використанням знаків для товарів та послуг, під якими випускаються алкогольні напої. У ст. 5 цього ж Закону зазначено, що програма, передача, підготовлена за підтримки спонсора, повинна бути означена за допомогою титрів чи дикторського тексту на початку та/або наприкінці програми, передачі. Однак, так зване «спонсорство» від виробника алкоголю переважно розміщується у рекламному блоці. Взагалі, аналізуючи присутність «спонсор показу» на центральних каналах України складається враження, що такі виробники є спонсорами майже всього телепростору.

Також вважаємо, що реклама алкоголю порушує ст. 7. Принципи реклами (точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди); ст. 8. Загальні вимоги до реклами (у рекламі забороняється: подавати відомості або закликати до дій, які можуть спричинити порушення законодавства,

завдають чи можуть завдати шкоди здоров'ю або життю людей); ст. 10. Недобросовісна реклама (яка забороняється) Закону України «Про рекламу».

І на завершення, п. 8. ст. 22 Закону України «Про рекламу» зобов'язує рекламодавці алкогольних напоїв та тютюнових виробів спрямовувати на виробництво та розповсюдження соціальної реклами щодо шкоди тютюнопаління та зловживання алкоголем не менше 5 відсотків коштів, витрачених ними на розповсюдження реклами тютюнових виробів та алкогольних напоїв у межах України. Розпорядники цих коштів щоквартально оприлюднюють звіт щодо їх використання. Однак, в ЗМІ чомусь ми не можемо зустріти соціальну рекламу, яка викриває шкоду зловживання (знову ж таки, поняття «поміркованості») алкоголем.

Також є й інші фактори, які «позитивно» впливають на розвиток потягу українського суспільства до алкоголю. Зокрема, постійно порушуються вимоги щодо заборони продажу алкоголю неповнолітнім. А деякі пункти продажу чи місця розпивання алкогольних напоїв розташовані поряд із навчальними закладами, тому неповнолітні, які у них навчаються, часто навідуються туди і купують чи вживають спиртні напої. Особливо це стосується сільської місцевості.

У ряді країн передбачено сувору відповідальність за продаж алкоголю неповнолітнім. Наприклад, в Ізраїлі за продаж алкоголю неповнолітнім передбачено тюремне ув'язнення на термін до півроку, в Естонії – до року, в Швеції – на термін до 6 років. В Іспанії штраф за продаж алкоголю неповнолітнім складає від 30 000 до 600 000 євро, в Норвегії – від 900 до 3600 євро [18].

Крім того, варто відзначити, що в Україні алкогольні напої порівняно з Норвегією доступніші у сто разів. Так, у цій скандинавській країні на одну торгову точку припадає 30 000 жителів, а у нас – близько 300 [18].

Висновки. Таким чином, зробивши аналіз законодавства України щодо пропагування тверезого способу життя та реклами алкогольних напоїв виникає думка, що держава зацікавлена у «споюванні» населення. В цьому є негативна історична складова, оскільки тривалий час українські землі перебували під гнітом інших державних утворень, які розглядали їх як сировинний придаток, а українців як представників «другосортної нації». До прикладу, аналізуючи суспільно-економічне становище наших земель на початку 20 століття науковці зазначили, що українські терени перетворилися на свого роду «колоніальний алкогольно-сировинний додаток» пануючих імперських режимів [19, с. 57]

В період незалежності Україна неодноразово отримувало рекомендації від міжнародних організацій щодо зміни державного курсу в плані пропагування здорового (тверезого способу життя). Так, у 2011 році комітет ООН з прав дитини рекомендував Україні забезпечити виконання на практиці норм, які забороняють продаж дітям алкоголю та тютюну, а також ліквідувати причини, з яких діти п'ють, палять та вживають наркотики [12].

У 2013 році Верховною Радою України було одержано проект Закону про внесення змін до законодавчих актів України щодо посилення боротьби зі зловживаннями у сфері продажу, споживання і реклами пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв (реєстраційний номер 2062 від 21.01.2013) [18], який вирішує більшість проблемних питань у цій сфері. Однак 27.11.2014 року проект було відкликано, що говорить про неможливість (незацікавленість, небажання, неготовність) парламентсько-політичної верхівки вирішувати їх.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1961. – 187 с.
2. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
3. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.
4. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
5. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1701.htm.
6. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
7. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. А. Коваль – К., 2006. – 20 с.
8. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
9. Кудрявцева Е. В. Гармонизация и унификация гражданского процессуального права в европейских странах / Е. В. Кудрявцева // Реформа гражданского процесса в суде первой инстанции в государствах региона Балтийского моря и Центральной Европы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Вильнюс, 2005. – С. 246-249.
10. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
11. Процесуальне право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Процесуальне_право.
12. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права : поняття, особливості, різновиди : монографія / О. О. Сидоренко. – Х. : Право, 2014. – 192 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
14. Сорокин В. Д. Административно-процессуальное право / В. Д. Сорокин. – М. : Юридическая литература, 1972. – 240 с.
15. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / В. В. Сухонос. – Суми, 2005. – 689 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/TDP_posibnik.pdf.
16. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Є. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова [В. В., Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

Андрухив А. И. Развитие правового регулирования пропаганды трезвого образа жизни и рекламы алкогольных напитков в Украине

В статье проведен анализ действующего украинского законодательства по вопросам пропаганды трезвого образа жизни и рекламы алкогольных напитков. Также проанализированы международные документы в данной сфере и исторические

предпосылки, которые повлияли на современное состояние законодательства по регулированию пропаганды трезвого образа жизни и рекламы алкогольных напитков. Установлено, что ненадлежащим образом выполняются отдельные положения ст. 15-1 Закона Украины «О государственном регулировании производства и оборота спирта этилового, коньячного и плодового, алкогольных напитков и табачных напитков». А также, существенно нарушаются положения Закона Украины «О рекламе» при рекламировании алкогольных напитков.

Ключевые слова: *трезвая жизнь, реклама, алкогольные напитки, правовое регулирование.*

Andruhiv O. I. Development of legal regulation of propaganda sober lifestyle and advertising of alcoholic drinks in Ukraine

The article analyzes the Ukrainian legislation on the promotion of sobriety and advertising of alcoholic beverages. international instruments also analyzed in this area and the historical background that influenced the current state of legislation to regulate propaganda sober lifestyle and advertising of alcoholic beverages. It was found that improperly vypolnyayutsy individual provisions of Art. 15-1 of the Law of Ukraine «On state regulation of production and turnover of ethyl alcohol, cognac and fruit, alcoholic drinks and tobacco beverages». As well as significantly violated the provisions of the Law of Ukraine «On Advertising» in the advertising of alcoholic beverages.

Key words: *sober life, advertising, alcohol, legal regulation.*

УДК 340.1

*Гаврецька Марина Йосипівна,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ОРГАНАХ СУДОВОЇ ВЛАДИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

В статті розглянуто нормативно-правові акти Другої Речі Посполитої, які визначали правовий режим української мови в судах Східної Галичини, зокрема Львівського апеляційного округу. Проаналізовано законодавчий акт, основні положення якого відносили регулювання мовних питань до компетенції судів, зокрема норми закону Другої Речі Посполитої «Про мову урядування судів, урядів прокурорських та нотаріатів» від 31 липня 1924 р.

Ключові слова: *правовий режим мови, українська мова, польська мова, внутрішня мова урядування судів, зовнішня мова урядування судів, мовні права українців.*

Постановка проблеми. Початок ХХ століття, зокрема період перебування Східної Галичини у складі Другої Речі Посполитої, характеризується часом активної правотворчої діяльності польського уряду в питанні врегулювання складних мовних відносин, які склалися у державі. Українці, опинившись у статусі громадян Другої Речі Посполитої прагнули, перш за все, зберегти як політичні, так і національні права, в тому числі, право на вживання української мови в усіх сферах життєдіяльності. Польська влада, гарантувавши реалізацію основних прав громадянам держави різних національностей, зокрема й українцям, закріпила їх в положеннях Конституції 17 березня 1921 р. та мовних законах від 31 липня 1924 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання української мови в судових органах Другої Речі Посполитої в тій чи іншій мірі досліджувалися в працях вітчизняних науковців, зокрема І. Гловацького, О. Красівського, М. Кучерепи, О. Липитчук, В. Марковського, І. Шевчука та ін. Проте, в зазначених дослідженнях не знайшла своє відображення проблема реалізації положень нормативно-правових актів, що гарантували мовні права громадянам польської держави, зокрема використання українцями власної мови в судах Львівського апеляційного округу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правового режиму української мови в судах Східної Галичини за законодавчими актами Другої Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнята 17 березня 1921 р. Конституція Другої Речі Посполитої визначила демократичний державно-правовий режим польської держави, який був покликаний гарантувати її громадянам реалізацію та охорону їх основних прав. А закріплення в положеннях конституції гарантій «кожному громадянину права на збереження своєї національності, розвиток своєї мови та національних традицій» (арт. 109) [6, s. 653], свідчив про демократичні основи створеної держави.

Слід зазначити, що норми Конституції 1921 р. гарантували національні права

польським громадянам різних народностей загально, не конкретизуючи їх реалізацію в певних сферах життєдіяльності. А вже 31 липня 1924 р. польською владою було прийнято низку законів, які були покликані врегульовувати мовні відносини в різних органах державної влади, зокрема й в судівництві, а саме закони: «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад» [3]; «Про зміну деяких постанов про організацію шкільництва» [4] та «Про мову урядування судів, урядів прокурорських та нотаріатів» [5].

Зокрема, згідно з арт. 1 Закону «Про мову урядування судів, урядів прокурорських та нотаріатів», внутрішньою та зовнішньою мовою урядування судів, прокуратур та нотаріату була польська мова як державна [5, s. 1206].

Відповідно до зазначеного Закону, за польськими громадянами української, білоруської та литовської національності залишалося право вживання в судах і прокуратурах їхньої рідної мови в наступних випадках: коли друга сторона чи її представник або суд присяжних не розуміли державної мови (в разі потреби суд міг викликати перекладача і повинен був стежити, щоб сторона, яка не розуміє мову, що використовується в суді, не зазнавала шкоди в своїх захищених правах); у разі внесення до судів та прокуратур складених рідною мовою скарг, письмових запитів, подань та інших листів, а також скарг, заяв та інших процесуальних документів за підписом адвоката або іншого представника. Сторона, яка подавала лист рідною мовою, зобов'язана була також внести додатково його переклад державною мовою протягом 14 днів з моменту отримання листа. В тому випадку, коли попереднє подання, як і акти, прийняті судом на його підставі (вироки, рішення, ухвали тощо), були позбавлені юридичної сили, суд виносив про це рішення; днем прийняття рішення вважався день отримання перекладу. Суд міг відмовити у прийнятті листа через неправильність перекладу. Якщо розгляд подання здійснювався за межами території, де вживалася рідна мова в судах першої інстанції, то його необхідно було перекласти державною мовою і переклад долучити до листа. Якщо з важливих причин суд вважав за необхідне прийняти рішення, то свідчення або зізнання, складені рідною мовою, мали бути повністю чи частково вміщені в протоколі або в доповненні до протоколу рідною мовою поруч із державною. В кримінальних розслідуваннях свідчення та показання обвинувачених, складені рідною мовою, належало протоколювати як державною мовою, так і мовою, якою вони були складені. Обвинуваченому належало право вимагати, щоб до акта оскарження, підготовленого державною мовою, був доданий офіційний переклад рідною мовою; це завдання мало бути виконано до завершення розслідування. Сторони, які виступали в якості обвинувачених, мали право просити, щоб до вироків, постанов (рішення, ухвали), складених державною мовою, був доданий офіційний переклад рідною мовою сторони; це завдання мало бути виконано до оголошення рішення (арт. 2) [5, s. 1206].

В статті 3 Закону зазначалося, що положення, які закріплені в арт. 2 мали виконуватися в судах та в прокурорських урядах, зокрема: а) в судах і прокурорських урядах, установлених в окрузі Львівського апеляційного суду, та у Волинському і Поліському воєводствах польським громадянам русинської народності... [5, s. 1206]. У судах, визначених статтею 3, зокрема пунктами а) та б), адвокати та інші захисники сторони української чи білоруської національностей у справах, в яких захищалися сторони їхньої народності, мали право вживати рідну мову, за винятком виступів (висновків) до судового розгляду, які вільно виголошувалися рідною мовою тільки в судах, діючих в окрузі Львівського апеляційного суду. У випадках, передбачених статтею 2, коли необхідно було додати офіційний переклад рідною мовою, на прохання

сторони слід було скласти акт оскарження, вироку, рішення (ухвали) двома мовами: державною та українською (арт. 4). На прохання польських громадян української національності вироки, рішення (ухвали) та інші документи Найвищого Суду могли укладатися двома мовами, тобто державною та українською в справах, в яких даний суд був компетентним щодо вироків, ухвал тощо судів округу Львівського апеляційного суду; даний запит мав бути представлений до прийняття рішення Найвищим Судом (арт. 5) [5, s. 1207].

Положення артикулу 7 Закону врегульовували мовне питання в нотаріальних органах, які зазначали, що припис артикулу 1 Закону є обов'язковим також і для органів нотаріату. Тобто, встановлювалося, що державною мовою нотаріусів була польська мова. Проте, в артикулі 7 передбачалося, що нотаріус повинен був розробити юридичні акти для використання між живими і на випадок смерті рідною мовою сторони, якщо вона має право вживати дану мову згідно з артикулом 3 у судах першої інстанції, розташованих в окрузі, де нотаріус має власний зареєстрований офіс та ліцензію на здійснення діяльності [5, s. 1207].

Зміст правових норм закону «Про мову урядування судів, урядів прокурорських та нотаріатів» від 31 липня 1924 р., свідчить про гарантування, зі сторони польської держави, реалізацію та захист мовних прав, зокрема українців. Однак положення зазначеного закону, який передбачав використання української мови в судах, виявився на практиці подібно до положень австрійських законів суто декларативним. Розробник мовних законів, так званих законів «*lex Grabski*», міністр освіти Станіслав Грабський, закріпивши за польською мовою статус державної, досягнув бажаних результатів для польської влади – вживання української мови було максимально обмежене не тільки в судах, а також в адміністраціях та школах Східної Галичини.

Про мовну політику в українському питанні, яка здійснювалася в органах судової влади свідчать листи Голови Апеляційного Суду у Львові, зокрема у листі від 11 травня 1937 р. за № 12.547/37, адресованому Головам Судів Округних та суддям, які здійснюють керівництво Судами Гродськими і Трудовими Львівського Округу Апеляційного «В справі застосування на практиці Закону про мову судочинства» від 31 липня 1924 р., підкреслювалось, що на території Львівського округу апеляційного українці, як і громадяни Польщі іншої національності, не мають права вживати в суді (усно та письмово) свою рідну мову, окрім випадків, коли обидві сторони української національності. Але навіть у тому випадку, коли сторони і свідки української національності, у суду не виникає обов'язку звертатись до них українською мовою. Виключенням є випадок, коли суд буде переконаний, що сторона чи свідки не розуміють польської мови. Той факт, що вони не розуміють польської мови, суд повинен уважно перевірити, опитавши сторони та свідків. Вироки у такому разі оголошуються польською мовою і оформляються письмово польською та українською мовами. Протоколи судових засідань мають вестись польською мовою. Показання свідків, які давались українською мовою, мають бути занесені до протоколу повністю або скорочено польською мовою або українською, паралельно з їх перекладом польською мовою. При скороченому записі, суд повинен був у подальшому в ухвалі подати ті важливі відомості, які лягли в основу рішення [1, арк. 9]. Відповідно до цих приписів, у випадку, коли відомості, надані свідками, мають винятково важливий характер, протокол по справі повинен був вестись українською мовою, але польськими літерами. Зізнання підозрюваних і показання очевидців у протоколах досудового слідства мали бути записані як польською, так і українською мовами. Якщо в суді підозрюваний давав показання українською мовою,

посилаючись на незнання польської, і відмовлявся від зізнання, яке він зробив на досудовому слідстві польською мовою, такі показання не слід було вважати правдивими. Вживання інших мов у суді поряд із польською вважалось винятком, а не правилом. Лист також зобов'язував всіх причетних посадовців, у тому числі і прокурорів, здійснювати нагляд за виконанням вказівок Міністерства Справедливості [1, арк. 10]. Фактично цим листом порушувались норми статей 2, 3, 4 та 5 Закону «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад» від 31 липня 1924 р. [3], в яких закріплювалося право польських громадян відповідної національності використовувати поруч з державною мовою свою рідну мову, в тому числі українцям – українську мову.

Прикладом порушення мовних прав українців є викладений факт у листі Голови апеляційного суду у Львові до голови окружних судів та суддям, які здійснювали керівництво Гродськими і Трудовими судами Львівського апеляційного округу, Prez: 12.547/37, від 11 травня 1937 р. у справі виконання закону про мову урядування в судівництві від 31 липня 1924 р., зокрема: суддя Гродський у цивільному процесі склав протокол зізнань свідків і навіть записав задані тим свідкам запитання українською мовою польськими літерами. Даний випадок, як зазначає Голова апеляційного суду у Львові, змушує нагадати, що кардинальним обов'язком суддів є урядування згідно з зобов'язуючими законами (арт. 119 USP), а «ламання» мовних приписів ганьбитиме основне право Держави, виражене в законодавчому обов'язку суддів, здійснювати урядування польською мовою як державній, як і у випадках приниження прав у мовній сфері громадян української національності. Основним принципом, закріпленим в статті 1 мовного закону від 31 липня 1924 р., є визнання польської мови як державної мови внутрішнього і зовнішнього урядування судів [1, арк. 9].

Проте у листі Голови суду апеляційного у Львові до голів окружних судів і суддів, здійснюючих керівництво Гродськими судами в Львівському апеляційному окрузі, Prez: 18.894/38, у справі складання присяги українською мовою зазначається, що з огляду на різну практику судів щодо складання присяги українською мовою свідки української національності, які згідно із арт. 2 п. 1 мовного закону від 31 липня 1924 р. можуть використовувати в суді свою рідну мову, складатимуть присягу українською мовою [1, арк. 11].

Така неузгодженість у реалізації положень законів «Про державну мову і мову урядування державних та самоврядних адміністративних влад» [3] і «Про мову урядування судів, урядів прокурорських та нотаріатів» [5] свідчить про те, що політика польської влади мала на меті поступову полонізацію українського населення шляхом обмеження їх мовних прав, зокрема й в органах судової влади.

На думку І. Шевчука, керівництвом органів державної влади та судових органів уживались заходи, спрямовані на усунення української мови з усіх сфер життя суспільства. Цікавими є в цьому плані листи Голови Суду Апеляційного у Львові, розіслані всім судам львівського округу апеляційного протягом 1935–1938 рр., в яких відповідним посадовим особам давались вказівки щодо строгого виконання та нагляду за виконанням актів, що забороняли вживання української мови у судових процесах, у діловій кореспонденції, а також у провадженнях судів та інших органів влади, зокрема, в актах місцевих органів влади та самоврядування, при видачі довідок і витягів з офіційних документів тощо [2, с. 163].

Висновки. Таким чином, реалізація мовних прав українців, гарантованих Березневою Конституцією 1921 р. та мовними законами від 31 липня 1924 р., через

полонізаційну політику, яка здійснювалася польською владою щодо українського населення фактично не здійснювалася. Незважаючи на те, що положення законодавчих актів, що гарантували використання української мови в органах судової влади Другої Речі Посполитої, в дійсності були зведені до норм декларативного характеру.

Список використаних джерел

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 230, оп. 2, спр. 1315. – 11 арк.
2. Шевчук І. І. Організація і діяльність органів прокуратури Республіки Польща на території Східної Галичини (1919–1939 pp.) : дис. ... канд. юрид. наук / І. І. Шевчук. – Київ, 2008. – 197 с.
3. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. – №73. – Rok 1924. – 1602 s.
4. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości. – №79. – Rok 1924. – 1602 s.
5. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i noarjatu / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości. – №78. – Rok 1924. – 1602 s.
6. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. – № 44. – T. 1. – 1921. – 950 s.

Гаврецька М. І. Правовий режим українського мови в органах судової влади Другої Речі Посполитої

В статті розглянуті нормативно-правові акти Другої Речі Посполитої, які визначали правовий режим українського мови в судах Східної Галичини, зокрема Львівського апеляційного округу. Проаналізовані законодавчі акти, основні положення яких стосувалися регулювання мовних питань в компетенції судів, зокрема норми закону Другої Речі Посполитої «Про мову в органах судової влади, органах прокуратури та нотаріату» від 31 липня 1924 р.

Ключові слова: *правовий режим мови, українська мова, польська мова, внутрішня мова в органах судової влади, зовнішня мова в органах судової влади, мовні права українців.*

Havretska M. Y. Legal status of Ukrainian language in judicial authorities during the Second Polish Republic

The legal acts of the Second Commonwealth which defined the legal regime of Ukrainian in the courts of Eastern Galicia, including Lviv appellate district, are examined in the article. The main law which regulate language issues attributed to the courts, including the laws of the Second Polish Republic «On language in government courts, government prosecutors and notaries» dated July 31, 1924, are analysed.

Key words: *legal status of language, Ukrainian, Polish, internal language of government, foreign language of government courts, Ukrainian language rights.*

УДК 340.12

*Гуменюк Тетяна Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТ.)

У статті проаналізовано процес впровадження ідеологічних партійних постанов в усі галузі юриспруденції, становище юридичної науки в умовах ідеологізації наукового життя, визначено суспільно-політичні умови діяльності Інституту держави і права Академії наук УРСР, критично проаналізовано проблематику досліджень юридичних наук. Встановлено, що загалом радянський період розвитку юридичної науки здебільшого позитивно вплинув на розвиток цієї галузі знань, створивши розгалужену систему вищих навчальних закладів; сьогодні юридична наука поки що так і не зазнала належних якісних змін і потребує подальшого розвитку на стику міжнаукових зв'язків.

Ключові слова: *радянський режим, юридична наука, ідеологічний диктат, радянське правознавство, Інститут держави і права Академії наук УРСР.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі процесу вдосконалення української гуманітарної науки посилилося зацікавлення питаннями, пов'язаними із розвитком юридичної науки в УРСР у другій половині 1940 – кінці 1980 рр. XX ст. У повоєнний період різко збільшився ідеологічний диктат партійно-радянських органів на академічну науку задля остаточного її одержавлення та перетворення на допоміжний засіб в утвердженні ідеології сталінізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що питання останнім часом досліджуються в роботах таких науковців, як Б. Бабій, І. Усенко, Ю. Шемшученко, Л. Головій, А. Думанівська, М. Лоджук, Л. Міхневич, О. Мироненко, О. Осмолівська, М. Скакун та ін.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є аналіз процесу впровадження ідеологічних партійних постанов в усі галузі юриспруденції, становища юридичної науки в умовах ідеологізації наукового життя, політико-правових умов розвитку юридичної науки в Українській РСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна українська юридична наука є продуктом тривалого та неоднозначного процесу становлення і розвитку, що обумовлено складним характером державно-правового будівництва в Україні та особливостями суспільно-політичного устрою на тому чи іншому етапі. Якісно новий етап у розвитку юридичної науки настав із проголошенням незалежності України. Зменшився ідеологічний тиск на неї, відкрилися сприятливі умови для її розвитку як самостійної системи. Нині вона є важливим засобом науково обґрунтованого прогресивного розвитку української держави і суспільства [5].

Хрущовська відлига сприяла розширенню доступу до архівів, збагаченню тематики наукових досліджень, формуванню нової генерації правників. Однак, згортання хрущовських реформ, насадження авторитаризму, партійна постанова 1967 р. про суспільні науки надовго закріпили в наукових дослідженнях схоластику і догматизм [7, с. 15].

З другої половини 1950-х рр. в обґрунтуванні керівної ролі партії історики права стали робити акцент на її «загальнонародний» характер, що слугувало аргументом для виправдання уніфікації та стандартизації суспільно-політичного життя, курсу на стирання національних та соціальних відмінностей між різними верствами населення. Поставлені у жорсткі рамки, радянські вчені змушені були включати до своїх праць цитати партійних установ та революцій, доповідей та промов керівників партії і держави, якими визначалися ідейні напрями наукових пошуків [7, с. 15].

Практика політичних репресій, політичного нагляду, її ідеологія залишалися незмінними й у часи відлиги, хоча, ясна річ, масштаби цієї діяльності не можна порівнювати з попередніми роками. В значній мірі ця практика мала превентивний характер, спрямовувалася здебільшого проти уявних противників режиму, ніж проти реальних. Утім, певні підстави для таких дій, з точки зору влади та її охоронних структур, були. Політичний опір (поруч із моральним, інтелектуальним) тоталітарному режимові в Україні не припинявся [3, с. 33].

Постанови і рішення партійних з'їздів, пленумів і конференцій, де питання ідеологічного впливу відігравали важливу роль, фактично формували гуманітарну складову освітньої політики. Кафедри суспільних наук на своїх засіданнях неодноразово зверталися до аналізу підсумків виконання постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» і визначення заходів щодо підвищення рівня наукової роботи, – обов'язковість такої позиції не підлягала сумніву [11, с. 136].

Друга половина 60-х – 70-ті рр. ХХ ст. не стали виключенням – як і у попередні періоди радянської історії цей час висував свою модель ідеологічної заангажованості освіти, в якій наголошувалось на застосуванні різних форм комуністичного впливу на свідомість молодих людей. Ідеологічна роль суспільних наук, яку влада відводила останнім, набула у вищій школі більш сталого характеру [11, с. 137]. Суспільствознавців орієнтували передусім на посилення критики «українського буржуазного націоналізму» та «націонал-комунізму», на обґрунтування тези про завершення формування «нової історичної спільності – радянського народу». На республіканському активі ідеологічних працівників у березні 1973 р. В. Маланчук так сформулював завдання, що постали перед суспільствознавцями: «Увага вчених повинна бути спрямована не на культивування національної свідомості і національного характеру, а на наукову розробку таких нових соціально-психологічних категорій як, скажімо, загальнонаціональна гордість радянських людей» [3, с. 138].

Радянська юридична наука довгий час спиралась на «вузьконормативне» визначення права, запропоноване О. Вишенським і затверджене на Нараді з питань науки радянської держави і права (16–19 липня 1938 р.): «Правосукупність правил поведінки, що виражають волю панівного класу, встановлених в законодавчому порядку, а також звичаїв і правил співжиття, санкціонованих державною владою, застосування яких забезпечується примусовою силою держави з метою охорони, закріплення і розвитку суспільних відносин і порядків, що є вигідними і сприятливими для пануючого класу» [15, с. 44]. З середини 50-х рр. ХХ ст., в радянській науці з'явився так званий «широкий підхід до права», який

піддав певній критиці визначення права 1938 р. і розширив рамки як вузьконормативного підходу, так і в певній мірі філософсько-правових досліджень.

Методологічна проблематика із кінця 1920-х рр. була витиснута зі сфери наукового дослідження. Пануюча доктрина у філософії науки виходила з суто нормативного бачення методології, що задається конкретній науці ззовні, у вигляді готових процедур дослідження, що впливають з робіт К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна. Але право тлумачення цих текстів було надано лише окремим науковцям. Фактично за своїм змістом це був прояв ідеологічного панування правлячої партії в сфері соціальних та гуманітарних наук [12, с. 219]. Відомо, що коли марксизм ставав предметом інтелектуального імпорту в процесі формування націй, то, з одного боку, перетворювався на ідеологічного конкурента національних рухів і націоналістичного світогляду, з другого ж – парадоксальним чином підживлював їх і живився від них [4, с. 39].

До середини 50-х рр. ХХ ст., у період панування методологічного монізму, в юридичних науках методологічні питання фактично не були об'єктом самостійного дослідження. Це насамперед було зумовлено необхідністю становлення нової парадигми наукового знання, якою на той час була матеріалістична діалектика. У радянській юридичній науці на стадії її становлення питання методологічного підходу мало величезне ідеологічне значення, тому не випадково, що визначення його змісту, включало становлення ролі діалектичного й історичного матеріалізму як основи юридичної методології [1, с. 48].

На початку 1960-х рр. питання методології стали предметом широкого обговорення, що було співзвучно загальній орієнтації радянського суспільствознавства на осмислення шляхів і засобів пізнання. Незважаючи на деяке ослаблення ідеологічного обмеження проблематики цих теоретико-методологічних досліджень, в основному збереглася установка на їхню нормативність для правової науки в цілому. Визнавалося існування «певних теоретичних схем, що мають нормативну силу», як «прескриптивних норм, як для сукупного, так і для індивідуального суб'єкта наукової творчості». Розробка таких нормативних схем покладалася на «марксистську методологію пізнання», яка формувалася за межами правової науки [12, с. 219].

Правовою основою розбудови радянської вищої юридичної освіти в республіці перших повоєнних років стала постанова ЦК ВКП(б) від 5 жовтня 1946 р. «Про розширення і поліпшення юридичної освіти в країні». Цією постановою було передбачено проведення низки заходів, спрямованих на подальший розвиток юридичної освіти та правової науки в УРСР. Після виходу цієї постанови збільшився набір студентів та аспірантів до юридичних вузів, окреслилася тенденція до більшої організованості у проведенні наукових правознавчих досліджень і посилення зв'язків правової освіти з практикою [13, с. 52–53].

Підвищені вимоги до організації підготовки спеціалістів, що були поставлені перед вищою школою, знайшли своє відображення у постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 30 серпня 1954 р. «Про покращення підготовки, розподілу і використання спеціалістів із вищою та середньою освітою». Заходи, окреслені у постанові, були основою програми подальшого розвитку вищої юридичної освіти УРСР, що була здійснена у наступні роки. У юридичних вузах, згідно цієї постанови, було запроваджено єдину спеціальність «правознавство» і затверджено новий навчальний план, спрямований на підвищення рівня загальнонаукових і загальноюридичних знань випускників [13, с. 54].

У 1949 р. у складі Академії наук УРСР було утворено юридичну наукову установу – Сектор держави і права на чолі з видатним українським ученим-юристом академіком АН

УРСР В. Корецьким. Ученим секретарем Сектора, а дещо пізніше заступником завідувача цієї установи призначають Б. Бабія, який бере безпосередню участь у визначенні основних напрямів наукових досліджень і формуванні кадрів наукових співробітників, а також організації дослідницької діяльності Сектора держави і права [8, с. 77]. Становлення Сектору відбувалося в умовах жорстокої сталінської командно-адміністративної системи і класового підходу до дослідження державно-правових явищ. Перші наукові праці, опубліковані співробітниками Сектору, стосувалися питань міжнародного права (В. Корецький), возз'єднання українських земель в єдину радянську державу та організації правознавчих наукових досліджень (Б. Бабій). З 1952 р. розпочалося багатотомне видання Наукових записок Сектору держави і права [14, с. 4]. У 1961 р. у складі Сектору були організовані науково-галузеві групи на громадських засадах. А відповідно до постанови Президії АН УРСР від 30 грудня 1965 р. було утворено чотири постійні діючі науково-дослідні відділи: теоретичних і конституційних проблем Радянської держави (завідувач – Б. Бабій); проблем державного і господарського управління (завідувач – А. Таранов); по дослідженню причин і розробки заходів щодо запобіганню злочинності (завідувач – І. Лановенко); проблем міжнародно-правової діяльності УРСР і порівняльного державознавства (завідувач – В. Корецький) [14, с. 4].

Вжиті заходи дали можливість предметніше організувати наукові дослідження у Секторі, зміцнити зв'язки з практикою. Зросла роль Сектору як установи по координації наукових державно-правових досліджень у республіці. Збільшилась кількість публікацій, у тому числі колективних монографій. Помітним явищем, зокрема, стали такі з них, як «Політична організація суспільства» за редакцією В. Корецького (1967 р.) та «Історія держави і права Української РСР (1917–1967)» за редакцією Б. Бабія (1967 р.) [14, с. 5].

12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 360 «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», яку підписав голова Уряду В. Щербицький. Були визначені й основні напрями наукових досліджень Інституту: дослідження актуальних проблем радянського державного будівництва і розвитку Української РСР як складової єдиної багатонаціональної соціалістичної держави – СРСР; розробка теоретичної спадщини з питань утворення Української радянської держави; дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням законодавства УРСР; дослідження проблем управління народним господарством УРСР і правового регулювання господарських відносин в УРСР; вивчення найважливіших питань зміцнення соціалістичної законності, запобігання і викорінення злочинності і розробка заходів щодо посилення боротьби з порушеннями громадського порядку в УРСР; дослідження теоретичних проблем міжнародно-правової діяльності УРСР; критика ревізіоністських поглядів з питань розвитку української соціалістичної державності [14, с. 5].

Вища юридична освіта в УРСР 1950-х – 1960-х рр. проходила шлях фундаментальної стагнації – позитивізм, як основа правосвідомості у викладанні юридичних наук у вищих навчальних закладах УРСР загалом створила фундамент для перетворення юридичної освіти в ковальню кадрів переважно для правоохоронної системи. Проте з 1970-х рр. одна галузь права за іншою стали запозичувати економічні знання для пояснення того, які саме юридичні норми й інститути ефективні або можуть бути більш ефективними [6, с. 19–20].

Згідно з радянською теорією, держава і право були нерозривно пов'язані між собою та виконували господарсько-організаторську й правоохоронну функції, а юристи, де б вони не працювали (у народному господарстві, органах влади, суддівському корпусі чи правоохоронних органах), були покликані державою забезпечувати режим так званої

«соціалістичної законності» – точно та неухильно втілювати в життя положення законів через офіційний (державний) механізм правозастосування [6, с. 20].

Від гуманітаріїв постійно вимагали збільшувати питому вагу тематики «актуальної з точки зору комуністичного будівництва». Я. Ісаєвич констатував: у партійних органах були і фанатичні прихильники жорсткої лінії, і байдужі виконавці, і «приховані патріоти», і просто об'єктивні особи, які крізь пальці дивилися на маскування наукових тем ідеологізованими назвами і обґрунтуваннями. Відомі випадки, коли окремі працівники апарату ЦК КПУ намагалися загальмувати репресивні акції, які розкручувалися ретельними виконавцями ухвал московського і київського ЦК [2, с. 9].

Науково-дослідна робота установ Відділення історії, філософії і права АН УРСР здебільшого підпорядковувалася завданням дальшого поглиблення розробок теоретичних і практичних проблем соціалістичного будівництва, висунених і обґрунтованих у рішеннях з'їздів КПРС, а також іншими партійними і державними документами. Зокрема в першій половині 1960-х рр. до важливих результатів досліджень, отриманих при розробці наукових проблем, були віднесені наступні проблеми: «Держава і право Української РСР в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства в СРСР» (керівники Б. Бабій, А. Таранов). Сектором держави і права АН УРСР підготовлено наступні праці: «Договір кооперованої поставки» (Ю. Космін), «Правові питання житлового будівництва» (Т. Лісниченко), «Нове в законодавстві про раціоналізаторів і винахідників» (Є. Мельник). Також підготовлено монографію «Держава і право Української РСР в період відновлення народного господарства» (1921–1925 рр.)» (Б. Бабій) [9, с. 62]; «Соціалістична законність і боротьба зі злочинністю в СРСР» (керівник П. Михайленко); «Критика буржуазних теорій про державну федерацію» (Г. Александренко) [9, с. 62].

Наприкінці 1980-х рр. у радянському правознавстві всі сфери методологічного знання об'єднувало намагання отримувати певні стандарти, еталони наукового пізнання правових явищ, що мали відповідати світоглядним орієнтирам марксизму. Хоча безпосередньо нормативність методологічного знання не проголошувалась, але фактично визнавалась його іманентною ознакою [12, с. 219]. Уже в середині 1980-х рр. стала очевидною обмеженість позитивістських та постпозитивістських інтерпретацій методології. Методологічні дослідження потрапили під вплив постмодернізму [12, с. 220].

Висновки. На початках «перебудови» траплялося, що науковці за інерцією ще оглядалися на традиційні ідеологічні схеми, сподіваючись, що вони ще придатні для творення об'єктивної реальності. Водночас пострадянська українська гуманістика запозичила з попередньої доби поодинокі приклади дотримання високих стандартів емпіричного дослідження, суто радянську розгалужену й взаємопов'язану систему інституцій та глибоко засіяні зерна конформізму, уніфікації наукового стилю і державно-політичної легітимізації своїх досліджень [10]. Загалом радянський період розвитку юридичної науки здебільшого позитивно вплинув на розвиток цієї галузі знань, створивши розгалужену систему вищих навчальних закладів, які спеціалізовано охоплювали соціально зумовлені напрями підготовки фахівців.

Список використаних джерел

1. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування на сучасному етапі розвитку юридичної науки / Г. О. Дубов // Часопис Київського університету права. – 2011/1. – С. 48–51.

2. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми : [колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 7–24.
3. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років / Г. В. Касьянов; [гол. ред. С. В. Головка]. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
4. Марксизм як традиція і перспектива (Станіслав Кульчицький, Ульріх Шмід, Марина Соколова, Деніел Широ, Ольга Леонтєва, Георгій Касьянов, Рональд Грігор Суні, Герд Кьонен, Марко Бойцун, Павло Кутуєв, Александр Дмитрієв, Андрій Здоровов, Ричард Пайпс) // Україна модерна. Марксизм на Сході Європи. – Київ: Критика, 2009. – Ч. (14)3. – С. 13–62.
5. Мурашин О. Г. Юридична наука і юридична практика: аспекти взаємодії [Електронний ресурс] / О. Г. Мурашин. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles>
6. Немченко С. С. Особливості розвитку правової освіти в Україні в УСРР-УРСР у 1920–1991 рр. / С. С. Немченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3–2. – Т. 1. – С. 17–21.
7. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ю. О. Ніколаєць. – Київ, 2008. – 31 с.
8. Онищенко О. С. Видатний український учений-правознавець та організатор академічної юридичної науки (до 100-річчя від дня народження академіка НАН України Б. М. Бабія) / О. С. Онищенко, Ю. С. Шемшученко, В. П. Нагребельний // Вісник Національної академії наук України. – 2014. – № 7. – С. 76–82.
9. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1960 году. – К. : Наукова думка, 1961. – 143 с.
10. Портнов А. Наукове середовище і академічна культура в сучасній Україні [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу : <http://www.humanities.org.ua/projects.php>.
11. Сафонова Н. М. Ідеологічна заангажованість суспільних наук в діяльності вищих навчальних закладів УРСР (друга половина 60-х перша половина 70-х років XX ст.) / Н. М. Сафонова // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 133–138.
12. Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм / О. В. Сердюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 24. – С. 217–224.
13. Скакун М. І. Організаційно-правові основи формування і становлення системи юридичної освіти в УРСР (20-ті – середина 50-х рр. XX ст.) / М. І. Скакун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 47–56.
14. Шемшученко Ю. С. В авангарді української юридичної науки / Ю. С. Шемшученко // Правова держава. – 2014. – Вип. 25. – С. 5–15.
15. Шишко В. В. Філософія права в системі юридичних наук / В. В. Шишко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 44–47.

Гуменюк Т. И. Историко-правовые условия функционирования юридической науки в Украинской ССР (вторая половина XX в.)

В статье проанализирован процесс внедрения идеологических партийных постановлений во все области юриспруденции, положение юридической науки в условиях идеологизации научной жизни, определены общественно-политические условия деятельности Института государства и права Академии наук УССР, критически проанализировано проблематику исследований юридических наук. Установлено, что в целом советский период развития юридической науки в основном положительно повлиял на развитие этой отрасли знаний, создав разветвленную систему высших учебных заведений; сегодня юридическая наука пока так и не получила надлежащих качественных изменений и требует дальнейшего развития на стыке межнаучных связей.

Ключевые слова: советский режим, юридическая наука, идеологический диктат, советское правоведение, Институт государства и права Академии наук УССР.

Humeniuk T.I. Historical and legal conditions of juridical science functioning in Ukrainian SSR (the second half of the 20th century)

The process of ideological party statutes introduction to all areas of jurisprudence, juridical science position in the conditions of scientific life ideologization are analyzed in the article. Social and political conditions of activity of the Institute of State and Law of the USSR Academy of Sciences are determined and research issues of juridical science are critically reviewed in the article. In general it is defined that Soviet period of juridical science development influenced this branch of knowledge positively in most cases because it created the ramified system of higher education institutions. Today juridical science still hasn't undergone appropriate qualitative changes and needs further development at the junction of inter-scientific connection.

Key words: the Soviet regime, juridical science, ideological diktat, Soviet law, the Institute of State and Law of the USSR Academy of Sciences.

УДК 340.12(477)

Федик Лідія Богданівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені
Короля Данила Галицького

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА А.ШЕПТИЦЬКОГО

Здійснено теоретичний аналіз поглядів А. Шептицького на форму держави, права людини, виокремлено його погляди на основні засади побудови держави. Розуміння А.Шептицьким «права» мало релігійний характер. Показано, що закон митрополит розглядав як важливу умову функціонування суспільства. При цьому основною гарантією дієвості закону проголошувалося врахування ним морально-етичних та релігійних норм. Таке розуміння дозволило А. Шептицькому зробити висновок про недосконалість сучасного права та в окремих випадках його недієвість. Виходячи з цього ним обґрунтовуються випадки припинення дії законів. Митрополит виступив як прихильник ліберальної концепції прав людини. Форма правління визначається ним в залежності від рівноваги між правами і свободою одиниць, правами і владою держави.

Ключові слова: А. Шептицький, держава, закон, моральне право, митрополит, справедливість.

Постановка проблеми. Галичина коронний край Австро-Угорської імперії, індустріально нерозвинутий, аграрний, з етнічно змішаним населенням, яке репрезентувало різні культури, різні конфесійні традиції. Галичина не відповідала традиційному образу модернізованого краю. Однак, перебуваючи з 1772 р. у складі Габсбурзької імперії, основним провідником модернізації котрої стала імперська бюрократія, Галичина багато скористалася з саме такого способу модернізації, рівно ж як і з конституційних прав і свобод, запроваджених імперією. Тому на початок ХХ ст. галицьке суспільство, не тільки польське, але й українське, було вже достатньо модерним і активно вдавалося до новітніх на той час політичних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать митрополита у державно-правових процесах Галичини і загалом України була настільки значною, а сам А.Шептицький користувався авторитетом як серед українського населення, так і чинної влади, що політичні та правові погляди митрополита не тільки відображали реалії тогочасного суспільно-політичного життя, але й справляли їх у певне русло. Політичні погляди, а також практична діяльність А.Шептицького у політико-правовій сфері, стали предметом дослідження українських та іноземних науковців: Г.Гладкої, І.Гусаков, І.Козовика, А.Кравчука, В.Расевича, Р.Тожецького. Попри це погляди митрополита на державу і право, так і не були конкретизовані та узагальнені.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у історико-теоретичному аналізі поглядів А.Шептицького на державу і право, основних правових понять, розкритті його бачення основних елементів державотворення, та найбільш прийнятної форми правління.

Подібний аналіз дозволить встановити еволюцію основних засад українського державо- та правотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. А. Шептицький мав ґрунтовні знання у сфері права, філософії, історії. Ще перебуваючи в армії він розпочав навчання на юридичному факультеті Ягеллонського університету у м. Кракові. Надалі продовжив навчання на юридичному факультеті Вроцлавського університету, де слухав лекції з теології та філософії. Через рік А.Шептицький повернувся до Ягеллонського університету, де 19 травня 1888 р. одержав ступінь доктора права. У 1889-1890 рр. студіював право і філософію у Мюнхені та Відні [11, с. 30].

Найважливіші погляди А.Шептицького з політико-правових питань висвітлені у працях: «О квестії соціальній» (1904 р.), «Слово до української молоді» (1932 р.), «Як будувати рідну хату?» (1941 р.), «Не убий» (1942 р.), «Про єдність» (1943 р.), «До руської інтелігенції», де він розглядає суспільні проблеми, в тому числі політико-правові.

Суспільно-політичні погляди А.Шептицький яскраво виявив на початку Першої світової війни, а його державотворча концепція була суголосна з ідеями представників консервативного напрямку в українській історико-політичній думці міжвоєнної доби [1, с. 58]. На початку Першої світової війни за ініціативою уряду Австро-Угорщини у Львові розпочалися консультації з лідерами українського руху Східної Галичини. 15 серпня 1914 р. митрополит написав меморандум до австрійського уряду, в якому висловив свої пропозиції щодо першочергових адміністративно-політичних заходів, які треба було вжити після захоплення південно-західних губерній Російської імперії. На цих територіях, на думку архієпископа слід запровадити нові форми військової, соціально-правової та церковної організації з метою подальшого відокремлення українських губерній від Росії. Реалізація політичних задумів А.Шептицького ґрунтувалася на використанні історичних традицій України. Очолити українську державу мав гетьман. Влада гетьмана мала поширюватися як військо, так і на цивільне населення. З цією метою гетьману слід було надати повноваження «проголошувати універсали до армії і населення, іменувати отаманів, осаулів».

Оскільки А.Шептицький розумів, що посаду гетьмана в перехідний період може обійняти не українець, то пропонував призначити йому радника, який добре б орієнтувався в історії України та займався б редагуванням гетьманських універсалів. Друга частина меморандуму розглядала проблему реорганізації правової системи Наддніпрянщини. Відштовхуючись від тези, що російське правове законодавство дискримінувало українське населення, А.Шептицький пропонував запровадити австрійський цивільний кодекс. Крім проголошення основних законів, передбачених австрійською конституцією (свобода особистості, релігійної толерантності) слід було створити Правничу Комісію, до якої увійшли б австрійські й українські правники. Комісія мала б зайнятися підготовкою «сумаричної кодифікації» (спільної систематизації законів та інших нормативних актів). Передбачалося опублікування в українському перекладі збірника австрійських громадянських прав, в якому особливу увагу слід було б звернути на ті аспекти громадського та приватно-правничого життя, в яких українці під владою Росії були найбільш обмежені. Розповсюдження на території під російською Україною австрійського правового законодавства дало б населенню можливість взяти участь у виборах до віденського парламенту. Відповідно до збільшення кількості виборців, чисельно збільшилося б українське представництво у парламенті. Це ж, на думку митрополита, мало б сприяти пришвидшенню розв'язання українського питання центральним урядом [1, с. 57].

Меморандум А.Шептицького про організацію державного життя на відвоєнованих у Росії землях, як справедливо відзначив В.Расевич, був практично єдиною подібною програмою, оскільки усі інші політичні сили взагалі не мали жодної програми і навіть не передбачали на найближчу перспективу можливості самостійності українських земель підвладних Російській імперії [10, с. 219].

Зважаючи на територіальну роз'єднаність українського народу та його бездержавний статус, значну увагу А.Шептицький приділяв аналізу чинників, які є формоутворюючими для нації. Народ митрополит розглядав не як єдність одиниць, а як цілісність, що складається з різних угруповань людей. Єдність угруповань ґрунтується на спільності праці, прав, фахових інтересів, теорій, економічній діяльності сусідстві [13, с. 8]. Зв'язок одиниці з народом забезпечується не тільки завдяки релігії, але й спільності мови, звичаїв, території, історії [7, с. 57]. Елементом національної єдності митрополит вважає передусім волю усіх одиниць до створення організації [13, с. 19].

Людина істота суспільна, а тому природно об'єднується у спільноти для задоволення власних потреб. Держава регулює відносини між людьми. Такі спільноти допомагають реалізації мети державного життя [13, с. 16]. Держава може утворитися двома шляхами: 1) від природного розвитку родини та її об'єднання у більш складний організм – громаду; 2) шляхом збройної боротьби і здобуття краю [13, с. 14]. Державна організація тим досконаліша, чим менше влада порушуватиме природну свободу складових суспільного життя [13, с. 17]. Внутрішню силу державного організму забезпечують, крім ряду державних ознак, засади організації, спільні переконання та потреби, традиції, відчуття солідарності [7, с. 521]. Щодо питання функціонування держави як соціальної інституції, принципів її устрою превалює такий погляд Андрея Шептицького: «В устрою Батьківщини, мабуть, найважливішою справою буде забезпечити громадам якнайбільшу свободу» [17].

У розумінні А.Шептицького основними засадами побудови держави є наступні універсальні закони, які забезпечують політичну та соціальну гармонію:

1. Влада походить від Бога, бо вона є природним наслідком суспільного життя людини і її природи.
2. Влада лежить у природі цілого народу.
3. Народ має природне право вибирати форму провідної влади, беручи у ній участь через вибори, плебісцити та референдуми.
4. Метою влади є служіння загальному добру, збереження та оборона свободи громадян, шляхом встановлення справедливих законів, які не суперечать божому закону; незалежне судівництво, яке пристосовує загальні закони до поодиноких випадків і розмежовує взаємні права і обов'язки громадян.
5. Толерантне ставлення до різних вірувань та культів, забезпечення громадянам свободи релігійних практик. Гарантія релігійної свободи – риса, яка характеризує будь-яку цивілізовану державу.

Якщо держава виконує свій обов'язок, то тим самим зобов'язує усіх громадян підпорядковуватися її владі. Забезпечення життя, майна та інших прав громадян, тобто основних принципів лібералізму – є основним обов'язком держави. Ще одним обов'язком держави є забезпечення мудрого проводу, оскільки навіть найкращі наміри при розбудові держави будуть зведені нанівець, якщо до влади прийдуть люди, які дбатимуть про своє добро більше ніж про загальне [6, с. 242-244].

Влада, закон, доктрина і особистий вплив – елементи, які становлять основу будь-якого проводу. Поняття «влади» у А.Шептицького християнське, передусім як служіння

публічному добру [12, с. 70-71]. Влада повинна ґрунтуватися на любові, якщо ж вона використовується тільки для своєї користі, то втрачає вплив і повагу. Метою влади не панування, а піклування про громадян.

Закон є основою та мірилом будь-якого ладу і він би був недієвим в народі, який не визнає владу. Сила і лад у народі полягає у підпорядкуванні владі та її справедливим наказам. При цьому, коритися владі люди мали б не зі страху перед покаранням чи з примусу, але з почуття обов'язку [7, с. 65-66]. Суспільство від природи потребує законів. Християни добровільно приймають на себе обов'язок виконувати закон. Право подвійне – матеріальне, яким керується ціла природа (це закони природи) і моральне, яке спирається на людське сумління. Без морального права в суспільстві пануватиме безправ'я. Людський рід прагне до виконання етичного права. До цього ж прагнуть люди, які організовують державний устрій: суди, в'язниці є намаганням людей удосконалити зіпсоване етичне право. Однак, наразі, дія морального права слабка. Митрополит пише про несправедливість чинних законів, про нездатність деяких з них означити всі види злочинів, про складність розділення прав і обов'язків. Наприклад митрополит вважає, що непоказна праця не має відповідної винагороди, а приховані злочини справедливого покарання. Часто очевидна справедливість в очах суспільства розглядається як явна несправедливість, тоді як злочин існує безкарно, поширюється і навіть домінує у суспільстві. При цьому, суспільство, як правило, карає найбільш яскраві злочини, докладаючи для цього інколи надміру зусиль, часом і не справедливо. Водночас, багато злочинів, про які відомо, залишаються безкарними, оскільки їх не можливо окреслити правовими нормами. Часом незначні правопорушення суспільством трактуються як «кричущо несправедливі». Різноманітність законів і уявлень людей про справедливість є занадто слабкими і не є засобом впливу в етичному праві. Тому етичне право у людства є недовершеним, хоча воно й домагається справедливості. Найвищим законом є Закон Божий, який однак дає людині повну свободу, спирається на людське сумління і ґрунтується на добрій волі людей [7, с. 280-282].

Основною гарантією дієвості закону є морально-етичні та релігійні норми у формі законослухняності. А.Шептицький наводять як приклад слова Св. Апостола, що кожна влада від Бога, тому їй повинні коритися. У іншому випадку буде анархія [16, с. 369-370]. Митрополит пише про розповсюдження в Європі духу непослуху до влади [7, с. 175]. Дотримання божих законів та рівність перед цивільним законом є, на думку А.Шептицького, двома складовими «справедливих наказів» та «мудрого проводу», яким мають підкорятися християни. У разі невиконання цих умов, християни не зобов'язані коритися цивільній владі [6, с. 238; 7, с. 65-67]. Тобто, основним мірилом справедливості законів, є їх відповідність Божому Закону, який у свою чергу є вищим проявом справедливості.

Намагаючись поєднати закон христовий і світський А.Шептицький стверджує, що християни повинні об'єднуватися для оборони своїх прав, але так, щоб не порушувати прав інших [7, с. 405]. За митрополитом Церква може визнавати і проголошувати, що несправедливі закони є недіючими. А у випадку суперечності між світським і церковним законом християнин повинен дотримуватися останнього [16, с. 258]. А.Шептицький передбачає два випадки припинення дії єпархіальних законів: перший – коли закон не сприймають і не виконують; другий – коли дотримуються не закону, а правового звичаю. У першому випадку, всі закони і не тільки церковні, приймаються незалежно від прийняття чи схвалення народом. Тому прийнятий закон є одразу ж чинним і якщо вірні не дотримуються його, то грішать. Закон може припинити існування через законодавця,

який не зобов'язує підлеглих до його виконання, якщо є опір закону. Якщо законодавець знає про такий опір і нічого не робить, то автоматично відкликає його. Якщо ж не знає про опір, то через рік або кілька років закон сам втрачає чинність. Більш складним є випадок коли потрібно закон чинний, але не прийнятий, замінити іншими правовими звичаями. Звичай, у такому випадку, стає законом тільки за таких умов: коли він раціональний, тобто не суперечить природному праву і не осуджений приписами церковного права; коли введений не всупереч законодавцеві; коли прийнятий добровільно і дотримується більшою частиною суспільства (при чому не в окремих випадках, а постійно); коли звичай був схвалений не безпосередньо законодавцем, а був уже закріплений попередніми законами і звичаями, які передбачають можливість усунення суперечного закону відповідним звичаєм. Правовий звичай стає законом тільки після тривалого його визнання та дотримання суспільством. Тривалість цього процесу буде залежати від важливості і тривалості дії закону, який повинен усунути новий правовий звичай [15, с. 103-104]. Основне правило справедливості: хто чинить згідно закону, нікого не кривдить. Однак, якщо закон утискає і є обтяжливим для інших – він не є законом. У цьому випадку керуватися потрібно не справедливістю, а християнською любов'ю до ближнього [15, с. 107].

Діючі кодекси і устави А.Шептицький вважає не завжди справедливими, хоча визнає значну еволюцію у цьому напрямі. Світська влада закінчується там, де закінчується людська совість. Справедливість є найважливішим елементом розв'язання будь-якого суспільного питання, оскільки вона дозволяє людині користуватися своїми правами і зобов'язує поважати права інших. Людське самолюбство зумовлює пересування цієї межі у бік розширення людиною своїх прав і зменшення обов'язків. Це природний процес, оскільки людина більше дбає про свої права, ніж про обов'язки і краще знає про свої права, ніж про права інших. Якщо ж інша сторона не заявляє про свої права, то в очах протилежної сторони вони згодом здаються меншими. Вихід з цієї ситуації митрополит бачить в дотриманні заповіді любові до ближнього, яка змусить сприймати права інших як свої [7, с. 159-161]. Розмежувати права і обов'язки досить складно, і, на думку митрополита, наразі немає законодавства, яке б застерегло суспільство від зловживання владою або економічної сили. «Зла воля» (переслідування власних інтересів – Л.Ф.) при владі може оминати навіть найсправедливіші ухвали, діючи навіть законно, може завдати шкоди. Особливо небезпечною є ситуація, коли є неточності в законодавстві [9, с. 132].

Для нормального функціонування суспільства потрібне відповідне керівництво. Шляхи його вибору залежать від історичних традицій народу [13, с. 18]. Управління державою, яку дає влада тим ефективніше, чим самостійніша влада і чим більше людей її підтримує. Закон тим більше реалізовується чим досконаліший і чим більше людей його дотримуються добровільно. Доктрина отримує підтримку тоді, коли відповідає потребам людей і спирається на їх переконання. Водночас, на думку А.Шептицького, в доктринах люди несвідомо підпадають під вплив інших [7, с. 271]. Особистий вплив тим сильніший, чим більше люди на нього сподіваються і отримують для себе добра [7, с. 280].

Митрополит виступає прихильником ліберальної концепції прав людини – захисником приватної власності, вважаючи її природним правом людини, а також проголошує право на життя. Право власності – невід'ємне право, закріплене біблійним законом [9, с. 125]. При цьому митрополит розглядає право власності, як право розпоряджатися якоюсь річчю [9, с. 138]. «Приватна власність, набута дорогою спадку або через ощадність і працю, є правом, що його охороняє Божий закон. А обов'язок ділитися при уживанні тої власності з убогими є християнським обов'язком любові

ближнього». Митрополит Андрей підсумовує, що «чоловік з Божого права і права природи, може набувати і посідати приватну власність». Кожній особі Творець дарував свободу, вільний вибір – це фундаментальне право кожної людини. Тому жодна влада не може змінювати цей порядок речей [4]. Державна влада повинна опікуватися правами одиниць і не втручатися у внутрішній устрій родини, тобто сімейне життя – це сфера церкви [7, с. 148, 151]. Влада батьківська не може бути усунена через владу державну. Соціалісти, витісняючи батьківську опіку загальною державною опікою над суспільством, роблять помилку, виступають проти природної справедливості і порушують основні в суспільності родинні вузи. Митрополит проголошує право на відпочинок та на отримання плати за виконану роботу [7, с. 157]. А.Шептицький обґрунтовує, що люди рівні за природою, метою життя, але не рівні ні за становищем, ні за власністю, ні за окремими правами. Абсолютна рівність – утопія [7, с. 171]. У пастирському посланні «О соціальній квестії» (1904 р.) А.Шептицький аналізуючи соціалістичну доктрину, критикує її положення про суспільну власність і розглядає як таку, що порушує права особи та дає надзвичайні повноваження державі [10, с. 214].

У пастирському посланні «Як будувати Рідну Хату?» (грудень 1941 р.) митрополит висловився за природне право народу встановити форму правління. Таких форм митрополит, спираючись на праці Аристотеля, виокремлює три: монархію, олігархію, демократію. При цьому за собою народ залишає частину влади за допомогою виборів, плебісцитів та референдумів. Метою влади є служіння публічному добру, захист свободи громадян та різних форм об'єднань. Для цього встановлюються справедливі закони, незалежне й неупереджене судівництво, яке розмежовує взаємні права та обов'язки громадян [13, с. 6]. При кожній із форм правління держава може вважати себе всемогутньою, максимально обмежуючи свободу одиниць, або навпаки залишити максимальну свободу одиницям, що теж призводить до крайнощів. Форма правління визначається рівновагою між правами і свободою одиниць, правами і владою держави.

Аналізуючи різні державні лади, А.Шептицький доходить до висновку, що із крайнього індивідуалізму, який пропонують конституції деяких держав, виникає небезпека переходу до їх всемогутності, яку проповідує соціалізм. Водночас лібералізм, проголосивши права кожній одиниці не подбав про їх забезпечення [9, с. 139]. Нічим необмежена свобода одиниці на практиці доводить до хаосу, з якого людей може вивести тільки автократизм всемогутньої держави. Отже, існує небезпека переходу від лібералізму й індивідуалізму до тоталітарної держави, яка втручається в найменші подробиці життя людини, усе прагне нормувати і не залишає жодної свободи особистості. В усіх європейських державах відбулося банкрутство індивідуалізму і лібералізму парламентського устрою. А з них утворилися соціалістичні держави з монархічною, аристократичною, демократичною формами правління, яку приймає держава, у якій, по суті, владу має диктатор, партія чи монопартія [5, с. 43-45]. Тому як лібералізм з його індивідуалізмом, так і соціалізм та державний тоталізм А.Шептицький вважає крайнощами [13, с. 8].

З усіх організацій держави демократію А.Шептицький вважав найменш шкідливою. Чим більша кількість громадян братиме участь у владі, тим більше потрібні, щоб вони були праведні, керувалися євангельськими принципами [13, с. 10-11].

Митрополит залишає за державою функцію забезпечення прав одиниць, а також втручання, у випадку порушення прав окремих членів родини, але, при цьому, самовільно не втручатися у сімейні стосунки [9, с. 142]. «Держава чи суспільність, яка б порушувала права одиниці чи родини, приносила б останнім не користь, а шкоду, була би не

справедливою, а шкідливою. Влада держави може і повинна лиш опікуватися правами одиниць, пильнувати там, де серед родини комусь діється кривда, але не сміє переступити цієї границі, не має права втискатися самовільно у внутрішній устрій родинної суспільності». Громадяни повинні коритися справедливим вказівкам влади. Поширення теорії надмірної свободи і абсолютної рівності у цілій Європі, будь-яке зловживання влади або несправедливість розглядається як підґрунтя для проявів революційного духа [9, с. 161]. Політик, представник народу повинен знати і відчувати всі народні потреби, щоб їх захищати [9, с. 301]. Не допускає А.Шептицький застосування у політиці ненависті чи помсти. Водночас напередодні виборів до парламенту 1911 р. митрополит закликає галичан до реалізації громадянських прав передбачених конституцією: участь у виборах, голосувати за гідних кандидатів, які б захищали інтереси народу і католицької церкви [7, с. 432]. При цьому вибираючи певного кандидата виборець стає ніби співвідповідальним за його діяльність [7, с. 460].

Дещо випереджаючи суспільні уявлення свого часу, митрополит Андрей Шептицький акцентує увагу на потребі існування тих спільнот, що з точки зору реалій сьогодення розглядаються як невід'ємні атрибути та складові громадянського суспільства. «У тих спільнотах чоловік шукає забезпечення потреб, яких не забезпечує ні родина, ні держава. Вони забезпечують людям взаємну допомогу, раду, спільність у змаганні праці, вони повстають поза діяннями державної влади і мають свою самоуправу, власну організацію, яка тим сильніша і здоровіша, чим більше пристосовується до природи. Вони не тільки не є противні меті державного життя, але навпаки, допомагають у її досягненні. Вони такі різноманітні, як різні бувають цілі, задля яких люди збираються в товариства. Є, чи можуть і повинні бути, спільноти рільничі, промислові, торговельні, наукові, літературні, мистецькі, кооперативи і синдикати різних фахів і працівників». За словами митрополита, вказані спільноти «мають природне право на свободу» [3, с. 12]. А.Шептицький теж важливу роль відводить громадянському суспільству: «У громадському житті пізнає кожний, якою є важливою справедливість, чесність у використанні спільних грошей, ощадність у видатках громади, відповідальність за голосування». Структура громадянського суспільства за А.Шептицьким: родина – громада – добровільні товариства і спільноти людей Церква всенародний організм [14, с. 139-140].

А.Шептицький вважав, що в українців є внутрішня воля для створення власної держави. Але поряд з цією волею є й інша: прагнення окремих політичних сил, а то й окремих осіб створити такий державний лад, який би відповідав саме їх уявленням [7, с. XIII]. До недоліків українців митрополит відносить порушення моральних норм, які не дають можливості дійти згоди при суперечностях, відсутність професійних політиків, заполітизованість преси, успадкування окрім позитивів, негативів демократизму [15, с. 410]. Причиною цього, особливо для галичан, стало тривале перебування Галичини у складі Австрії і боротьба з польським елементом, що зрештою призвичаїло їх до інституцій і особливостей малого краю. А це, певною мірою, заважає думати широкомасштабно, у рамках цілої країни. Завданням же є праця над усуненням цих недоліків [8, с. 391]. Негативним і для українців, на думку митрополита, було перебування у складі Радянського Союзу, оскільки знищило багато елементів, необхідних для розбудови державного життя [13, с. 18].

У правовій організації українського суспільства А.Шептицький пропонував дотримуватися демократичних принципів свободи особистості, релігійної толерантності, які вже були зафіксовані австрійським законодавством [2, с. 100]. На думку митрополита

українцям бракує чіткого і твердого поняття закону. Трактуючи поняття «закон» А.Шептицький стверджує, що те, що не підлягає дотриманню не є законом, закон же – мусить бути виконаний і завжди повинна бути санкція за його невиконання. Власне післявоєнний період не сприяв активній законодавчій діяльності і зумовив труднощі у запровадженні в законодавстві змін. Крім того, відсутність талановитих законотворців за наявності кваліфікованих правників теж ускладнювало ситуацію [15, с. 33-34]. У воєнний період митрополит рекомендує церковним трибуналам у цивільних справах на прохання сторін, які потрапляють під їх юрисдикцію дотримуватися візантійського права, тобто кодифікації Юстиніана.

У складних умовах опинилися українські землі та українське населення в результаті окупації радянськими військами під час Другої світової війни. Це призвело до розповсюдження на території західноукраїнських земель радянського законодавства, яке мало антирелігійне спрямування. А. Шептицький дає аналіз 123 статті радянської конституції, яка гарантує громадянам свободу совісті, і відокремлює церкву від держави і школи. Останнє митрополит вважає недоцільним, бо таким чином, школа не тільки не забезпечує дітям свободу совісті та віросповідання, але й обмежує їх. Суперечність між декларуванням свободи совісті і її реалізацією на практиці, закладена 123 статтею Конституції, на думку А.Шептицького, зменшує рівень довіри до неї та відповідно ставить під сумнів її дієвість. Тому вважає за необхідне, щоб обласні відділення народної освіти видали розпорядження, які б забезпечили б виконання Радянської конституції у шкільництві Західної України [15, с. 45-46]. Однак змінити ситуацію митрополит не міг.

Висновки. Таким чином А.Шептицький проявив себе не тільки як релігійний діяч, меценат та підприємець, але й як людина з глибокими знаннями у сфері права. У сферу зацікавлень митрополита потрапили питання вибору оптимальної форм правління, співвідношення між світським та церковним законом, визначення елементів ефективного управління державою. Влада, закон, доктрина і особистий вплив – елементи, які становлять основу будь-якого керівництва державою. При цьому підхід у трактуванні цих категорій у митрополита суто християнський. Основною ознакою закону є його справедливість та відповідність божому закону. У трактуванні права митрополит виходив з його поділу на матеріальне та моральне, надаючи останньому визначальну роль у регулюванні суспільних відносин. Форма правління визначається рівновагою між правами і свободою одиниць, правами і владою держави. Основне завдання держави – забезпечення прав одиниць. А.Шептицький дотримується ліберальної концепції прав людини: право на життя свободу і власності.

Список використаних джерел

1. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита Андрея Шептицького в період Першої світової війни / Г.Гладка // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 56-59.
2. Гладка Г. Суспільно-політичні погляди А.Шептицького в контексті церковних відносин у Східній Галичині / Г.Гладка // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 99-102.
3. Гусаков І. Соціальні візії митрополита Андрея Шептицького: крізь призму Пастирських послань / І.Гусаков // Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу», присвяченій 150-річчю від дня народження громадського та релігійного діяча Андрея Шептицького : упоряд. Сохань Г., Козак Т. – Львів, 2014. – С. 10-12.

4. Демянчук Ю. Митрополит Андрей Шептицький та комуністична ідеологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/160-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-komunistychna-ideologija>
5. Козовик І. Філософсько-релігійний ідеал української держави у концепції Андрея Шептицького / І.Козовик // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 42-45.
6. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя / А.Кравчук // Ковчег: науковий збірник з церковної історії, число 2: матеріали наукової конференції «Митрополит Андрей (Шептицький): на вшанування 50-ї річниці з дня смерті (Київ-Львів, 1-4 листопада 1994 р.)» / за ред. о. Бориса Гудзика, Ігоря Сковчиляса, Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 224-269.
7. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / упоряд. А.Кравчук. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – 1998. – 572 с.
8. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / упоряд. А. Кравчук. – Львів : Свічадо, 1995. – Т. 1: Церква і церковна єдність. – 1995. – 522 с.
9. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність : документи і матеріали 1899-1944. – Т. III: Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901-1914 / упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 446 с.
10. Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1918-1920 рр.) / В.Расевич // Ковчег: науковий збірник з церковної історії, число 2: матеріали наукової конференції «Митрополит Андрей (Шептицький): на вшанування 50-ї річниці з дня смерті (Київ-Львів, 1-4 листопада 1994 р.)» / за ред. о. Бориса Гудзика, Ігоря Сковчиляса, Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 212-223.
11. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький / Р. Тожецький // Літопис голгофи України / [гол. ред. В. Цветков ; ред. кол.: Ю. Борець, І. Вжесневська, вл. М. Дацюк, В. Гаюк та ін.]. – Дрогобич, 1994. – Т. 2 : Репресована церква. – С. 29–37.
12. У боротьбі за церкву, націю й державу / Галина Гладка, Микола Кугутяк, Михайло Москалюк, Борис Хруслов // Галичина. – 1998. – №1(2). – С. 67-72.
13. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / А.Шептицький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 64 с.
14. Шептицький А. Пастирське послання «Наша державність» (1941) / Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські послання 1939 – 1944 рр. – Т. 3. – Львів: АРТОС, 2010. – С. 133 – 158.
15. Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 рр.) / А.Шептицький / До друку підготував І. Стефанюк. – Львів : Фонд Духовного відродження ім. Митрополита Шептицького, 1991. – 454 с.
16. Шептицький А. Твори – Орега (морально-пасторальні) / А.Шептицький. – Рим: Український Католицький Університет, 1983. – 548 с.
17. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? / А. Шептицький ; [упоряд.:

Р. Тереховський, Р. Хрін, О. Гайова] ; Центральний держ. іст. архів України, м. Львів. – Львів : Гердан, 2003. – 47 с.

Федык Л. Б. Политико-правовые воззрения митрополита А. Шептицкого

Осуществлен теоретический анализ взглядов А.Шептицкого на форму государства, права человека, выделены его взгляды на основные принципы построения государства. Понимание А.Шептицким «права» имело религиозный характер. Показано, что закон митрополит рассматривал как важное условие функционирования общества. При этом основной гарантией действенности закона провозглашались учет морально-этических и религиозных норм. Такое понимание позволило А. Шептицкому сделать вывод о несовершенстве современного права и в отдельных случаях его неэффективность. Исходя из этого им обосновываются случаи прекращения действия законов. Митрополит выступил как сторонник либеральной концепции прав человека. Форма правления определяется им в зависимости от равновесия между правами и свободой единиц, правами и властью государства.

Ключевые слова: А.Шептицкий, государство, закон, моральное право, митрополит, справедливость.

Fedyk L. B. Political and legal views of Metropolitan A. Sheptytsky

Carried out a theoretical analysis of the views of A. Sheptytsky in the form of the state, human rights, highlighted his views on the basic principles of the state. Understanding A.Sheptitskim «right» had a religious character. It is shown that the law Metropolitan regarded as an essential condition for the functioning of society. At the same time the fundamental guarantee the effectiveness of the law proclaimed account ethical and religious norms. This understanding has allowed A.Sheptitskomu draw a conclusion about the imperfection of modern law and in some cases, its ineffectiveness. On this basis they are justified cases of termination of the law. Metropolitan acted as a supporter of the liberal concept of human rights. The form of government is determined by them zavmsimosti from the balance between the rights and freedom units, rights and state power.

Key words: A.Sheptitsky, state, law, moral right, Metropolitan, justice.

УДК 340.1

*Ілин Любомир Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ ПОЧИНАЮЧИ З СЕРЕДИНИ XIX СТ.

У статті розкривається зміст правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. Основний акцент здійснюється на тому, що не зважаючи на зміну суспільно-політичної ситуації, політичних режимів та правових систем, українське правосприйняття можна класифікувати як традиційне, оскільки в його основу поставлені норми моралі, етики та почуття соціальної справедливості. Характерною рисою традиційного правосприйняття українців є система вимог до держави та до політичного керівництва, як таких, що відповідають за рівень соціально-економічного благоденства та загального рівня добробуту населення.

Ключові слова: правосприйняття, праворозуміння, правова культура, право, правова система, політичний режим.

Постановка проблеми. У сучасній правосвідомості українців спостерігається постійне протистояння і пошук кращих політичних і правових рішень, які насамперед мають покращити рівень соціального добробуту. Ця боротьба супроводжується загостренням почуттям справедливості, яке активізується як правило під впливом зовнішніх факторів. Правосприйняття будучи складним процесом пройшло у свідомості пересічних громадян тривалу еволюцію, проаналізувати яку ми і спробуємо в нашому дослідженні. Еволюцію рівня сприйняття права ми пропонуємо розглядати з середини XIX ст., коли чітко було сформовано поняття нації та її ототожнення з конкретною державою, до сьогодення, коли право є атрибутом організації нації, а нація є складовою сучасної української правової ідеології.

В наш час, правосприйняття, а відповідно і праворозуміння пересічних громадян асоціюється виключно із діями держави відносно забезпечення рівня політичних, соціальних, культурних та національних свобод. Ідея досягнення соціального та індивідуального добробуту є домінуючою, а держава перетворюється з форми організації суспільства в уособлену річ, яка має зобов'язання перед громадянами. Така ситуація є свідченням низької правової культури українців та не усвідомлення того, що кожен громадянин також володіє рядом зобов'язань перед державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження системи правосприйняття є не новою для вітчизняної теоретико-правової науки. Впродовж останніх років нагромаджено значний масив наукових праць у яких розкриваються засади правосприйняття, його вплив на правову систему та на процеси державотворення.

Разом з тим, вивчення традиційності правосприйняття українців впродовж останніх півтора століття, є недослідженим. Висвітлення ключових аспектів правової культури

українців та їхнього рівня сприйняття права, зобов'язань держави перед населенням і відповідно власних правових обов'язків.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних дослідників О. В. Зайчука, М. І. Козюбри, Н. М. Оніщенко, Ю. С. Шемшученка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є науковий аналіз еволюції правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. та впливу цього процесу на розвиток ідеї національного державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для об'єктивності розкриття поставлених перед нами завдань, слід розкрити зміст поняття традиційності та його взаємозв'язок з праворозумінням, а також інший категоріально-понятійний апарат. У правовій науці використовується поняття «традиційне право», яке базується на неписаній і давній традиції або сформованому протягом тривалого часу звичаї. Тобто традиційне право є звичаєвим правом. В нашому дослідженні поняття традиційності вживається в іншому розумінні. Власне традиційними ми вважаємо ті світоглядні підходи до розуміння права, які залишилися без змін не зважаючи на зміну суспільно-політичних, культурних та інших умов. Така традиційність може, на нашу думку, застосовуватися по відношенню до права і правосвідомості в плані аналізу історико-правової ретроспективи і корпоративіського підходу до розкриття рівня правової культури населення країни, а також суспільної правосвідомості.

Відповідно до цього слід також визначити взаємозв'язок між поняттями традиційність, право, правосвідомість, праворозуміння та правова культура.

У контексті дослідження традиційності правосприйняття, поняття право слід розглядати, як явище, що пов'язане з конкретним буттям, функціонує в глибинах життя, рухається у часі і змінюється разом з ним [4, с. 118]. Таке визначення надзвичайно влучно відображає рівень еволюції самого права і його сприйняття з боку людей. Звісно, що еволюційність не зовсім передбачає поняття традиційності, оскільки оперує постійною зміною, як соціально-економічних так і суспільно-політичних чинників, що впливають на зміст права. Одночасно, традиційність в цьому аспекті проявляється через дотримання цілого ряду цінностей. М. І. Козюбра виділяє категорію «вічних» цінностей – ідеали справедливості, свободи, рівності [2, с. 11]. Він одночасно вказує, що такі цінності також змінюються, особливо під впливом цивілізаційних, релігійних, моральних, національних та міжнародних чинників [2, с. 11].

Однак, для українського правосприйняття наведені вище чинники є традиційними за своєю суттю, оскільки цивілізаційність проявляється через дотримання історико-правової спадщини, побудови традиції національної державності від Київської Русі, а відповідно і збереження «місії» розвитку національної держави. В середині XIX ст., сформувався для українців ще один важливий чинник – національний. Саме тоді населення нашої країни, не зважаючи до складу якої держави належало, почало ідентифікувати себе як українці, особливо цікавою була ситуація в Галичині, де населення ідентифікувало себе як русини, тобто чітко дотримуючись власної цивілізаційної «місії». Консолідуючим фактором виступив «Кобзар» Т.Шевченка, стрімка популярність якого у Галичині, а згодом і діяльність М.Грушевського прищепили місцевому населенню самоназву «українці».

Власне з другої половини XIX ст. коли сформувалася чітка національна самоідентифікація українців, активізувався міжнаціональний чинник, який часто виступав каталізатором національно-політичного руху. Знову ж таки, найяскравіше він проявився у

Галичині, де за умови перебування краю в складі Австро-Угорщини, в краї компактно проживали українці та поляки. Більше того, край чітко ділився а національним принципом: Східна Галичина – українська, Західна – польська. Складність зумовлювалася тим, що політична влада в краї належала полякам, що відповідно обґрунтовувало їхні претензії на обидві частини краю. Натомість українці, домагалися від австрійської влади широких політичних та культурних прав, аж до національної автономії, не претендуючи при цьому на Західну Галичину. Польський національний рух розвивався значно інтенсивніше і володів вагомою правовою традицією, мав підтримку серед європейського політикуму, а також вагоме лоббі у Відні. Українці, орієнтуючись на політично сильніших поляків змогли сформувані комплекс ідентифікуючих чинників політичної нації. Така самоідентифікація стала традиційною і на початку XX ст. отримавши відображення у формуванні концепції соборності українських земель (ідеї соборності і самостійності розвивалися одночасно у Галичині та Наддніпрянщині, а у часники цього руху підтримували тісні зв'язки між собою, що дозволяє говорити про дотримання цивілізаційного чиннику).

Варто також зауважити, що з другої половини XIX ст. по сьогоднішній день, наша держава, а відповідно й українці зазнали цілого ряду кризових і революційних періодів, які також зробили відбиток на традиційності правосприйняття. Слушною в цьому контексті є думка Н. М. Оніщенко, що саме кризові явища в житті суспільства характеризуються переосмисленням минулих і розвитком нових ідей, покладених в основу реформування суспільних відносин [4, с. 118]. Однак, для вітчизняної державно-правової традиції, кризові явища не лише трансформували суспільство і суспільні відносини, а й сформували своєрідних архетип праворозуміння, який можна класифікувати як традиційний. Прикладом цього можуть бути події української демократичної революції 1917-1921 рр. Попри загальну поразку визвольних змагань, було сформовано концепцію національної держави з урахуванням, як цивілізаційного так і національного і міжнаціонального чинників.

Визначаючи традиційність правосвідомості, то вона, так як і право ґрунтується на еволюційному підході, оскільки в «суспільстві постійно зростає пізнавальний інтерес до права і правових інститутів, змінюється ставлення до права як механізму безконфліктної реалізації своїх інтересів у сучасному світі» [1, с. 145]. В цьому ракурсі і право набуває конкретних рис, підвищується інтерес до правової освіти, правової культури та інформації. Власне посилений інтерес до інформації є традиційним чинником у контексті розвитку праворозуміння. Ми не зовсім погоджуємося з твердженням, що в сучасній соціокультурній ситуації в Україні, правосвідомість не підкріплюється правовою традицією, а в масовій свідомості право не є безумовною цінністю [1, с. 145-146].

На нашу думку, для українців властива не скільки правова традиція, як нагромадження законів і приписів, що усталені протягом конкретного часу. Традиційність правосприйняття українців прослідковується у механізмах забезпечення власних прав і свобод. Таким традиційним механізмом слід вважати масовий суспільний спротив, або революційність. За останні 150 років українці взяли участь в кількох революційних рухах, більше того, впродовж останнього чверть століття, в нашій країні відбулося принаймні три масові суспільні виступи, до яких ми застосовуємо етимологію поняття «революція» – «революція на граніті», «Помаранчева революція» та «революція Гідності». На нашу думку, термін революції не зовсім відповідає тим процесам, які мали місце впродовж останніх років, революційними є події 1917-1921 рр., коли дійсно відбувалися докорінні зміни політичних режимів та державного устрою. Зміни, які відбувалися в ході

«революційних» змін періоду незалежності, призводили до зміни політичного ладу умовно, оскільки зміни політичної кон'юнктури не супроводжувалися реальною зміною політичної еліти та підходами до організації державної влади. Власне аналізуючи зміст української традиції до «політичної революційності», слід зауважити, що саме революційність є традиційним змістом національного правосприйняття. Причиною такого розуміння є те, що зважаючи на низький рівень правової культури українців, саме революційність розглядається як основний засіб до досягнення власних правових вимог. Склалася надзвичайно несприятлива ситуація, коли пересічний українець, як основний споживач правової культури розглядає саме механізм революційної боротьби, як засіб задоволення власних політичних, соціальних та інших потреб, при цьому часто нехтуючи суспільною правосвідомістю та заперечуючи власні зобов'язання перед державою.

Причиною такої ситуації є власне домінування емоційності в українській правосвідомості, що не зовсім відповідає змісту останньої. За своєю природою правосвідомість – це усвідомлення права, а не почуття, емоція чи інстинкт, це – необхідний засіб створення та розвитку законодавства [1, с. 147]. Якщо прослідкувати еволюцію правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. то можемо побачити домінування саме емоційної складової. Можливо саме це було причиною багатьох поразок і прорахунків на шляху до національного державотворення. В роки незалежності, емоційність стала основною складовою суспільної правосвідомості, що пояснюється низькою правовою культурою населення. Саме низька правова культура є причиною поширення популізму в риториці політики, непослідовність державних реформ у сфері внутрішньої та зовнішньої політики.

Ще одним суттєвим недоліком низької правової культури українців є зростання правового нігілізму. Власне правовий нігілізм являє собою деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням закону, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій [1, с. 152]. При цьому правовий нігілізм виключає злочинний намір і є повним антиподом правової культури.

Визначити рівень і ступінь розвитку правового нігілізму серед українського суспільства можливо прослідкувавши тільки розвиток правової культури населення, а точніше – бажання держави у розвитку правової культури серед громадян. Якщо, прослідковувати ситуацію з другої половини XIX ст. то ані Австро-Угорщина, ані Російська імперія не сприяли розвитку правової культури. Абсолютизм виключав можливість залучення широких суспільних мас до реального управління державою. Окремі винятки були в імперії Габсбургів, де конституційно передбачалося існування представницьких органів влади, а населення володіло як пасивним так і активним виборчим правом. Схожа ситуація була і в сфері юридичної освіти.

Революційні події 1917-1921 рр. з огляду на ритмічність зміни форм державної влади, а також військові дії, взагалі не сприяли розвитку правової культури. Більше того, в умовах революційної боротьби населення відстоювало насамперед свої соціальні та майнові права (особливо право на землю). Соціальні і майнові права того часу вважалися традиційними і гарантувалися на підставі правових звичаїв, а тому дії держави, які не сприяли реалізації цих прав викликали спротив та непокору.

Особливо складною правова культура була в період тоталітаризму, що було об'єктивним з огляду на домінування більшовицької ідеології. Політичні права народу обґрунтовувалися гаслами про «диктатуру пролетаріату» та ін. Радянське керівництво не те що не сприяло розвитку правової культури, воно вживало заходів до її свідомого

зниження. Правову культуру радянського періоду мала замінити ідеологія про провідну роль партії та владу народу.

Зі здобуттям незалежності, сформувалися умови для суттєвої зміни в розвитку правової культури. Однак склалася парадоксальна ситуація, коли за зростання кількості випускників юридичних вишів загальний рівень правової культури населення практично не змінювався. Популізм та непослідовність дій влади сприяли до активізації правового нігілізму.

В роки незалежності одним із ключових чинників, що сприяв розвитку правового нігілізму, на думку Н.М. Оніщенко, є велика кількість нормативно-правових актів, що мали неоднакову юридичну силу, не збігалися за часом і за виміром, поширюються на різних суб'єктів і різний територіальний простір [3, с. 82-83]. Це твердження абсолютно слушне по відношенню до сьогодення, оскільки саме такі фактори були ключовими мотивами масових народних виступів останніх років. Тобто сама держава сприяє розвитку правового нігілізму, а заходи, що вживаються нею не є достатніми.

Висновки. Таким чином аналізуючи традиційність правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. можемо стверджувати, що вона характеризується такими основними чинниками:

1) одним із основних факторів, який є традиційним для українського правосприйняття є «національність». Для українців фактор національної ідентифікації зумовлений історично, оскільки перебуваючи в складі іноземних держав впродовж останніх століть, саме національне є виявом окремішності, а боротьба на політичні, соціальні та культурні права ґрунтувалася саме на національній складовій. Навіть в наш час, саме національна ідентифікація є фактором політичної свідомості і особливо загострюється в умовах військового конфлікту на Сході України;

2) важливим чинником традиційного правосприйняття є «революційність», яка стала формою суспільного спротиву і одночасно механізмом декларування політичних вимог. Можна стверджувати, що риторика про організацію чергових революцій є формою народного плебісциту (референдуму), офіційні механізми організації якого, а швидше практичної реалізації результатів не є ефективними;

3) складовою вітчизняного правосприйняття є емоційність, яка є одним із чинників активізації масових актів народного спротиву, а з іншого боку свідчить про низький рівень правової культури. Пересічні українці сприймають правові норми, як такі, що суперечать особистим свободам і переконанням, а відповідно не сприяють розвитку соціального та культурного благоенства;

4) одним із негативних складових традиційності правосприйняття українців є низький рівень правової культури населення нашої держави. Правова культура українців вимагає вдосконалення та цілісного, фундаментального підходу до визначення її парадигми та вироблення чіткої державної політики щодо її покращення.

Список використаних джерел

1. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2006. – 432 с.
2. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. І. Козюбра // Право України. – 2010. – №4. – С. 10-21.
3. Оніщенко Н. М. Кодифікація та інкорпорація як методи систематизації законодавства / Н. М. Оніщенко // Правова держава. – Вип. 8. – К., 1997. – С. 82-87.

4. Принципи рівності у праві: теорія і практика: монографія / передмова акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2014. – 380 с.

Ильин Л. М. Эволюция правосприятия украинцами начиная с середины XIX в.

В статье раскрывается содержание понимания правосприятия украинцев начиная со второй половины XIX в. Основной акцент осуществляется на том, что несмотря на смену общественно-политической ситуации, политических режимов и правовых систем, украинское правосприятие можно классифицировать как традиционное, так как в его основу поставлены нормы морали, этики и чувства социальной справедливости. Характерной чертой традиционного правосприятия украинцев является система требований к государству и к политическому руководству, как тех что отвечают за уровень социально-экономического благоденствия и общее благосостояния населения.

Ключевые слова: правосприятие, правопонимание, правовая культура, право, правовая система, политический режим.

Ilyn L. M. Evolution of understanding Ukrainians since the mid XIX century

The article reveals the contents of the understanding of understanding Ukrainians from the second half of the XIX century. The main emphasis is done on the fact that despite the change of socio-political situation, political regimes and legal systems, Ukrainian of understanding can be classified as traditional as it is based put morality, ethics and a sense of social justice. A characteristic feature of traditional of understanding Ukrainians is the system requirements for the state and the political leadership, both those that are responsible for the level of socio-economic prosperity and general welfare of the population.

Key words: understanding, legal thinking, legal culture, law, legal system, political regime.

УДК 340.12

Полатайко Ірина Володимирівна,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇЇ ВТІЛЕННЯ У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ СУЧАСНОСТІ

У даній статті висвітлюються поняття та ознаки правової ідеології з позицій її подальшого втілення у правові системи сучасності. На думку автора, правову ідеологію можна визначити як форму суспільної ідеології, яка формується під впливом правової і соціальної (економічної, політичної, релігійної та іншої) дійсності та практичної діяльності людей, включає в себе інтелектуальні та емоційні елементи (правові ідеї, теорії, переконання, правові поняття, правові категорії, правові принципи, правові уявлення), які синтезують у собі ставлення суб'єктів до бажаного та дійсного права, а також виникають, розвиваються та змінюються з розвитком правової системи. Крім того, у статті систематизовано ознаки правової ідеології, серед яких виділено групи генетичних, статичних та регулятивно-динамічних ознак.

Ключові слова: ідеологія, суспільна ідеологія, правова ідеологія, поняття правової ідеології, ознаки правової ідеології.

Постановка проблеми. Різноманітність правових систем, які об'єднані за певними критеріями у рамках тих чи інших правових сімей, свідчить про диференційованість у підходах щодо правового регулювання суспільних відносин. Це має як позитивні риси, які стосуються збереження самобутності кожної держави та її правової системи, так і недоліки, коли правова система окремої держави містить правові цінності, які не підтримуються іншими державними утвореннями, що, у свою чергу, сприятиме виникненню суперечностей у правовому регулюванні чи навіть міждержавних конфліктів. При цьому застосування інтегральних механізмів з боку міжнародних та міждержавних організацій (таких, як ООН, ЄС, НАТО та ін.) не завжди є ефективним.

У такому разі, на наш погляд, основою для подальшої конвергенції (тобто зближення) різних правових систем може стати правова ідеологія. Це пояснюється тим, що в основу тієї чи іншої правової ідеології покладено правові цінності, які знаходять свій вираз у різних правових системах. Тому при формуванні та подальшій розбудові міжнародних, міждержавних, міжнаціональних та інших аналогічних правовідносин може успішно застосовуватись правова ідеологія у частині тих цінностей, які є спільними для багатьох правових систем світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що питання правової ідеології неодноразово виступали предметом наукових досліджень, які здійснили: В. Бабкін, М. Гуренко, В. Журавський, О. Зайчук, М. Костицький, А. Луцький,

С. Максимов, Н. Оніщенко, В. Селіванов, В. Сіренко, О. Скакун, О. Скрипнюк, С. Сливка, В. Тацій, О. Тихомиров, Ю. Шемшученко та ін.

Однак питання впливу правової ідеології на формування та удосконалення міжнародних і міждержавних відносин та проблема особливостей її втілення у різних правових системах сучасності не виступало предметом окремого комплексного дослідження. При цьому важлива роль у дослідженні впливу правової ідеології на правові системи сучасності безумовно належить самим ознакам правової ідеології, оскільки опосередковано через її ознаки можна дослідити і її форми втілення у ту чи іншу правову систему.

Постановка завдання. Враховуючи вищесказане, метою даної наукової статті є дослідження поняття та ознак правової ідеології як методологічної основи для встановлення особливостей її втілення у правових системах сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика особливостей тих чи інших правових явищ не може бути здійснена без аналізу сутності та змісту основних понять, з яких логічно виводяться такі особливості. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого дослідження дефініцій понять «правова ідеологія» та «правова система». При цьому слід звернути увагу як філологічне, так і на спеціально-юридичне значення цих понять.

Великий тлумачний словник сучасної української мови роз'яснює найзагальніший термін «ідеологія» як сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію [1, с. 488]. З даної дефініції можна вивести наступні ознаки загального поняття «ідеологія»:

- 1) вона являє собою цілісну систему поглядів;
- 2) така система поглядів може стосуватись різних сфер суспільного життя та різних галузей науки (філософії, політики, права, моралі, релігії, мистецтва);
- 3) вищевказана система поглядів характеризує зміст та сутність суспільства, соціальних та соціально-політичних утворень.

По відношенню до загального поняття «ідеологія» видовим поняттям є поняття «правова ідеологія», яка у юридичних словниках розглядається як сукупність принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства [4, с. 29]. У Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка правова ідеологія розглядається як система правових ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях. Джерелом виникнення правових ідей є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї, погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи в собі результати юридичної практики [10].

Аналіз вищевказаних дефініцій дозволяє констатувати, що ознаками видового поняття «правова ідеологія» виступають:

- 1) джерелами формування правової ідеології є не лише правова дійсність, а й соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей;
- 2) правова ідеологія становить собою цілісну систему, складовими елементами якої є правові ідеї, теорії, поняття, норми, погляди;
- 3) елементи правової ідеології (правові ідеї, теорії, поняття, норми, погляди) є динамічними, тобто народжуються, збагачуються, змінюються, обумовлюючи динамічність і самої правової ідеології;

4) правова ідеологія концентрує в собі як результати наукового узагальнення правового розвитку суспільства (теоретичні знання), так і результати юридичної практики (практичні знання).

Далі слід акцентувати увагу на різних наукових підходах, які сформовані у рамках загальної теорії права та держави відносно розуміння сутнісних і функціональних характеристик правової ідеології. Як зауважує А. Б. Венгеров, пласт правової ідеології – це усвідомлене ставлення до права, яке виражається в обґрунтованій, аргументованій критиці або схваленні всієї правової системи, правових установ, судів, окремих законів і т. д. Правова ідеологія – це система концентрованих правових поглядів, що ґрунтуються на певних соціальних і наукових знаннях [2, с. 298].

Отже, А. Б. Венгеров акцентує увагу на такій ознаці правової ідеології, як усвідомлене критичне чи схвальне ставлення до правової системи, яке базується на знаннях.

На думку В. М. Корельського та В. Д. Перевалова, правова ідеологія включає в себе поняття і уявлення про право і правові явища в суспільстві. Рівень і якісні показники таких уявлень можуть бути різними: від примітивних, поверхневих до науково-теоретичних [8, с. 336].

З вищенаведеного визначення зрозуміло, що до ознак правової ідеології віднесено такі елементи, як правові поняття та правові уявлення. Ще однією властивістю є наявність різних рівнів та якісних ознак правової ідеології – побутового (буденного) та доктринального (наукового).

На думку Р. З. Лівшица, правова ідеологія включає: 1) уявлення людей про бажані правові норми, про бажані закони; 2) їх відношення до існуючих законів, їх схвалення або неприйняття [3, с. 82]. Тут мова йде про класифікацію її елементів за суб'єктивним ставленням людей до правової ідеології на бажані (прогнозовані) та дійсні елементи правової ідеології.

На думку М. І. Матузова та А. В. Малько, в структуру правосвідомості включається правова ідеологія, яка, на відміну від психологічного сприйняття навколишнього світу, відповідає рівню науково-теоретичного відображення і освоєння дійсності. На їх думку, правова ідеологія – це сукупність юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність.

У порівнянні з правовою психологією, первинною «субстанцією» якої виступають психологічні переживання людей, ідеологія характеризується цілеспрямованим, як правило, науковим чи філософським осмисленням права як цілісного соціального інституту, не в окремих його проявах (наприклад, у вигляді тих чи інших норм, судових рішень і т.д.), а в якості самостійного елементу суспільства (суспільно-економічної формації, культури, цивілізації) [9, с. 338].

У сфері ідеології і через ідеологію знаходять відображення потреби і інтереси насамперед соціальних груп, класів, народів, держави, світового співтовариства в цілому. Звичайно, елемент індивідуального, особистісного присутній і в ідеологічному відображенні правової дійсності: та чи інша ідеологічна доктрина створюється і формулюється, як правило, окремими людьми – вченими, філософами, суспільно-політичними діячами, а далі стає надбанням багатьох також конкретних людей, які досягають в своїй свідомості системного цілісного відображення держави і права.

Однак правова ідеологія значно перевершує правову психологію за ступенем і характером пізнання права. Якщо правова психологія фіксує багато в чому зовнішній,

часто поверхнево-чуттєвий аспект, зріз правових явищ, цілком уміщається в повсякденний людський досвід, то правова ідеологія прагне до виявлення сутності, соціального сенсу, природи права, намагається, як правило, представити його у вигляді закінченої культурно-історичної філософії і догми [9, с. 338 – 339].

Отже, як випливає з розуміння М. І. Матузова та А. В. Малько, є елементом правосвідомості, який знаходиться на вищому щаблі, ніж правова психологія. Разом з тим, правова ідеологія формується та удосконалюється на базі правової психології.

Слід також зауважити, що М. І. Матузов та А. В. Малько надто звужують джерела формування правової ідеології, зводячи їх лише до сфери юриспруденції. Разом з тим, формування правової ідеології також може здійснюватись і під впливом політичних, релігійних, морально-етичних та інших засад.

На думку А. С. Піголкіна, правова ідеологія відображає переважно результати абстрактного мислення. Вона включає в себе концептуально оформлені ідеї та поняття про необхідність і роль права, про його забезпечення, удосконалення, методи і форми впровадження в життя. Провідними в правовій ідеології є ідеї:

- 1) невід'ємних прав і свобод людини;
- 2) закону як акту вищої юридичної сили;
- 3) законності;
- 4) охорони права державою і зв'язаність самої держави правом.

Як зауважує А. С. Піголкін, протягом століть правова ідеологія розвивалася як суто класовий феномен. Відповідні ідеї і поняття відбивали і не могли не відображати інтереси і потреби певних класів і пануючих еліт. Однак цивілізовані процеси в суспільстві і особливо очевидність несприятливих наслідків класових конфліктів для держави і громадян все більше спонукають до вироблення загальнолюдських цінностей і заснованих на них гуманістичних ідей і понять. Правова ідеологія здатна звільнитися від заідеологізованості, що означає її відмову від служіння на користь будь-якої партії, групи, вождю всупереч наукового пошуку і істині, заснованої на об'єктивній оцінці правових реалій [5, с. 47].

Аналіз поглядів А. С. Піголкіна на правову ідеологію дозволяє нам констатувати, що позитивними є його погляди відносно такої її ознаки як об'єктивність в оцінці правових реалій та здатність звільнитися від суб'єктивізму.

Разом з тим, недоліком, на наш погляд, є зведення правової ідеології до чотирьох основних ідей – невід'ємних прав і свобод людини, закону як акту вищої юридичної сили, законності, охорони права державою і зв'язаність самої держави правом. Вважаємо, що правова ідеологія не може бути зв'язана лише декількома основними ідеями, цінностями чи принципами, оскільки сама по собі є динамічною та збагачується новими правовими ідеями та правовими ідеалами.

На думку П. М. Рабіновича, правова ідеологія – це концептуалізована, логічно систематизована, теоретично осмислена правосвідомість, в якій переважають «інтелектуалізовані» форми відображення правової дійсності. Вона формується, насамперед, шляхом юридичної освіти, юридичних наукових досліджень [6, с. 92].

Отже, як і більшість науковців, П. М. Рабінович акцентує увагу на систематизованості правової ідеології. Разом з тим, на нашу думку, не слід зводити правову ідеологію лише до тих ідей, які зводяться суто до доктринального (наукового) рівня. Як уже раніше зазначалось, включає не лише доктринальний, а й буденний рівень системного розуміння права та правових явищ.

На думку О. Ф. Скакун, правова ідеологія – це система правових принципів, ідей, теорій, концепцій, що відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ. Це концептуально оформлена, логічно систематизована, теоретично і науково осмислена правосвідомість. Інтелект є провідним елементом правової ідеології [7, с. 463].

Як зауважила О. Ф. Скакун, сучасна правова ідеологія ґрунтується на системі теорій, ідей і принципів: теорії соціальної правової держави, принципу поділу влади, теорії народного суверенітету, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, принципу верховенства права, переваги загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права та ін. [7, с. 464].

О. Ф. Скакун виділяє у структурі правової ідеології наступні елементи:

- 1) правові ідеї, теорії, переконання;
- 2) правові поняття, правові категорії;
- 3) правові принципи.

Крім вищевказаних елементів, на думку О. Ф. Скакун також зазначає, що правова ідеологія може також містити в собі інтелектуальні та емоційні елементи, але в різних пропорціях, а також як істинні, так і помилкові (міфологізовані) знання про правову дійсність. Прикладом цього є СРСР, де офіційна марксистсько-ленінська ідеологія розглядала права людини як державні дарування, а не як продукт природного розвитку. Це була міфологізована державна ідеологія [7, с. 464].

Висновки. Враховуючи усе вищенаведене, можна, на наш погляд визначити *правову ідеологію* як форму суспільної ідеології, яка формується під впливом правової і соціальної (економічної, політичної, релігійної та іншої) дійсності та практичної діяльності людей, включає в себе інтелектуальні та емоційні елементи (правові ідеї, теорії, переконання, правові поняття, правові категорії, правові принципи, правові уявлення), які синтезують у собі ставлення суб'єктів до бажаного та дійсного права, а також виникають, розвиваються та змінюються з розвитком правової системи.

З вищенаведеного визначення можна виокремити ознаки правової ідеології, систематизувавши їх за окремими групами, зокрема:

1) *генетичні ознаки правової ідеології*: а) обумовленість суспільною ідеологією (якщо ідеологія є загальним поняттям, суспільна ідеологія – родовим поняттям, то правова ідеологія – видовим поняттям); б) джерелом її формування є правова і соціальна (економічна, політична, релігійна та інша) дійсність та практична діяльність людей; в) обґрунтування засад правової ідеології здійснюється як на доктринальному (науковому) рівні, так і на професійному та непрофесійному (буденному) рівні;

2) *статичні ознаки правової ідеології*: а) зміст і одночасно елементи правової ідеології становлять правові ідеї, теорії, переконання, правові поняття, правові категорії, правові принципи, правові уявлення; б) правова ідеологія містить у собі як інтелектуальні, так і емоційні начала та елементи; в) правова ідеологія включає у себе ставлення як до дійсного, так і до бажаного права та правової системи;

3) *регулятивно-динамічні ознаки правової ідеології*: а) правова ідеологія та її елементи виникають, розвиваються та змінюються з розвитком правової системи; б) правова ідеологія впливає на регулювання суспільних відносин через суспільну свідомість та правосвідомість суб'єктів суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов. / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
3. Лившиц Р. З. Теория права. Учебник / Р. З. Лившиц. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
4. Марчук В. П. Словник термінів і визначень з курсу «Основи держави і права» : учбовий посібник для студентів юридичних та інших факультетів, які вивчають основи держави і права / В. П. Марчук. – Чернівці, 2002. – 49 с.
5. Общая теория права: учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. – 384 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 9-е, зі змінами – Львів: Край, 2007. – 192 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
8. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2002. – 616 с.
9. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/15100827/legal/ideologiya_pravova.

Полатайко И. В. Понятие и признаки правовой идеологии как методологическая основа для исследования особенностей ее воплощения в правовых системах современности

В данной статье освещаются понятие и признаки правовой идеологии с позиций дальнейшего воплощения в правовые системы современности. По мнению автора, правовую идеологию можно определить как форму общественной идеологии, которая формируется под влиянием правовой и социальной (экономической, политической, религиозной и иной) действительности и практической деятельности людей, включает в себя интеллектуальные и эмоциональные элементы (правовые идеи, теории, убеждение, правовые понятия, правовые категории, правовые принципы, правовые представления), которые синтезируют в себе отношение субъектов к желаемому и действительного права, а также возникают, развиваются и изменяются с развитием правовой системы. Кроме того, в статье систематизированы признаки правовой идеологии, среди которых выделены группы генетических, статических и регулятивно-динамических признаков.

Ключевые слова: идеология, общественная идеология, правовая идеология, понятие правовой идеологии, признаки правовой идеологии.

Polatayko I. V. Concept and characteristics of legal ideology as a methodological basis for the study of the features of its realization in modern legal systems

This article highlights the concept and features of the legal ideology from the standpoint of a further embodiment in the modern legal system. According to the author, legal ideology can

be defined as a form of social ideology, which is formed under the influence of legal and social (economic, political, religious or other) the validity and practical activity involves intellectual and emotional elements (legal ideas, theories, belief, legal concepts, legal categories, principles of law, legal representation), which synthesize a relation of subjects to the desired and actual rights, and arise, develop and change with the development of the legal system. Furthermore, in the article the features of legal ideology have been investigated, including the groups of genetic, static and dynamic regulatory signs.

Key words: *ideology, social ideology, legal ideology, the concept of legal ideology, legal ideology signs.*

УДК 340.12

Яцук Наталія Євгенівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, церковно-канонічних
та суспільствознавчих дисциплін
імені академіка УАН І. Луцького

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ЧИННИКА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ: КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОСВІДУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА

У статті досліджуються проблеми української правової реальності у контексті теоретико-методологічного досвіду соціологічної школи права, головна засада якої – ідея «живого права», суть якої в тому, що соціальні відносини – дуже динамічна система, через що право, як надіндивідуальний (державний) регулятор цих відносин, мусить максимально пристосовуватися до змін, що відбуваються у них, розпізнаючи паростки нового права серед вже віджилих або відживаючих норм. Право повинно існувати не як маніфестація абстрактної волі, а як найбільша цінність соціальної еволюції людства, як визначальний атрибут правової держави, а також як сучасний цивілізаційний механізм захисту інтересів громадян.

Ключові слова: соціологічна школа права, правотворчість, правова держава, євроінтеграція України, процеси трансформації сучасного суспільства.

Постановка проблеми. Україна все більше відступає від того курсу, який обрала під час проголошення незалежності у новітній період. У престижних світових рейтингах наша держава, на жаль, стабільно займає найнижчі позиції. При цьому ситуація ніяк не змінилась, не зважаючи на «постмайданівські зміни» (реальне громадянське суспільство, проєвропейську владу, широкий волонтерський рух тощо). Майже кожний міжнародний захід, де розглядаються проблеми України, проходить як одне з останніх нагадувань нам про те, що існують виклики на рівні «to be or not to be», що означає тільки одне: зволікати немає часу, потрібно здійснювати серйозні системні та комплексні перетворення.

Державотворчі проблеми в Україні накопичені настільки, що розв'язання окремих з них у якійсь одній сфері, фактично, мало що додасть до загальносуспільного поступу. Час, коли перед нашою країною стояли малі задачі і для просування вперед достатнього було їх локального належного вирішення, – втрачений. Тепер задачі – надскладні, екзистенціальні, і їх розв'язання стало неможливим без розробки серйозних теоретичних, методологічних, технологічних тощо програм, важливою складовою яких є філософія як важливий інструмент вироблення загальних стратегій та ідеологій, без існування яких розробка спеціальних теорій є неможливою, а отже – і безрезультатним процес будь-яких системних зрушень на краще. Як зауважує О. Хома, вся Західна цивілізація, починаючи від університету, весь її Дух (культура, ідеологія, соціальне цілепокладання тощо), – усе просякнуте філософією [6].

Сьогодні з усіх філософсько-правових доктрин особливої ваги набирає соціологічна школа права, що зародилася в Європі як реакція на соціальні процеси, аналогічні до тих, що тепер мають місце у нашій державі, – коли після різних соціальних катаклізмів формування дієвої й ефективної системи правосуддя стало нагальною екзистенційною проблемною цілого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пострадянській науці соціологічна школа права як важлива філософсько-правова доктрина знайшла належне місце. Вона стала невіддільною складовою фактично всіх підручників і посібників з філософії права. Інтерес до її концептуально-методологічних настанов зростає. Так сьогодні плідні дослідження у царині соціологічної школи права провадять такі українські вчені як В. С. Бігун, О. М. Джужа, С. С. Дністрянський, В. П. Марчук, С. В. Савчук та ін.

В західноєвропейській науці вихідні аксіоми соціологічної школи права (особливо ті, що стосуються ідеї права як цивілізаційного інструменту захисту інтересів громадян) відображені в різних філософсько-правових дослідженнях інтерсуб'єктивістського спрямування. Зокрема, вихідні засади соціологізму можна знайти в Г. Коінга, М. Мюллера, Дж. Роулса, Ю. Хабермаса, Х. Харта та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є розробка рекомендацій щодо системних зрушень у правовій системі України з урахуванням досвіду соціологічної школи права, а особливо тих, від яких залежить успіх інтеграції нашої держави в ЄС. З мети впливають наступні завдання: дослідити теоретико-правові засади вчення соціологічної школи права; встановити ступінь втілення досвіду цієї школи в українській науці; виявити і систематизувати причини гальмування євроінтеграційного курсу України і вказати шляхи щодо досягнення головного результату цього процесу – визнання України членом ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічна школа права зародилася в Європі наприкінці XIX – у першій третині XX ст. в момент кризи юридичного позитивізму та як реакція на недоліки школи природного права та історичної школи права, що вже вичерпували свій теоретичний та методологічний потенціал, а надалі доволі швидко з Європи поширилась в США, де отримала подальший розвиток. Теоретики цієї школи відмовились від вивчення сутності права, бо вона невідома, а також від встановлення походження права, бо це не додає нічого до розв'язання практичних правових проблем, натомість поставили собі за мету розкрити цінність і призначення права. Саме тому центр своїх досліджень вони перемістили в площину вивчення його дії в сучасному суспільстві. Особливо важливим для них було встановити два моменти: визначити рівень наближеності інтерпретації права до суспільних інтересів та можливість його імплементації в суспільство таким чином, щоб воно могло змінюватися разом із динамікою суспільного життя.

Найвідомішими фундаторами соціологічної школи права стали Р. Ієрінг (Німеччина), Є. Ерліх (Австрія), Ж. Карбоньє, К. Левеллін, Л. Дюгі, Ф. Жені (Франція), Р. Паунд, Ф. Франк (США) та ін. Серед українських учених слід відзначити М. М. Ковалевського та Б. О. Кістяківського. Взагалі цей філософсько-правовий напрям знайшов велику кількість прихильників, згуртувавши навколо себе різні школи: школу вільного права (Є. Ерліх, Г. Кантрович, Ф. Жені та ін.), гарвардську (Р. Панд та його послідовники) та реалістичну (К. Левеллін, Ф. Франк). Усі вони, попри свою специфіку, об'єднані поняттям права як базисним, ключовим концептом, що пронизує всі розроблені теорії і виступає ключем до розуміння сутності існування сучасного суспільства та складної конструкції його буття.

Основне джерело права прихильники соціологічного праворозуміння вбачали в суспільних відносинах, тим самим зводячи природу права до умов суспільного життя: громадянської правосвідомості, правових емоцій, правової поведінки, відчуття справедливості, психологічних станів, що панують у суспільстві тощо. Важливого значення вони надавали судовим рішенням, адміністративним актам, правосвідомості суддів, реальним суспільним запитам, а не нормам права та закону, що, будучи недієвими, відходили на другий план. Особливо послідовним у цих питаннях був Е. Ерліх, теоретик «живого права» як такого, що реально має місце у суспільстві, будучи відповіддю на запити останнього і витісняючи собою віджилі правові форми, включаючи закони. Погляди та аргументи Ерліха знаходять підтримку і розуміння в сучасних українських філософсько-правових дослідженнях. Так, В. С. Бігун зазначає, що «соціальний устрій суспільства є якщо не вирішальним, то одним із визначальних чинників як ефективності права, так і конструювання будь-якої реалістичної концепції права» [2, с. 116].

У брошурі «Боротьба за право» Р. Ієрінг, як один із зачинателів правового соціологізму, проголосив, що право існує для того, щоб гарантувати життєві інтереси людини, допомогти їй задовольнити свої потреби. На його думку, людська дія без інтересу так само позбавлена сенсу, як і дія без мети. Право – це юридично захищений інтерес. Міняються інтереси, міняється право як юридична форма їх захисту [3, с. 25].

З точки зору соціологізму, право і закон – далеко не тотожні. Другі виводяться з перших, так чи інакше містять ряд прогалин, що й робить їх недієвими. Закони, як писане право, самі по собі пусті, ніщо, вакуум, «букви на папері». Вони оживають, набирають сенсу тільки в процесі правозастосування, активізуються тільки при прийнятті відповідного індивідуального чи судового акту.

Право – породження суспільства, його величне творіння, покликане належним чином розподіляти соціальні блага між громадянами. Соціальним ідеалом права є задоволення інтересів суспільства через задоволення інтересів всіх його індивідів. Відтак, цінність права визначається його спроможністю існувати в статусі інструменту (механізму) досягнення соціального ідеалу сучасності – цивілізаційного соціального суспільства, суспільства, головною одиницею якого є громадянин. Право як соціальне явище несе в своїй природі мирне покликання до узгодження інтересів усіх громадян, до пошуку різного роду компромісів, без яких врегулювання (примирення) конфліктуючих інтересів різних соціальних груп, класів – неможливе.

Жодним чином право не презентує себе як засіб примусу, підкорення. Бо воно не є продуктом виключно держави, з якою пов'язуються ці функції. Право (як і сама держава) є загально-соціальним надбанням. Тому закон та норма, що не відповідають соціальним потребам, – неправові, а отже не можуть формувати право – теза, яку соціологізм підкріплював авторитетом Цицерона: «Несправедливий закон – не створює право» [4]. На думку американського соціолога Паунда, максимум, який допускається щодо держави у функціонуванні права – право у статусі помічника держави у забезпеченні правопорядку [3], що є однією стороною прояву права, тоді як інша – встановлення цивілізованих відносин між людьми.

Французький правовий соціологізм (Л. Буржуа, Б. Дюгі, М. Оріу) збагатив соціологічне розуміння права категоріями соціальної справедливості, солідарності, громадянського обов'язку, через які соціальна цінність права пояснювалася таким чином, що кожний індивід бажані для себе блага отримує через участь у соціальних групах, які формують суспільство, а отже – повинен усвідомлювати свій обов'язок перед суспільством, інтереси та потреби якого повинні стояти вище особистісних. Оскільки

суспільство формується з різних соціальних груп та класів, які певною мірою є нерівними між собою, кожний із представників повинен усвідомлювати свою приналежність до конкретної групи та, незважаючи на її рівень, додержуватися принципу солідарності. Це, у свою чергу, забезпечить гармонію та правопорядок в суспільстві, досягнення соціальної солідарності та справедливості, убезпечить вчинення порушень. На цій основі цінність права зводиться до того, що воно є, по-перше, втіленням соціальної справедливості, відображенням її форм, а по-друге – єдиним засобом досягнення гармонії та благополуччя в суспільстві, що в сукупності забезпечує буття права у статусі інтегративної функції – здатності забезпечити цілісність суспільства.

Право – єдиний і потужний регулятор і консолідуюча сила різних (навіть протилежних) інтересів як індивідів, так і груп, прошарків, класів, до яких вони належать. Однак соціальне врівноваження, гармонізація стає можливою тільки завдяки такому праву, що охоплює всі необхідні стани та відбувається шляхом усвідомлення людиною пріоритету колективних потреб над власними, домінуванням суспільного над індивідуальним. При цьому, на думку Оріу, «якщо право справді дієве та «наповнене», людина не відчуватиме себе жертвою, а навпаки, наповниться почуттям справедливості» [5, с. 19].

Важливий штрих до останнього додає американський юрист Роско Паунд, який наголошує на здатності права забезпечити та підтримувати правопорядок як у соціальних відносинах, так й в індивідуальних, що досягається здатністю права до імплементації комплексу загальносуспільних цінностей, серед яких, крім правопорядку, консенсусу, ще й добробут, статки громадян [1, с. 30-31].

Таким чином, соціологізм спромігся витворити багатогранну картину світу права, де право поставало похідним від суспільства і мало такі атрибути:

- 1) динамічність, мінливість – здатність змінюватися з потоком життя;
- 2) активність – здатність досягати ефективності у статусі регулятора соціальних відносин;
- 3) живучість – здатність творитися суспільством та діяти в ньому;
- 4) пластичність, гнучкість – здатність вміщувати все, охоплювати всі сторони суспільного життя;
- 5) мобільність – здатність пристосовуватися до суспільних змін.

Правовий соціологізм послідовно (з часу виникнення і до тепер) відстоює ряд позицій – серцевину своєї теорії – що, власне, і забезпечує успіх його імплементації в умовах Західної реальності, а саме:

- 1) наразі історії невідомий більш ефективний механізм урегулювання суспільних відносин, ніж право;
- 2) впорядкованість, чітка визначеність суспільних відносин – головна заслуга права, його соціальне призначення, право – єдиний соціальний регулятор суспільних відносин. Воно має націлюватися на компромісне вирішення соціальних конфліктів: не роз'єднувати людей, а поєднувати, не руйнувати, а будувати правопорядок, щоб, тим самим, забезпечувати панування цивілізованих відносин між людьми;
- 3) право окреслює межі дозволеного між двома світами – цивілізаційним і нецивілізаційним, вільним і підневільним;
- 4) справжня соціологічна цінність права можлива лише тоді, коли воно забезпечуватиме захист загальносуспільних, а не індивідуальних інтересів, бо тоді воно існує не як засіб примусу, а добровільно виконуватиметься.

Україна як частина європейського світу, при усій своїй специфічності, розвивається за його логікою. У спалахах своєї державності ми повторюємо еволюцію європейської державності (як феногенез повторює онтогенез), у прискореному темпі «доганяючи» Західний світ і почергово проходячи ланки його соціального поступу. Так було у 20-ті рр. ХХ ст.: 1) Центральна Рада – парламентаризм; 2) Держава Скоропадського – монархізм; 3) Директорія – урядова держава; 4) СРСР – імперія. Аналогічні явища спостерігалися і на даному етапі, зокрема: 1) соціальна держава, орієнтована на президентську модель правління – часи Л. Кравчука (за СД, проведеними у ті часи, саме за таку модель виступали пересічні українці); 2) авторитаризм Л. Кучми; 3) парламентсько-президентська модель за В. Ющенка; 4) олігархія на чолі з В. Януковичем.

Правова свідомість нерозривно зв'язана з державотворчою свідомістю і в аналогічному, прискореному темпі повторює сходинки еволюції Західної правової свідомості, що виразно демонструється послідовною зміною провідних західних філософсько-правових шкіл – школи природного права, історичної школи права, соціологічної школи права. Кожна з них виступила як реакція на серйозні виклики Західної цивілізації у процесі її трансформації до сучасного громадянського суспільства та правової держави.

Здобутки школи природного права були актуальними для України до революції гідності, в ході якої стало зрозуміло, що інструментів імплементації природних прав людини у наших державних інституціях не закладено. Постала проблема демонтажу того жахливого Левіафана, що, як ми вважали, нам нав'язав непроєвропейський Східний сусід. Актуалізувалися ідеї історичної школи права – відродити «етнічну чистоту» українських державних інституцій у дусі наших найкращих традицій. Втім той демонтаж, що має місце у сучасній реальності, поки що не дає позитиву, породжуючи небачені раніше масштаби правового нігілізму, соціального хаосу тощо. Ми на межі, за крок від остаточного стрибка, від концепту «сила права» до концепту «право сили». Правова школа, що ще спроможна освітити наш шлях у розбудові правової держави – соціологічна школа права.

Сучасне українське державотворення може вийти з правового тупика, переосмисливши ключові ідеї саме соціологічної школи права та змінивши своє відношення до значення філософії у розв'язанні аналогічних проблем. Поки ми орієнтуємося на Європу та її цінності, не можна розраховувати на успіх в наближенні до них, ігноруючи ті інструменти, що апробувала вона. Кожне положення соціологізму – наче вже готова рекомендація до імплементації в українські реалії. Ми ж можемо хіба що повторити їх, розташували за певною логікою.

Найважливіше, з чого почав соціологізм і з чого повинні почати ми – це прийняти дійсність такою, як вона є. Сучасна Україна – олігархічна держава класичного типу – держава, в якій реально не існує запобіжників щодо її неминучого краху, немає того, що ще древні назвали розподілом влади, того, що дозволяє поєднувати у одній державі різні типи її форми, в класичній термінології іменовані як влада одного, влада меншості і влада більшості, що конче необхідно, щоб держава не йшла по колу, по цьому циклу, помираючи в одній формі і відроджуючись в іншій. Є спосіб, на думку древніх римлян, перед усім уже згаданого Цицерона, продовжити (аж до вічності!) життя держави, якщо усі три форми влади поєднати в бутті однієї держави – укласти суспільну угоду про те, які владні компетенції належать «одному», «меншості», «більшості».

Далі важливо визнати, що політика – це сфера, у межах якої вирішуються виключно загальні, а не приватні інтереси. Ще Арістотель показав, що людина має подвійну природу: з одного боку, вона істота приватна (хоче власного буття – своєї сім'ї,

свого дому...), а з іншого – суспільна, політична, державна (хоче бути залученого до творення надіндивідуального буття: загального блага – доріг, площ..., загальних правил – законів, питань безпеки і т.д.). Поєднання цих двох чинників – індивідуальне, хтось більш приватна людина, хтось – суспільна, політична, хтось більше турбується про приватне благо, хтось має потребу жити для вищих цілей і турбуватися про загальне благо. Олігархія – це коли концепт загального блага нівелюється, а отже і викривляється природна сутність людини. Розв'язуючи питання приватного інтересу замість питань загального блага (під ширмою популізму і демагогії), олігархи накопичують царину останніх, яка раніше чи пізніше сягає критичної лінії, межі, за якою цивілізаційне буття (з концептом «сила права» переходить у нецивілізаційне (з концептом «право сили»). І навіть гірше, вони насправді балансують на цій межі, лінії, бо відкрито застосовують одні механізми, а в тіні – інші, оскільки право – інструмент розв'язання тільки загальносуспільних проблем (команда для всіх).

Крім інтересів олігархів є інтереси інших соціальних груп. Успіх їх розв'язання, як наголошує соціологізм, визначається активністю індивідів, що належать до цих соціальних груп. Іншого цивілізаційного механізму немає. Артикуляція цих інтересів приведе до того, що олігархічні інтереси консолідуються, концентруються в одній площині, платформі. Тоді розпочнеться (власне вже розпочинається) діалог між олігархами і неолігархами. Щоб утриматися у рамках, межах, лініях цивілізаційного буття, неолігархи мусять залишити простір для відступу олігархам – те, що нам радила Європа, коли ми ще мали протистояння з Януковичем (але ми не почули, не могли почути!).

Соціальний компроміс, діалог розпочнеться тоді, коли ми в правовому дискурсі розпочнемо розмову про те, що робити з тими статками, що вкрали олігархи. Древні римляни мали дуже слушний правовий концепт: «людина має дбати не тільки про те, щоб мати що передати у спадок своїм дітям, але й про право, за яким відбувається ця передача». Як казав Кант, людина апіорі істота моральна, правова, усі моральні (і правові) концепти закладені у її природу як своєрідне нагадування, попередження через категоричний імператив «чини так, щоб приклад твоєї поведінки був зразком для інших». Олігархія як одна з недосконалих форм держави не вічна, за нею прийде або тиранія (коли накрадене відбере тиран), або демократія (коли красти більше не вдасться). Найбільше, чого хочуть сучасні українські олігархи – це зберегти накрадене. Найбільше чого хочуть усі інші сучасні українські зубожілі соціальні групи – щоб вони повернули вкрадене до загального блага. Компроміс – це коли ні одні, ні інші не отримають свого, а починають рухатись на зустріч одне одному.

Діалог важливий тим, що він відкриє нове, серединне буття, освітить новими концептами і категоріями наші соціальні проблеми, до прикладу покаже, що красти можна не тільки матеріальні речі, ресурси, але й привілеї, права тощо, що нічого не постає з нічого, за все треба боротися, до усього прикладатися, що наше приватне життя взаємопов'язане з нашою участю у розв'язанні питань загального блага і т. д. Уникнути цієї давно назрілої розмови в умовах сьогодення – це справді поставити під загрозу буття держави Україна. Між соціологізмом і соціалізмом лежить одна надсуттєва різниця – соціалізм пропонує відібрати в одних (багатих) і віддати іншим (бідним), соціологізм пропонує укласти соціальну угоду про те, як це зробити з найменшою шкодою для одних і для інших – за яким законами, правилами, соціалізм відходить за цивілізаційну лінію і обіцяє повернутися потім, пізніше, колись, соціологізм обіцяє не виходити за цивілізаційну лінію взагалі – ні тепер, ні потім, ніколи.

Висновки. Таким чином, 25 років нашої незалежності – це втрачені роки, роки нашої нещирості і віддаленості від Європи, роки уникнення незручного питання щодо соціального компромісу між найбільш протилежними прошарками українського суспільства – олігархами і неолігархами. Суть цього питання проста: що робити з усім тим (статками, правами, привілеями), що олігархи вкрали в українського народу. Але процес розв’язання дуже складний, бо перші хочуть зберегти награтоване, а другі – щоб воно повернулося. Методологічний і теоретичний потенціал правового соціологізму несе в собі дієві й апробовані європейською практикою механізми вирішення цієї складної української соціальної проблеми, головні з яких – досягнення взаємоприйняттого компромісу через узгодження інтересів у правовому полі, без переходу демаркаційних ліній між цивілізаційними і нецивілізаційними формами соціального буття. Цей діалог, компроміс досяг усіх ознак екзистенціального характеру – бути чи не бути українській державі. Бо жодна олігархічна держава не існувала вічно, на зміну їй приходили або тиранії, або демократії. Українська історія не дає нам прикладів успішних українських тиранів. У час, коли тиран причаївся по сусідству, вибір диктується виключно позицією «усвідомлена необхідність» і вольовим зусиллям як українських олігархів, так і неолігархів нарешті розпочати цей незручний діалог – відкинути ширму, езопову мову, демагогію, популізм і винести на порядок денний питання справді номер один, питання, яке дозволить перезапустити програму українського соціального буття, укласти новий суспільний договір, тим самим згуртувавши різні соціальні групи нашого суспільства у єдине ціле – зшити державу Україна.

Список використаних джерел

1. Адыгезалова Г. Э. Правовая концепция американской социологической юриспруденции XX века (Роско Паунд, Толкотт Парсонс и Гарри Бредемейер): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г. Э. Адыгезалова. – Краснодар, 2004. – 197 с.
2. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний науковий нарис) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – С.105-126
3. Иеринг Р. фон. Борьба за право / Р. фон Иеринг; пер. с нем. Н. М. Губского. – СПб.: АО тип. дела в СПб., 1909. – 67 с.
4. Машков А. Проблеми теорії держави і права / А. Машков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/68728-tlumachennya-sutnost-pravayogo-sotsalnogo-priznachennya-ta-tsnnst-v-yuridichnih-naukah.html>
5. Ориу М. Основы публичного права / М. Ориу; пер. с фран. под ред. Челябинова Н. с предисл. Е.Пашуканиса. – М.: Издво Ком. Акад., 1929. – 783 с.
6. Хома О. Філософія на межі / О. Хома // Філософська думка. – 2015. – №6. – С. 6-22.

Яцук Н. Э. Проблемы украинской правовой реальности как определяющий фактор евроинтеграционных сдвигов: сквозь призму опыта социологической школы права

В статье исследуются проблемы украинской правовой реальности сквозь призму теоретико-методологического опыта социологической школы права, главная основа которой – идея «живого права», суть которой в том, что социальные отношения – очень динамичная система, из-за чего право, как наиндивидуальный (государственный) регулятор этих отношений, должен максимально приспособливаться к изменениям, происходящим в них, распознавая ростки нового права среди уже отживших или отживающих норм. Право должно существовать не как манифестация чьей бы то ни

было абстрактной свободы, а как величайшая ценность социальной эволюции человечества, как определяющий атрибут правового государства, а также как современный цивилизационный механизм защиты интересов граждан.

Ключевые слова: социологическая школа права, правотворчество, правовое государство, евроинтеграция Украины, процессы трансформации современного общества.

Jatsuk N. E. Problems of Ukrainian legal reality as the determining factor of European integration shifts: in the light of the experience of the sociological school of law

The article examines the problem of Ukrainian legal reality through the prism of theoretical and methodological experience of the sociological school of law, the main basis of which – the idea of «human rights», the essence of which is that social relationships – a very dynamic system, which is why the right as nadindividualny (State) control of the relationship, should maximum adapt to the changes occurring in them, recognizing the shoots of the new law among the already obsolete or obsolescent standards. Right there should not be a manifestation of someone else abstract freedom, but as the greatest value of the social evolution of mankind, as the defining attribute of the rule of law, as well as a modern civilized mechanism for protecting the interests of citizens.

Key words: sociological school of law, law-making, rule of law, the European integration of Ukraine, the process of transformation of modern society.

УДК 340.1

Кузь Софія Василівна,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Стаття присвячена дослідженню розуміння права в контексті різноманітних теорій аналізу його сутності. Розглядаються такі основні концепції праворозуміння, як природно-правова, позитивістська, соціологічна і інтегративна. Крім традиційних підходів щодо розуміння права, які є найбільш поширеними та визнаними в теорії права, автором висвітлюються особливості похідних концепцій української юридичної науки. Робиться висновок про стан існуючого методологічного інструментарію пізнання права, а також яким чином багатоманітність існуючих концепцій правового розуміння впливають на формування правової держави та створення цивілізованого правопорядку в країні, на правову свідомість особи, суспільства, соціальної групи та на реалізацію функцій при здійсненні практичної діяльності в процесі застосування права.

Ключові слова: праворозуміння, тип правового розуміння, природно-правова концепція, позитивістський підхід, соціологічна теорія, інтегративна концепція, право, держава, суспільство.

Постановка проблеми. Проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до числа «вічних». Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й до сьогодні не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього [4, с. 10].

Праворозуміння є складним і багатозначним процесом, що відіграє важливу роль в механізмі правового регулювання суспільних відносин, в забезпеченні законності і правопорядку, правового виховання населення і юристів професіоналів, і навколо якого завжди йшли і йдуть постійні наукові дискусії. Залежно від того, як розуміється сутність права, що входить в це поняття, якими ознаками воно наділене, тлумачаться і всі інші явища правової сфери – правотворчість, правозастосування, правовідносини, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, законність і правопорядок, принципи права і т. д. Саме тому, постає необхідність розглянути поняття «права» в контексті різноманітних теорій, які визначають його сутність, природу, призначення та роль в житті суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне уявлення праворозуміння тією чи іншою мірою розглядали у своїх працях вітчизняні вчені Кістяківський, Ковальчук, А. Ковтонюк, М. Козюбра, О. В. Лапаєва, Н. Мозоль, Б. О. Стащенко. Проте, питання плюралістичності підходів щодо розуміння права і сьогодні залишається центральним для юриспруденції.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз особливостей підходів до праворозуміння через призму різноманітних критеріїв, що дасть можливість визначити його сутність та значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день існує безліч різноманітних підходів щодо розуміння права, склалися цілі школи, напрями, доктрини, але відсутня єдина концепція, яка пояснювала б сутність, природу, призначення права, його роль в житті суспільства. Відомий теоретик права і соціолог Б. Кістяківський зазначив: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну» [6, с. 42].

В юридичній літературі праворозуміння трактується неоднозначно. Науковці виділяють два критерії для класифікації типів праворозуміння: теоретичне і практичне. Наприклад: «тип праворозуміння є образом права, що формується в рамках певної культури та характеризується як парадигмально зумовленими теоретичними ознаками права, так і культурно обумовленим практичним (ціннісним) ставленням до права» [1, с. 59]. Теоретичне праворозуміння представляє розуміння права у вигляді наукової теорії, а саме через правову ідеологію, яка відображає теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності. Натомість практичне праворозуміння існує в суспільній правовій свідомості та правовій культурі у вигляді особливого відношення до права. Слід зазначити, що дані два підходи щодо розуміння права є взаємозалежними, адже будь яка теорія є базовим підґрунтям для здійснення практичної діяльності.

Класифікація типів праворозуміння залежить від критеріїв, які покладені в його основу. Залежно від ставлення до права різних народів і тих чи інших цивілізацій, виокремлюють такі типи праворозуміння: європейський (християнський), мусульманський, або ісламський, індо-буддійський, китайсько-конфуціанський, японський. Інколи до них додають євразійський або навіть російський [6, с. 39].

П. А. Оль пропонує класифікацію концепцій праворозуміння за вольовим критерієм. Він виділяє фаталістичний підхід, в якому право розуміється як щось об'єктивно існуюче і не залежить від волі людини, та волюнтаристичний підхід, де право розуміється як встановлене волею людини правило поведінки.

Заслуговує на увагу теорія праворозуміння запропонована Ю. Я. Баскіним, яка створена на підставі виявлення системоутворюючого критерію «природа-людина-суспільство» та фіксує стійкі ознаки правових проявів, показує їх подібності та відмінності. Дана типологія виділяє метафізичне праворозуміння, яке визначає, що причини виникнення права лежать зовні соціальних факторів, антропологічне праворозуміння, що пов'язує право з природою людини та соціологічне праворозуміння, яке визнає існування права, як продукту людських відносин [7, с. 17].

Найбільш наближеною до сучасних теорій правового розуміння є типологія Р. З. Лівшица. Він виділяє три підходи до розуміння права: нормативний, відповідно до якого право – це норми, що закріплюють правила поведінки людей, соціологічний, де право – це відносини, гуманні ідеї і принципи, що склалися у суспільстві. Третій підхід вказує на існування природного і позитивного права, як двох взаємопов'язаних і взаємосуперечливих елементів правової реальності.

В теорії права виділяють також метафізичний підхід щодо розуміння права. Даний підхід є протилежністю позитивістському розумінню права. В теорії його називають ще непозитивістський підхід. Відповідно до цього підходу право розуміється як свобода людини. Право є носієм сутнісних властивостей людини. Цією сутнісною властивістю людини є розум, який проявляється в його розумній вільній волі і обумовлює прагнення людини до свободи.

Слід зазначити, що всі теорії праворозуміння внутрішньо взаємопов'язані і являють собою ієрархічний зв'язок, де кожний наступний рівень зберігає властивості і систему знань попередніх рівнів та передбачає обґрунтування провідної ролі об'єктивного і суб'єктивного фактора.

Численні визначення права, вироблені з античних часів до теперішнього часу в рамках юриспруденції, можна звести до чотирьох (основних) концепцій праворозуміння: природно-правової, юридичного позитивізму, соціологічної і інтегративної. При цьому слід зазначити, що в рамках будь-якої з названих концепцій існували і існують різні течії, школи які доповнюють, виключають одна одну та по різному розуміють право.

Природно-правовий тип праворозуміння охоплює різноманітні за своїм правовим змістом концепції, кожна з яких визначає поняття права по своєму. Природно-правова типологія розуміння права розвивалась в трьох напрямках: космологічному – трактуючи право як прояв загальних законів світобудови, християнсько-теологічному – розглядаючи право як прояв божественної волі та гуманістичному напрямку, що пов'язує виникнення і розвиток права з розумною природою людини. Теорії природно-правового типу праворозуміння ґрунтувались на ідеях Аристотеля, Цицерона, Фоми Аквінського, Августина, Г. Гроція, І. Канта, Г.В. Ф. Гегеля, В. Лейбніца і т.д.

Історично першою була космологічна версія природного права, згідно з якою «божественний Розум керує Космосом і всім родом людським, але разом з тим і перебуває в людському розумі, будучи потенційно доступним кожній особистості» [5, с. 84]. Християнсько-теологічна концепція в цілому сприймала і розуміла право як вічно існуючу справедливість, як реалізацію божественного задуму в людській природі, як боговстановлені цілі людської природи, як форми причетності людини до божественного розуму [5, с. 89]. Теорії розуміння права висловлені представниками гуманістичного напрямку трактували право як припис здорового розуму, як явище, що не залежить від релігії, як свободу.

Слід зазначити, що всі вказані напрямки природно-правового розуміння права так чи інакше пов'язують право з ідеєю розуму, розумної вільної волі. Адже, незалежно від того, чи йде мова про право як про відображений в людському розумі космічний порядок світобудови, як про вираження божественного розуму, як про сукупність розумних законів природи і суспільства, як про систему в суспільстві уявлень про розумне, справедливе і належне, – у всіх цих випадках ідея розуму стоїть на першому місці та породжує норми природного права.

Протилежні за своїм змістом концепції праворозуміння трактуються представниками позитивістської типології. Позитивістський тип праворозуміння заперечує існування природного права, яке розглядається як омана, що веде до порушення порядку. Відповідно до теорій позитивізму будь-яке право походить від влади (держави). Право розуміється як сукупність норм встановлених чи санкціонованих державою у формі закону та є результатом правотворчої функції держави. Розвиток позитивізму пов'язаний з іменами таких видатних політичних мислителів, як: Д. Остін, Т. Гоббс, Г. Кельзен, О.Конт, Г. Харт, І. Бентам, Д. Мілль і т.д. Наприклад, О. Конт право розглядав, як регулятор поведінки, який повинен відповідати незмінним законам. І. Бентам розумів право, як сукупність символів, які проголошують суверенну волю держави щодо правил поведінки обов'язкових для виконання зі сторони її громадянами. Д. Остін вважав, що право – це виражене у формі команди, наказу, веління правило, яке призначене для управління поведінкою однієї розумної людини другою розумною людиною, володіючи владою над першою людиною [5, с. 39].

Проаналізувавши позиції політичних мислителів позитивістського напрямку, можна зазначити, що право розумілось як інструмент в руках держави, що встановлює правила поведінки існування людини в соціумі. Позитивістське розуміння права являється найбільш повним відображенням сучасного праворозуміння.

Соціологічне праворозуміння сформувалось як реакція на недоліки позитивістського підходу до права, що міцно утвердився до цього часу в юридичній теорії і практиці. Концепції соціологічного розуміння права не заперечують існування права, але не визначають його як систему нормативних приписів державної влади, а як специфічне соціальне явище, яке стихійно виникає в результаті процесів соціальної саморегуляції та є результатом динамічного функціонування соціуму. Залежно від зміни суспільних відносин змінюється і право, тому що воно є віддзеркаленням суспільних відносин. Право не породжується державою, але закріплюється нею.

Вагомий внесок у розвиток соціологічного праворозуміння здійснили такі видатні політичні мислителі, як: Г. Гуго, Ф. К. Савіньї, Г. Ф. Пухта, Є. Ерліх, Б. Л. Дюгі, Р. фон Ієринг та ін. Зокрема, Г. Гуго, Ф. К. Савіньї, Г. Ф. Пухта – наголошували на тому, що право створюється не законодавцем, а поступово виростає з народних звичаїв, обумовлених так званим «народним духом». Є. Ерліх та Б. Л. Дюгі розглядали право у вигляді правового і неправового закону. Правовий закон відповідає інтересам суспільства і є їх відображенням. Неправовий закон – це свавілля законодавця. Р. фон Ієринг у своєму вченні розглядає право у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. Забезпечення інтересів суспільства вбачалось ним через примусове встановлення порядку, яке можливе тільки завдяки праву, яке є результатом досвіду людських відносин – «право є сукупністю життєвих умов суспільства...», виступає як «сукупність діючих в державі примусових норм» та забезпечує законний порядок життя через «правомочність особи здійснювати захист моральних засад свого життя» [2, с. 16].

Тому, слід зазначити, що соціологічний підхід щодо розуміння права окрім того, що основну увагу акцентує безпосередньо на суспільних відносинах, ще й побудований на позитивістській методології, адже не обмежує існування права у вигляді законів. Право корениться у самому суспільному житті, а не у його формальному відображенні, і закони лише тоді є правовими, коли адекватно відображають динаміку об'єктивного суспільного розвитку [8, с. 8].

Окрім, вище наведених класичних підходів щодо праворозуміння, які є найбільш поширеними та визнаними в теорії права, сучасне праворозуміння виокремлює ще одну, похідну від всіх інших, – інтегративну концепцію.

Дана концепція викликає серед науковців різні погляди. Одні вважають, що інтегративна концепція є синтезом усіх традиційних підходів щодо розуміння права: природно-правового, позитивістського, соціологічного, інші – об'єднують найбільш цінні і привабливі, з їх точки зору, ознаки права. Вперше термін «інтегративна юриспруденція» вжив американський історик правових теорій Дж. Остін. На його думку, природно-правова традиція може бути оновлена за рахунок її поєднання з аксіологічним (ціннісним) підходом у праві. При цьому, на думку Холла, цінності повинні розглядатись як обов'язковий атрибут правової норми, а норми повинні сприйматись як «захищені ціннісні судження» [3, с. 32].

Термін «право» в інтегративному праворозумінні має три значення. Перше з них тісно пов'язане з природно-правовою традицією, акцент робиться на «обов'язок підкорятися уряду» на «морально-зобов'язуючих властивостях будь-якого правового порядку». Друге значення терміна «право» включає в себе веління держави, це те, що

«держава оголосила нормою». Третє, принципово відмінне від інших, значення права бере початок з «теорії правового реалізму» і включає в себе «поведінку офіційних осіб» [3, с. 34-35]. Звідси випливає, що кожне з даних визначень права, бере свої витoki з класичних типів правового розуміння. Перше значення характерне для природно-правового праворозуміння. Друге – позитивістського праворозуміння. Третє – соціологічного праворозуміння. Тому, варто погодитись з думкою А. М. Ковтонюка, який зазначає, що поєднання нормативістського, соціологічного та природно-правового напрямків дає можливість використовувати їх переваги і в той же час ліквідувати недоліки, що властиві кожному з них окремо. На основі такого союзу досягається «синтез юридичного поняття, цінності і факта».

Висновки. В статті автором було проведено теоретико-методологічний аналіз особливостей підходів до праворозуміння через призму різноманітних критеріїв, що в свою чергу дало можливість визначити його сутність та значення. Праворозуміння варто розглядати у двох значеннях: теоретичному і практичному. Теоретичне праворозуміння представляє розуміння права у вигляді наукової теорії, а саме через правову ідеологію, яка відображає теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності. Натомість практичне праворозуміння існує в суспільній правовій свідомості та правовій культурі у вигляді особливого відношення до права. Слід зазначити, що дані два підходи щодо розуміння права є взаємозалежними, адже будь яка теорія є базовим підґрунтям для здійснення практичної діяльності.

На основі здійсненого аналізу підходів щодо розуміння права, можна виділити критерії, які покладені в його основу. А саме:

- в залежності від ставлення до права різних народів і тих чи інших цивілізацій;
- за вольовим критерієм;
- на підставі системоутворюючого критерію «природа-людина-суспільство»;
- критерій, в основі якого лежить ідея розуму, розумної вільної волі та справедливості, проголошення суверенної волі держави, команди, наказу, громадянського суспільства.

В процесі дослідження було розкрито сутність основних типів праворозуміння: природно-правового, позитивістського, соціологічного та інтегративного.

Природно-правова теорія розуміння права пов'язує право з ідеєю розуму, розумної вільної волі. Адже, незалежно від того, чи йде мова про право як про відображений в людському розумі космічний порядок світобудови, як про вираження божественного розуму, як про сукупність розумних законів природи і суспільства, як про систему в суспільстві уявлень про розумне, справедливе і належне, – у всіх цих випадках ідея розуму стоїть на першому місці та породжує норми природного права.

Позитивістське розуміння права являється найбільш повним відображенням сучасного праворозуміння, адже трактує право як інструмент в руках держави, що встановлює правила поведінки існування людини в соціумі.

Концепції соціологічного розуміння права не заперечують існування права, але не визначають його як систему нормативних приписів державної влади, а як специфічне соціальне явище, яке стихійно виникає в результаті процесів соціальної саморегуляції та є результатом динамічного функціонування соціуму.

Інтегративне праворозуміння являється поєднанням всіх традиційних типів правового розуміння. Поєднання нормативістського, соціологічного та природно-правового напрямків дає можливість використовувати їх переваги і в той же час ліквідувати недоліки, що властиві кожному з них окремо.

Слід зазначити, що всі теорії праворозуміння внутрішньо взаємопов'язані і являють собою ієрархічний зв'язок, де кожний наступний рівень зберігає властивості і систему знань попередніх рівнів та передбачає обґрунтування провідної ролі об'єктивного і суб'єктивного фактора.

Враховуючи те, що в теоретичному плані плюралізм думок щодо розуміння права можна визнати прийнятним або навіть необхідним, то в практичному плані різноманітність думок щодо праворозуміння має більше негативного, ніж позитивного значення. Широкий спектр точок зору про право негативно впливає:

- на процес навчання і підготовки кваліфікованих фахівців в області права, а також на реалізацію функцій при здійсненні ними практичної діяльності;
- на правову свідомість особи, суспільства, соціальної групи;
- на реалізацію права та виконання його приписів адресатами;
- на формування правової держави та створення цивілізованого правопорядку в країні.

Список використаних джерел

1. Дубовицкий В.Н. Основные концепции правопонимания и социология права / В.Н. Дубовицкий // Право и демократия: сб. науч. тр. – Минск : БГУ. – 2009. – № 20. – С. 59–74.
2. Ковальчук О. М. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння / О. М. Ковальчук, В. О. Хаврук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 15-18.
3. Ковтонюк А.М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції / А.М. Ковтонюк // Університетські наукові записки – 2007. – № 4 (24). – С. 32-37.
4. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10–22.
5. Лапаєва В.В. Типи праворозуміння: правова теорія і практика : монографія / В.В. Лапаєва. – М. : Російська академія правосуддя. – 2012. – 580 с.
6. Мозоль Н. І. Сучасні концепції право розуміння: поняття, характеристика та особливості / Н.І. Мозоль // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №1. – С. 36-41.
7. Скоробогатов А. В. Современные концепции правопонимания [учебно-практическое пособие] / А. В. Скоробогатов. – Казань. – 2010. – 159 с.
8. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного право розуміння / О. Стащенко // Філософія права. – 2009. – №11. – С. 7-9.

Кузь С. В. Теоретико-методологические основы правопонимания

Статья посвящена исследованию понимания права в контексте различных теорий анализа его сущности. Рассматриваются следующие основные концепции правопонимания, как естественно-правовая, позитивистская, социологическая и интегративная. Кроме традиционных подходов к пониманию права, которые являются наиболее распространенными и признанными в теории права, автором освещаются особенности производных концепций украинской юридической науки. Делается вывод о состоянии существующего методологического инструментария познания права, а также каким образом многообразие существующих концепций правового понимания влияют на формирование правового государства и создание цивилизованного правопорядка в стране, на правовое сознание личности, общества, социальной группы и

на реализацию функций при осуществлении практической деятельности в процессе применения права.

Ключевые слова: *правопонимания, тип правового понимания, естественно-правовая концепция, позитивистский подход, социологическая теория, интегративная концепция, право, государство, общество.*

Kuz S. V. Theoretical and methodological principles of law

The article investigates the understanding of the law in the context of its various entities analysis theories. It covers the following basic concepts of law as natural law, positivist, sociological and integrative. In addition to traditional approaches to understanding the rights which are the most common and recognized in legal theory, the author highlights the features of derivative concepts Ukrainian legal science. The conclusion about the state of the existing methodological tools of knowledge of law, as well as how the variety of existing concepts of the legal understanding of the influence on the formation of the rule of law and the creation of a civilized order in the country, in the legal consciousness of the individual, society, social groups and for the implementation of functions in the implementation of practical activities in the process of application of the law.

Key words: *legal thinking, the type of legal understanding, natural law concept of positivist approach, sociological theory, an integrative concept, law, state, society.*

УДК 340.1

*Кладченко Аліса Олександрівна,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПО БОРОТБІ З КОРУПЦІЄЮ

У статті здійснюється історико-правова ретроспектива становлення національного законодавства у сфері протидії з корупцією. Основний акцент здійснюється на період з грудня 1992 р. до листопада 1995 р., який можна кваліфікувати, як перший етап процесу протидії та боротьби з корупцією на законодавчому рівні. Тогочасна державна політика була непослідовна і у своїй засадничій суті ґрунтувалася на радянських підходах розуміння корупції виключно як економічного явища.

Ключеві слова: національне законодавство, корупція, боротьба із корупцією, постанова, Закон України.

Постановка проблеми. Корупція сьогодні, вчора та кілька десятиріч тому має безпосередньо негативний вплив на суспільство, економічну діяльність, політичну сферу та на створення належного державного управління в цілому. Саме сьогодні слово «корупція» набуває все ширшого значення та популярності, оскільки внесення змін до чинного українського законодавства, створення різноманітних інститутів запобігання проявам корупції та впровадження міжнародного досвіду є основною вимогою для створення в Україні належного рівня життя.

Оскільки як для України, так і для багатьох країн модернізованого суспільства корупція стала однією з загроз для нормального функціонування інститутів держави варто детально дослідити саме період запровадження певних нормативно-правових актів України, щоб мати уяву, що саме являє собою таке явище, як корупція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження національного законодавства у сфері боротьби з корупцією є не нова для вітчизняної правової науки. Одночасно основний акцент здійснюється на конституційну, адміністративну та кримінальну складову антикорупційного законодавства. Відомими дослідниками в цьому аспекті є П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, М. В. Буроменський, В. Я. Тацій та ін. При цьому історико-правові аспекти становлення національного законодавства у сфері протидії корупції є малодослідженими.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці К. В. Берднікової, Н. Ю. Задираки, І. О. Ревак та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є розкриття історико-правових особливостей становлення національного законодавства в сфері протидії та запобігання корупції протягом перших років незалежності України (1991–1995 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема протидії корупції є актуальною для будь-якої державної влади. Корупція, як явище виникло в момент зародження держави і державної влади. Саме слово «корупція» латинського походження,

що означає псувати, завдавати шкоди, руйнувати, викривляти, фальсифікувати, а в найуживанішому варіанті – використання особою повноважень, наданих їй державою, з метою власного збагачення або на користь третіх осіб [5, с. 7]. Варто зауважити, що у сучасній юридичній науці існують різноманітні підходи до трактування поняття корупції. Так, у Резолюції ООН від 1990 р. «Практичні заходи боротьби з корупцією», корупцією визначається «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» [5, с. 9]. Найпоширенішим розумінням корупції є підкупність, продажність посадових осіб, громадських діячів [1]. На офіційній інтернет-сторінці міжнародної громадської організації, що займається протидією корупцією «Transparency International», міститься надзвичайно влучне визначення корупції, як зловживання осіб наділених повноваженнями з метою особистої вигоди [11]. Відповідно від суми витрачених грошей, а також сектора поширення, класифікується велика, дрібна та політична корупція [11].

Негативом сучасного вітчизняного підходу до розуміння корупції є те, що вона розуміється як протиправна дія тільки тих посадовців, що підтримують правопорядок. Великий тлумачний словник сучасної української мови також надає читачу декілька визначень поняття корупції, а саме: «корупція» – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг [2], або «корупція» це пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення [2].

На наш погляд, у визначенні поняття корупції потрібно обов'язково наголошувати на індивідуальному характері, оскільки тільки за умови особистого мотиву в діях уповноважених на виконання функцій держави осіб і проявляються такі якості, як неправомірна вигода та особиста заінтересованість до проявів корупційних факторів.

Власне у нашому дослідженні ми будемо розуміти під поняттям корупції – зловживання посадовими особами та громадянами, яке передбачає отримання неправомірної матеріальної винагороди. В цьому ракурсі надзвичайно актуальним є розкриття основних етапів становлення національного законодавства у сфері боротьби та протидії корупції, визначення рівня суспільної підтримки цієї політики, а також впливу корупції на загальний розвиток національного державотворення починаючи з 1991 р.

Окремі українські дослідники вважають, що початок боротьби з корупцією в нашій державі був покладений у грудні 1994 р. коли за пропозицією Верховної Ради України другого скликання було прийнято за основу проект Закону України про боротьбу з корупцією, а в жовтні 1995 р. його ухвалено як закон і введено в дію 16 листопада того ж року [3, с. 274]. Однак, на нашу думку, відлік державної політики у сфері протидії та боротьби з корупцією варто починати з грудня 1992 р. коли Постановою Верховної Ради України була створена Тимчасова депутатська комісія Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом.

Власне період починаючи з грудня 1992 р. до листопада 1995 р. можна кваліфікувати як перший етап становлення національного законодавства у сфері протидії та боротьби з корупцією, оскільки були вжиті перші політичні кроки, стосовно організації державної влади та прийнято перший нормативно-правовий акт, який визначав основні заходи у сфері боротьби з корупцією, як явищем.

Відповідно до Положення про Тимчасову депутатську комісію Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом,

затвердженим Постановою Президії Верховної Ради України від 05 січня 1993 року № 2911-ХІІ основними напрямками діяльності комісії були контроль і перевірка виконання законів державними, правоохоронними та іншими органами в їх діяльності по боротьбі з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом, в тому числі реагування з боку цих органів на факти вчинення злочинів, обґрунтованості закриття кримінальних справ, а також для сприяння у розгляді найбільш складних питань з цих проблем: аналіз діяльності державних органів прокуратури, слідчої, судової практики та ефективності законодавства, спрямованого на боротьбу з організованою злочинністю; розробка рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення законодавства з цих проблем; підготовка звітів Верховній Раді України [8].

Наступним кроком уже в травні 1993 р. було прийняття Верховною Радою України Постанови від 07 травня 1993 р. № 3207-ХІІ «Про невідкладні заходи щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією» [7], якою було постановлено необхідність підготовки та внесення у першому півріччі 1993 р. на розгляд Верховної Ради України таких проектів законів України, як:

- «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».
- «Про державну службу».
- «Про боротьбу з корупцією».
- «Про посилення боротьби з організованою злочинністю».
- «Про захист учасників кримінального судочинства».
- «Про захист суддів, працівників правоохоронних і контролюючих органів».

П'ятдесяте засідання Верховної Ради України, що відбулося 03 червня 1993 р., було цілком присвячене вирішенню зазначених вище питань, а саме – обговорення проектів законів України «Про боротьбу з організованою злочинною діяльністю» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», що були внесені тимчасовою депутатською комісією та урядом [4].

З виступу тодішнього голови підкомісії Комісії Верховної Ради України з питань агропромислового комплексу В. І. Степаненка можна відстежити проблему, що на жаль існує і в наш час, коли до Верховної Ради України подаються два, три, навіть чотири аналогічні за змістом проекти законів, що не вирішують заздалегідь визначене питання. В ході пленарного засідання, він заявив, що «не зовсім правильно, що маємо два проекти, що ми не знайшли спільної мови і не підготували один такий проект, який би справді допоміг боротися з організованою злочинністю, корупцією та хабарництвом» [4].

Голова тимчасової комісії В. М. Слесаренко виступив з більш деталізованою промовою, в якій наголосив на нав'язуванні суспільству України хибної думки стосовно «искаженого представлення не тільки об організованій преступности как социальном и правовом явлении, но и об объективном механизме борьбы с ним. Нам предлагают бороться с этим явлением, используя институт соучастия. Ловкая «манипуляция» терминами «организованная» и «групповая» плюс ссылка на организацию как форму соучастия – и в результате групповая преступность превратилась в преступность организованную» [4].

Ця дискусія наводить на думку, що в перші роки незалежності, українські депутати розуміли корупцію виключно як злочинне діяння в економічній сфері і кваліфікували його як «організована злочинність». Причиною цього може бути те, що в радянський період, офіційна державна риторика свідчила, що явище корупції притаманне виключно в

буржуазних країнах та буржуазному суспільстві де «відбувається експлуатація людини людиною» [5, с. 8].

В перші роки незалежності, відповідно до радянської правової традиції корупцію розуміли як хабарництво, а не масове суспільне та політичне явище, що може загрожувати стабільності держави, а тому не виходили далі розуміння її як хабарництва і прив'язували до «організованої злочинності». Умовність такого розуміння підтверджується тим, що в тогочасній світовій законотворчій практиці ще не було загальноприйнятого визначення «організована злочинність». Єдиним безспірним моментом було те, що злочинна організація не має конкретної злочинної особи.

Вже 16 вересня 1993 року Президією Верховної Ради України було постановлено внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про боротьбу з корупцією», поданий Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю» [9].

Про нагальність вирішення питання боротьби із корупцією свідчить також той факт, що вже через два місяці, а саме 09 листопада 1993 року, постановою Верховної Ради України було прийняте рішення схвалити у першому читанні поданий Комісією проект Закону України «Про боротьбу з корупцією» та доручено доопрацювати вказаний законопроект заінтересованим органам та комісіям [9].

Власне у згаданому вище Законі України «Про боротьбу з корупцією» від 05 жовтня 1995 року № 356/95-ВР, хоч і визначалися правові та організаційні засади запобігання корупції, не містилося самого визначення поняття «корупція».

Статтею 7 Кодексу поведінки посадовців по підтримці правопорядку, затвердженого Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН встановлено, що посадовці по підтримці правопорядку не здійснюють які-небудь акти корупції. Вони також всемірно перешкоджають будь-яким таким актам і борються з ними [10].

Відповідно до пункту «б» коментарів до статті 7 вказаного Кодексу поняття корупції повинне визначатися відповідно до національного права, слід розуміти, що воно охоплює здійснення або невиконання якої-небудь дії під час виконання обов'язків або унаслідок цих обов'язків в результаті необхідних або прийнятих подарунків, обіцянок або стимулів або їх незаконне отримання всякий раз, коли має місце така дія або бездіяльність [10].

Перш за все, визначення корупції відсутнє, є відсилка до норм національного права. Крім того, сфера застосування поняття корупції надзвичайно вузька, оскільки мова йде лише про посадовців у сфері правопорядку.

З преамбули Закону України «Про боротьбу з корупцією» 1995 р. варто особливо підкреслити важливість положення, що боротьба з корупцією здійснюється на основі чіткої правової регламентації діяльності державних органів, служб і осіб, уповноважених на виконання функцій держави, забезпечення гарантій прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Тобто такі органи та посадові особи повинні чітко дотримуватись посадової інструкції, а в разі порушення певних вимог нести відповідальність, зокрема стягнення в дохід держави матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості [6].

Також названим вище Законом було встановлено, що матеріальні блага, що надійшли без відома для такої особи підлягають стягненню в дохід держави. Однак в процесі судової практики постає питання: як саме уповноважена особа може довести, що

саме без її відома (не порушуючи свою посадову інструкцію) була отримана та чи інша неправомірна вигода.

Одним із найбільш значимих положень щодо відповідальності за вчинення корупційних діянь народними депутатами України є те, що у разі вчинення депутатом корупційних діянь, таким особам забороняється балотуватися у депутати або на виборні посади в державні органи протягом п'яти років з дня припинення депутатських повноважень або звільнення з посади та займати посади в державних органах та їх апараті протягом трьох років з дня припинення депутатських повноважень або звільнення з посади (частина друга статті 7 Закону України «Про боротьбу з корупцією») [9].

На нашу думку, найсуттєвішу роль в цьому процесі повинен був відігравати саме індивідуально-психологічний фактор, оскільки втрата статусу державного службовця на три або п'ять років суттєво змінює положення кожної окремої особи в суспільстві, таким чином охоплюючи усі верстви суспільства на особистому рівні.

Висновки. Таким чином, корупція та корупційна діяльність за роки незалежності стала основним атрибутом суспільно-політичного та економічного життя. З перших років незалежності були вжиті заходи стосовно класифікації цього поняття та протидії до його вчинення. За роки незалежності можна виокремити кілька етапів, перший з яких тривав з грудня 1992 р. до листопада 1995 р.

Характерною особливістю цього періоду було те, що корупція асоціювалася з явищем хабарництва та організованою злочинністю і співвідносилася виключно з економічною сферою.

На нашу думку, суттєвою помилкою вітчизняних законотворців в перші роки незалежності було те, що у визначенні поняття корупції вони не наголошували на її індивідуальному характері, оскільки зацікавленість у неправомірній вигоді виникає не у суспільній свідомості, а є явищем особистісним.

Список використаних джерел

1. Андерш Ф. Словник юридичних термінів / Ф. Андерш, В. Винник, А. Красницька та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1994. – 320 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.
3. Задирака Н. Ю. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні / Н. Ю. Задирака, К. В. Берднікова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 274-277.
4. Засідання п'ятдесяте Верховної Ради України від 03 червня 1993 року, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static.rada.gov.ua/zakon/skl1/BUL17/030693_50.htm.
5. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
6. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 34. – Ст. 266. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95-ВР>.
7. Про невідкладні заходи щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Постанова Верховної Ради України від 07 травня 1993 року № 3207-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 27. – Ст. 285 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-12>.
8. Про Положення про Тимчасову депутатську комісію Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом:

- Постанова Верховної Ради України від 05 січня 1993 року № 2911-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 10. – Ст. 75. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2911-12>.
9. Про проект Закону України про боротьбу з корупцією: Постанова Верховної Ради України від 09 листопада 1993 року № 3563-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/3563-12>.
10. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
11. How do you define corruption? [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.transparency.org/what-is-corruption/#define>.

Кладченко А. А. Становление национального законодательства по борьбе с коррупцией

В статье осуществляется историко-правовая ретроспектива становления национального законодательства в сфере противодействия с коррупцией. Основной акцент осуществляется на период с декабря 1992 до ноября 1995, который можно квалифицировать, как первый этап процесса противодействия и борьбы с коррупцией на законодательном уровне. Тогдашняя государственная политика была непоследовательна и в своей основополагающей сути основывалась на советских подходах понимания коррупции исключительно как экономического явления.

Ключевые слова: национальное законодательство, коррупция, борьба с коррупцией, постановление, Закон Украины.

Kladchenko A. A. Formation of national legislation to combat corruption

The article carried out a retrospective historical and legal establishment of national legislation in the sphere of combating corruption. The main emphasis is carried out for the period from December 1992 to November 1995, which can be described as the first step in the process of counteraction and fight against corruption at the legislative level. The then government policy has been inconsistent in its fundamental essence based on the approach of the Soviet understanding of corruption as an economic phenomenon.

Key words: national legislation, corruption, fight against corruption, the decision, the Law of Ukraine.

УДК 340.1

*Гуркова Аліна В'ячеславівна,
викладач Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
аспірант ВНЗ «Університет економіки та права КРОК»*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ ТА ЙОГО НОРМОТВОРЧІСТЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Питання ролі та місця органів місцевого самоврядування в системі державної влади займає досить важливе місце. Розвинута, демократична держава, що прагне до втілення європейських стандартів у своє управління, як говорить практика та досвід завжди має самостійний та добре розвинутий муніципалітет. Саме самостійність органів державної влади, можливість нами видавати нормативно-правові акти та вирішувати важливі питання без втручання центральної влади – запорука розвинутої та сильної Держави. Розгляд даного питання в історичному розрізі дозволить провести паралелі та проаналізувати доцільність та необхідність реформи місцевого самоврядування в Україні та її нормотворчості.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, нормотворчість, муніципалітет, акти органів місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування України – це право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140 Конституції України) [7].

З огляду на вищенаведене була виокремлена система певних суспільних відносин, які утворили відповідно предмет муніципального права. Муніципальним ж правом визначається наука про місцеве самоврядування.

Враховуючи той факт, що Україна впевнено крокує шляхом євроінтеграції природно очікувати факт значних змін у системі управління.

Так зміни у сфері місцевого самоврядування є логічними і виправданими часом. Саме тому названа реформа децентралізації стала одним із найбільш дискусійних реформ даного періоду.

Досить актуальним є розгляд деяких питань даного реформування, зокрема система, процедура прийняття актів органів місцевого самоврядування, її недоліки та водночас позитивні зрушення. Розглядаючи дане питання безумовно потрібно звернутися до історичного аспекту становлення інституту місцевого самоврядування та зокрема процедурності вирішення муніципальних питань та законодавчого закріплення його на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на той факт, що місцеве самоврядування є базовим у становленні незалежної та демократичної держави, дане явище є малодослідженим на Україні. Так до розгляду даного питання зверталися такі науковці як В. І. Борденюк, П. Ф. Гураль, К. І. Петрученко та інші.

Однак дані дослідження проводилися виключно на базі не актуального у наш час муніципального законодавства, адже реформа децентралізації є новою.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття історико-правових особливостей формування актів місцевого самоврядування як прикладу національної нормотворчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично склалося що самостійність вирішення питань на місцях були ілюзорними ще на самих витоках становлення самого місцевого самоврядування.

Так слід розглянути прийняття та загалом вигляд рішень органів місцевого самоврядування в історичному розрізі.

До прикладу у період Київської Русі (IX-XIII ст.) вирішення питань місцевого значення відбувалося через віче – загальні збори громадян міст Київської Русі для розгляду громадських справ, слід відмітити, що в головних містах держав-земель за княжої доби вічові збори набрали характеру одного з верховних органів влади, який конкурував у своїх компетенціях із владою князя. На даному етапі історичного розвитку можна стверджувати що віче були перед течією місцевих референдумів [8, с. 85].

У Литовсько-польський період (XIV–XVII ст.) – поступово відбувається перехід від неписаних до писемних форм у вигляді відповідних актів уповноважених органів та осіб, що було в тому числі пов'язано із зародженням статутних грамот, які стали прообразом сучасних статутів територіальних громад. В деяких містах запроваджується магдебурзьке право, яке забезпечило надання нормотворчому процесу чіткої регламентації та характеру взаємопов'язаних і взаємообумовлених послідовних дій із прийняття офіційних нормативно-правових актів (вількери, ухвали, постанови) для регулювання певних питань місцевого значення громади міста. Істотні якісні зміни у процедурі видання нормативно-правових актів місцевого самоврядування відбулися із запровадженням магдебурзького права. Одне з джерел магдебурзького права «Артикули Магдебурзького права, яке називають Саксонське Зерцало, перекладене з латинської мови на польську» [4, с. 174] навіть містило окремий розділ про міські ухвали, що свідчить про вагомість ролі актів в діяльності міських рад. Нормотворча функція міських рад полягала у винесенні ухвал, обов'язкових для всіх мешканців міста [6, с. 208]. Нормативні акти вищої юридичної сили в окремих містах мали назву вількерів. Вількери були загальнообов'язкові в судочинстві, їх норм повинен був дотримуватись в управлінні містом Магістрат [6, с. 208-209]. Нерідко вількери встановлювали норми цивільного і кримінального права.

За козацько-гетьманської України (XVII–XVIII ст.) – повернення до звичаєвого права (активно проводилися віча, збори). Полковники та старшини приймали письмові акти – листи, універсали [8, с. 91].

Період перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської Імперій (кінець XVIII ст. – поч. XX ст.) – відбувається розширення суб'єктів нормотворчості на місцевому рівні, приймалися такі нормативно-правові акти як постанови, ухвали, статuti, регламенти, приписи, інструкції, положення. Вводиться практика офіційного опублікування нормативно-правових актів, зокрема в друкованих збірниках [2, с. 95].

Період відродження української національної державності (1917-1920 рр.) – більшість рішень центральної влади та закладених у них ідей, у тому числі з питань місцевого самоврядування, фактично залишилися нереалізованими.

Радянський період (1921-1991 рр.) – місцеві ради народних депутатів (які фактично стали правонаступниками представницьких органів місцевого самоврядування в незалежній Україні) приймали нормативно-правові акти у вигляді рішень [5].

Проголошення Україною незалежності та демократичних засад розвитку активізувало питання про сутність і місце, роль і значення місцевого самоврядування в системі влади, соціального управління суспільством в цілому

Так, з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. суб'єктом місцевого самоврядування було визначено територіальну громаду, яка може, як безпосередньо, так і через обрані нею органи, здійснювати свої повноваження. Водночас Конституція України встановила основні засади організації та діяльності місцевого самоврядування на всій території країни, наділила територіальні громади і їх представницькі органи рядом функцій та повноважень у галузі фінансово-економічного, соціально-культурного, громадського та інших сферах місцевого життя [7].

Варто відмітити, що прийняття органом місцевого самоврядування рішень здійснюється відповідно до Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, положень статутів та регламентів рад [11].

З огляду на вищенаведене можна стверджувати, що загалом система місцевого самоврядування, механізм видачі нормативно правових актів та прийняття ними рішень начебто була чітко прописана і розроблена. На противагу цьому практичне ж застосування даних положень виявилися не зовсім дієвими, часом колізійними.

Проблематика нормативно правових актів місцевого самоврядування насамперед стосувалася порядку їх прийняття та меж їх дії. Законодавець на конституційному рівні визначив лише одну форму локальних нормативно-правових актів. Так ст. 144 Конституції встановлювала, що органи місцевого самоврядування тобто ради та їх виконавчі органи в межах повноважень визначених законом приймають рішення [7]. Хоча відповідно до ст. 1 Закону України «Про всеукраїнські та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року рішення також приймаються територіальною громадою на місцевому референдумі, а згідно з п. 8 ст. 59 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні, міські голови видавали розпорядження [11]. Отже з цього положення випливає, що безліч підзаконних нормативно правових актів та законів містять положення щодо нормативно-правових актів, котрі могли прийматися органами місцевого самоврядування, що спричиняло багато колізій і непорозумінь.

Аналізуючи причини неефективності системи публічної влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою, стає зрозуміло, що Конституція України в редакції 1996 року містить низку прогалин та невизначеностей щодо адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування.

Перед місцевим самоврядуванням постали виклики, які потребують ефективного та швидкого реагування:

- економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень;
- недостатність ресурсів у бюджетах розвитку територіальних громад для інвестицій у інфраструктуру;

- криза комунальної інфраструктури, загрозлива зношеність теплових, водно-каналізаційних, водопостачальних мереж та житлового фонду;
- відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування;
- відчуженість органів місцевого самоврядування від населення та їх корпоратизація, закритість і непрозорість діяльності, неефективне використання комунальної власності, земельних ресурсів, корупція, патерналізм у відносинах з населенням;
- криза кадрової політики, системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад [12].

Про необхідність децентралізації влади в Україні говорять уже давно, але насправді впродовж багатьох років процес потроху рухався у зворотному напрямку – зростала централізація повноважень та ресурсів у вертикалі органів виконавчої влади. Проте така централізація не вирішувала проблем людини у конкретному селі, селищі та місті. Виконавча влада стверджувала, що це відбувалося через те, що місцеве самоврядування неспроможне було виконувати покладені на нього функції і знову частина функцій мала перебиратися на органи виконавчої влади.

Міжнародний досвід показує, що не можливо здійснити перерозподіл повноважень та ресурсів між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) чисельно та територіально [1, с. 348]. Саме тому законодавець дійшов до висновку, що створення бази територіальних громад, їх об'єднання (при необхідності) та надання їм більшої самостійності зможе суттєво вплинути на ситуацію.

Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади залежить від успішного реформування усіх галузей та сфер суспільного життя країни (за підрахунками це 22 галузі та сфери, які потребують децентралізації владних повноважень).

Таким чином місцеві громади вже отримали широкий перелік нових повноважень: архітектурно-будівельний контроль, видача документів дозвільного характеру, реєстрація та зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, державна реєстрація підприємств, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, надання відомостей з Державного земельного кадастру [12].

Звісно таке коло повноважень і поняття реальної самостійності значно вплинув на процес нормотворчості та загалом на його види. Так можна говорити про те, що від тепер суб'єктами нормотворчості на місцях є територіальні громади, представницькі органи місцевого самоврядування (місцеві ради), виконавчі органи місцевого самоврядування (виконавчі комітети). Нормативно-правовим актом територіальної громади є рішення місцевого референдуму. Проте, на даний час в Україні питання проведення місцевого референдуму законодавчо не врегульовано [9].

Результатом нормотворчого процесу є нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий акт місцевого самоврядування – це офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює або припиняє загальнообов'язкові правила поведінки для певної (невизначеної) кількості осіб, прийнятий суб'єктом місцевого самоврядування з нормотворчими повноваженнями та діє в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці [3, с. 208].

Варто виділити основні ознаки нормативно-правових актів місцевого самоврядування:

1. Письмова форма та визначена структура.
2. Загальнообов'язковість. Тобто виданий нормативно-правовий акт є обов'язковим до виконання певному колу осіб, чи конкретному суб'єкту, якому він адресований.
3. Прийняття суб'єктами місцевого самоврядування в межах нормотворчої компетенції. Усі нормативно-правові акти, що приймаються органами місцевого самоврядування, приймаються виключно уповноваженими на те суб'єктами, що чітко прописано у законодавстві України, а також відповідними нормативно-правовими актами місцевого самоврядування, в першу чергу статутом територіальної громади.
4. Універсальність. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування є універсальним інструментом регулювання різноманітних відносин, що має міжгалузевий та комплексний характер. Це виявляється в тому, що нормативно-правові акти місцевого самоврядування є джерелами багатьох галузей права (конституційного, муніципального, фінансового, господарського, земельного, адміністративного тощо).
5. Офіційність. Офіційність підтверджується використанням державного гербу на бланку та печатці, при цьому допустимим є використання поряд з державною місцевою символікою (наприклад, герба міста, села).
6. Підзаконність. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування приймаються у відповідності до законів як актів вищої юридичної сили в державі та є результатом діяльності, попередньо санкціонованою державою через закріплення права на її здійснення у відповідних законодавчих актах. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування, доповнюючи та розширюючи норми законів, виконують конкретизаційну роль, яка має диспозитивну природу та передбачає варіативність залежно від волі нормотворчого органу та місцевих інтересів [1, с. 482].
7. Цільова орієнтація та вольовий характер. Нормативно-правовий акт, виданий в системі місцевого самоврядування, має насамперед інтерес локального характеру, обумовлений, власне, інтересом окремої територіальної громади та головною функціональною метою місцевого самоврядування – вирішенням питань місцевого значення.
8. Особливий предмет регулювання – питання місцевого значення. Питання місцевого значення стосуються широкого кола сфер управління, однак пов'язані з безпосереднім забезпеченням життєдіяльності територіальної громади, локальною спрямованістю та вирішенням конкретних проблем громадян (затвердження місцевого бюджету, управління комунальною власністю, організація благоустрою тощо). Ключовим повноваженням місцевого самоврядування є компетенція у фінансових питаннях. Основним фінансовим нормативно-правовим актом є місцевий бюджет, який має спеціальний статус та є засобом забезпечення реалізації інших нормативно-правових актів.
9. Локальний характер територіальної дії. Адресатами нормативно-правових актів місцевого самоврядування можуть бути громадяни, які проживають або перебувають у певний час на території адміністративно-територіальної одиниці, а також розташовані в її межах підприємства, установи, організації. Локальність породжує близькість розташування суб'єкта прийняття й адресата нормативно-правового акта. З одного боку, тут кожний має більше шансів бути обраним або призначеним до нормотворчого органу, з іншого, для громадян створюються широкі можливості участі у нормотворчому процесі та

впливу на прийняття рішень [9].

Висновки. Отже з вищенаведеного можна зробити висновок про те, що становлення місцевого самоврядування, його нормотворчість пройшли досить складний історичний шлях. Від усності прийнятих рішень, абсолютної підпорядкованості місцевої влади центральній до демократичного європейського зразка муніципалітету. На даному етапі історичного розвитку на Україну чекають позитивні зміни, які, звісно, потребують багато зусиль до їх впровадження.

Список використаних джерел

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні : проблеми теорії та практики: [монографія] / В. О. Батанов ; відп. ред. М. О. Баймуратов. – К. : Юридична думка, 2010. – 656 с.
2. Білоконь М.В. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження: монографія / М.В. Білоконь. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 260 с
3. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління : конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : [монографія] / В. І. Борденюк. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
4. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Львів : ЛьвДУВС «Край», 2008. – 468 с.
5. Історичні аспекти становлення нормативно-правових актів місцевого самоврядування як джерел права [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_1/p10_4.html
6. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) Історико-правове дослідження / М.Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.
7. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
8. Крючков С.М. Історико-правові аспекти становлення і розвитку місцевого самоврядування: Світовий та український досвід / С. М. Крючков, А.М. Зельницький, П.І. Удовенко, В.В. Леонов, О.К. Бобкова; Ін-т систем. аналізу та впровадж. соц. проектів «Соцінтел». – К.: Довіра; Соцінтел, 1998. – 194 с.
9. Нормотворчість місцевого самоврядування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lawdrafting.org/normotvorchist-mistseвого-samovryaduvannya/>
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): Проект Закону України, внесений Президентом (№ 2217а) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.
11. Про місцеве самоврядування: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, Ст. 170 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
12. Чому потрібна децентралізація [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://auc.org.ua/sites/default/files/decentral_zac_ya_infografika.

Гуркова А. В. Местное самоуправление Украины и его нормотворчество: историко-правовой аспект

Местное самоуправление является правом территориальной громады – жителей села или добровольного объединения в сельскую громаду жителей нескольких сел, поселка

и города – самостоятельно решают вопросы местного значения в пределах Конституции и законов Украины. Вопрос роли и места органов местного самоуправления в системе государственной власти занимает достаточно важное место. Развитая, демократическое государство, стремящееся к воплощению европейских стандартов в свое управление, как говорит практика и опыт всегда имеет самостоятельный и хорошо развитый муниципалитет. Именно самостоятельность органов государственной власти, возможность нами издавать нормативно-правовые акты и решать важные вопросы без вмешательства центральной власти – залог развитой и сильной государства. Рассмотрение данного вопроса в историческом разрезе позволит провести параллели и проанализировать целесообразность и необходимость реформы местного самоуправления в Украине и ее нормотворчества.

Ключевые слова: *местное самоуправление, нормотворчество, муниципалитет, акты Органы местного самоуправления.*

Gurkova A. V. Local government of Ukraine and norm-setting: the historical-legal aspect

Local self-government is the right of a territorial community – residents of a village or a voluntary association in the village community, residents of several villages, towns and cities – to decide questions of local value within the Constitution and laws of Ukraine. The question of the role and place of local government in the system of state power takes a important place. Development, democratic state seeking to embody European standards in its management, as the practice and experience always has an independent and well-developed municipality. That independence of public authorities, the opportunity to publish their regulations and to address important issues without the intervention of the central government – the key developed and strong state. Consideration of the issue in historical perspective will allow to draw parallels and to analyze the feasibility of and the need for reform of local government in Ukraine and its rule-making.

Key words: *local government, law-making, the municipality, acts of local self-government bodies.*

УДК 340.12

*Гальонкіна Юлія Сергіївна,
ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

ЮРИДИЧНА ОСВІТА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена дослідженню юридичної освіти в соціокультурному контексті як організованій системі цінностей і норм. В юридичній освіті як в елементі конкретної культурної епохи у концентрованому вигляді фокусуються панівна світоглядна настанова, характер наукової раціональності, образ людини та картина світу.

Ключові слова: *освіта, юридична освіта, право, юрист, університет, якість освіти.*

Постановка проблеми. Юридична освіта на цей час зазнає вагомого впливу модернізаційних тенденцій, що набуває певних форм, як-от: формування глобальних просторів вищої освіти та досліджень, зміни в організаційних засадах діяльності вищих навчальних закладів, поширення нових форм організації навчального процесу. Вітчизняна юридична освіта постала перед викликами світоглядного характеру: вона повинна здійснювати власну модернізацію в бік підвищення якості освіти шляхом формування людини нового типу, здатної до інтеграції в сучасне суспільство на новому якісному рівні.

Українське суспільство та його освітня сфера (зокрема і юридична освіта) нині перебувають у стані трансформації, що потребує уваги з боку наукової спільноти. Реформи в царині вітчизняної юридичної освіти потребують якісно наукового обґрунтування, оскільки модернізаційні процеси, що впроваджуються, – це інвестиції в розвиток українського суспільства у XXI ст. Від змісту, якості та динамічності цих процесів залежить характер інтеграції України в європейський та світовий освітній простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різних аспектів юридичної освіти як соціального феномену були предметом наукової зацікавленості вітчизняних філософів права та правознавців: О. Бандури, В. Бліхара, В. Вовк, С. Гусарева, М. Костицького, В. Кравця, О. Кудерміної, Г. Петрової, В. Слівінського, О. Тихомирова. Але при цьому вченими не піднімалися питання щодо юридичної освіти як соціокультурного феномену.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення юридичної освіти в соціокультурному контексті як організованої системи цінностей і норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Донині не існує єдиного загальновизнаного визначення юридичної освіти, що зумовлено її багатогранністю та неоднозначністю як соціокультурного явища. На наше переконання, якнайбільш повно неоднозначність юридичної освіти висвітлив наш сучасник В. Ткаченко, виокремивши три основні значення сучасної юридичної освіти у вітчизняному інтелектуальному просторі:

1. Юридична освіта є процесом, для якого характерна передача та засвоєння знань про право; 2. Юридична освіта є інституційним явищем – існує система навчальних закладів, які здійснюють діяльність з підготовки юристів; 3. Юридична освіта є різновидом професійної освіти, оволодінням необхідними знаннями і навичками з професії юриста та юридичної спеціальності, тобто вона є результатом, якого вдається досягти внаслідок навчання [8].

Як на нас, то не можна остаточно погодитися з позицією В. Ткаченка, оскільки в його концепції відбулося ототожнення явищ правової та юридичної освіти. Саме тому заслуговує на увагу наукова розвідка сучасного вітчизняного філософа права В. Бігуна, який наголошує, що вища юридична освіта є необхідною складовою юридичної професії, водночас досі не існує єдиного визначення поняття «юридична освіта». Цей вид освіти визначають як елемент загальної правової освіти і як галузь вищої освіти, як базис юридичної професії та як запоруку професійної компетентності правника, як середовище формування нового покоління правників і як один з інструментів реалізації соціальної функції права, як критерій соціальної стратифікації та як специфічний вид підприємницької діяльності, як шлях розбудови політичної кар'єри та як спосіб реалізації особистих амбіцій тощо. Цілком слушно вчений зауважує, що «зміст і обсяг «юридичної освіти» як поняття та об'єктивного явища залежить від багатьох чинників – її історії, організації та організаторів, правової системи, загальних освітніх завдань і мети, конкретної епохи та її власних складових [2].

Ми дотримуємося думки, що юридична освіта як планомірно організований процес формування спеціальних знань у межах спеціальних освітніх утворень виникла в середньовічній Європі. В Україні формальна вища юридична освіта сягає своїм корінням XVIII ст.: 20 січня 1661 р. польський король Ян Казимир підписав диплом, за яким надав Львівській Єзуїтській колегії «гідності Академії і титулу Університету» [2]. Нині цей навчальний заклад має назву – Львівський національний університет імені І. Франка. Він є найстарішим в Україні навчальним закладом, де здійснюється підготовка фахівців-правознавців. Відкриття університетів з обов'язковим юридичним факультетом на території України датоване XIX століттям: у Харкові це сталося 1805 року, у Києві – у 1835 р., в Одесі – 1865 р.

Зміни в сутнісних характеристиках вітчизняної юридичної освіти сьогодні були зумовлені низкою причин: здобуттям незалежності Україною, тяжінням до європейських соціальних і правових цінностей, поступовим зміщенням акцентів з інтересів держави до інтересів людини тощо.

Сучасну вітчизняну юридичну освіту можна розглядати як складову єдиного європейського культурного простору. Це пояснюється тим, що Україна за своєю спрямованістю завжди була проєвропейською. Незважаючи на територіально-національну диференціацію своїх складових частин, Європа сприймається цілісною: суть такої цілісності полягає в єдності культурно-інтелектуальної спрямованості, вибудованої на загальних історичних, світоглядних засадах як базових реаліях, у контексті яких і відбувається ідентифікація європейця себе саме як «європейського». Свого часу відомий представник «державницької школи» в історіографії Іван Лисяк-Руданський так характеризував «європейськість»: «Для історика Європа – це щось більше, ніж великий півострів євразійського суходолу; вона – сім'я народів, які, попри політичну розокремленість та нерідкі жорстокі антагонізми в минулому, поділяють культурну та суспільну спадщину. Не все, що географічно розташоване в Європі, належить до неї історично. Наприклад, колишня Османська імперія, що впродовж кількох століть займала

більшість європейського континенту, напевне не входила до складу європейської культурної спільноти. Це саме стосується і мусульманських держав середньовічної Іспанії. Більшість істориків згодна з тим, що Московщину – Росію XIV–XVII століть не слід вважати європейською за своєю сутністю країною» [6, с. 512].

Сьогодні як у світі, так і в Україні юридичній освіті приділяється багато уваги. Для нашої держави питання ефективності юридичної освіти асоціюються з напрямом розвитку її майбутнього. Глобалізований світ вимагає від усіх країн віднайдення спільних точок дотику заради забезпечення стабільності й комфортності життя.

Своєю чергою, Н. Гудкова відзначає: «Освіта є найважливішою складовою культури..., відбувається трансляція культурного досвіду поколінь. Культурна функція освіти визначена цілями соціалізації людини, формуванням творчих здібностей особистості, передачею духовних цінностей і соціальних норм. Ця функція набуває особливого звучання в епоху глобалізації соціального життя, оскільки стабілізує розвиток соціальних інститутів. Освіта відтворює культуру у всьому розмаїтті загальнолюдського, національного та особистісного її змісту, і при цьому формує і задовольняє потреби людей в духовних цінностях, наукових знаннях, ідеалах, сенсах та інших світоглядних елементах, необхідних для становлення особистості» [4].

Юридична освіта є однією з соціокультурних цінностей. За великим рахунком, юридична освіта – це процес, у якому органічно поєднані навчання, вчення і виховання, під час якого формується не лише юрист-професіонал, але і юрист-особистість. Як наголошує Д. К. Біляєв, немає спеціальних генів, наприклад, гуманізму або альтруїзму чи генів антисоціальної поведінки, але є генетично детерміновані властивості психіки, сполучення яких, змінюючись під впливом соціальних умов, сприяє формуванню людини з високим почуттям совісті, що виробляє імунітет не лише до злочинної діяльності, але й до кар'єризму й жадібності, або ж людини, що погано розуміє, що таке совість з усіма наслідками, які з цього випливають [1, с. 5].

Юридична освіта донині утримує статус престижної та бажаної. Для більшості студентів одержання юридичної освіти є запорукою забезпеченого та успішного (в кар'єрному сенсі) життя. Як і будь-яке соціальне явище, юридична освіта є похідною від соціокультурного контексту та постає виразником і втіленням наративів конкретної культури. Принаймні, в європейській культурі юридична освіта як ознака обраності й престижності сягає своїм корінням Середньовіччя – саме в ці часи відбувається формування нових навчальних закладів – університетів, основне завдання яких полягає в органічному поєднанні навчальної та наукової роботи. Ідея університету з моменту свого формулювання опанувала тривалий шлях (від ідеї формування людини за бажаним взірцем (професійні стандарти) до ідеї випускника-компетентного фахівця), що, власне, і прагнула з'ясувати Л. Ямпольська у своїй праці «Концептуалізація класичної ідеї університету». Ідея університету співіснує з культурософськими теоріями освіти, сформульованими, з одного боку, як адекватні класичному стилю філософського мислення, що пропонують вбачати в освіті сходження до заданих взірців та ідеалів розвитку. З іншого, – як прототип сучасного неklasичного розуміння освіти як постійного процесу, що ніколи не припиняється, становлення людини [9, с. 10].

Попри те, що нині в ідеї університету констатовано вагомі змістовні зміни, юридичний факультет зберігається в структурі університетів як одна з головних його складових. Світоглядні зміни, культурні й соціальні потрясіння, змінення кордонів і державно-політичних утворень не змогли вплинути на особливий статус юридичного факультету як такого. Відійшли в минуле теологічні факультети, що були невід'ємною

архітектонічною складовою середньовічного університету (не існує більше єдності суспільства з релігією), відокремилися (переважно скрізь) від класичних університетів медичні факультети. Наразі ми навіть спостерігаємо дисонантивне з ідеєю університету (за структурою і сутністю), але реальне існування «технічних», «медичних» та інших університетів. Своєрідна «вічність» юридичних факультетів в університетах пов'язана з визнанням особливої ролі права у межах європейської культури та закріпленням правового порядку. За переконанням В. Ляшенко, у європейській культурі право трактовано як засіб соціальної організації з високим ступенем індивідуалізму, де інститут прав людини «працює» як сфера людської свободи, а закон розуміється як можливість діяти [7, с. 13].

До того ж, юридична освіта належить до так званих світських напрямів підготовки фахівців. Право (правознавство, наука права) віднесено до світських «інтелектуальних дисциплін», а сучасна революція в освіті створила механізми, за допомогою яких нові культурні стандарти, переважним чином ті, що втілені в інтелектуальних дисциплінах та інституалізуються, частково заміщують традиційну релігію.

Потреба в дослідженні явища юридичної освіти в соціокультурному контексті та межах філософсько-правового дискурсу визначена тим, що як явище культури її достатньою мірою не вивчено, а тому прихованими залишаються її філософські й культурологічні засади.

Тим більше невиявленою залишається залежність змістовного наповнення юридичної освіти від домінуючих в конкретну епоху стилю філософського мислення, характеру наукової раціональності, панівної світоглядної настанови та образу людини. Останній, на думку відомого антрополога К. Гірца, буде сформульований точніше, якщо культуру, в межах якої живе людина, «краще розглядати не як комплекси конкретних патернів поведінки – звичаїв, традицій, кластерів звичок, – як це взагалі було заведено робити, а як набір контрольних механізмів – планів, рецептів, правил, інструкцій (того, що комп'ютерники називають «програмами»), – що керують поведінкою» [3, с. 56]. Причому слід мати на увазі, що освіта має дві іпостасі: це абсолютно-тотальний соціокультурний факт, існування якого не залежить від конкретної особи чи груп; водночас вона є конкретною соціальною структурою, яку людство продукує і програмує відповідно до своїх доктринальних настанов. Як відзначає А. Карпов, «освіта виникає і твориться з самої себе в результаті розвитку людських колективів і культурно опосередкованої поведінки людини в спільнотах, які використовують досвід минулого і піклуються про майбутнє» [5].

Висновки. Виокремлення юридичної освіти як самостійного напрямку підготовки фахівців (як і будь-якого іншого) пов'язане з соціальним запитом, що є актуалізацією реальних суспільних відносин та рівня економічних відносин у суспільстві: ринок і бюрократизація суспільства – основні чинники розвитку юридичної освіти та юридичної професії. Освіта є передумовою професії: для професійної діяльності компетентності зазвичай досягають лише за допомогою прогресивної формальної освіти, яка зосереджена сьогодні в академічних умовах. Сучасний університет став замковим каменем професійної арки. Професія в чистому вигляді – це академічна професія, професія пошуку і передавання знань. Вона оточена колом професій, присвячених застосуванню знань до завдань суспільного порядку (право), здоров'я (медицина), ефективності державних і приватних організацій (адміністрація), ефективного використання ресурсів поза соціальним середовищем (технологія) тощо.

Список використаних джерел

1. Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека / Д. К. Беляев // Вопросы философии. – 1981. – № 3. – С. 18–26.
2. Бігун В. Юридична освіта в Україні та США [Електронний ресурс] / В. Бігун – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=216>. – Назва з екрана.
3. Гірц К. Інтерпретація культур / К. Гірц. – Київ : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
4. Гудкова Н. Идеал образованного человека в истории культуры : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Н. Гудкова. – Тюмень, 2006. – 135 с.
5. Карпов А. О. Культурно-историческая эпистема образования: от античности до общества знаний / А. О. Карпов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 5-16.
6. Лисак-Руданський І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисак-Руданський // Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посіб. / укл. : М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко [та ін.]. – Київ : Либідь, 1993. – 560 с.
7. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ляшенко Вікторія Миколаївна. – Київ, 1999. – 16 с.
8. Ткаченко В. Д. Юридична деонтологія : підручник / В. Д. Ткаченко. – Харків : Одиссей, 2006. – 256 с.
9. Ямпольская Л. И. Концептуализация классической «идеи университета» в неклассическом варианте / Л. И. Ямпольская. – Томск : STT, 2014. – 228 с.

Гальонкина Ю. С. Юридическое образование социокультурный феномен

Статья посвящена исследованию юридического образования в социокультурном контексте как организованной системе ценностей и норм. В юридическом образовании как в элементе конкретной культурной эпохи в концентрированном виде фокусируются господствующая мировоззренческая установка, характер научной рациональности, образ человека и картина мира.

Ключевые слова: образование, юридическое образование, право, юрист, университет, качество образования.

Galyonkina Y. S. Law education sociocultural phenomenon

The article investigates the legal education in the socio-cultural context as an organized system of values and norms. In legal education as an element in a particular cultural epoch in concentrated form the dominant ideological focus setting, the nature of scientific rationality, the image of man and world view.

Key words: education, legal education, law, lawyer, university education quality.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.73

*Білінський Дмитро Олександрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

**ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСОВИХ
ВІДНОСИН**

У статті проведено дослідження сучасного стану правового регулювання публічних фінансових відносин в умовах стрімкого реформування законодавчої бази України, проаналізовано розмежування категорій «публічних» та «приватних» фінансів. Здійснено аналіз наукових праць з порушеного питання, стан чинного законодавства. Досліджено позитивний досвід країн Європейського Союзу в сфері регулювання публічних фінансових відносин. Акцентовано увагу на необхідності перегляду багатьох базових категорій фінансової науки, що зумовлено появою нових видів фондів грошових коштів, а також необхідності розширення повноважень місцевих громад в частині управління публічними фінансовими ресурсами. Зроблені висновки, стосовно необхідності визначення на законодавчому рівні таких термінів як «публічні» та «приватні» фінанси, а також ознак, за якими вказані поняття розмежовуються, підкреслена важливість вивчення передових досягнень науковців країн ЄС у цій сфері.

Ключові слова: фінансова система, публічні фінанси, приватні фінанси, Європейський Союз, реформа законодавства.

Постановка проблеми. Сучасний етап функціонування державних та приватних фінансів є досить нестабільним та перебуває в стані становлення з огляду на стрімке реформування вітчизняного законодавства. В той же час наукові погляди, які вже давно склалися з порушених питань потребують певного переосмислення та оновлення у відповідності до тих завдань та викликів, що постають перед фінансовою системою України в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення питання розмежування публічних та приватних фінансів досліджувалося низкою науковців, котрими були описані теоретичні елементи та надані практичні висновки. Слід виділити дослідження таких вчених як Е. О. Вознесенський, О. Ю. Грачова, С. В. Запольський, А. С. Нестеренко, Л. К. Воронова, О. М. Козирін, С. Г. Пепеляєв, Н. Ю. Пришва, Е. Д. Соколова та ін. Проте, враховуючи, що законодавство України в останні роки стрімко реформується, є необхідність в проведенні додаткового дослідження порушених питань з метою запозичення успішного досвіду країн, з більш усталеним законодавством.

Постановка завдання. Метою пропонованої статі є дослідження фундаментальних підходів до розмежування публічних та приватних фінансів, що є актуальними на сучасному етапі розвитку юридичної науки. Визначення актуальності та пріоритетності впровадження у вітчизняне законодавство провідних досягнень країн Європейського Союзу з розглянутого питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підписання та подальша ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5], передбачає, серед інших завдань, що постають перед Україною, істотне реформування підходів до державного регулювання економіки України. Досягнення підвищення стабільності фінансової системи країни має відбуватися шляхом проведення реформ та удосконалення основних регулюючих систем, до яких першочергово необхідно віднести податкову систему, організацію бюджетного процесу, митного регулювання, створення прозорої системи державних закупівель, регулювання конкуренції і надання субсидій.

Стрімка трансформація фінансової системи нашої країни, поява нових видів фондів грошових коштів, а також нагальна потреба у запровадженні ефективного механізму формування, розподілу й використання цих фондів створює підстави для перегляду багатьох базових категорій фінансової науки. В той же час необхідно констатувати той факт, що у вітчизняній юридичній та фінансовій науках станом на сьогоднішній день більшість поглядів та підходів ґрунтуються на дослідженнях викладених у працях науковців часів Радянського Союзу. Такі погляди хоча і вбачаються фундаментальними, однак вони втрачають свою актуальність під впливом постійного розвитку фінансових інститутів.

Враховуючи викладене застереження необхідно підкреслити актуальність дослідження порушених питань оскільки реформування вітчизняного законодавства та приведення його у відповідність до вимог і критеріїв Європейського Союзу неможливо без вивчення та систематизації теоретичних напрацювань науковців Європи які слугували основою при формуванні законодавчої бази вказаних країн.

У розрізі поставлених перед Україною завдань важливе місце займає чітке розмежування як самих понять публічних та приватних фінансів, так і підходів до механізмів їх регулювання.

На необхідності обов'язкового розмежування досліджуваних категорій наголошував французький вчений П.М. Годме, який зауважував у своїх дослідженнях, що «в жодному випадку не слід забувати про фундаментальні відмінності між державними і приватними фінансами. Головна відмінність між ними зумовлена тим фактом, що стан приватних фінансів залежить від законів ринкової економіки. Стан же і динаміка державних фінансів визначаються рішеннями держави і діями публічної влади» [2].

Даючи визначення публічним фінансам, слід відмітити, що вони являють собою цілісну систему суспільних відносин, спрямованих на формування, використання та розподіл централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів направлених на досягнення завдань і функцій держави. Таким чином діяльність держави с сфері управління публічними фінансами зумовлена нагальною потребою у процесах управління централізованими і децентралізованими фондами грошових коштів, що забезпечують на практиці досягнення покладених на державні та органи місцевого самоврядування функцій.

Серед основних ознак публічних фінансів першочергово необхідно виділити, що такі фінанси регулюються рішеннями держави і діями публічної влади; виключно державі надається право у примусовому порядку забезпечити власні доходи через утворені та наділені відповідними повноваженнями органи, а також публічні фінанси нерозривно пов'язані з грошовою системою держави як механізм досягнення суспільного інтересу.

Отже, для публічних фінансів регламентація на державному рівні має форму владних приписів і є однією з характерних ознак цього виду суспільних відносин.

Відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» [4] до публічних коштів належать: кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного Банку України та інших державних банків, державних цільових коштів, Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

Окрім теоретичного аспекту визначення поняття та основних характерних ознак публічних фінансів вважаємо за необхідне звернути увагу на позитивний досвід колишніх соціалістичних країн в аспекті удосконалення систем та механізмів регулювання зазначеними коштами.

Так у Словацькій Республіці до початку загальної реформи фінансової системи діяла досить складна та заплутана система управління публічними коштами у галузі оподаткування, так лише при справленні податку на прибуток мало місце п'ять ставок податків на прибуток (від 10 % до 38 %) та 21 вид прибуткового оподаткування [7], окрім того порядок оподаткування залежав ще й таких чинників, як галузь економіки, територіального розміщення об'єкту оподаткування, тощо. Слід відмітити, що заплутаність та складність системи оподаткування притаманна і українській податковій системі, і прийняття Податкового Кодексу України так і не призвело до комплексного її вирішення.

В період з 1995 по 2010 роки урядом Словаччини послідовно запроваджено ряд змін, метою яких було зниження податкового навантаження на економіку. Послідовність здійснення реформ у системі управління публічними фінансами дозволила вже в 2004 році запровадити «плоску шкалу оподаткування» [1] у якій податки на доходи фізичних осіб, на додану вартість і на прибуток підприємств мають єдину ставку 19 %. Окрім того проведено суттєве обмеження податкових пільг. Пільги як засіб інвестиційного заохочення майже в повному обсязі були скасовані за урядової допомоги в межах депресивних територій. Ефективність впровадження вказаних змін відображалася стабільною динамікою зростання внутрішнього валового продукту на протязі всього часу впровадження реформ.

Також слід визнати позитивним досвід Польщі, що було досліджено у наукових працях М.І. Карліна [3], в частині розширення повноважень місцевих громад при вирішенні багатьох фінансових питань дозволяє на більш якісному рівні задовольняти потреби мешканців відповідних громад. Після вступу Польщі до Європейського союзу в 2004 році проведено ряд законодавчих змін спрямованих на збільшення частки власних доходів органів місцевого самоврядування, що в свою чергу дозволило вийти на рівень децентралізації доходів 50% на 50% між державним та місцевими бюджетами, а місцевим громадам суттєво розширено повноваження в частині самостійності введення та регулювання місцевих платежів та зборів, слід відмітити, що тільки один податок на нерухомість дає до 40% надходжень до місцевих бюджетів Польщі [6].

Щодо до приватних фінансів то вони являють собою фінансові ресурси, які перебувають у власності окремих фізичних чи юридичних осіб та спрямовані на задоволення їх потреб. До характерних ознак приватних фінансів можна віднести, що вони залежать від законів ринкової економіки, на відміну від публічних фінансів не можуть забезпечуватися у примусовому порядку приватними особами; орієнтовані на одержання прибутку, а державна регламентація є методом оформлення відносин у сфері приватних фінансів у правову форму.

Реформування економіки та розвиток ринкових відносин забезпечують розширення сфер господарювання, що здійснюється за рахунок приватних фінансів. Для таких сфер характерна повна самостійність у своїй діяльності, фінансування за рахунок власних коштів, зацікавленість у досягненні позитивних фінансових результаті.

В той же час у сфері господарської діяльності з залученням приватних фінансів не виключається застосування окремих механізмів державного регулювання, до яких можна віднести закріплення на законодавчому рівні розміру статутного фонду акціонерних товариств, банків, страхових компаній; особливий порядок нарахування амортизації; порядок формування фінансових результатів господарської діяльності та інші.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, необхідно підкреслити, що інтеграційні процеси, які станом на теперішній час відбуваються в Україні, мають суттєвий вплив на формування національної фінансової системи, що в свою чергу потребує уточнення як наукових категорій, так і здійснення реформаційних практичних кроків. Насамперед, актуальним на нашу думку є визначення на законодавчому рівні термінів та чіткого розмежування ознак «публічних» та «приватних» фінансів. При здійсненні реформування фінансового законодавства за основу має братися позитивний досвід колишніх соціалістичних країн, які на сьогоднішній день є членами Європейського Союзу, у сфері регулювання та управління публічними фінансами, при чому важливо не лише проводити аналіз законодавства зазначених держав, але і поглиблено досліджувати погляди висвітлені в працях науковців у цих галузях. Ще одним важливим кроком є розробка проекту та ухвалення Верховною Радою України державної програми виконання Україною зобов'язань, передбачених угодою з ЄС, яка серед іншого має визначити основні напрямки реформування системи управління публічними фінансами та забезпечення гарантій у сферах використання та обігу приватних фінансів.

Список використаних джерел

1. Буряченко А. Є. Реформа управління публічними фінансами Словачької республіки: дохідна частина / А. Є. Буряченко, П. В. Логвінов // Вчені записки : зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: А. Ф. Павленко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2014. – Вип. 16. – С. 212–217.
2. Годме П. М. Финансовое право / П.М. Годме. – М. : Прогресс, 1979.
3. Карлін М. І. Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення : монографія / М. І. Карлін, Ю. В. Шулик, А.В. Кулай та [ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 364 с.
4. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України // Офіційний вісник України. – 2015. – № 18, стор. 45. – Ст. 476.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75, том 1, стор. 83, ст. 2125.

6. Mikolajewicz Z. *Finanse samorządu terytorialnego w Polsce na przykładzie województwa opolskiego* / Z. Mikolajewicz, K. Lotko-Czech, I. Vakolska-Frankowska. – Opole, 2010. – 163 s.
7. Miriama Svetkovska, «SLOVAKIA, AN OUTSTANDING EXAMPLE IN PUBLIC FINANCE MANAGEMENT REFORM», Paper to be presented at the DRUID-DIME Academy Winter 2010 PhD Conference on Comwell Rebuild Bakker, Aalborg, Denmark, January 21–23, 2010 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.druid.dk/conferences/viewpaper.php?id=500744&cf=44>.

Белинский Д. А. О перспективах применения в Украине европейского опыта правового регулирования публичных финансовых отношений

В статье проведено исследование современного состояния правового регулирования публичных финансовых отношений в условиях стремительного реформирования законодательной базы Украины, проанализировано разграничение категорий «публичных» и «частных» финансов. Осуществлен анализ научных трудов по данному вопросу, состояние действующего законодательства. Исследован положительный опыт стран Европейского Союза в сфере регулирования публичных финансовых отношений. Акцентировано внимание на необходимости пересмотра многих базовых категорий финансовой науки, что обусловлено появлением новых видов фондов денежных средств, а также необходимость расширения полномочий местных общин в части управления публичными финансовыми ресурсами. Сделаны выводы, о необходимости определения на законодательном уровне терминов и четкого разграничения «публичных» и «частных» финансов, подчеркнута важность изучения передовых достижений ученых стран ЕС в этой сфере.

Ключевые слова: финансовая система, публичные финансы, частные финансы, Европейский Союз, реформа законодательства.

Bilinskyi D. A. On the prospects of introduction in Ukraine the European experience of public regulation of financial relations

The article studies the current state of the legal regulation of public financial relationships with the rapid reform of the legal framework of Ukraine, analyzed differentiation categories of «public» and «private» finance. The analysis of scientific papers on the raised issue, the state of the current legislation. Studied the positive experience of the European Union in the regulation of financial public relations. The attention to the need to revise many basic categories of financial science, due to the emergence of new types of funds of funds, and the need for empowerment of local communities in the management of public financial resources. The conclusion on the need definition in law of such terms as «public» and «private» Finance and grounds on which these concepts delineated, emphasized the importance of the study of advanced scientists of the EU in this area.

Key words: financial system, public finance, private finance, the European Union reform legislation.

УДК 347.73

*Глусенко Андрій Сергійович,
здобувач кафедри фінансового права
Університету Державної фіскальної служби України*

ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ПІДГРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню специфіки реалізації принципів бюджетної системи України в контексті об'єктивно обумовленої необхідності у позначенні та доктринальній характеристиці перспективних напрямків їх регуляторного впливу на процес оптимізації та розвитку міжбюджетних відносин в Україні. Автором приділено увагу питанням загальнотеоретичного і практичного значення, проведено критичний аналіз стану правового регулювання, практики реалізації міжбюджетних відносин та значення і ролі принципів бюджетної системи України в зазначених процесах. Наголошується на тому, що останні існують не ізольовано, а мають комплексний характер, оскільки вони охоплюють не лише міжбюджетні відносини, а й деталізують специфіку розподілу (перерозподілу) податкових і неподаткових надходжень між відповідними бюджетами. На підставі проведеного аналізу, автор приходить до висновку про те, що принципи бюджетної системи України мають виключне значення при реалізації міжбюджетних відносин.

Ключові слова: міжбюджетні відносини, принципи, бюджетна система, бюджетний процес, бюджетні правовідносини, принципи здійснення міжбюджетних відносин, розподіл бюджетних коштів.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання міжбюджетних відносин та з'ясування особливостей їх реалізації повсякчас перебувають у полі зору науковців. Це пов'язано із тим, що міжбюджетні відносини є особливим видом правовідносин, що реалізуються у ході бюджетного процесу та опосередковують рух коштів між ланками бюджетної системи. Наразі у бюджетному законодавстві не визначені основні засади реалізації таких відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання правового регулювання міжбюджетних відносин та принципів їх реалізації досліджували вчені-правознавці та економісти, такі як: Ю. В. Арбатська, Л. К. Воронова, О. С. Дроздовська, Ю. О. Крохіна, Л. О. Нікітіна, С. О. Ніщимна, В. Д. Тарангул та інші. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків з цієї тематики, багато аспектів залишаються нез'ясованими.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є з'ясування та конкретизація змісту принципів бюджетної системи України в контексті реалізації міжбюджетних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «принцип» походить від латинського слова «principium», яке означає начало, основа. Водночас, принцип – це те,

що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [10, с. 547]. В. І. Даль тлумачить «принцип» як наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають [18, с. 431]. Згідно з філософським словником «принцип» – першооснова, керівна ідея, основне правило поведінки. Центральне поняття, основа системи, що представляє узагальнення та розповсюдження будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої такий принцип абстрагований [19, с. 329].

В. А. Паригіна та А. А. Тедеев акцентують увагу на тому, що в юридичній науці під принципами слід розуміти закріплені в законодавстві основоположні керівні ідеї, які виражають сутність норм відповідної галузі права і головні напрями державної політики у сфері правового регулювання певних суспільних відносин [7, с. 125]. Проте не завжди принципи мають відповідне правове оформлення, шляхом закріплення їх у нормах законодавства відповідної галузі. Досліджуючи принципи окремих інститутів бюджетного права, зокрема, міжбюджетних відносин, можемо констатувати наявність різних підходів не лише до їх правового закріплення, а й визначення таких принципів (як на законодавчому рівні, так і у доктрині бюджетного права).

Так, відповідно до ст. 72 Бюджетного кодексу Республіки Білорусь [2], міжбюджетні відносини базуються на принципах: 1) розмежування і закріплення доходів бюджетів між рівнями бюджетної системи; 2) розмежування і закріплення видатків бюджетів між рівнями бюджетної системи; 3) вирівнювання рівнів мінімальної бюджетної забезпеченості бюджетів всіх рівнів бюджетної системи. Як бачимо, систему принципів міжбюджетних відносин у Білорусії складають лише три принципи, два з яких направлені на закріплення і розподіл доходів та видатків між ланками бюджетної системи. При цьому склад доходів і видатків бюджетів відповідного рівня, особливості їх формування визначені у Главах 6, 7 вказаного нормативно-правового акту.

Третій принцип спрямований на забезпечення відповідного мінімального рівня забезпечення бюджетними коштами відповідних бюджетів. Мінімальний рівень бюджетної забезпеченості обчислюється як середній рівень розрахованої бюджетної забезпеченості за адміністративно-територіальним утворенням, які мають найвищий та найнижчий рівень бюджетної забезпеченості.

У Бюджетному кодексі Республіки Казахстан [3] відображено інший підхід до визначення принципів міжбюджетних відносин. Зокрема, у ст. 43 цього Кодексу закріплено такі принципи: 1) рівність обласних бюджетів, бюджетів міста республіканського значення, столиці у взаєминах з республіканським бюджетом, бюджетів районів (міст обласного значення) у взаєминах з вищим обласним бюджетом; 2) ефективний розподіл надходжень, що враховує одночасне дотримання наступних критеріїв їх розмежування: а) за нижчими бюджетами закріплюються податкові та неподаткові надходження, які мають стабільний характер, що не залежать від впливу зовнішніх факторів; б) податкові та неподаткові надходження, що представляють плату за послуги, надані державними установами, надходять в дохід бюджету, з якого фінансуються зазначені послуги; податки, які мають перерозподільчий характер, а також нерівномірне розміщення податкової бази, закріплюються за більш високими рівнями бюджетів бюджетної системи; при закріпленні податків та інших обов'язкових платежів до бюджету перевага віддається тому рівню бюджету, який забезпечить найбільш високу ступінь їх збирання; податки, що стягуються з податкової бази, що має чітку територіальну прив'язку, закріплюються за місцевими бюджетами; 3) вирівнювання рівнів бюджетної забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць Республіки Казахстан; 4) забезпечення надання місцевими виконавчими органами однакового рівня

державних послуг; 5) ефективність і результативність надання державних послуг – закріплення державних послуг за тим рівнем державного управління, який може забезпечити найбільш ефективне і результативне надання державних послуг; 6) максимальне наближення рівня надання державної послуги до її одержувачам – передача виконання послуг на максимально низький рівень бюджетної системи з метою кращого врахування потреб їх одержувачів і підвищення якості державних послуг.

Із наведеного можна зробити висновок щодо комплексного характеру вказаних принципів, оскільки вони охоплюють не лише міжбюджетні відносини, а й деталізують специфіку розподілу (перерозподілу) податкових і неподаткових надходжень між відповідними бюджетами; акцентується увага на наданні державних послуг. Такий підхід вбачається логічним та аргументованим.

Чинне бюджетне законодавство України взагалі не визначає принципів здійснення міжбюджетних відносин. На сучасному етапі відносини, що виникають стосовно розподілу (перерозподілу) коштів між рівнями бюджетної системи ґрунтуються на принципах бюджетної системи України, визначених у ст. 7 Бюджетного кодексу України [1]. До них належать такі принципи: єдності бюджетної системи України; збалансованості; самостійності; повноти; обґрунтованості; принцип ефективності та результативності; субсидіарності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості і неупередженості; публічності та прозорості.

Принцип єдності бюджетної системи забезпечується наявністю єдиної узгодженої правової бази, грошової системи та єдністю порядку виконання бюджетів. Вказаний принцип має важливе значення для функціонування фінансової системи держави в цілому. Це пов'язано із тим, що бюджетні відносини існують у взаємозв'язку із іншими відносинами, насамперед, податковими. Загальновідомо, що кошти, які надходять від сплати податків та зборів, становлять лівову частину доходів бюджету, а саме – податкові надходження.

Аналізуючи принцип єдності бюджетної системи, Л. В. Лисяк вказує, що названий принцип передбачає встановлення єдиних вимог щодо відповідальності та заходів впливу за вчинені порушення бюджетного законодавства [6, с. 76]. Така позиція до визначення одного з принципів бюджетної системи є не аргументованою. Безспірно, усі учасники бюджетного процесу є рівними, для всіх передбачені однакові підстави для притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства та однакові заходи впливу за їх вчинення. Проте залишається нез'ясованим, яким чином пов'язується правова рівність учасників бюджетних правовідносин та єдність бюджетної системи України – сукупності державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв та урегульована нормами права.

Принцип збалансованості означає, що повноваження на здійснення витрат повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету. Як вбачається, зміст вказаного принципу полягає у раціональному співвідношенні доходів і витрат бюджетів. Дещо по-іншому пропонує підходити до розгляду цього принципу К. О. Токарева. Вчена зазначає, що «бюджет слід вважати збалансованим лише у разі рівнозначного співвідношення між його видатковою та доходною частинами, а також дотримання відповідності видатків доходам. У випадку, коли бюджет затверджується з перевищенням видатків над доходами і навпаки (з дефіцитом або профіцитом), ми не можемо говорити про його збалансованість» [17, с. 17]. Такі міркування, на наш погляд, мають дискусійний характер.

З одного боку, видається логічним говорити про те, що обсяг видатків має бути співрозмірним обсягу фактично наявних доходів, а з іншого – на практиці дуже важко уявити таку ситуацію. Дефіцит, так само як і профіцит бюджетних коштів, може мати місце на стадії складання проектів бюджету, їх затвердження або стадії виконання. Може мати місце така ситуація, коли дефіцит коштів утворюється в процесі виконання бюджету. У такому випадку ми не можемо говорити про незбалансованість бюджету, хоча фактично існує нестача коштів, на фінансування відповідних видатків. Йдеться про ситуацію, коли на стадіях складання та прийняття відповідного бюджету був передбачений достатній обсяг грошових коштів, а під час його виконання, під впливом об'єктивних чинників, виявлено невідповідність обсягу таких коштів обсягу видатків держави або територіальних громад, все ж таки бюджет може вважатися збалансованим.

На наш погляд, принцип збалансованості діє й при реалізації міжбюджетних відносин. Йдеться про реалізацію механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій, складовими якого є базова та реверсна дотації. Зокрема, базова дотація надається місцевим бюджетам з Державного бюджету України для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій (п. 1 ч.1 ст. 96 Бюджетного кодексу України) [1]. Реверсна дотація – кошти, що надаються державному бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій (п. 3 ч.1 ст. 96 Бюджетного кодексу України) [1]. Не вдаючись детально до аналізу механізму горизонтального вирівнювання, зазначимо, що за результатами його здійснення визначається розмір міжбюджетного трансферту для місцевих бюджетів, що мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, а саме місцеві бюджети з рівнем надходжень: а) нижче 0,9 середнього показника по Україні отримують базову дотацію (80 відсотків суми, необхідної для досягнення показника 0,9), що підвищить рівень їх забезпеченості; б) в межах від 0,9 до 1,1 – вирівнювання не здійснюється; в) вище 1,1 середнього показника по Україні частину надходжень передаватимуть до державного бюджету (реверсна дотація). При цьому, кошти вилучатимуться у розмірі 50 відсотків суми перевищення індексу податкоспроможності 1,1 до середнього значення по Україні (ст. 98, 99 Бюджетного кодексу України) [1]. Таким чином, втілення принципу збалансованості у міжбюджетних відносинах відбувається шляхом горизонтального вирівнювання й забезпечення бюджетів відповідним обсягом надходжень.

Принцип самостійності – держава не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання влади АРК та органів місцевого самоврядування, а органи місцевого самоврядування не будуть нести відповідальності за бюджетні зобов'язання один одного та за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням відповідних джерел доходів, правом відповідних державних органів визначати провідні напрямки використання бюджетних коштів (відповідно до чинного законодавства України). На нашу думку, самостійність бюджетів, перш за все, проявляється у розмежуванні та закріпленні певних доходів за бюджетом відповідного рівня, а також у правомочності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування незалежно реалізовувати всі стадії бюджетного процесу та визначати напрями використання бюджетних коштів без будь-якого втручання зі сторони інших органів влади.

Принцип повноти передбачає зарахування до складу бюджетів всіх надходжень та витрат, які здійснюються відповідно до нормативно-правових актів України. При з'ясуванні змісту вказаного принципу, К. О. Токарева зауважує, що «для функціонування цього принципу у повному обсязі необхідно визначити оптимальні, обґрунтовані ставки

податків і зборів» [15, с. 85]. На наше переконання, оптимальні ставки податків і зборів сприятимуть збільшенню надходжень грошових коштів від сплати таких платежів, що в свою чергу обумовить зростання обсягів доходів бюджету. У той же час, якщо говорити саме про зарахування доходів і видатків до відповідного бюджету, то визначення обґрунтованих ставок податків і зборів ніяк не сприятиме реалізації принципу повноти бюджетної системи.

Своєрідне трактування принципу повноти пропонує Л. В. Лисяк, наголошуючи на можливості виділення у його складі принципу повноти структури бюджетної системи. Вчений зазначає: «...у бюджетній системі мають бути враховані всі реально існуючі види бюджетів відповідного адміністративно-територіального утворення» [6, с. 77]. Визначення і склад бюджетної системи України закріплено у п. 5 ч. 1 ст. 2 та ст. 5 Бюджетного кодексу України відповідно. Всі види бюджетів у складі бюджетної системи функціонують на однакових засадах і мають однакове значення для бюджетної системи, тому виділення такого принципу як складової принципу повноти вважаємо недоцільним.

Принцип обґрунтованості передбачає необхідність формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил. В. Д. Тарангул пропонує розглядати цей принцип як принцип реальності. Зміст вказаного принципу має важливе значення не лише для удосконалення бюджетної системи держави, а й для міжбюджетних відносин [14, с. 80].

Принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням (гарантовані послуги), при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. В цій ситуації йдеться про необхідність забезпечити при мінімальному фінансуванні досягнення найбільшої вигоди для кінцевого споживача – громадян.

Згідно із принципом субсидіарності відбувається розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача. Наведений принцип має вагоме значення не лише для бюджетної системи України, а й для реалізації міжбюджетних відносин. Сутність цього принципу полягає у тому, що «втручатися» та надавати грошові кошти для фінансування певних видатків можливо у разі: 1) недостатності власних коштів для реалізації визначених законодавством функцій (надання базової дотації місцевим бюджетам); 2) наявності надлишкових коштів (надання реверсної дотації з місцевих бюджетів); 3) існування відносин щодо розподілу грошових коштів між місцевими бюджетами (наприклад, надання субвенції з одного місцевого бюджету до іншого на утримання об'єктів спільного користування та ліквідацію наслідків діяльності таких об'єктів).

Зміст принципу цільового використання бюджетних коштів полягає у тому, що бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями. Недотримання наведеного принципу (нецільове використання бюджетних коштів) виступає підставою для притягнення відповідних суб'єктів до адміністративної або кримінальної відповідальності. У міжбюджетних

відносинах вказаний принцип виявляється при наданні міжбюджетних трансфертів. Зокрема, субвенції як вид міжбюджетних трансфертів надаються лише на певну мету (наприклад, на здійснення державних програм соціального захисту, на виконання інвестиційних проектів, на підготовку робітничих кадрів та ін.). Тобто, кошти, надані бюджету відповідного рівня можуть бути реалізовані тільки з урахуванням їх цільового призначення.

Принцип справедливості і неупередженості передбачає побудову бюджетної системи України на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Цей принцип віднайшов своє закріплення не лише у Бюджетному кодексі України, а й в Основному законі нашої держави, що підкреслює його значимість. Усі громадяни України та особи, які перебувають на її території, незалежно від місця проживання та виду адміністративно-територіальних одиниць, мають вільний доступ до всіх державних послуг, які надаються.

Відповідно до принципу публічності та прозорості відбувається інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. У наукових публікаціях вже неодноразово наголошувалося на тому, що у такій редакції назва цього принципу не відповідає його змісту [16, с. 72]. За своєю сутністю наведений принцип становить собою принцип гласності, оскільки поняття «гласність» означає відкритість та доступність для широкого загалу [11, с. 80]. На нашу думку, принцип гласності може бути реалізовано й у міжбюджетних відносинах. Зокрема, інформація про міжбюджетні трансферти, що надаються відповідним бюджетам, та їх розмір є відкритою і вказується у законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Як вже було зазначено, у наукових колах натепер не виділено одноставного підходу до поняття «принципи міжбюджетних відносин», їх змісту та значення. Так, В. Д. Тарангул слушно підкреслює, що принципи міжбюджетних відносин є більш вузькими, ніж принципи бюджетної системи. При цьому автор пропонує визначати принципи міжбюджетних відносин як теоретично обґрунтовані та нормативно закріплені основи сутності міжбюджетних відносин, що складають їх основний зміст і визначають загальну спрямованість правового регулювання бюджетної діяльності держави та муніципальних утворень, спрямовують бюджетну діяльність на досягнення її основних цілей та завдань [13, с. 35]. Учений пропонує до кола принципів міжбюджетних відносин зараховувати такі: 1) децентралізації; 2) реальності; 3) ефективності та економності використання бюджетних коштів; 4) розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи; 5) загального (сукупного) покриття видатків бюджетів; 6) цільового характеру використання бюджетних коштів; 7) адресності [13, с. 40]. Із наведеного випливає, що низка принципів притаманна лише міжбюджетним відносинам, а деякі засади одночасно є принципами бюджетної системи. Йдеться про принцип реальності (в чинному Бюджетному кодексі України має назву «принцип обґрунтованості»), ефективності та економності (за своїм змістом відображає такий принцип бюджетної системи, як ефективність та результативність), та цільове використання бюджетних коштів.

Переконливими є міркування науковця щодо необхідності побудови міжбюджетних відносин на принципах, за допомогою яких можливо досягнути оптимальної взаємодії усіх рівнів влади в бюджетній сфері. При цьому оптимальним вважається такий устрій держави, при якому кожний муніципалітет зможе самостійно розвиватися та мати тісні зв'язки з центральною владою та з іншими муніципальними

утвореннями. У сучасних умовах головним завданням міжбюджетні відносин є не надання фінансової допомоги, а розвиток самостійності кожної адміністративно-територіальної одиниці.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує принцип децентралізації. Вказаний принцип передбачає організацію бюджетної системи та відносин між бюджетами різних рівнів на підставі передачі повноважень із відповідними фінансовими ресурсами із центру на місцевий рівень управління [14, с. 80]. А. І. Старух також наголошує на необхідності децентралізації міжбюджетних відносин, оскільки це «одна з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади» [12, с. 112]. Дійсно, наразі на місцевому рівні відсутній інтерес до підвищення рівня власних доходів та ефективного витрачання бюджетних коштів. Органи місцевого самоврядування перебувають «в залежності» від виділення грошових коштів із Державного бюджету України, шляхом надання міжбюджетних трансфертів. На наше переконання, бюджетна децентралізація має бути не принципом міжбюджетних відносин, а напрямом їх реформування.

Показово, що в Україні було ініційовано Проект Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо бюджетної децентралізації)» від 8 серпня 2014 р. № 4435а [9]. У пояснювальній записці до зазначеного проекту наголошено на необхідності передбачення децентралізації влади і суттєве розширення повноважень територіальних громад, що передбачає перерозподіл завдань, повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. Однак, із самого тексту цього Проекту Закону не вбачається суттєвого розширення повноважень у сфері бюджетної діяльності на місцях.

О. С. Дроздовська пропонує виділяти принципи організації міжбюджетних відносин: рівність бюджетних прав органів місцевого самоврядування відповідного територіального рівня; адекватності бюджетних видатків повноваженням і сферам відповідальності органів публічної влади; прозорості; субсидіарності [5, с. 7]. Як вбачається, науковець використовує термінологію, яка не властива бюджетно-правовій науці. Наприклад, залишається нез'ясованим, що становить собою «адекватність бюджетних видатків повноваженням і сферам відповідальності органів публічної влади», в чому зміст вказаного принципу. Можливо, в цій ситуації слід говорити про відповідність повноважень уповноважених органів влади на здійснення видатків та відповідного фінансового забезпечення їх реалізації. Стосовно «сфер відповідальності органів публічної влади», можемо зазначити наступне. Відповідальність органів публічної влади може наставати у разі не виконання (неналежного виконання) завдань та функцій, які на нього покладені законодавством або ж у випадку нецільового використання бюджетних коштів, наданих на реалізацію таких функцій. У такому випадку підстави притягнення до відповідальності й заходи впливу будуть відрізнятися. Іншої думки щодо досліджуваного питання С. О. Ніщимна. Вчена вважає, що у сучасних умовах відсутня нагальна потреба в окресленні спеціальних принципів міжбюджетних відносин, оскільки вони охоплюватимуться іншими принципами (загально-правовими, фінансово- та бюджетно-правовими) [8, с. 327].

Висновки. Отже, міжбюджетні відносини в Україні існують не ізольовано, вони мають комплексний характер. На підставі проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що принципи бюджетної системи мають вагоме значення при реалізації міжбюджетних відносин. З урахуванням цього, видається доцільним спиратися на принципи бюджетної системи при реалізації міжбюджетних відносин, зокрема: збалансованості, субсидіарності,

самостійності, цільового використання бюджетних коштів та гласності. На підтримку нашої позиції наведемо міркування О. П. Гетманець. Науковець зауважує, що підтримку для організації міжбюджетних відносин виступають принципи самостійності та субсидіарності, оскільки вони «опосередковано впливають на справедливість розподілу бюджетних коштів між громадянами і територіальними громадами» [4, с. 46].

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Бюджетный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 2008 г. № 412-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://etalonline.by/?type=text®num=hk0800412#load_text_none_1_
3. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 г. № 95-IV [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30364477
4. Гетманець О. П. Принцип справедливості в системі принципів бюджетного процесу / О. П. Гетманець // Держава та регіони. Серія : Право. – 2011. – № 1. – С. 44-47.
5. Дроздовська О. С. Бюджетний устрій держави та особливості його формування в Україні: автореф. дис. ...канд. економ. наук: 08.04.01 / О. С. Дроздовська. – Київ, 2005. – 19 с.
6. Лисяк Л. В. Принципи бюджетної системи у контексті нового Бюджетного кодексу України / Л. В. Лисяк, Т. О. Дулік // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1. – С. 74 – 79.
7. Парыгина В. А. Бюджетное право и процесс: учебник / В. А. Парыгина, А. А. Тедеев. – Москва : изд -во Эксмо, 2005. – 384 с.
8. Правові проблеми місцевих фінансів України: теоретико-прикладне дослідження : монографія / за заг. ред. О. А. Музики-Стефанчук. – Кам'янець – Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. – 386 с.
9. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо бюджетної децентралізації) : Проект Закону від 8 серп. 2014 р. № 4435 а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51901.
10. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничук. – Київ, 1974. – 766 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та інші ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, Т. 2. – 1971. – 552 с.
12. Старух А. І. Механізм функціонування міжбюджетних відносин в Україні / А. І. Старух // Економіка та держава. – 2014. – № 4. – С. 108 – 113.
13. Тарангул В. Д. Правове регулювання міжбюджетних відносин в Україні: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. Д. Тарангул. – Національний ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2007. – 173 с.
14. Тарангул В. Д. Принципи правового регулювання міжбюджетних відносин в Україні / В. Д. Тарангул // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 77-82.
15. Токарева К. О. До питання про основні засади функціонування бюджетної системи України / К. О. Токарева // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2, кн.2. – С. 83-87.
16. Токарева К. О. Принцип публічності у бюджетному регулюванні / К. О. Токарева // Актуальні проблеми теорії і практики : зб. тез доповідей та наукових повідомлень IV наук.-практ. конф. – Харків, 2015. – С. 72–75.

17. Токарева К. О. Принципы бюджетной системы как основные zasady її функціонування / К. О. Токарева // Фінансове право. – 2015. – № 4. – С. 16–20.
18. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3. / В. И. Даль. – Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. – 555 с.
19. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – Москва, 1972. – 495 с.

Глусенко А. С. Принципы бюджетной системы Украины как основа реализации межбюджетных отношений

Статья посвящена исследованию специфики реализации принципов бюджетной системы Украины, в контексте объективно обусловленной необходимости в обозначении и доктринальной характеристике перспективных направлений их регуляторного влияния на процесс оптимизации и развития межбюджетных отношений в Украине. Автор уделяет внимание вопросам общетеоретического и практического значения, проводит критический анализ состояния правового регулирования, практики реализации межбюджетных отношений, а так же значения и роли принципов бюджетной системы Украины в указанных процессах. Отмечается, что последние существуют не изолированно, а имеют комплексный характер, поскольку они охватывают не только межбюджетные отношения, но и детализируют специфику распределения (перераспределения) налоговых и неналоговых поступлений между соответствующими бюджетами. На основании проведенного анализа, автор приходит к выводу о том, что принципы бюджетной системы Украины имеют исключительное значение при реализации межбюджетных отношений.

Ключевые слова: межбюджетные отношения, принципы, бюджетная система, бюджетный процесс, бюджетные правоотношения, принципы осуществления межбюджетных отношений, распределение бюджетных средств.

Gusenko A. S. The principles of the budget system of Ukraine as the basis for implementation of intergovernmental relations

The article is devoted to specifics of implementation of the principles of the budget system of Ukraine in the context of the objective due to the need to be marked and doctrinal characteristics of the promising directions for their regulatory effect on the process optimization and the development of intergovernmental relations in Ukraine. The author paid attention to the issues of theoretical and practical significance, a critical analysis of state legal regulation, the practice of intergovernmental relations and the value and role of the principles of the budget system of Ukraine in these processes. It is noted that the latter do not exist in isolation but are complex, as they cover not only intergovernmental relations but also detail the specifics of the distribution (redistribution) tax and non-tax revenues between the respective budgets. On the basis of the conducted analysis the author comes to the conclusion that the principles of the budget system of Ukraine are of utmost importance in the implementation of intergovernmental relations.

Key words: inter budgetary relations, principles, budget system, budgetary process, budgetary relations, the principles of inter-budgetary relations, budget allocation.

УДК 347.73

*Ємельянова Ольга Олександрівна,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

БЕЗНАДІЙНИЙ ПОДАТКОВИЙ БОРГ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ТА ПОГАШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності безнадійного податкового боргу, встановленню його різновидів, окресленню суб'єктного складу учасників відносин з приводу визначення податкового боргу безнадійним та його подальшого списання. Увага звертається на специфіку сучасного стану діяльності платників податків та на причини, що призводять до утворення безнадійного податкового боргу. Окремо розглядається питання щодо існування та розвитку в останній час специфічних механізмів визнання податкового боргу безнадійним, які пов'язуються із військовими діями на території України.

Ключові слова: безнадійний податковий борг, відстрочення податкового боргу, класифікація безнадійного податкового боргу, обставини непереборної сили, податковий борг, процедура визнання податкового боргу безнадійним, списання податкового боргу.

Постановка проблеми. Вирішення проблем щодо податкового боргу є актуальним та своєчасним. Пов'язано це не лише з підвищенням економічної нестабільності, що значною мірою обумовлює неспроможність платників вчасно реалізовувати свій податковий обов'язок, а й низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів, які не мають під собою економічного підґрунтя. Складна політична ситуація, військові дії на частині нашої держави викликають необхідність застосування нових механізмів адміністрування податкового боргу, які не позбавлені вад. В статті наводяться нагальні проблеми адміністрування податкового боргу та визначається ефективність наявних механізмів, спрямованих на їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністрування податкового боргу, його погашення завжди були актуальними та їм приділялася увага як з боку науковців-теоретиків, так і з боку практикуючих юристів. Аналіз наукових думок дослідників дозволяє виділити певні праці, які стосуються саме цієї тематики. До таких праць, можна віднести дослідження, які проводилися: Р. Г. Браславським, О. О. Головашевичем, О. М. Дуванським, П. М. Дуравкіним, Р. О. Єною, М. П. Кучерявенком, Н. Є. Маринчак, Є. А. Усенко, Р. Ф. Хановою, М. Минчином, О. Ю. Щербаковою та іншими вченими.

Докорінні переміни внутрішньої та зовнішньої політики, суттєві структурні перетворення у державі, наявність військового конфлікту змінили вектор розвитку правового регулювання адміністрування податків в цілому та процедур погашення та списання податкового боргу зокрема, що обумовлює необхідність дослідження цієї проблематики під іншим кутом.

Постановка завдання. Основне завдання даної статті полягає в системному дослідженні наукових думок щодо сутності податкового боргу та безнадійного податкового боргу, а також у формуванні об'єктивного уявлення щодо наявної практики правозастосування при визначенні податкового боргу безнадійним та його списання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення у платників об'єктивних причин, що унеможливають виконання податкового обов'язку та в подальшому погашення податкового боргу, викликає необхідність застосування особливих процедур. Обумовлено це тим, що податковий борг неможливо обліковувати безмежно довго – це призводить до підвищення навантаження на контролюючі органи та ускладнює адміністрування податків. Цілком логічно в даному випадку визначати суми податкового боргу, які навряд чи будь-коли зможуть бути стягнуті до державного та місцевих бюджетів, безнадійним податковим боргом та списувати його, знімаючи таким чином навантаження на контролюючі органи.

Відповідно до вимог ст. 101 Податкового кодексу України безнадійний податковий борг підлягає списанню. При цьому законодавець передбачає можливість списання не лише суми грошового зобов'язання, яка є складовою податкового боргу, а й суму штрафних санкцій та нарахованої пені[1]. Дефініція терміну «безнадійний податковий борг» в цій статті не визначається, а надається закритий перелік різновидів податкового боргу, які можна вважати безнадійним.

Мова в даному випадку йде саме про можливість визнання податкового боргу безнадійним, а не про беззаперечне надання вказаним різновидам податкового боргу цієї характеристики. Обумовлено це тим, що для визнання окремих різновидів податкового боргу безнадійним необхідною є активна позиція самого платника, у якого такий податковий борг виник. Тобто на контролюючий орган не обов'язково покладається імперативний обов'язок за власною ініціативою визнавати податковий борг безнадійним. За цією ознакою (активної поведінки платника) безнадійний податковий борг можна розподілити на два різновиди.

Перший різновид безнадійного податкового боргу визначається та списується самим контролюючим органом – активна участь платника не потрібна. Відбувається це щокварталу. До такого різновиду безнадійного податкового боргу можна віднести податковий борг наступних платників:

- 1) визнаної у судовому порядку недієздатною, безвісно відсутньою або оголошеною померлою фізичною особою при недостатності майна, на яке може бути звернуто стягнення;
- 2) померлої фізичної особи при недостатності майна, на яке може бути звернуто стягнення;
- 3) фізичної особи, яка понад 720 днів перебуває у розшуку;
- 4) платника податків, стосовно якого минув строк давності;
- 5) платника, визнаного в установленому чинним законодавством порядку банкрутом, вимоги щодо якого не були задоволені у зв'язку з недостатністю майна;
- 6) платника податків, щодо якого до Державного реєстру внесено запис про його припинення на підставі рішення суду;
- 7) банків при наявності рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про затвердження звіту про завершення ліквідації банку або рішення Національного банку України про затвердження ліквідаційного балансу, ухвалення остаточного звіту ліквідатора і завершення ліквідаційної процедури.

Другий різновид безнадійного податкового боргу визначається за активної участі самого платника податку та списується контролюючим органом за наявності достатніх на то підстав. Відбувається це у разі виникнення податкового боргу внаслідок обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин). При цьому на платника податків покладається обов'язок з доказування власної правоти та фактичної об'єктивної неможливості виконання податкового обов'язку, що призвело до виникнення податкового боргу. Саме тому визнання такого різновиду податкового боргу безнадійним на практиці є найбільш проблемним та потребує детального вивчення.

Процедури визнання податкового боргу безнадійним деталізовано в Порядку списання безнадійного податкового боргу платників податків, затвердженого Наказом Міністерства доходів і зборів України 10 жовтня 2013 р. № 577. Варто відмітити допущену неточність у формулюванні кола осіб, на яких поширюється цей нормативний акт. Зазначається, що його дія поширюється на «фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), юридичних осіб (резидентів і нерезидентів) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з Кодексом або податковими законами» [2]. Щодо посилання на Кодекс – мається на увазі Податковий кодекс, про що зазначається у попередньому пункті вказаного Порядку, але що малося на увазі, коли вказувалося про «податкові закони» – не зрозуміло. Склад податкового законодавства України визначено у ст. 3 Податкового кодексу України і там немає згадки про «податкові закони». Цілком логічно усунути це протиріччя та виключити вказані слова з тексту Порядку.

Також заперечення викликає чинна редакція п. 3.4 вказаного Порядку, в якій пропонується списувати «податковий борг із фіксованого сільськогосподарського податку, плати за землю за період з дня настання обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) і до закінчення термінів його сплати за календарний рік, у якому такі обставини виникли» [2]. Враховуючи імперативну вимогу щокварталу списувати безнадійний податковий борг, яка міститься у ст. 101 Податкового кодексу України та п. 4.4 даного Порядку, та той факт, що фіксований сільськогосподарський податок скасовано ще у 2014 році [3], наявність посилання на нього в Порядку списання безнадійного податкового боргу платників податків виглядає юридично неграмотним.

Утім, вказаний нормативний акт доволі детально регулює момент виникнення безнадійного податкового боргу. Безумовно, день його виникнення визначається окремо по кожному різновиду податкового боргу. При цьому, якщо по визначенню дня виникнення першого різновиду безнадійного податкового боргу (відповідно до нашої класифікації) питань не виникає, встановлення моменту виникнення безнадійного податкового боргу у разі настання обставин непереборної сили не завжди відбувається однозначно. Обумовлено це здебільшого проведенням на території України антитерористичної операції. Це обумовлює наявність спеціальних нормативних актів, які регулюють списання податкового боргу окремого кола платників.

За загальним правилом настання обставин непереборної сили підтверджується Торгово-промисловою палатою України. Утім, Порядок списання безнадійного податкового боргу платників податків передбачає порядок із підтвердженням таких обставин безпосередньо Торгово-промисловою палатою України низку випадків, коли платники мають користуватися іншими механізмами підтвердження. Наприклад, при настанні обставин непереборної сили чи стихійного лиха на території іншої держави такий факт може підтверджуватися уповноваженими органами іншої держави, які легалізовані консульськими установами України. Також факт непереборної сили може

підтверджуватися рішеннями Президента України. Відбувається це при запровадженні надзвичайної екологічної ситуації в окремих місцевостях України. Застосовується і підтвердження фактів непереборної сили рішеннями Кабінету Міністрів України у випадку визнання окремих місцевостей України потерпілими від повені, посухи, пожежі та інших видів стихійного лиха. Жодного посилання на проведення антитерористичної операції при цьому немає.

Безумовно, військові дії, як би їх не називали, заважають нормальній діяльності платників податків, розташованих на території їх проведення. Перші спроби врегулювати діяльність таких суб'єктів податкових правовідносин були влітку 2014 року. В той час Міністерство доходів і зборів України спробувало надати роз'яснення з приводу шляхів належної поведінки платників податків, які перебувають на обліку в органах доходів і зборів Донецької та Луганської областей. Таким платникам було рекомендовано застосовувати механізм відстрочки та розстрочки податкового зобов'язання [4]. Пропонувалося під час проведення заходів з подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України платникам податків, у яких існує ймовірність несвоечасної сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) або відсутня можливість їх сплати у зв'язку з непередбачуваними обставинами, користуватися правом на отримання відстрочення (розстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) або ініціювати визнання податкового боргу безнадійним та списувати його. Для підтвердження такого права необхідно отримати висновок Торгово-промислової палати про настання обставин непереборної сили.

Восени цього ж року подібний підхід було закріплено вже на рівні Закону. Так, ст. 10 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» передбачено, що протягом терміну дії цього Закону єдиним належним та достатнім документом, що підтверджує настання обставин непереборної сили (форс-мажору), що мали місце на території проведення антитерористичної операції, як підстави для звільнення від відповідальності за невиконання (неналежного виконання) зобов'язань, є сертифікат Торгово-промислової палати України [5]. Також було внесено зміни до законодавства, що регулює діяльність Торгово-промислової палати України, якими передбачено, що Торгово-промислова палата України засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) за зверненнями суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб, а також видає сертифікати щодо форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

На наше переконання, такий підхід законодавця спрямовано на спрощення процедур доведення платниками, що постраждали від ведення військових дій, неможливості виконувати податковий обов'язок та проходження ними процедури визнання податкового зобов'язання або податкового боргу безнадійним та подальшого їх списання. Трохи згодом наприкінці 2014 року Державною фіскальною службою було видано лист, присвячений уточненню значимості Сертифікатів (висновків) Торгово-промислової палати України [6]. На наше переконання, цим документом контролюючі органи намагалися досягти трохи іншої цілі – довести до відома платників про можливість настання відповідальності за неправомірно винесені сертифікати Торгово-промислової палати України, про що свідчить посилання наприкінці документа на відповідальність уповноваженої особи Торгово-промислової палати України за рішення щодо засвідчення форс-мажорних обставин.

Також варто відмітити принциповий наголос контролюючих органів на строковості тривання форс-мажорних обставин. Наголошується, що відповідно до Регламенту дії

Торгово-промислової палати сертифікат має обов'язково містити конкретний період часу, протягом якого мали місце надзвичайні, невідворотні та непередбачувані обставини (події), що об'єктивно вплинули на виконання конкретним платником податків у вказаному періоді певного податкового обов'язку зі сплати податків [7]. З цього можна зробити висновок, що при визначенні дати виникнення безнадійного податкового боргу враховується період часу, з яким пов'язуються юридичні наслідки, що обмежується датою початку і датою закінчення. Підкреслюється, що дія кожного окремого сертифіката (висновку) Торгово-промислової палати України, наданого у кожному конкретному випадку, обмежується датою надання такого сертифікату, тому, незважаючи на продовження дії антитерористичної операції у конкретному населеному пункті Донецької або Луганської областей, чинність такого документа може поширюватися на правовідносини, що виникали з дати початку антитерористичної операції у конкретному випадку і до дати надання такого сертифіката (висновку). З цього контролюючими органами робиться висновок, що у разі, коли на дату надання сертифіката (висновку) Торгово-промислової палати України на неможливість виконання платником податків податкового обов'язку продовжують чинити вплив форс-мажорні обставини, пов'язані з проведенням у конкретному населеному пункті Донецької або Луганської області антитерористичної операції, дія якої продовжує тривати і дату її закінчення визначити неможливо, то у такому випадку Торгово-промислова палата України додатково вказує у сертифікаті (висновку) дату закінчення його дії, що відповідає даті його надання [6].

Висновки. В результаті аналізу проблем визнання податкового боргу безнадійним та подальшої реалізації процедур його списання було встановлено наступні принципові моменти. По-перше, доцільно диференціювати безнадійний податковий борг на два різновиди: а) безнадійний податковий борг, який визнається і списується контролюючим органом без активної участі платника; б) безнадійний податковий борг, що передбачає активну участь платника для його визнання. По-друге, другий різновид безнадійного податкового боргу передбачає покладення обов'язку доказування наявності передбачених законодавством підстав для визнання його безнадійним безпосередньо на платника податків і зборів. По-третє, при реалізації процедур визнання податкового боргу безнадійним значну роль відіграє окрім контролюючого органу та платника податків ще один суб'єкт – Торгово-промислова палата. По-четверте, в умовах проведення в Україні антитерористичної операції було закріплено та деталізовано механізм визнання податкових зобов'язань та податкового боргу платників, зареєстрованих на території її проведення, безнадійним. По-п'яте, вагомою метою застосування механізму визнання податкового боргу безнадійним та подальшого його списання є зменшення навантаження на контролюючі органи, які адмініструють податки і збори.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – №92. – Ст. 3248.
2. Про затвердження Порядку списання безнадійного податкового боргу платників податків : Наказ Міністерства доходів і зборів України № 577 від 10.10.2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 3281.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України № 71-VIII від 28 грудня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 7-9. – Ст. 55.

4. Про застосування деяких законодавчих норм : Лист Міністерства Доходів і зборів України № 15472/7/99-99-25-01-17 від 01.07.2014 р. // Бизнес-Бухгалтерия. Право. Налоги. Консультации. – 2014. – № 29.
5. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України № 1669-VII від 02 вересня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2040.
6. Про сертифікат (висновок) ТПП України : Лист Державної фіскальної служби України № 5694/6/99-99-26-01-15 від 27.10.2014 р. // Дебет-Кредит. – 2015. – № 8.
7. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : Рішення Президії Торгово-промислової палати України № 44 від 18.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucci.org.ua/download/forcemr/FMrules181214.pdf>.

Эмельянова О. А. Безнадежный налоговый долг: актуальные проблемы признания и погашения

Статья посвящена исследованию сущности безнадежного налогового долга, установлению его разновидностей, определению субъектного состава участников отношений по поводу признания налогового долга безнадежным и его дальнейшего списания. Внимание обращается на специфику современного состояния деятельности налогоплательщиков и на причины, приводящие к образованию безнадежного налогового долга. Отдельно рассматривается вопрос о существовании и развитии в последнее время специфических механизмов признания налогового долга безнадежным, которые связываются с военными действиями на территории Украины.

Ключевые слова: безнадежный налоговый долг, отсрочка налогового долга, классификация безнадежного налогового долга, обстоятельства непреодолимой силы, налоговый долг, процедура признания налогового долга безнадежным, списание налогового долга.

Yemelyanov O. A. Hopeless tax debt: current problems of recognition and repayment

The article investigates the essence of hopeless tax debt, the establishment of its varieties, the definition of the subject composition of participants of relations on the recognition of the tax debt hopeless and further write-offs. Attention is drawn to the specifics of the current state of activity of the taxpayers and to the causes that lead to the formation of a hopeless tax debt. Separately considered for the existence and development of late specific tax debt hopeless recognition mechanisms that are associated with the military actions on the territory of Ukraine.

Key words: hopeless tax debt, deferred tax debt, the classification of hopeless tax debt, force majeure, tax debt, the procedure for the recognition of the tax debt hopeless tax debt write-off.

УДК 347.73

*Лісняк Владислав Ігорович,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

РЕАЛІЗАЦІЯ СТИМУЛЮЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКУ У ПРАВОВІЙ ФОРМІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СТАВКИ

Досліджено диференціацію податкових ставок як правову форму реалізації стимулюючої функції податку. Розглянуто механізми пропорційного, прогресивного та регресивного оподаткування, виявлено їх вплив на податкове стимулювання. Визначені особливості стимулюючої дії податку при одночасній наявності у податковому механізмі податкового тарифу та податкових пільг.

Ключові слова: *стимулююча функція податку, правова форма реалізації стимулюючої функції податку, диференційовані податкові ставки, податковий тариф.*

Постановка проблеми. Справляння податків виступає одним із центральних елементів фінансової політики будь-яких держав. При цьому на податкові надходження приходить переважна частина у загальному обсязі усіх доходів централізованих грошових фондів публічних територіальних утворень. Однак сучасне уявлення про склад функцій податку не зводиться лише до наявності одної фіскальної функції податків і з метою забезпечення економічної безпеки держави, сталого соціально-економічного розвитку на обов'язкові податкові платежі покладається ще одна принципово важлива функція податків – стимулююча.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Методологічну основу нашого дослідження склали наукові праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як М. Алле, І. Кучерова, Н. Кучерявенька, С. Суррея та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розкритті змісту стимулюючої функції податку у правовій формі диференціації податкової ставки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стимулююча функція є цілком самостійною та самодостатньою функцією податків, яка існує поряд із їх фіскальною, регулюючою та контрольною функціями. Загалом, зміст стимулюючої функції податків зводиться до втілення у життя тієї моделі суспільного розвитку, що відповідає потребам публічного інтересу і яка дозволяє розраховувати на позитивну динаміку найважливіших економічних та соціальних процесів або ефективну боротьбу із негативними чинниками, що їх пригнічують.

Потрібно мати на увазі, що реалізація стимулюючої функції податків як правової категорії відбувається у відповідних правових формах: головною такою формою є встановлення у податкових механізмах податкових пільг. Разом із тим, крім податкових пільг реалізація стимулюючої функції податків пов'язана й з іншим елементом податку – податковою ставкою. Остання є одною із основних складових податкового механізму на рівні платника податку та об'єкта оподаткування. Чинення стимулюючого впливу податковою ставкою зумовлено можливістю їх диференціації у межах одного й того самого податкового механізму.

При цьому слід розрізняти податкову ставку та механізми їх диференціації. Сама по собі податкова ставка визначається у статті 25 Податкового кодексу України як розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування, тобто конкретних вартісних, фізичних або інші характеристик певного об'єкта оподаткування [5]. У цьому розумінні податкової ставки не має будь-яких складнощів. Недаремно, М. П. Кучерявенко визначає, що характеристика даного елемента правового механізму податку є однієї із найбільш усталених та несуперечливих, а при визначенні сутності ставки податку відсутні принципові відмінності між різними авторами [3, с. 253].

Однак більш складна ситуація виникає при розгляді механізмів диференціації податкових пільг і їх закріпленні у правову форму. Як доречно пояснює М. П. Кучерявенко, законодавче регулювання податкових ставок, їх форм і рівнів породжує низку питань. Багато з них пов'язані з обґрунтуванням співвідношення середніх розмірів ставок та встановленої прогресії оподаткування: як повинна зростати середня ставка зі зростанням доходу; із якого рівня доходів має включатися прогресія; що слугує основою для встановлення нижньої межі ставки [3, с. 255]. Таке становище може бути пояснено необхідністю точної кореляції та співвідношення правової форми та економічної сутності механізмів диференціації податкових ставок.

У вітчизняному податковому законодавстві механізми диференціації податкових ставок реалізуються завдяки співвідношенню базової (основної) ставки податку та його граничних ставок. У статті 26 Податкового кодексу України вказується, що базовою ставкою податку визначається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом цього Кодексу [5]. У свою чергу у статті 27 Податкового кодексу України закріплено, що граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений цим Кодексом [5]. Як пояснює М. П. Кучерявенко, базовою ставкою податку є та ставка, що не враховує особливостей платника або виду діяльності, які полегшують або збільшують податковий тягар, а конструкція граничних податкових ставок застосовується в переважній більшості випадків для обмеження податкового тиску [6, с. 294]. Це допомагає утворювати різний податковий тиск на різних категорій платників податків і тим самим закладає основи для реалізації не лише фіскальної, а й стимулюючої функції податку.

Конструкція граничних ставок податку, одночасно із передбаченням мінімальних та максимальних ставок, дозволяє розподілити податкові ставки на стимулюючі та обмежувальні. І. І. Кучеров пояснює, що стимулюючі податкові ставки встановлюють з метою стимулювання певних категорій платників податків і сфер діяльності. Відповідні ставки зазвичай встановлюються у зниженому (порівняно до загальних податкових ставок) розмірі [2, с. 342]. Наприклад, за українським податковим законодавством можна у такий спосіб порівняти базову ставку податку на прибуток підприємств, що згідно із пунктом 136.1 статті 136 Податкового кодексу України встановлена у розмірі 18 відсотків, та знижені ставки у 3 та 0 процентів, відповідно за: 1) договорами страхування і співстрахування; 2) договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії [5].

На протилежній стороні у межах конструкції граничних ставок податку знаходяться підвищені податкові ставки, що за фактом є обмежувальними. Так, І. І. Кучеров вказує, що обмежувальні податкові ставки утворюють такі умови оподаткування, які суттєво обмежують певну діяльність. Вчений наводить приклад, що мав місце у російському податковому законодавстві, коли при базовій ставці податку на

прибуток підприємств і організацій у 19 відсотків існувала підвищена податкова ставка за цим податком у 27 відсотків для посередницьких операцій і угод, страховиків, брокерських контор, банківських установ, інших кредитних організацій, чим утворювала обмежувальний вплив на відповідні види підприємницької діяльності порівняно із усіма іншими [2, с. 342].

Проте не слід забувати, що обмеження однієї діяльності, як правило, автоматично пов'язано із стимулюванням іншої діяльності, що таких обмежень не зазнає. З цих підстав навіть при використанні підвищених податкових ставок залишається простір для реалізації стимулюючої функції податку, щоправда механізм такого стимулювання отримуватиме іншого характеру, становлячись у цілому більш ускладненим. Тому для цілей реалізації стимулюючої функції податку більш пріоритетним є все ж таки застосування знижених податкових ставок.

Потрібно мати на увазі, що вказані знижені та підвищені податкові ставки самі по собі є статичними конструкціями, що ще не дозволяють повністю розкритись податково-правовому стимулюванню. Останнє набуває своєї динаміки і практичного втілення при впровадженні механізмів диференціації податкових ставок. Саме відповідні механізми й зумовлюють наявність різниці між пропорційним оподаткуванням та оподаткуванням із встановленої прогресією або регресією. У рамках цього механізму відбувається тісне поєднання використовуваних податкових ставок, об'єкта оподаткування, платника податку, та оподатковуваної бази. Корелюючись між відповідними складовими податкового механізму податкові ставки утворюють зони із полегшеним податковим тягарем та, на протиположний, зони із більш сильним податковим тиском, напряду сприяючи втіленню стимулюючої функції за конкретними податками, щодо яких такі механізми диференційованих податкових ставок застосовуються.

Сутність відмінностей між пропорційним та прогресивним (регресивним) оподаткуванням зводиться до наявності або відсутності зміни податкової ставки відповідно до розміру податкової бази. Детально пояснює цей процес І. І. Кучеров, вказуючи, що пропорційна податкова ставка передбачає рівну пропорцію (питому вагу) податкової суми відносно до будь-якого розміру податкової бази. У цьому випадку розмір податку змінюється пропорційно розміру податкової бази. Натомість, прогресивні ставки передбачають послідовне збільшення питомої ваги нарахованої суми податку зі збільшенням податкової бази [2, с. 337 – 338].

Треба відмітити, що у випадку наявності диференційованих податкових ставок фактично такий елемент податку як ставка податку, завдяки своїй множинності, утворює такий факультативний елемент податкового механізму як податковий тариф, у якому відбувається об'єднання та взаємодія податкових різних податкових ставок. Цей податковий тариф, так само, як й інший факультативний елемент податку – податкові пільги, утворює ту різницю для категорій платників податків у загальному податковому тиску, що створює всі умови для реалізації стимулюючої функції податку.

Принциповість розв'язання питання вибору між пропорційним та прогресивним оподаткуванням підтверджує й те, що до вказаної проблематики звертаються як сучасні вчені, так і багато з видатних фінансистів минулих часів. Наприклад, як теоретик та практик Ф. С. Нітті вказував і давав рекомендації, що хоча приклади прогресивних податків зустрічалися й у давнині, однак більше за інших все ж таки практикується пропорційне оподаткування. Тим не менш, прогресивний спосіб може застосовуватися у сфері тих прямих і непрямих податків, що справляються з безоплатного переходу багатства (спадкування, дарування) та оплатної передачі майна. При цьому не можна

допускати прогресії за податками на споживання. Також з числа прямих податків лише особисті допускають встановлення прогресії, тоді як реальні податки за своєю природою не мають бути прогресивними без суттєвої шкоди і, не утворюючи великої несправедливості [4, с. 280 – 282]. Тож вчений намагався обґрунтувати обмеженість сфери застосування прогресивного оподаткування залежно від видової приналежності податків.

Інший науковець, та один з найбільш помітних вчених-економістів кінця ХХ – початку ХХІ століття М. Ф. Ч. Алле, професор економічного аналізу Паризького університету та лауреат Нобелівської премії з економіки 1988 року, вказував, що прогресивне оподаткування не лише гальмує просування найбільш здібних членів суспільства, а й заважає їх доступу до власності, захищає вже наявні капітали та перешкоджає утворенню нових багатств. При цьому, на думку вченого, прогресивне оподаткування за податком на прибуток слід сприймати як наслідок помилкового трактування первісно правильного принципу, що кожна окрема грошова одиниця має більшу психологічну цінність для менш захищених платників податків, ніж для заможних верств населення. Однак, зараз відомо, що психологічне значення доходу залежно від його рівня в платників податків не зменшується [1, с. 27].

Саме тому, тут є логічним, що за критерієм психологічної цінності зароблених особою коштів, доцільніше встановлювати пропорційне оподаткування для будь-яких розмірів доходів, однак передбачати для збіднілих категорій платників податкові пільги. Там самим буде збережено принцип справедливості і не порушено засаду рівності в оподаткуванні. Окрім іншого, це цілком відповідає й спостереженням С. С. Сюррея, який вказував, що податкові пільги ефективно діють на користь тих, хто сплачує великі суми податків. Це виникає внаслідок того, що якщо впроваджене прогресивне оподаткування доходів, то найбідніші верстви населення сплачують податки у досить мізерних обсягах, а тому і втрачають вигоди від пільг [7]. Поряд із цим, вказані чинники неоднозначно впливають на реалізацію податкових функцій. З таких позицій можна дійти висновку, що прогресивне оподаткування, разом із розгалуженою системою податкових пільг здатне ускладнювати реалізацію фіскальної, регулюючої та контрольної податкових функцій. Кожна із цих функцій буде працювати певним чином обмежено та фрагментарно.

Фіскальна функція реалізовуватиметься не у повному обсязі через відсутність достатніх стимулів для росту податкової бази, а також через те, що існуватимуть причини для ухилення платників від оподаткування. Як підкреслює М. П. Кучерявенко, наслідки ухилення від податків менші, якщо різні доходи оподатковуються за однаковими ставками. Це перешкоджає маскуванню доходів на користь тих, що підпадають під оподаткування за меншою ставкою [3, с. 256]. Регулююча функція при одночасному наданні податкових пільг та встановленій прогресії оподаткування не забезпечуватиме повну реалізацію принципів соціальної справедливості та рівності платників. Контролююча функція не завжди буде достатньо прозоро інформувати суспільство про реальні економічні процеси у державі, а також надто важко буде здійснювати економічно-ефективне податкове адміністрування та податковий контроль.

У свою чергу податкове законодавство буде виглядати надто ускладненим для достатньої реалізації стимулюючої функції податку і залучення нових інвесторів у національну економіку країни: великих платників податків у початку діяльності за таким законодавством буде зупиняти факт наявності прогресії оподаткування, а малих платників податків це позбавлятиме ініціативи у розширенні їх діяльності. При цьому податкові пільги в обох випадках не будуть у повній мірі реалізовувати первісне своє призначення, адже їх оцінка платниками податків буде опосередкована прогресією.

Тож в умовах наявності розгалуженої системи податкових пільг передбачення прогресивного оподаткування лише заважатиме ефективності національної податкової системи. Тому потребують переоцінки і висновки тих вчених, які у минулому відстоювали можливість впровадження прогресивного оподаткування для збереження справедливості у податковій сфері. По-перше, науковцями вже було доведено, що психологічна оцінка доходу особи не залежить від його розміру [1, с. 27], і відповідно й сприйняття оподаткування як справедливого відбуватиметься при пропорційній, а не прогресивній ставці. По-друге, одночасна дія податкових пільг та прогресивного оподаткування здатна нівелювати переваги кожної із цих правових форм реалізації стимулюючої функції податку. По-третє, і платникам податків, і контролюючим органам складніше вести податковий облік, проводити податкове адміністрування та здійснювати податковий контроль в умовах великої кількості різних за своєю природою податкових інструментів (а саме такими є прогресивні податкові ставки та податкові пільги). Недаремно, прогресивне оподаткування характерно для моделі максимальних податків податкової політики, тоді як податкові пільги – це характерний засіб втілення моделей мінімальних податків та розумних податків.

Втім, поєднання податкових пільг та диференційованих податкових ставок цілком можливе та виправдано в умовах регресії оподаткування і, відповідно, встановлення регресивних податкових ставок. Механізм дії регресивного оподаткування добре проілюстровано І. І. Кучеровим на прикладі єдиного соціального податку за російським законодавством, відповідно до якого ставки зі зростанням податкової бази зменшуються у значеннях 26, 10 та 2 відсотків, що стимулює роботодавців до збільшення податкової бази – фонду оплати праці – у тому числі й за рахунок включення усіх «тіньових» виплат працівникам [2, с. 339]. В таких умовах податкові пільги та диференційовані податкові ставки лише посилюють ефективність одна одної та чинять потужний стимулюючий вплив як у напрямку оздоровлення національної економіки, так і у напрямку протидії різним формам ухилення від оподаткування та оптимізації платниками податків власного оподаткування.

Висновки. З наведеного ми доходимо висновку, що використання диференційованих податкових ставок є невід'ємною частиною реалізації стимулюючої функції податку і одною із найбільш помітних її правових форм. При цьому, диференційовані податкові ставки утворюють такий факультативний елемент податку як податковий тариф, у якому різні податкові ставки конкретного податку поєднуються у цілісну податково-правову конструкцію, що має свої особливості у реалізації основних функцій податку та взаємодії із іншими елементами податку.

Найбільш важливим з огляду на податкове стимулювання є поєднання конструкцій податкового тарифу і податкових пільг. Обидва ці елементи виступають факультативними елементами податку і здатні як посилювати ефективність оподаткування, так і зменшувати його. Пропорційне та регресивне оподаткування узгоджується із стимулюючим впливом податкових пільг: перше взагалі не впливає на реалізацію призначення податкових пільг, а друге здатне її лише посилювати.

Водночас, одночасне застосування прогресивного оподаткування та податкових пільг може викривити ефект дії кожного із цих податкових інструментів та пригнічувати реалізацію усіх податкових функцій, у тому числі й стимулюючої. Зважаючи на те, що більшість сучасних податкових юрисдикцій передбачають розгалужену систему податкових пільг за всіма основними податками, передбачення прогресивного

оподаткування втрачає свою актуальність, а таким, що найбільш відповідає принципу справедливості у податковій сфері, є пропорційне оподаткування.

Список використаних джерел

1. Алле М. За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины / М. Алле ; пер. с франц. Т. А. Карлова ; под ред. И. А. Егорова. – М. : ТЕИС, 2001. – 96 с.
2. Кучеров И. И. Теория налогов и сборов (Правовые аспекты) : монография / И. И. Кучеров. – М. : ЮрИнфоР, 2009. – 473 с.
3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Т. 3 : Учение о налоге / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас ; Право, 2005. – 600 с.
4. Нитти Ф. С. Основные начала финансовой науки / Ф. С. Нитти ; пер. с итал. И. Шрейдера ; под ред. и с доп. А. Свирщевского ; вступ. ст. А. И. Чупрова. – М. : Издание М. и С. Сабашниковых ; Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерева и К°, 1904. – 623 с.
5. Податковий кодекс України : від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – 4 груд. – (№ 229 – 230).
6. Податковий кодекс України : постатейний коментар : у 2 ч. / В. В. Білоус, Л. К. Воронова, О. О. Головашевич та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2011. – Ч. 1. – 704 с.
7. Surrey S. S. Tax Incentives as a Device for Implementing Government Policy: A Comparison with Direct Government Expenditures / S. S. Surrey // Harvard Law Review. – Vol. 83. – 1970. – № 4. – P. 705.

Лисняк В. И. Реализация стимулирующей функции налога в правовой форме дифференциации налоговой ставки

Исследована дифференциация налоговых ставок как правовая форма реализации стимулирующей функции налога. Рассмотрены механизмы пропорционального, прогрессивного и регрессивного налогообложения, выявлено их влияние на налоговое стимулирование. Определены особенности стимулирующего действия налога при одновременном наличии в налоговом механизме налогового тарифа и налоговых льгот.

Ключевые слова: стимулирующая функция налога, правовая форма реализации стимулирующей функции налога, дифференцированные налоговые ставки, налоговый тариф.

Lisnyak V. I. Realization of stimulating function of tax in a legal form of tax rate's differentiation

In the article a differentiation of tax rates as a legal form of realization of tax' stimulating function is investigated. Mechanisms of proportional, progressive and regressive taxation are observed, their influence on tax stimulation is revealed. Features of tax's stimulating effect in the situation of simultaneous presence in tax mechanism of tax tariff and tax exemptions are determined.

Key words: stimulating function of tax, legal form of realization of tax' stimulating function, differentiated tax rates, tax tariff.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.45

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТА ЗМІСТ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ
АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

У статті досліджено проблематику укладення та змісту договорів у сфері альтернативної енергетики. На думку автора, договір про постачання альтернативної енергії є основним документом, який регулює відносини між постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом, що здійснює свою діяльність на закріпленій території, і споживачем та визначає зміст правових відносин, прав та обов'язків сторін. Даний договір містить цілу низку істотних умов, відсутність згоди по яких тягне його недійсність. До таких умов належать: найменування постачальника альтернативної енергії та споживача; місце і дату укладення договору про постачання альтернативної енергії; договірні величини споживання альтернативної енергії, договірні величини споживання альтернативної потужності (помісячно); величини дозволеної та приєднаної потужності; клас напруги споживача за точкою продажу, порядок застосування тарифів на електричну енергію, що використовується на потреби струмоприймачів різних тарифних груп тощо; режим роботи електроустановки споживача.

Ключові слова: енергія, енергетика, альтернативна енергія, альтернативна енергетика, законодавство про альтернативну енергетику, договір, договір про постачання альтернативної енергії.

Постановка проблеми. В умовах енергетичної залежності України від інших держав (а особливо – від Російської Федерації) виникла об'єктивна необхідність у розвитку альтернативної енергетики з урахуванням передового досвіду розвинутих європейських держав. Це, у свою чергу, потребує ґрунтовного перегляду законодавства України про енергетику в цілому та про альтернативну енергетику зокрема.

Вважаємо, що одним з провідних напрямів удосконалення законодавства України про альтернативну енергетику є створення належного правового поля для формування та розвитку договірних відносин, встановлення істотних умов для конструкції договорів у сфері альтернативної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання правової природи договірних відносин та укладання договорів у сфері альтернативної енергетики частково виступали предметом наукових досліджень, які здійснили Л. О. Бондар, І. І. Каракаш та деякі інші науковці.

Однак, враховуючи динаміку суспільних відносин у енергетичній сфері, сучасний стан української енергетики, потребу у формуванні нових підходів до регулювання договірних відносин в енергетиці виникає потреба у здійсненні окремого комплексного наукового дослідження проблематики договірних відносин та інституту договору у галузі енергетики.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є аналіз особливостей укладення та змісту договорів у сфері альтернативної енергетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договір про постачання альтернативної енергії є основним документом, який регулює відносини між постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом, що здійснює свою діяльність на закріпленій території, і споживачем та визначає зміст правових відносин, прав та обов'язків сторін.

Між постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом та споживачем укладається один договір про постачання альтернативної енергії за усіма об'єктами споживача, які розташовані на території здійснення ліцензованої діяльності постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом. За взаємною згодою сторін можуть бути укладені окремі договори про постачання альтернативної енергії за кожним об'єктом споживача.

При укладенні договору про постачання альтернативної енергії сторони визначають його зміст на основі типового договору [2].

Постачальник альтернативної енергії за регульованим тарифом зобов'язаний надати на розгляд проект договору про постачання альтернативної енергії протягом 7 робочих днів для споживачів із приєднаною потужністю до 150 кВт та протягом 14 робочих днів для споживачів із приєднаною потужністю 150 кВт та більше від дати прийняття від споживача документів.

Якщо в разі зміни споживача, форми власності чи власника електроустановки фактичний стан розрахункових засобів обліку не відповідає вимогам нормативно-технічних документів, відповідні договори з новим власником укладаються після приведення розрахункових засобів обліку у відповідність до вимог нормативно-технічних документів [2].

Для укладення договору про постачання альтернативної енергії, договору про технічне забезпечення електропостачання споживача або договору про спільне використання технологічних електричних мереж заявник (споживач, власник технологічних електричних мереж (основний споживач) або субспоживач) має надати відповідній організації такі документи: 1) заяву щодо укладення відповідного договору із зазначенням роду виробничої діяльності, місцезнаходження та банківських реквізитів заявника; 2) акти про розмежування балансової належності та експлуатаційної відповідальності сторін (у разі укладення відповідного договору щодо об'єктів, які вводяться в експлуатацію вперше); 3) однолінійну схему електропостачання об'єкта (у разі укладення відповідного договору щодо об'єктів, які вводяться в експлуатацію вперше); 4) відомості щодо розрахункових засобів обліку (тип, марка, технічні характеристики тощо) (у разі укладення відповідного договору щодо об'єктів, які вводяться в експлуатацію вперше); 5) заявку на очікуваний обсяг споживання альтернативної енергії та величини споживання альтернативної потужності у години контролю максимального навантаження енергосистеми (за необхідності), довідку про укладені державні контракти (за наявності), відомості про величину приєднаної потужності і категорії надійності електропостачання струмоприймачів; 6) акти

екологічної, аварійної та технологічної броні споживача (за наявності); 7) копію свідоцтва про державну реєстрацію та виписку з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (для юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців); 8) копію документа, яким визначено право власності чи користування на об’єкт (приміщення) або копію документа, що підтверджує право власності чи користування на земельну ділянку (у разі відсутності на відповідній земельній ділянці об’єкта); 9) копію належним чином оформленої довіреності на право укладати договори особою, яка уповноважена підписувати договори; 10) копію акта допуску про підключення електроустановки та у визначених законодавством випадках – сертифіката відповідності; 11) паспортні дані силових трансформаторів, кабельних та/або повітряних ліній передачі альтернативної енергії (для споживачів, у яких розрахункові засоби обліку встановлені не на межі балансової належності) (у разі укладення відповідного договору щодо об’єктів, які вводяться в експлуатацію вперше) [2].

Договір про постачання альтернативної енергії містить такі умови, що є істотними та обов’язковими для цього виду домовленостей: 1) найменування постачальника альтернативної енергії та споживача; 2) місце і дату укладення Договору про постачання альтернативної енергії; 3) договірні величини споживання альтернативної енергії, договірні величини споживання альтернативної потужності (помісячно); 4) величини дозволеної та приєднаної потужності; 5) клас напруги споживача за точкою продажу, порядок застосування тарифів на електричну енергію, що використовується на потреби струмоприймачів різних тарифних груп тощо; 6) режим роботи електроустановки споживача. У разі укладення одного договору про постачання альтернативної енергії за двома або більше об’єктами споживача значення величин дозволеної та приєднаної потужності, режим роботи електроустановок споживача визначаються за кожним з об’єктів споживача; 7) значення показників якості альтернативної енергії; 8) узгоджений рівень надійності електропостачання (за категорією надійності); 9) порядок обліку перетікання реактивної альтернативної енергії, порядок розрахунків за перетікання реактивної альтернативної енергії (у разі приєднання електроустановок споживача безпосередньо до мереж постачальника альтернативної енергії за регульованим тарифом); 10) режими постачання, розрахунковий облік споживання альтернативної енергії та величини потужності, контролю показників якості альтернативної енергії, порядок розрахунків за спожиту електричну енергію; 11) порядок погодження, встановлення, перегляду та коригування договірних величин; 12) заходи з підтримання стійкості енергосистеми, порядок введення обмежень та відключень при дефіциті енергії та потужності в енергосистемі; 13) відповідальність сторін за невиконання умов договору та підстави її застосування; 14) зобов’язання сторін у разі порушення договірних величин; 15) порядок зняття показів розрахункових засобів обліку, порядок надання та підтвердження інформації щодо даних розрахункового обліку альтернативної енергії, порядок та строки проведення розрахунків; 16) строк дії договору; 17) умови та порядок розірвання договору; 18) місцезнаходження, банківські реквізити сторін [2].

Невід’ємними частинами договору про постачання альтернативної енергії є: 1) акт (акти) про розмежування балансової належності та експлуатаційної відповідальності сторін; 2) відомості про розрахункові засоби обліку активної та реактивної альтернативної енергії (точка встановлення, тип, покази на момент укладання договору тощо); 3) схема електропостачання споживача із зазначенням ліній, що живлять електроустановки споживача, і точок їх приєднання; 4) повідомлення про граничні величини споживання

альтернативної потужності та години контролю максимального навантаження енергосистеми [1, с. 309; 2];

За необхідності до договору про постачання альтернативної енергії додаються: а) акти екологічної, аварійної та технологічної броні електропостачання споживача; б) порядок розрахунку технічних втрат альтернативної енергії в електричних мережах; в) перелік випадків, коли постачання альтернативної енергії може бути обмежене споживачу, та порядок обмеження.

У разі укладення договору про постачання альтернативної енергії між постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом та споживачем (основним споживачем), до технологічних електричних мереж якого приєднані електроустановки інших суб'єктів господарювання (субспоживачів або електропередавальних організацій), у ньому зазначаються додатково такі умови: 1) відомості про приєднані електроустановки інших суб'єктів господарювання та їх власників; 2) обсяги передачі альтернативної енергії в електричні мережі інших суб'єктів господарювання; 3) порядок припинення електропостачання субспоживачів; 4) порядок розрахунку втрат альтернативної енергії в технологічних електричних мережах споживача (основного споживача), пов'язаних з передачею альтернативної енергії в електроустановки інших суб'єктів господарювання; 5) порядок розрахунку балансу альтернативної енергії в технологічних електричних мережах споживача (основного споживача); 6) порядок передачі даних про обсяги переданої альтернативної енергії в електроустановки інших суб'єктів господарювання, у тому числі у випадках порушення розрахункового обліку альтернативної енергії у цих суб'єктів господарювання [1, с. 309; 2].

Споживач, електроустановки якого приєднані до мереж електропередавальної організації, яка не є постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом, має укласти з електропередавальною організацією договір про технічне забезпечення електропостачання.

Споживач має право укласти договір про купівлю-продаж альтернативної енергії із будь-яким постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом за умови відсутності заборгованості за електричну енергію перед іншим постачальником альтернативної енергії. При цьому додатком до договору про постачання альтернативної енергії або окремим договором між споживачем та постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом оформляється домовленість сторін про внесення змін в договір про постачання альтернативної енергії щодо припинення-відновлення продажу альтернативної енергії.

Продаж альтернативної енергії споживачу постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом припиняється на строк дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії з постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом [1, с. 309–310; 2].

Договір про купівлю-продаж альтернативної енергії укладається на весь прогнозований обсяг споживання альтернативної енергії, необхідний споживачу, та на строк, який кратний величині розрахункового періоду.

Про необхідність внесення змін до договору про постачання альтернативної енергії споживач має не пізніше ніж за 20 днів до початку дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії письмово повідомити постачальника альтернативної енергії за регульованим тарифом та остаточно розрахуватися з ним.

Орієнтовна сума остаточного розрахунку з постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом станом на перший день дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії визначається за фактичним середньодобовим споживанням попереднього розрахункового періоду.

На підставі заяви споживача постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом та споживачем оформляється домовленість сторін про внесення змін в договір про постачання альтернативної енергії щодо припинення-відновлення продажу альтернативної енергії і двосторонній акт, у якому фіксуються покази розрахункових засобів обліку на перший день дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії [1, с. 310; 2].

На підставі акта визначаються фактичні обсяги альтернативної енергії, використаної споживачем до першого дня дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії. Споживачу протягом 5 робочих днів від дня оформлення акта повертаються кошти, сплачені понад вартість альтернативної енергії, отриманої від постачальника за регульованим тарифом, або виписується платіжний документ для розрахунку за електричну енергію, використану понад обсяг, оплачений постачальнику за регульованим тарифом.

Для відновлення продажу альтернативної енергії споживачу постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом споживач має звернутися до нього із заявою про відновлення продажу альтернативної енергії у повному обсязі за 5 днів до закінчення дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії з постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом.

Продаж альтернативної енергії відновлюється після спільного оформлення відповідного акта представниками постачальника альтернативної енергії за регульованим тарифом та споживача.

У разі невиконання зобов'язань постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом перед споживачем та/або електропередавальною організацією продаж альтернативної енергії споживачу постачальником за регульованим тарифом відновлюється у повному обсязі з першого дня, наступного після дня припинення виконання зобов'язань постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом.

У разі закінчення терміну дії договору про купівлю-продаж альтернативної енергії з постачальником альтернативної енергії за нерегульованим тарифом та відмови споживача відновити купівлю альтернативної енергії у постачальника альтернативної енергії за регульованим тарифом електропередавальна організація або основний споживач відключає електроустановки споживача.

Споживачі, які отримують електричну енергію від двох або більше постачальників альтернативної енергії за регульованим тарифом, укладають окремий договір про постачання альтернативної енергії з кожним із них.

Обсяги споживання альтернативної енергії і величина використання альтернативної потужності споживачем у розрахунковому періоді зазначаються в договорах у відповідних фізичних одиницях вимірювання та/або зазначається порядок визначення цих величин [1, с. 310–311; 2].

Відносини сторін у разі передачі (транзиту) електропередавальною організацією альтернативної енергії технологічними електричними мережами власника електричних мереж (споживача, основного споживача) регулюються договором про спільне

використання технологічних електричних мереж, який електропередавальна організація зобов'язана укласти з відповідним власником технологічних електричних мереж.

Передача альтернативної енергії, виробленої на блок-станції або когенераційній установці споживача, до електроустановок цього споживача та/або інших споживачів мережами інших суб'єктів господарської діяльності здійснюється на підставі договору про передачу (транзит) альтернативної енергії або договору про спільне використання технологічних електричних мереж, який укладається між власником альтернативної енергії, виробленої на блок-станції (когенераційній установці), та відповідним власником електричних мереж.

У разі передачі альтернативної енергії послідовно мережами декількох власників електричних мереж договори про спільне використання технологічних електричних мереж укладаються електропередавальною організацією з усіма власниками електричних мереж, технологічні електричні мережі яких використовуються для передачі альтернативної енергії.

Договори про технічне забезпечення електропостачання споживача, за необхідності, укладаються безпосередньо між суб'єктами господарювання, які мають спільну межу балансової належності [1, с. 311; 2].

Договір про технічне забезпечення електропостачання споживача та договір про спільне використання технологічних електричних мереж споживача (основного споживача) має містити такі умови, що є істотними та обов'язковими для цього виду домовленостей: 1) найменування сторін; 2) місце і дату укладення договору; 3) обсяг передачі альтернативної енергії та договірної граничної величини альтернативної потужності; 4) режими постачання; 5) гарантований рівень надійності електропостачання (за категорією надійності електропостачання); 6) величини дозволеної та приєднаної потужності електроустановок субспоживача; 7) порядок обліку перетікання реактивної енергії, порядок розрахунків за перетікання реактивної електроенергії (за необхідності); 8) порядок обліку споживання альтернативної енергії та вимірювання величини потужності, споживання та генерування реактивної електроенергії, контролю показників якості альтернативної енергії (у тому числі у випадку пошкодження або тимчасової відсутності відповідних розрахункових засобів обліку); 9) порядок надання даних щодо використаної субспоживачем альтернативної енергії; 10) умови дії договору у разі відсутності у споживача договору про постачання або про купівлю-продаж альтернативної енергії та/або у разі відключення споживача за борги чи з інших причин; 11) строк дії договору; 12) умови та порядок розірвання договору; 13) місцезнаходження, банківські реквізити сторін [1, с. 311; 2].

Договір про спільне використання технологічних електричних мереж додатково містить: 1) порядок розрахунків за використання технологічних електричних мереж споживача (основного споживача); 2) однолінійну схему технологічних електричних мереж спільного використання з обов'язковим зазначенням місць установлення, типів, марки обладнання, довжини ліній, які задіяні в передачі альтернативної енергії, у тому числі для підприємств та організацій, які обслуговують (утримують) внутрішньобудинкові електричні мережі, вказуються кількість квартир та інформація про наявність або відсутність ввідного загальнобудинкового пристрою з розрахунковим засобом обліку альтернативної енергії; 3) перелік елементів технологічних електричних мереж споживача (основного споживача), які використовуються для передачі альтернативної енергії; 4) розрахунок умовних одиниць технологічних електричних мереж спільного використання,

узгоджений електропередавальною організацією, на території здійснення ліцензованої діяльності якої розташовані ці технологічні електричні мережі [2].

Невід'ємними частинами договору про технічне забезпечення електропостачання споживача та про спільне використання технологічних електричних мереж є: 1) акт про розмежування балансової належності та експлуатаційної відповідальності сторін; 2) відомості про засоби комерційного обліку активної та реактивної альтернативної енергії; 3) схема електропостачання, зазначення точок приєднання і ліній, що живлять струмоприймачі субспоживача; 4) акт екологічної, аварійної та технологічної броні електропостачання споживача (за необхідності згідно з вимогами нормативно-правових актів); 5) довідка про обсяги переданої альтернативної енергії за базовий період [2].

У разі укладення між основним споживачем та субспоживачем договору про технічне забезпечення електропостачання споживача цей договір та зміни до нього узгоджуються з електропередавальною організацією у частині режимів споживання альтернативної енергії, приєднаної потужності, режимів перетікання реактивної електроенергії та дотримання показників якості альтернативної енергії.

У відповідних договорах вказуються показники якості альтернативної енергії, що забезпечуються постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом (електропередавальною організацією) або основним споживачем відповідно до державних стандартів.

Перелік показників якості альтернативної енергії, що є суттєвими, сторони договору встановлюють на підставі державних стандартів шляхом врахування і погодження пропозицій постачальника альтернативної енергії і споживача. Засоби і умови контролю показників якості альтернативної енергії зазначають у договорі.

Підтримання погодженого переліку показників якості є обов'язком для сторін договору [2].

Усі порушення, пов'язані з відхиленнями показників якості альтернативної енергії, які встановлені договором, оформляються двостороннім актом.

До договорів за взаємною згодою сторін можуть бути оформлені додатки. В додатках до відповідного договору обумовлюються технічні та організаційні особливості врегулювання відносин між сторонами. Додатки мають не суперечити законодавству України, в тому числі цим Правилам та нормативно-технічним документам.

Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, здійснюється у порядку, визначеному законодавством України [1, с. 311; 2].

Висновки. Таким чином, договір про постачання альтернативної енергії є основним документом, який регулює відносини між постачальником альтернативної енергії за регульованим тарифом, що здійснює свою діяльність на закріпленій території, і споживачем та визначає зміст правових відносин, прав та обов'язків сторін. Даний договір містить цілу низку істотних умов, відсутність згоди по яких тягне його недійсність. До таких істотних умов належать: найменування постачальника альтернативної енергії та споживача; місце і дату укладення договору про постачання альтернативної енергії; договірні величини споживання альтернативної енергії, договірні величини споживання альтернативної потужності (помісячно); величини дозволеної та приєднаної потужності; клас напруги споживача за точкою продажу, порядок застосування тарифів на електричну енергію, що використовується на потреби струмоприймачів різних тарифних груп тощо; режим роботи електроустановки споживача.

Список використаних джерел

1. Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с.
2. Природноресурсове право України: навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pryrodoresurs.blogspot.com/2006/02/6_23.html.

**Луцкий А. И. Особенности заключения и содержание договоров в сфере
альтернативной энергетики**

В статье исследована проблематика заключения и содержание договоров в сфере альтернативной энергетики. По мнению автора, договор о поставках альтернативной энергии является основным документом, который регулирует отношения между поставщиком альтернативной энергии по регулируемому тарифу, который осуществляет свою деятельность на закрепленной территории, и потребителем и определяет содержание правовых отношений, прав и обязанностей сторон. Данный договор содержит целый ряд существенных условий, отсутствие согласия по которым влечет его недействительность. К таким условиям относятся: наименование поставщика альтернативной энергии и потребителя; место и дата заключения договора о поставках альтернативной энергии; договорные величины потребления альтернативной энергии, договорные величины потребления альтернативной мощности (помесячно); величины разрешенной и присоединенной мощности; класс напряжения потребителя за точкой продажи, порядок применения тарифов на электрическую энергию, которая используется на нужды токоприемников разных тарифных групп и тому подобное; режим работы электроустановки потребителя.

Ключевые слова: энергия, энергетика, альтернативная энергия, альтернативная энергетика, законодательство об альтернативной энергетике, договор, договор о поставках альтернативной энергии.

**Lutskiy A. I. Features of the conclusion and the content of contracts in the sphere of
alternative energy**

The article studies the problems of the conclusion and the content of contracts in the field of alternative energy. According to the author, the contract on the supply of alternative energy is the basic document that governs the relationship between the supplier of alternative energy at the regulated tariff, which operates on the fastened territory, and user and determines the content of legal relations, rights and obligations of the parties. This agreement contains a number of significant conditions, the lack of agreement on which entails its invalidity. Such conditions include: the name of the supplier and consumer of alternative energy; place and date of conclusion of the contract the supply of alternative energy; contractual value of consumption of alternative energy, alternative power consumption Contractual amounts (per month); the value of the permitted and the associated power; class consumer voltage of the point of sale, the order of application of tariffs for electricity, which is used for the needs of the current collectors of various tariff groups and the like; mode electrical consumer.

Key words: energy, power, alternative energy, alternative energy, alternative energy legislation, a contract, an agreement on the supply of alternative energy.

УДК 346.3:346.9:347.469

Зуєва Оксана Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Університету митної справи та фінансів

МИРОВА УГОДА В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Розглядаються питання про відповідність мирової угоди меті процедури банкрутства та співвідношення мирової угоди з процедурою санації. Вирішується питання доцільності укладання мирової угоди в процесі банкрутства. Акцентується увага на тому, що мирова угода в процесі банкрутства протирічить сутності та меті даного процесу, оскільки не гарантує задоволення вимог кредиторів боржником та не сприяє відновлення його платоспроможності. Основною процедурою в процесі банкрутства є санація, яка спрямована саме на відновлення платоспроможності боржника та розрахунок з кредиторами.

Ключові слова: банкрутство, процедура банкрутства, мирова угода, санація, боржник.

Постановка проблеми. Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. (далі Закон про банкрутство) [9] мирову угоду віднесено до судової процедури, що застосовується до боржника під час судового розгляду справи про банкрутство. Даний закон розуміє мирову угоду як домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та (або) розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін (п. 1. ст. 77). Втім на відміну від санації та ліквідаційної процедури застосування мирової угоди трапляється вкрай рідко. Причиною цього є як і особливий порядок укладання цієї угоди, так і її мета та наслідки.

Також треба відмітити, що серед науковців не має однастайності щодо визначення мирової угоди в процедурі банкрутства. Попри численні дослідження цього питання, воно так і залишається спірним в багатьох аспектах. Однак не зважаючи на іноді полярні позиції з цієї проблеми всі автори єдині в тому, що мирова угода укладається на користь не тільки боржника, а ще й кредитора. Тобто, при цьому, кредитор отримує частину свого боргу та надає можливість боржнику продовжувати господарську діяльність, тим самим зберігаючи його для подальшого співробітництва.

Втім, в протилежність такому погляду можна зазначити, що мирову угоду в процесі банкрутства не можна розглядати як вигідний варіант саме для кредитора. Окремі сучасні дослідники правової природи мирової угоди в процедурі банкрутства підкреслюють її примусовий характер [2, с. 33-35]. Тобто, при укладенні мирової угоди кредитори фактично змушені поступатись боржнику, втрачаючи при цьому частину своїх вимог, щоб не втратити все.

Втім, вбачається, що мирова угода в процедурі банкрутства не відповідає її сутності та не сприяє досягненню головної мети, яка прямо визначена в самій назві Закону

України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Тобто, спершу за даним законом слід вжити всі заходи для відновлення здатності боржника до погашення своїх боргів перед кредиторами та лише після цього вирішувати питання про визнання його банкрутом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями застосування мирової угоди в процедурі банкрутства розглядались багатьма вченими як окремо так і в світлі загальних проблем банкрутства: В.А. Бондик [2], В.В. Джуль [3; 4], П.Д. Пригуза [8], Б.М. Поляков [6], Е.В. Сгара [12] та інші.

Поза увагою цих та інших науковців залишились питання про співвідношення мирової угоди з іншими судовими процедурами в процесі банкрутства та самої відповідності даної угоди конкурсному процесу.

Постановка завдання. В даному дослідженні уявляється за потрібне з'ясувати відповідність мирової угоди як судової процедури, що застосовується до боржника сутності ті цілям процедури банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вище вже наводилось визначення мирової угоди за Законом про банкрутство. Для більш повного з'ясування сутності та призначення мирової угоди слід звернутись до наукових поглядів на її місце в процедурі банкрутства.

Наукові погляди на цю проблему умовно можна поділити на дві групи: 1) мирова угода – це процедура банкрутства та 2) засіб попередження банкрутства.

Виразником поглядів щодо мирової угоди як процедури банкрутства можна вказати Є.Ю. Олевінського, який поняттям «мирової угоди визначає не тільки процедуру банкрутства, а ще й:

1. укладену в процесі банкрутства угоду з метою вирішення питань порядку, способах та строків розрахунків боржника з кредиторами;
2. підставу про припинення провадження у справі про банкрутство [5, с. 257-287].

Аргументи для заперечення мирової угоди як судової процедури при банкрутстві наводить М.А. Рожкова [10, с. 48]. Згідно з її позицією укладення мирової угоди, за своєю сутністю ближче до засобів попередження банкрутства. Втім, на відміну від інших досудових заходів, укладення мирової угоди здійснюється в порядку, передбаченому законом та підлягає обов'язковому затвердженню судом.

Низкою фахівців підтримується думка, що мирова угода у конкурсному процесі, з огляду на її зміст та цілі, є способом отримання грошових коштів шляхом використання цивільно-правових засобів погашення заборгованості без використання публічно – правових факторів [1, с. 144]. В цьому сенсі мирова угода відновлює функціонування боржника як самостійного та повноправного учасника цивільного обігу. Кредитори отримують можливість хоча не швидкого, часткового та досить розтягнутого у часі задоволення своїх вимог.

Б. М. Поляковим мирова угода при банкрутстві розглядається як господарський договір з певним процесуальним навантаженням [6, с. 302-302]. Окрім того, відмінними рисами мирової угоди від подібних господарських договорів він вказує й інші, такі як:

1. укладання мирової угоди в рамках процедури банкрутства відбувається при умові згоди на це більшості кредиторів від імені всіх кредиторів;
2. рішення про укладення мирової угоди вступає в силу після його затвердження господарським судом;

3. виключення можливості внесення односторонніх змін до мирової угоди та її розторгнення за вимогою однієї з сторін – подібні дії можуть бути здійснені тільки господарським судом;
4. добровільне виконання умов мирової угоди;
5. розторгнення мирової угоди призводить до поновлення провадження справи про банкрутства на тій стадії, під час якої її було укладено (тобто в цьому випадку відбувається процес зворотної трансформації).

Не зважаючи на іноді полярні позиції з цієї проблеми всі автори цих точок зору єдині в тому, що мирова угода укладається на користь не тільки боржника, а ще й кредитора – він отримує частину свого боргу та надає можливість боржнику продовжувати господарську діяльність, тим самим зберігаючи його для подальшого співробітництва. Однак, це викликає сумнів, особливо відносно вигоди для кредиторів.

Законом про банкрутство регульовано порядок та умови укладення мирової угоди. Укладання мирової угоди можливе виключно після завершення процедури розпорядження майном. Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені кредиторів комітетом кредиторів простою більшістю голосів. Дане рішення вважається прийнятим за умови, якщо всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, письмово висловили свою згоду (п. 3 ст. 77). Як впливає зі змісту цього ж Закону до комітету кредиторів входять кредитори з найбільшим обсягом вимог до боржника. Задля захисту прав кредиторів, що не брали участі в голосуванні або висловились проти укладення мирової угоди, Закон про банкрутство встановлює, що умови мирової угоди для них не можуть бути гіршими ніж для кредиторів, які висловили згоду на укладення мирової угоди, вимоги яких віднесені до однієї черги (п. 4 ст. 78). Однак, такі кредитори не мають змоги формувати умови мирової угоди або заперечити проти них та вимушені погоджуватись з ними за принципом мовчазної згоди. Через ця вказана гарантія закону носить формальний характер та не може компенсувати таким кредиторам понесених витрат у зв'язку з укладенням мирової угоди.

За Законом про банкрутство мирова угода укладається на умовах відстрочки, розстрочки або повного чи часткового прощення (списання) задоволення вимог кредиторів боржником. У зв'язку з цим слід нагадати, що процедура банкрутства порушується саме за умови неплатоспроможності боржника. З цього приводу доречно приєднатись до С.А. Рухтіна, який вказує, що укладення мирової угоди не означає, що боржник відновив свою платоспроможність. Для судового провадження у справі про банкрутство, за його точкою зору, значення має не стільки факт укладення мирової угоди, скільки її результати. Припиняючи провадження у справі про банкрутство через укладення мирової угоди, суд не досягає мети судового провадження, яка полягає у відновленні платоспроможності боржника [11, с. 107-110]. До цього слід додати, що у разі неможливості відновити платоспроможність и таким чином розрахуватись з кредиторами, боржник визнається банкрутом і виплати за боргами кредиторам відбуваються шляхом проведення ліквідаційної процедури. У зв'язку з цим, він наполягає на тому, що укладення мирової угоди не може бути підставою для припинення провадження у справі про банкрутство. Як альтернативний вихід вчений вбачає збереження режиму спостереження протягом всього строку виконання умов мирової угоди. В обґрунтування цієї пропозиції її автор вказує, що правове становище кредиторів, які приймають участь мировій угоді, не може бути гіршим ніж того, що було до її укладення. Зокрема, кредиторам має бути надана можливість здійснення контролю за діяльністю боржника з метою уникнення зловживань з його боку.

Укладення мирової угоди в жодному разі не означає, що боржник став платоспроможним. Навіть прощення боргів не зможе призвести до його фінансового оздоровлення. Мирову угоду жодним чином не можна віднести до реабілітаційних процедур в рамках справи про банкрутство. Адже саме цю мету переслідує Закон про банкрутство: спершу ніж оголошувати боржника банкрутом необхідно вжити всі заходи щодо оздоровлення його фінансового стану. Це можна пояснити тим, що по-перше, як вже вказувалось, банкрутство – це негативне явище для економіки та інших сфер суспільного життя (звільнення робітників, припинення надходжень в бюджет тощо), по-друге, реабілітаційні заходи у разі їх успішності дозволять задовольнити якомога більший обсяг вимог кредиторів. До того ж головна відновлююча процедура в процесі банкрутства – санація проводиться за спостереженням кредиторів згідно з затвердженим господарським судом планом санації. В процедурі банкрутства до боржника мають бути застосовані виключно реабілітаційні заходи, з чітким планом відновлення його платоспроможності, який повинен виконуватись в рамках провадження у справі про банкрутство. Звісно, не можна стверджувати, що навіть такі заходи будуть вигідними кредиторам з огляду на їх певну тривалість у часі. Однак, порівняно з мировою угодою при застосуванні подібних заходів є більшою вірогідність відновлення платоспроможності боржника та задоволення вимог кредиторів.

Саме для досягнення такої мети в Законі про банкрутство й передбачено можливість проведення санації боржника. Санація представляє собою систему заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника. Як видно з цього визначення санація – це комплекс різноманітних заходів виводу боржника зі стану неспроможності. Мирова угода ж не передбачає проведення жодного подібного заходу. Тобто, виконання її умов відбувається на розсуд самого боржника.

Законом про банкрутство передбачено конкретні заходи, що проводяться в рамках санації. Так, до них відносяться: реструктуризація підприємства; перепрофілювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; відстрочка та (або) розстрочка платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника відповідно до вимог Закону про банкрутство; продаж частини майна боржника; зобов'язання інвестора про погашення боргу (частини боргу) боржника, зокрема шляхом переведення на нього боргу (частини боргу), та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу (для недержавних підприємств); одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації; звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі реалізації плану санації. Втім даний перелік не є вичерпним. В рамках санації можливе застосування й інших заходів, які сприятимуть відновленню платоспроможності боржника.

На відміну від мирової угоди санація проводиться у разі наявності реальної можливості відновлення платоспроможності боржника. Питання про доцільність та обґрунтованість санації вирішується на підставі отриманих під час процедури розпорядження майном даних про фінансово-господарський стан боржника. Також санації

притаманні чітко визначений Законом про банкрутство склад її учасників, особливий механізм її здійснення та реалізація відновлюючих заходів спеціальною уповноваженою особою за планом під контролем суду.

Однак, санація не можлива без схвалення комітетом кредиторів та затвердженого господарським судом плану здійснення заходів реабілітації боржника. Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати комітету кредиторів для схвалення план санації боржника, крім випадків, передбачених Законом про банкрутство. Таким чином, виключно кредитори в особі комітету кредиторів вирішують питання про проведення санації. Як і при вирішенні питання про укладання мирової угоди кредитори даючи згоду на проведення санації поступаються своїми правами щодо скорішого задоволення своїх вимог, оскільки до комітету кредиторів входять конкурсні кредитори, на задоволення вимог яких встановлено мораторій. Також, кредитори приймають до уваги потенційне зменшення вартості майна боржника та втрати при його продажі в ліквідаційній процедурі, яка може відбутись після оголошення боржника банкрутом через невдале завершення санації. Таким чином, ухвалюючи рішення про проведення санації кредитори несуть не менші ризики ніж за умови мирової угоди. Однак, комітет кредиторів має змогу контролювати проведення санації, хвалювати план її заходів и в такий спосіб відповідати за своє рішення.

На підставі проведеного аналізу значення та порядку введення процедури санації можна зробити висновок, що з врахуванням викладеного та того, що санація може бути проведена при погодженні кредиторів з відстрочкою та (або) розстрочкою платежів або прощенням (списанням) частини боргів, про що укладається мирова угода задоволення їх вимог, метою та умовам визнання її завершеною, можна сказати, що санація і є мировою угодою. Тобто, санація є особливим видом мирової угоди. Видом, який притаманний тільки процедурі банкрутства та застосовується з урахуванням особливостей самого конкурсного процесу.

Даний висновок є протилежним думці В.В. Джуня, який розглядає мирову угоду як особливий варіант санації, механізм якого детально регламентовано розділом IV (ст. ст. 35-39) Закону про банкрутство [3, с. 134]. З його позицією не можна погодитись, оскільки як вже було зазначено санація – є судовою процедурою в процесі банкрутства, метою якої є відновлення платоспроможності боржника для розрахунку з кредиторами та подальшого здійснення ним господарської діяльності. Шляхом укладення мирової угоди цього досягти не можна.

Висновки. За викладеним матеріалом можна зробити наступні висновки.

1) Мирова угода в процесі банкрутства, принаймні так як її регламентує Закон про банкрутство, протирічить сутності та меті даного процесу, оскільки не гарантує задоволення вимог кредиторів боржником та не сприяє відновлення його платоспроможності. На користь такого висновку також свідчить й той факт, що випадків припинення провадження у справі про банкрутство на підставі укладання мирової угоди дуже мало.

2) Укладення мирової угоди передбачено серед заходів, що проводяться в рамках санації – процедури в процесі банкрутства, яка спрямована саме на відновлення платоспроможності боржника та розрахунок з кредиторами.

3) Виходячи з того, що вводячи процедуру санації, кредитори відмовляються від якомога скорішого задоволення своїх вимог, приймають на себе ризики знецінення

активів боржника та неуспішного завершення санації та по суті вже добровільно погоджуються на обмеження своїх прав як і при укладанні мирової угоди.

4) Викладений матеріал на проведений його аналіз дозволяють зробити висновок, що санація і є особливим видом мирової угоди, яка притаманна виключно процедурі банкрутства.

Звісно в межах наукового дослідження в форматі статті не можливо охопити та проаналізувати всі аспекти окресленої проблеми. В подальшому потрібно звернути увагу на права боржника як при укладанні мирової угоди в рамках санації так і при введенні і реалізації самої процедури санації.

Список використаних джерел

1. Белых В. С. Правовые основы несостоятельности (банкротства): учебно-практ. пособие / В.С. Белых, А.А. Дубинчин, М.Л. Скуратовский – М.: Инфра-М, Норма, 2001. – 183 с.
2. Бондик В. А. Особенности функционирования института мирового соглашения в арбитражном процессе / В. А. Бондик // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 11. – С. 33-35.
3. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: монографія / В.В. Джунь. – 2-е вид., випр. і допов. – К.: Юрид. практика, 2006. – 384 с.
4. Джунь В.В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Джунь В'ячеслав Васильович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 499 арк.
5. Олевинский Э. Ю. Мировое соглашение / Э.Ю. Олевинский // «Черные дыры» в российском законодательстве. – Вестник ВАС РФ. – 2002. – № 3. – С. 257-286
6. Поляков Б. М. Совершенствование правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) в Украине / Б.М. Поляков. – Донецк: Донбасс, 2001. – 339 с.
7. Поляков Б. М. Судебные процедуры банкротства в Украине / Б. М. Поляков // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2002. – № 9. – С. 22-25.
8. Пригуза П.Д. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18.01.2013 р. (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21) / П.Д. Пригуза, А.П. Пригуза. – Херсон: ТДС, 2013. – 304 с.
9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
10. Рожкова М.А. Мировое соглашение в процедуре банкротства / М.А. Рожкова // Законодательство. – 2004. – №2. – С. 47-50.
11. Рухтин С. А. Мировое соглашение: проблемы заключения и исполнения при банкротстве / С. А. Рухтин // Журнал российского права. – 2001. – № 7. – С. 107-110.
12. Сгара Е. В. Использование института мирового соглашения в процедуре банкротства: дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Сгара Елла Валеріївна. – Донецк, 2004. – 206 с.

Зуєва А. А. Мировое соглашение в процедуры банкротства

Рассматриваются вопросы о соответствии мирового соглашения цели процедуры банкротства и соотношение мирового соглашения с процедурой санации. Решается вопрос целесообразности заключения мирового соглашения в процессе банкротства. Акцентируется внимание на том, что мировое соглашение в процессе банкротства противоречит сущности и цели данного процесса, поскольку не гарантирует удовлетворения требований кредиторов должником и не способствует восстановлению его платежеспособности. Основной процедурой в процессе банкротства есть санация, которая направлена именно на восстановление платежеспособности должника и расчет с кредиторами.

Ключевые слова: банкротство, процедура банкротства, мировое соглашение, санация, должник.

Zueva O. A. The amicable settlement in bankruptcy proceedings

The issues of a settlement agreement pursuant purpose of bankruptcy proceedings and the settlement agreement with the ratio of readjustment procedure. The issue of expediency of a settlement agreement in the bankruptcy process. Attention is drawn to the fact that the settlement agreement in the process of bankruptcy is contrary to the spirit and purpose of the process, because it does not guarantee the satisfaction of the claims of creditors and the debtor is not conducive to restore its solvency. The basic procedure in the process of bankruptcy reorganization there, which is aimed at restoring debtor's solvency and settlement with creditors.

Key words: bankruptcy, bankruptcy proceedings, a settlement agreement, rehabilitation of the debtor.

УКД 341

Турчак Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
ПВНЗ «Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
ПВНЗ «Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті проведено системний аналіз та здійснено загальну характеристику чинного законодавства Європейського Союзу у сфері туризму в Україні. Досліджено шляхи та форми адаптації українського національного законодавства до законодавства Європейського Союзу щодо суспільних відносин, які складаються у туристичній галузі.

Ключові слова: туристична галузь, законодавство Європейського союзу, адаптація національного законодавства України, *acquis communautaire*, імплементація.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної галузі виступає одним із пріоритетів економічного поступу сучасних країн, оскільки дозволяє повною мірою реалізувати весь потенціал економічного, соціального, культурного та етнографічного розвитку, географії, історії, підвищити рівень інвестиційної привабливості країни та активізувати процеси її інтеграції у світову економічну систему. Сьогодні міжнародний туризм займає в системі господарських зв'язків світового масштабу та загальнолюдських цінностей особливе місце з огляду на свій універсальний вплив на розвиток світової спільноти. Більш ніж двісті країн змагаються у світовому конкурентному туристичному середовищі. Туризм виступає важливою частиною світової економіки.

Сучасний етап формування та розвитку ринкової економіки, поглиблення процесу інтеграції, включення національних галузевих ринків до системи світового глобального ринку супроводжується створенням і розвитком конкурентного середовища в усіх галузях економіки. Туризм є важливою рушійною силою економічного зростання і процвітання економік країн світу. Щодо України, то туристична галузь, хоч і не має такого рівня розвитку, як у інших державах, проте її функціонування справляє значний вплив на економіку і без сумніву є перспективним. Постійне розширення міжнародного туристичного обміну зумовлює необхідність його міжнародно-правової регламентації: створення спеціалізованих міжнародних туристичних організацій, вироблення нових та вдосконалення існуючих правових інститутів. Іншими словами, правове регулювання туристичної галузі в Україні потребує приведення його у відповідність до вимог сучасного стану суспільних відносин у сфері туризму. Зокрема, на виконання положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є

пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Постановка завдання. Метою даної статті є проведення аналізу та здійснення загальної характеристики системи законодавства Європейського Союзу в сфері туризму в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з тлумаченням Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. поняття національного законодавства слід розуміти як систему нормативно-правових актів, яку складають закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України [17].

Загальнодержавна програма адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18.03.2004р. № 1629-IV [7]. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Під поняттям «*acquis communautaire (acquis)*» розуміємо правову систему Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Загальнодержавна програма адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу систематизує джерела *acquis communautaire* на первинне і вторинне законодавство.

Первинне законодавство включає: 1) Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року (з 1993 року – Договір про заснування Європейського співтовариства), Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 року з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 року), Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також актами про приєднання; 2) Договір про Європейський Союз 1992 року, із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також договорами про приєднання; 3) Договір про злиття 1965 року; 4) акти про приєднання нових держав-членів.

Вторинне законодавство: 1) директива; 2) регламент; 3) рішення; 4) рекомендація або висновок; 5) джерело права у формі міжнародної угоди; 6) загальний принцип права Європейського співтовариства; 7) рішення Європейського суду; 8) спільна стратегія у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, як це визначено статтею 13 Договору про Європейський Союз; 9) спільні дії в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки; 10) спільна позиція у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки; 11) рамкове рішення щодо гармонізації законодавства, спільна позиція, рішення в контексті положень Договору про Європейський Союз про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (стаття 34 Договору про Європейський Союз); 12) загальне положення або принцип у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Ст. 2 Договору про заснування Європейської Спільноти визначає, що завданням Спільноти є, запроваджуючи спільний ринок, економічний та валютний союз, а також

виконуючи спільні політики та діяльність, поширювати в межах усієї Спільноти гармонійний, збалансований і стабільний розвиток економічної діяльності, високий рівень зайнятості й соціального захисту, рівність жінок і чоловіків, стабільне та безінфляційне зростання, високий рівень конкурентоспроможності й конвергенції економічних показників, високий рівень захисту й поліпшення стану довкілля, підвищення рівня та якості життя, економічну й соціальну згуртованість та солідарність держав-членів. На виконання цих завдань діяльність Спільноти охоплює також заходи у сферах туризму (п. (u) ст. 3 Договору про заснування Європейської Спільноти) [4].

14 червня 1994 р. Україна підписала і 10 листопада 1994 року ратифікувала Угоду про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з іншої сторони [19].

21 березня і 27 червня 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Зокрема, 21 березня 2014 року у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) і 27 червня 2014 року у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI). Ратифікація цієї Угоди відбулася 16 вересня 2014 року на підставі Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». До цієї Угоди додається Вербальна нота (щодо часткового застосування на тимчасовій основі положень Угоди про асоціацію) від 30.09.2014р. № SGS14/12029 [18].

Глава 16 (статті 399-402) Розділу V («Економічне та галузеве співробітництво») Угоди про асоціацію присвячена питанням туризму. Зокрема, Сторони співробітничать у галузі туризму з метою зміцнення розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання і стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень.

Співробітництво на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях ґрунтуватиметься на таких принципах: а) повага самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості; б) важливість культурної спадщини; с) чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища.

Відповідні положення стосовно туроператорів зазначені у Главі 6 «Заснування підприємств, торгівля послугами та електронна торгівля» Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» цієї Угоди.

Співробітництво зосереджується на таких напрямках: а) обміні інформацією, найкращими практиками, досвідом та передачі «ноу-хау», зокрема інноваційних технологій; б) встановленні стратегічного партнерства між державними, приватними та суспільними інтересами з метою забезпечення сталого розвитку туризму; с) просуванні та розвитку туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур; d) розвитку та імплементації ефективних політик і стратегій, зокрема відповідних правових, адміністративних та фінансових аспектів; е) навчанні спеціалістів з туризму, а також нарощенні потенціалу в галузі туризму з метою підвищення стандартів якості надання туристичних послуг; f) розвитку і сприянні туризму на основі місцевих громад.

Статтею 101 «Постачальники договірних послуг» цієї Угоди визначено діяльність постачальників договірних послуг, які надаються від імені туристичного агентства та туроператора. Зокрема, передбачено, що Сторони підтверджують свої обов'язки, що є

результатом їхніх зобов'язань в рамках Генеральної угоди про торгівлю послугами 1994 року стосовно в'їзду та тимчасового перебування постачальників договірних послуг. Кожна Сторона дозволяє надання послуг на своїй території постачальниками договірних послуг іншої Сторони, відповідно до умов, визначених у пункті 3 цієї статті та у Додатках XVI-C та XVI-F до цієї Угоди щодо постачальників договірних послуг і незалежних фахівців. Постачальники договірних послуг – це фізичні особи, найняті на роботу юридичною особою однієї Сторони, підприємницька діяльність якої не оформлена на території іншої Сторони та яка уклала договір *bona fide* (договір про надання послуг повинен відповідати законам, правилам та вимогам законодавства Сторони, в якій договір буде виконуватись) про надання послуг кінцевому споживачу на території останньої Сторони, для виконання умов якого необхідна їхня присутність на тимчасовій основі на території цієї Сторони.

Слід відмітити, що відповідно ст. 417 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Україна поступово наближає своє законодавство до *acquis* ЄС відповідно до Додатка XXXIX до цієї Угоди, при цьому уникаючи створення бар'єрів у торгівлі. А згідно ст. 114 «Адаптація законодавства» Сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС.

Відповідно до статті 486 Угоди про асоціацію та Вербальної ноти Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу від 30 вересня 2014 року стаття 417 та Додаток XXXIX тимчасово застосовуються з 1 листопада 2014 р. [1].

До вторинного законодавства *acquis communautaire* у туристичній сфері відноситься прийнята Комітетом ЄС з питань захисту прав споживачів Ради Міністрів 13 червня 1990 р. Директива Ради ЄС 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне [3; 15].

Метою цієї Директиви Ради ЄС є наблизити до єдиного стандарту закони, підзаконні акти та адміністративні положення держав-членів, що стосуються проданих або запропонованих для продажу на території Співтовариства пакетів.

У ній визначено, що:

- пакет означає заплановану комбінацію з не менше двох нижче вказаних складових (транспорт, житло, інші туристичні послуги, не додаткові до транспорту або житла, та які є значною частиною пакету) при продажу за ціною з урахуванням всіх послуг та якщо послуга охоплює період, більший ніж двадцять чотири години або включає житло на одну ніч;

- організатор означає особу, яка не випадково організовує пакети та продає або пропонує їхній продаж безпосередньо або через роздрібного продавця;

- роздрібний продавець означає особу, яка продає або пропонує продаж пакету, складеного організатором;

- споживач означає особу, яка приймає або погоджується прийняти пакет (головний підрядчик), або будь-яку особу, в імені якої головний підрядчик погоджується купити пакет (інший бенефіціарій), або будь-яку особу, якій пакет був переданий головним підрядчиком або будь-яким іншим бенефіціарієм (одержувач);

- контракт означає угоду, що поєднує споживача та організатора та/або роздрібного продавця.

Директива Ради ЄС 90/314/ЄЕС встановлює, що контракт між туроператором (турагентом) і споживачем щодо продажу окремого пакету повинен обов'язково включати такі елементи: (а) напрямки поїздки (поїздок), місця перебування з датами відповідних періодів перебування; (б) засоби, характеристики та категорії транспорту, який використовується; дати, час та місця відправлення та повернення; (с) якщо до складу пакету входить житло, потрібно вказати його місцезнаходження, туристську категорію або рівень комфорту, його основні характеристики, його відповідність правилам причетної приймаючої держави-члена та забезпечення їжею; (d) чи є вимога мінімальної кількості людей для того, щоб відбулася групова поїздка, і якщо так, то кінцевий термін інформування споживача у разі анулювання; (e) маршрут; (f) відвідування, екскурсії або інші послуги, що входять до сумарної узгодженої вартості пакету; (g) ім'я та адреса організатора, роздрібного продавця та, де потрібно, страхової компанії; (h) ціна пакету; ствердження можливості перегляду ціни; (i) графік та спосіб оплати; (и) окремі вимоги, які споживач повідомив організатору або роздрібному продавцю під час бронювання/замовлення та які обидва погодилися прийняти; (j) періоди, протягом яких споживач може зробити будь-яку скаргу щодо невиконання або неналежного виконання контракту.

Відповідно до цієї Директиви Ради ЄС держави-члени мають вжити необхідних кроків, щоб гарантувати, що сторона-організатор та/або роздрібний продавець будуть відповідальні перед споживачем за належне виконання зобов'язань, викладених у контракті, незалежно від того, чи ці зобов'язання має виконувати організатор та/або роздрібний продавець або інші постачальники послуг без шкоди для права організатора та/або роздрібного продавця пред'являти позов на інших постачальників послуг. Відносно шкоди, нанесеної споживачу невиконанням або неналежним виконанням контракту, держави-члени мають вжити необхідних кроків, щоб гарантувати відповідальність організатора та/або роздрібного продавця.

Ще одним нормативним актом Європейського Союзу, пов'язаним з укладенням договорів у сфері послуг, є *Директива Ради ЄС 93/13/ЄЕС від 14 квітня 1993 року* щодо несправедливих умов споживчих договорів, метою якої є наближення законів, підзаконних та адміністративних положень держав-членів щодо несправедливих умов у договорах, укладених між продавцем або постачальником та споживачем [2].

Відповідно до цієї Директиви Ради ЄС умова договору, що не обговорювалась індивідуально, має розглядатись у якості несправедливої, якщо за порушення вимоги сумлінності вона викликає значні невідповідності в правах та обов'язках сторін, що випливають з договору, на шкоду споживачу. Умова має завжди розглядатись як така, що не була обговорена індивідуально, якщо вона була складена заздалегідь, і тому споживач не мав можливості вплинути на склад умови, особливо у зв'язку із заздалегідь сформульованим стандартним договором. Той факт, що деякі елементи умови або одна конкретна умова були обговорені індивідуально, не виключає визнання несправедливості до іншої частини договору, навіть якщо загальна оцінка договору вказує на те, що він, проте, є заздалегідь сформульованим стандартним договором.

Якщо будь-який продавець або постачальник стверджує, що стандартну умову було обговорено індивідуально, тягар доведення у зв'язку з цим має бути покладений на нього.

Директива Ради ЄС 93/13/ЄЕС встановлює, що держави-члени мають забезпечити в інтересах споживачів та учасників ринку існування адекватних та ефективних заходів для попередження застосування несправедливих умов в договорах, укладених продавцями та постачальниками із споживачами.

При наданні туристичних послуг здійснюється збирання і обробка персональних даних споживачів туристичних послуг. З метою зобов'язати держави захищати основні права і свободи фізичних осіб і, особливо, їхнє право на невтручання в особисте життя при обробці персональних даних, Європейський парламент і Рада ЄС прийняли Директиву 95/46/ЄС від 24 жовтня 1995 року про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних. Дана Директива застосовується до обробки персональних даних за допомогою повного чи часткового використання автоматизованих засобів, а також до обробки неавтоматичними засобами персональних даних, що є частиною картотеки чи призначені для внесення в картотеку [10].

Персональні дані можуть оброблятися тільки за умови, якщо: (а) суб'єкт даних недвозначно дав свою згоду; чи (b) обробка необхідна для виконання контракту, стороною якого є суб'єкт даних, чи для вживання заходів на прохання суб'єкта даних до підписання контракту; чи (c) обробка необхідна для дотримання правового зобов'язання, яким зв'язаний контролер; чи (d) обробка необхідна для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних; чи (e) обробка необхідна для виконання завдання, здійснюваного в суспільних інтересах, чи при виконанні офіційних повноважень, якими наділений контролер або третя сторона, якій надаються дані; чи (f) обробка необхідна в цілях законних інтересів, переслідуваних контролером чи третьою стороною або сторонами, для яких надаються дані, крім випадків, коли над такими інтересами переважають інтереси основних прав і свобод суб'єкта даних.

З метою належного функціонування внутрішнього ринку шляхом забезпечення вільного переміщення інформаційних послуг між державами-членами ЄС Європейський парламент і Рада ЄС схвалили Директиву 2000/31/ЄС від 8 червня 2000 року про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку (Директива про електронну комерцію) [6].

Директива 2008/122/ЄС Європейського парламенту і Ради від 14 січня 2009 року про захист споживачів стосовно певних аспектів контрактів з таймшер (право володіння майном протягом відведеного часу) [9], довгостроковими продуктами, пов'язаними із відпусткою, повторного продажу та обміну сприяє належному функціонуванню внутрішнього ринку та досягненню високого рівня захисту споживача за допомогою зближення законодавств, підзаконних та адміністративних актів держав-членів щодо певних аспектів збуту, продажу та повторного продажу контрактів з таймшер та довгострокових продуктів пов'язаних із відпусткою, а також контрактів із обміну. Даній Директиві передувала Директива 94/47/ЄС Європейського парламенту і Ради від 26 жовтня 1994 року щодо захисту прав покупців за деякими положеннями договору про покупку права на короткострокове використання нерухомого майна, яка охоплювала положення щодо контрактних угод, які стосувалися інформації про основні положення договорів та форми передачі цієї інформації, а також процедури та методи розірвання договорів. Проте існуючі регуляторні прогалини створили помітні спотворення конкуренції та спричинили серйозні проблеми для споживачів, тому Директива 94/47/ЄС була скасована Директивою 2008/122/ЄС.

Директивою 2008/122/ЄС Європейського парламенту і Ради відмічено, що туризм відіграє зростаючу роль у економіці держав-членів, тому продуктивність в індустрії контрактів з таймшер та з довгострокових продуктів пов'язаних з відпусткою мають заохочуватися шляхом ухвалення певних спільних правил. Ця Директива не впливає на положення Директиви Ради 90/314/ЄС від 13 червня 1990 р. про пакетну мандрівку (із передплаченими витратами), комплексний відпочинок та комплексні тури [13].

Відповідно до Директиви 2008/122/ЄС контракт з таймшер означає контракт, що триває понад один рік, згідно з яким споживач за винагороду набуває право використовувати одне або більше житлових приміщень на один або більше періодів поселення. Контракт з довгострокових продуктів пов'язаних з відпусткою розглядається як контракт, що триває понад рік, згідно з яким споживач за винагороду отримує, в першу чергу, право на знижки або інші переваги щодо житла окремо або разом із подорожжю або іншими послугами. Під контрактом з повторного продажу розуміється контракт, згідно з яким продавець за винагороду допомагає споживачеві продати або купити таймшер або довгостроковий продукт пов'язаний із відпусткою. А контрактом з обміну є контракт, згідно з яким споживач за винагороду користується системою обміну, що дозволяє йому звертатися до подового розміщення або інших послуг взамін на забезпечення іншим особам тимчасового доступу до переваг прав, що впливають із контракту з таймшер такого споживача.

Що стосується імплементації законодавства Європейського Союзу, то розпорядженням Кабінету Міністрів України 17 вересня 2014 р. № 847-р «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» затверджено План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки [11].

Пунктами 354-358, 360 і 385 цього Плану передбачені заходи імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, у сфері туристичної діяльності на 2014-2017 роки. Зокрема: підготовка та подання в установленому порядку пропозицій щодо внесення змін до Закону України «Про туризм»; розроблення проекту Стратегії розвитку туризму та курортів до 2025 року та проектів державних цільових програм для реалізації Стратегії; розроблення технічного регламенту про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне відповідно до Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. № 90/314/ЄЕС; розроблення національних стандартів як доказової бази до технічного регламенту про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне; установа постійного діалогу з метою спільного представлення туристичних можливостей України, участі в освітніх програмах, проведення засідань робочих груп з туризму та інших заходів з державами-членами ЄС; укладення договорів про двостороннє співробітництво з питань розвитку сільського зеленого туризму між областями України та відповідними адміністративно-територіальними одиницями держав-членів ЄС, організація та проведення тренінгів для сільського населення, відповідних конференцій, засідань за круглим столом, семінарів із залученням експертів ЄС, організація навчальних поїздок до держав-членів ЄС (2014-2017 роки); розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проектів нормативно-правових актів з метою імплементації положень Директиви Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне (серпень 2017 року).

При дослідженні імплементації законодавства Європейського Союзу слід також згадати про розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі планів імплементації деяких актів законодавства ЄС» від 4 березня 2015 р. № 164-р [14] і розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 р. № 200-р «Про схвалення розробленого Міністерством

інфраструктури плану імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне» [15].

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі планів імплементації деяких актів законодавства ЄС» від 4 березня 2015 р. № 164-р Директива Ради 93/13/ЄС від 5 квітня 1993 р. про несправедливі умови у споживчому договорі включена до Переліку актів законодавства ЄС, імплементація яких здійснюється згідно із схваленими планами.

Метою Плану імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 р. № 200-р, є наближення до законодавства Європейського Союзу законів та інших нормативно-правових актів України, що стосуються комплексу туристичних послуг. Основними завданнями імплементації є: гарантування дотримання цілей Директиви, якими передбачено необхідність вдосконалення ринку туристичних послуг, встановлення загальних правил щодо туристичного продукту, достовірність інформації щодо комплексу туристичних послуг, захист прав споживачів туристичних послуг, створення здорової конкуренції на ринку туристичних послуг, забезпечення зобов'язання туристичних операторів та туристичних агентів надавати значні докази їх надійності; внесення змін до нормативно-правових актів України в частині вдосконалення організації туристичних послуг шляхом захисту прав споживачів.

У Плані імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС відмічено, що законодавство України в частині регулювання діяльності туристичних операторів та туристичних агентів з формування комплексу туристичних послуг в цілому відповідає вимогам Директиви. Водночас, з метою підвищення якості надання туристичних послуг в Україні потребують вдосконалення підходи до формування комплексу таких послуг – «пакетів», зокрема, має бути інтенсифікований процес гармонізації національних стандартів із європейськими, які підлягають добровільному застосуванню в державах-членах ЄС, хоча ця Директива і не вимагає розроблення відповідних національних стандартів. На даний час в Україні відсутні такі вкрай важливі міжнародні стандарти, як: «Автобусні маршрутні перевезення», «Туризм. Обслуговування клієнтів. Круїзні судна й пороми», «Умови організації подорожей», «Офіси туристичної інформації. Туристична інформація та послуги рецепції. Вимоги» «Туризм пригодницький. Системи менеджменту безпеки. Вимоги» та інші стандарти.

Основними нормативно-правовими актами українського національного законодавства, які регулюють правила формування туристичного продукту, аналогічні тим, які врегульовано у Директиві є: Закон України «Про туризм» [16]; Закон України «Про захист прав споживачів» [8]; Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, затверджені наказом Мінінфраструктури від 10 липня 2013 р. № 465, зареєстрованим в Мін'юсті 30 липня 2013 р. за № 1275/23807 [5].

Маючи на меті наближення законодавства України до вимог Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС, що стосується проданих або запропонованих для продажу на території України пакетів туристичних послуг Планом імплементації цієї Директиви Ради ЄС передбачено розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо: а) включення до пакету туристичних послуг житла на одну ніч; б) зобов'язань організатора або роздрібного продавця щодо сплати рахунків за різні компоненти того ж самого пакету; с) визначення особи, яка приймає або

погоджується прийняти пакет; d) додаткових вимог до пакету туристичного обслуговування; e) оформлення умов договору туристичного обслуговування, передачі зобов'язань за договорами третім особам; f) умов надання/заміни пакету туристичних послуг; g) відповідальності організатора та/або роздрібного продавця за невиконання/неналежне виконання зобов'язань по договору туристичного обслуговування, надання компенсації тощо; h) встановлення значних доказів надійності для повернення оплачених грошей або для репатріації споживача у разі банкрутства, перегляд мінімального розміру фінансового забезпечення організатора та/або роздрібного продавця; i) визначення вартості туристичного продукту; j) механізму усунення розбіжностей під час бронювання/замовлення туристичного пакету; k) визначення періодів оскарження щодо невиконання або неналежного виконання контракту.

Виконуючи завдання гармонізації та розроблення національних стандартів у сфері організованих туристичних подорожей, Планом імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне, передбачено гармонізацію та розроблення національних стандартів, впровадження яких відповідатиме мінімальним вимогам до туристичних послуг, що надаватимуться всередині країни. Зокрема: a) послуги з надання транспортного обслуговування; b) послуги готелів та інших видів туристичного розміщення; c) умови організації туристичних послуг; d) вимоги до таборів, центрів відпочинку; e) послуги екологічного туризму; f) послуги туристсько-екскурсійного обслуговування та мовного супроводу; g) безпека життя і здоров'я туристів; h) інформування споживачів туристичних послуг; i) послуги для осіб з обмеженими фізичними можливостями; j) інші послуги, по яких терміни і визначення будуть викладені в окремому стандарті щодо послуг.

Виконання даного заходу щодо гармонізації та розроблення національних стандартів складається з наступних етапів: направлення запиту до центрального органу виконавчої влади, який реалізує політику з питань технічного регулювання щодо переліку діючих міжнародних та європейських стандартів у сфері туризму; проведення аналізу існуючих європейських стандартів та тих які розробляються, затвердження етапів гармонізації та розроблення національних стандартів; внесення переліку стандартів до національного плану розроблення стандартів на 2016-2017 роки.

Висновки. Отже, метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього.

А саме, підвищення якості надання туристичних послуг в Україні потребує вдосконалення підходів до формування комплексу таких послуг. Приведення національних стандартів, зокрема, у сферах транспортного обслуговування, туристичного розміщення, умов організації туристичних послуг та їх інформування, послуг для осіб з обмеженими фізичними можливостями у відповідність до європейських та міжнародних, сприятиме створенню конкурентоспроможного туристичного продукту в Україні.

Список використаних джерел

1. Вербальна нота (щодо часткового застосування на тимчасовій основі положень Угоди про асоціацію) від 30.09.2014 № SGS14/12029 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_b50.

2. Директива Ради ЄС 93/13/ЄЕС від 14 квітня 1993 року щодо несправедливих умов споживчих договорів Офіційний журнал L 095, 21/04/1993, стр. 29–34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.znay.ru/law/eec/eec93-13.shtml>.
3. Директива Ради ЄС від 13 червня 1990 року про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне (90/314/ЄЕС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [derzhreestr.gov.ua>file/31071](http://derzhreestr.gov.ua/file/31071).
4. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957 в редакції від 01.01.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
5. Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, затверджені наказом Мінінфраструктури від 10 липня 2013 р. № 465, зареєстрованим в Мін'юсті 30 липня 2013 р. за № 1275/23807 від 10.07.2013 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1275-13>.
6. Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради від 8 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_224.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу 18.03.2004 № 1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
8. Про захист прав споживачів Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
9. Про захист споживачів стосовно певних аспектів контрактів з таймшер (право володіння майном протягом відведеного часу) Директива 2008/122/ЄС Європейського парламенту і Ради від 14 січня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document?id=60404>.
10. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
11. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Розпорядження Кабінету Міністрів України 17 вересня 2014 р. № 847-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>.
12. Про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне (90/314/ЄЕС) Директива Ради ЄС від 13 червня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [derzhreestr.gov.ua>file/31071](http://derzhreestr.gov.ua/file/31071).
13. Про пакетну мандрівку (із передплаченими витратами), комплексний відпочинок та комплексні тури Директива Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/31071.doc>.
14. Про схвалення розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі планів імплементації деяких актів законодавства ЄС Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 164-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/164-2015-%D1%80>.

15. Про схвалення розробленого Міністерством інфраструктури плану імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 р. № 200-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/200-2015-%D1%80>.
16. Про туризм Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09.07.1998 № 12-рп/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>.
18. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 в редакції від 30.11.2015 ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
19. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 в редакції від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

**Турчак І. О., Мельник П. В. Общая характеристика законодательства
Европейского Союза и Украины в сфере туризма**

В статье проведен системный анализ и осуществлено общую характеристику действующего законодательства Европейского Союза в сфере туризма в Украине. Исследованы пути и формы адаптации украинского национального законодательства к законодательству Европейского Союза относительно общественных отношений, которые складываются в сфере туризма.

Ключевые слова: туристическая отрасль, законодательство Европейского Союза, адаптація національного законодавства України, *acquis communautaire*, імплементація.

**Turchak I. O., Melnyk P. V. General characteristic of the European Union legislation
and Ukraine in the sphere of tourism**

In the article the system analysis and general characteristic of the current European Union legislation in the sphere of tourism in Ukraine were carried out. It was researched the ways and forms of approximation of the Ukrainian national law to the European Union legislation regarding public relations which are formed in the tourism sphere.

Key words: tourism industry, European Union legislation, approximation of the national legislation of Ukraine, *acquis communautaire*, implementation.

УДК 347.91

*Жукевич Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

У статті проаналізовано порядок виконання судових рішень у цивільних справах на етапі отримання рішення суду після набрання ним законної сили, подання заяви про отримання виконавчого листа та подання заяви про відкриття виконавчого провадження. Визначено конкретні пропозиції про вдосконалення цивільного процесуального законодавства України та законодавства про виконавче провадження з метою оптимізації виконання судових рішень у цивільних справах.

Ключові слова: виконавчий лист, рішення суду, оптимізація виконання, цивільні справи, виконавче провадження.

Постановка проблеми. Виконання судових рішень є важливою складовою права на захист порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави. Ефективність виконання рішення суду залежить від забезпечення реалізації засади справедливості в судочинстві, від рівня правової свідомості або правового нігілізму громадян щодо загальнообов'язковості судового рішення, від рівня спрощення до здійснення процедури виконання, від контролю за фактичним виконання тощо.

При прийнятті нового законодавства про виконавче провадження, удосконаленні діючих процедур виконання повинно слід враховувати спрощення процесуальних дій щодо реалізації рішень суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями виконання судових рішень в Україні займалось багато науковців, а зокрема, С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, Д.Х. Валеев, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, О.В. Гетманцев, П.П. Заворотько, О.В. Ісаєнкова, В.В. Комаров, В.М. Коссак, В.М. Кройтор, І.Б. Морозова, О.С. Снідевич, В.І. Тертишніков, М.К. Треушніков, О.І. Угриновська, Г.Д. Ульотова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.М. Шерстюк, М.Й. Штефан, С.В. Щербак, В.В. Яркова та ін.

Також досліджувались питання ефективності виконання судових рішень [6], приведення судових рішень до виконання у цивільних справах [1], реалізація судових рішень у виконавчому провадженні [4].

Проте, недостатньо визначеною є оптимізація у вигляді спрощення, доступності процесу виконання судових рішень у цивільних справах на різних стадіях виконавчого провадження. Виконання судових рішень відбувається на даний час за доволі складними, обтяженими різними процесуальними діями процедурами.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз чинного законодавства, яке визначає порядок виконання судових рішень у цивільних справах на

завершальному етапі судового провадження у цивільних справах, під час видачі виконавчого листа судами та на початковому етапі відкриття виконавчого провадження під час подачі заяви про відкриття виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки затвердженої Указом президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 передбачено підвищення ефективності правосуддя шляхом забезпечення широкого використання інформаційних систем (ІС) для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами, а також реорганізацію системи виконання судових рішень та підвищення ефективності виконавчого провадження шляхом зниження формалізації, оптимізація стадій виконавчого провадження та строків проведення виконавчих дій [3].

На сьогодні передбачено такий порядок виконання судового рішення у цивільній справі. Рішення суду потрібно починати виконувати після набрання ним законної сили. Частина 1 ст. 223 ЦПК України визначає, що рішення суду набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом [5].

Рішення суду першої інстанції у цивільній справі набирає законної сили після спливу десяти днів після його проголошення, а у разі поданої апеляційної скарги – після його проголошення апеляційним судом. Рішення суду апеляційної інстанції набирають законної сили з моменту проголошення. Рішення суду касаційної інстанції також набирають законної сили з моменту їх проголошення.

Після цього рішення суду має бути видано на руки стягувачеві або боржникові.

Стаття 222 ЦПК України визначає, що видача або направлення копій судового рішення особам, які брали участь у справі. Копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді. Якщо судовим рішенням відповідачеві заборонено вчиняти певні дії, що потребуватиме вчинення дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами, копія такого судового

рішення також надсилається цим органам та/або особам у строки та порядку, визначені цією статтею [5].

Рішення суду у цивільній справі має виконуватись боржником самостійно. Якщо ж боржник самостійно не виконує рішення суду у цивільній справі, що набрало законної сили або рішення підлягає негайному виконанню, тоді передбачається примусове виконання.

Ч. 1 ст. 368 ЦПК України визначає, що питання, пов'язані із зверненням судового рішення до виконання, вирішує місцевий суд, який розглянув справу. Ч. 2 цієї ж статті доповнює, що за кожним судовим рішенням, яке набрало законної сили, за заявою осіб, на користь яких воно ухвалено, чи прокурора, який здійснював у цій справі представництво інтересів громадянина або держави в суді, видається один виконавчий лист. Якщо на підставі ухваленого рішення належить передати майно, що перебуває в кількох місцях, або якщо рішення ухвалено на користь кількох позивачів чи проти кількох відповідачів, суд має право за заявою стягувачів видати кілька виконавчих листів, точно зазначивши, яку частину рішення треба виконати за кожним виконавчим листом [5].

Для того, щоб виконати рішення суду у примусовому порядку, потрібно звернутися до суду першої інстанції, який виніс рішення з вимогою про видачу виконавчого листа. У заяві слід вказати відомості про цивільну справу, дані про позивача, відповідача, номер справи, вимогу до суду видати виконавчий лист, підпис особи, яка подала заяву та дату.

Отримавши у суді виконавчий лист, стягувач повинен подати до відповідного органу державної виконавчої служби України заяву про відкриття виконавчого провадження примусового виконання рішення. До заяви слід додати оригінал виконавчого листа. Заяву про примусове виконання рішення з виконавчим листом слід подати до районного або міського відділу державної виконавчої служби за місцем проживання (знаходження) боржника. Усі вищезазначені документи, які слід подавати до відповідних органів, можна подати одним з таких способів: а) надіслати їх поштою рекомендованим цінним (з описом про вкладення) листом з повідомленням про вручення; б) подати їх безпосередньо до канцелярії відповідного органу, при цьому працівник цього органу повинен на примірнику заяви поставити відмітку про її отримання.

Ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» акцентує увагу на тому, що у заяві про відкриття виконавчого провадження стягувач вправі зазначити відомості, що ідентифікують боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення (рахунок боржника, місце роботи чи отримання ним інших доходів, місцезнаходження його майна тощо), а також шляхи отримання ним коштів, стягнутих з боржника [2].

Проте вимог до форми та змісту заяви законодавчо не регламентовано, а отже це може бути заява у довільній формі.

Висновки. Отже, для відкриття виконавчого провадження по примусовому виконанню рішення суду у цивільній справі передбачено досить складний порядок початку його виконання, а зокрема, по перше – отримання рішення суду за заявою особи, яка брала участь у справі, по друге – отримання виконавчого листа (також в суді), по третє – звернення до виконавчої служби за його виконанням. Таким чином, стягувачу тричі доводиться «відвідувати» суд з виконавчою службою, що на нашу думку, не сприяє оптимізації виконання судового рішення у цивільній справі на початковому етапі виконавчого провадження.

Доцільно спростити порядок відкриття виконання судового рішення за допомогою електронного автоматичного надсилання судових рішень, які набрали законної сили з Єдиного реєстру судових рішень, який функціонує на сьогодні безпосередньо до

виконавчої служби в Єдиний реєстр виконавчих проваджень без «потрійного» подання відповідних заяв або ж дозволити такі заяви подавати як до суду, так і до виконавчої служби в електронній формі.

Певні позитивні кроки в цьому напрямі вже здійснено, а зокрема, ЦПК України доповнено новими правовими нормами, а зокрема, абз. 2 ч. 1 ст. 368 ЦПК України підставою для виконання суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань судового рішення, що набрало законної сили, є його примірник в електронній формі, надісланий суб'єкту державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, затвердженому Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України [5]. Тобто виконання деяких судових рішень у цивільних справах органами державної влади вже здійснюється у спрощеній формі за допомогою електронного документообігу.

Отже, пропонується максимально автоматизувати відповідні процедури з використанням інформаційних технологій, що дозволить забезпечити оперативне виконання судових рішень на початковому етапі при подачі заяви про відкриття виконавчого провадження у цивільних справах.

Список використаних джерел

1. Ляшенко Р. О. Приведення судових рішень у цивільних справах до примусового виконання [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р. О. Ляшенко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 19 с.
2. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.
3. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
4. Талан Л.Г. Реалізація судових рішень у виконавчому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. Г. Талан; МОНМС України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 19 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Якимчук С. О. Ефективність виконання судових рішень / С. О. Якимчук // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 120. – С. 296-305.

Жукевич И. В. Оптимизация исполнения судебных решений по гражданским делам

В статье проанализирован порядок исполнения судебных решений по гражданским делам на этапе получения решения суда после вступления его в законную силу, подача заявления о получения исполнительного листа и подачи заявления об открытии исполнительного производства. Определены конкретные предложения о совершенствовании гражданского процессуального законодательства Украины и законодательства об исполнительном производстве с целью оптимизации исполнения судебных решений по гражданским делам.

Ключевые слова: исполнительный лист, решение суда, оптимизация выполнения, гражданские дела, исполнительное производство.

Zhukevich I. V. Optimization of the execution of court decisions in civil cases

The article analyzes the procedure for enforcement of judgments in civil cases at the stage of a court decision after its entry into force, applying for a writ of execution and the application for commencement of enforcement proceedings. Identified concrete proposals for improving the civil procedural legislation of Ukraine and the law on enforcement proceedings in order to optimize the execution of court decisions in civil cases.

Key words: a writ of execution, the court's decision, optimization of performance, civil cases, enforcement proceedings.

УДК 347.773

*Бабецька Іванна Ярославівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

В науковій статті розглянуто систему нормативно-правового забезпечення охорони та захисту прав у сфері промислової власності в Україні. Охарактеризовано співвідношення понять «охорона» і «захист» прав промислової власності, а також розглянуто забезпечення державного регулювання у сфері інтелектуальної власності на національному рівні. На підставі наведених положень сформовано висновки щодо сучасного стану охорони промислової власності в Україні та подано пропозиції по її вдосконаленню.

Ключові слова: право промислової власності, патентне право, охорона промислової власності, захист промислової власності, Державна служба інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 27 Загальної декларації прав людини та ст. 41 Конституції України кожна людина має право володіти, користуватися, і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, приймати участь у науковому прогресі і користуватися його благами. Охоронний документ забезпечує його власнику можливість як самостійно використовувати результат творчої діяльності, так і надавати таке право іншим особам [12, с. 23].

Наше законодавство не дає визначення поняттю «об'єкти промислової власності», а тільки перераховує результати інтелектуальної діяльності, яким надається правова охорона. Однак, вчені не лишили його без уваги і визначають об'єкти промислової власності як результати інтелектуальної діяльності, що застосовуються у промисловості. До таких об'єктів належать: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, географічні зазначення, комерційні найменування. Проте, володіти правами на об'єкти інтелектуальної власності недостатньо, потрібно вміти їх захищати, особливо в теперішній час, коли конкуренція є одним із рушійних важелів бізнесу та провідним інструментом ведення ринкової політики [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою даної статті стали праці українських, російських та зарубіжних вчених – фахівців у сфері охорони та захисту прав промислової власності.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз системи охорони та захисту суб'єктивного права на об'єкти промислової власності та визначення проблем, що існують в даній системі, а також шляхів їх подолання. Для досягнення цієї мети слід проаналізувати поняття та особливості «охорони» та «захисту» прав власників виключних прав на об'єкти промислової власності як окремого інституту права інтелектуальної

власності. Встановити відмінності охорони від захисту права промислової власності та визначити наявність проблем у даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державною Службою інтелектуальної власності розроблено Рекомендації щодо вибору способів правової охорони та захисту прав на об'єкти авторського права і відповідні об'єкти права промислової власності. Відповідно до вказаних Рекомендацій правова охорона у сфері права промислової власності поширюється на: винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [13].

Будь-яке посягання на права суб'єкта права промислової власності вважається порушенням права власника. На вимогу суб'єкта права промислової власності таке порушення має бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки.

Закріплення в законодавстві сукупність майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності обумовлюють необхідність забезпечення їх ефективного правового захисту.

Законодавство України не дає визначення поняттю «захист суб'єктивного права», а лише закріплює перелік дій, які вважаються порушенням прав патентовласника.

Відповідно до встановлених норм законодавства право на захист є елементом правового статусу особи. Право на захист складається з окремо визначених прав, свобод та обов'язків, які встановлюють необхідну поведінку суб'єктів.

Право на захист як право конституційне (ст.ст. 3, 8, 19, 55 Конституції України) має стадії реалізації, і, будучи елементом правоздатності, при певних умовах здійснюється в конкретній поведінці правоволодільця. Такий підхід дає підстави визначити право на захист як можливість володаря права самому вчиняти юридично значущі активні дії [14, с. 28].

Під суб'єктивним правом на захист розуміють юридично закріплену можливість уповноваженої особи використати заходи правоохоронного характеру з метою поновлення порушеного права та припинення дій, що порушують право [6, с. 223].

Аналогічно можемо підвести дане твердження і для захисту прав інтелектуальної власності та захисту прав суб'єктів промислової власності. Так, під захистом прав суб'єктів промислової власності розуміємо наявність тих засобів, які застосовуються у випадках порушення, невизнання чи оспорювання прав промислової власності. Підставами для захисту прав суб'єктів промислової власності є їх порушення, невизнання або оспорювання.

Питання захисту прав суб'єктів промислової власності є багатоаспектним. Розгляд даного питання є неможливим без розгляду юридичних категорій «охорона» і «захист», «право на охорону» і «право на захист».

Поняття «охорона» і «захист» цивільних прав та інтересів пов'язані настільки тісно, що в літературі вони досить часто зливаються або їх розмежування проводиться надто нечітко, що не дозволяє скласти уявлення про кожне з них як окрему правову категорію [3, с. 139].

Усі підходи до розуміння понять «охорона» та «захист» можна згрупувати у дві великі групи:

- 1) ті, які розглядають їх як тотожні поняття (синоніми);
- 2) ті, які їх розмежовують, як окремі категорії, наділяють самостійним змістом.

Прихильники першого підходу вважають, що «захист» і «охорона» – це тотожні, однакові за змістом поняття. Наприклад, науковці вважають, що «охорона» і «захист» становлять єдине ціле, що називається «охороною (захистом)» прав і обов'язків, а терміни «охорона» і «захист» є синонімами. На його думку, охорона права – це діяльність, спрямована на усунення перешкод у реалізації прав і обов'язків, на боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживаннями правами, на профілактику й попередження порушень прав та обов'язків, а захист настає тоді, коли є невиконання обов'язку й зловживання правом, а також, коли виникає перешкода до їхнього здійснення, або в наявності суперечка про наявність самого права й обов'язку [1, с. 132].

Ми підтримуємо позицію вчених про те, що поняття «охорона» і «захист» прав і свобод людини і громадянина є різними за своєю сутністю.

Потрібно зауважити, що права і свободи охороняються завжди, а захищаються вони тільки в тому разі, коли є їх порушення. В даному випадку можна говорити, що захист є однією із форм охорони.

Слушною видається думка науковців про те, що корисність співвідношення даних понять виникає не лише через необхідність їхнього уточнення, але й має іншу, більш глибоку причину: від розуміння сутності цих понять залежить зміст діяльності державних органів із забезпечення реалізації особою права на інтелектуальну власність. Зауважимо, що окреслене жодним чином не торкається контексту питань права на захист і права на охорону, оскільки аналізуємо не саме право, а зміст і напрями діяльності із охорони, захисту і гарантування прав [18].

Так, науковець Е. П. Гаврилов вказує, що охорона – це встановлення загального правового режиму, а захист – ті міри, які вживають у випадках, коли цивільні права порушені або оскаржені [5, с. 217]. Поняття «охорона» включає в себе поряд із заходами економічного, політичного, ідеологічного характеру, що забезпечує нормальне регулювання суспільних відносин, попередження правопорушень, усунення причин, що їх породжують (регулятивні норми), також і заходи, спрямовані на поновлення чи визнання прав у випадку їх порушення чи оспорювання, а саме – захист (охоронювальні норми). Тобто правовий захист є складовою частиною правової охорони [8, с. 27].

Механізм правової охорони бере свій початок із моменту виникнення самого суб'єктивного права, а захист спрямований на попередження та (або) припинення незаконного обмеження й (або) незаконного позбавлення прав.

Т. Чернадчук вказує, що охорона – явище субстанціональне, інституціональне, а захист – функціональне, інструментальне. Водночас, і охорона, і захист є способами забезпечення суб'єктивних прав і законних інтересів. Також охорона цивільних прав може бути головною метою їх захисту [16, с. 26].

Відповідно до визначення, яке вказане у юридичній енциклопедії, захистом визначається комплексна система заходів, уживаних для забезпечення вільної й належної реалізації суб'єктивних прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні й інші засоби і заходи, а також самозахист цивільних прав [15, с. 169].

Під охороною розуміється комплекс правових засобів, спрямованих на забезпечення прав та встановлення превентивних засобів відвернення посягань на суб'єктивні права. Натомість захист являє собою засоби компенсаційно-відновлювального характеру, які застосовуються у випадку порушення суб'єктивних прав. Тобто про охорону прав слід говорити як про правовий засіб, що попереджує порушення, а про

захист – як про такий, що слідує за порушенням, що тягне за собою відновлення відповідного суб'єктивного права [7, с. 102].

Відповідно до ст. 34 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та ст. 26 ЗУ «Про охорону прав на промисловий зразок» порушення прав власника патенту визначається як будь-яке посягання на права власника патенту, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України. На вимогу власника патенту таке порушення повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки. Вимагати поновлення порушених прав власника патенту може за його згодою також особа, яка придбала ліцензію [9; 11].

Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» порушенням прав власника свідоцтва є будь-яке посягання на права власника свідоцтва, в тому числі вчинення без згоди власника свідоцтва дій, що потребують його згоди, та готування до вчинення таких дій, вважається порушенням прав власника свідоцтва, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України. Порушенням прав власника свідоцтва вважається також використання без його згоди в доменних іменах знаків та позначень, вказаних у пункті 5 ст. 16 «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». На вимогу власника свідоцтва таке порушення повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику свідоцтва заподіяні збитки.

Відповідно до законодавства, власник свідоцтва може також вимагати усунення з товару, його упаковки незаконно використаного знака або позначення, схожого з ним настільки, що їх можна сплутати, або знищення виготовлених зображень знака або позначення, схожого з ним настільки, що їх можна сплутати. Вимагати поновлення порушених прав власника свідоцтва може за його згодою також особа, яка придбала ліцензію [10].

В Господарському кодексі закріплено, що особа, яка використовує чуже фірмове найменування, на вимогу його власника зобов'язана припинити таке використання і відшкодувати завдані збитки. Відповідно до ст. 33 ГК України порушення прав власника комерційного найменування – це використання без дозволу уповноваженої на те особи, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання, який має пріоритет на використання комерційного найменування [2].

Порушенням права патентовласника є будь-яке комерційне виготовлення, застосування, введення в господарський обіг продукту, що містить запатентований винахід, або застосування способу, який охороняється патентом. Кириченко Т. С. залежно від дій пропонує розрізняти пряме та непряме порушення прав патентовласника [4, с. 10]. Виготовлення, пропонування для продажу, застосування, ввезення, зберігання або будь-яке інше введення в господарський обіг у зазначених цілях продукту без згоди патентоволодільца або ліцензіата є прямим порушенням права патентовласника. Варто зазначити, що всі перераховані дії повинні бути здійснені на території, де діє даний патент на конкретний об'єкт патентного права.

Для захисту виключного права власник повинен довести, що його патент або свідоцтво було порушено. Таким чином, у справах про контрафакцію, тобто порушення прав на патент або свідоцтво, центральним є питання збирання доказів про факти такого порушення. Необхідно розуміти, що цей процес є дуже трудомісткий. Особливо важким є одержання доказів у справах про порушення прав на такий об'єкт винаходу як способу, оскільки при цьому необхідно мати доступ на підприємство порушника. Наведений перелік контрафактних дій є вичерпним, тобто будь-які інші дії не можуть переслідуватись за законодавством. Слід зазначити, що перелічені дії є окремими

випадками протизаконного використання об'єкта, що охороняється, і мають самостійне значення. Іншими словами, будь-яка із зазначених дій, наприклад, виготовлення, вже вважається порушенням прав патентоволодільця [2].

Право на захист є складовою частиною самого суб'єктивного права поряд із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки зобов'язаних осіб, так і концепцію, згідно з якою право на захист розглядається як самостійне суб'єктивне право. Кириченко Т. С. додатково обґрунтовує позицію, відповідно до якої право на захист є однією з правомочностей особи, що входить до змісту суб'єктивного цивільного права, дає поняття захисту суб'єктивного цивільного права: це надана уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення порушених прав патентовласника, або права, що заперечується [4, с. 11].

Категорії охорони і захисту являють собою сукупність правових заходів, за допомогою яких забезпечується належний стан цивільних правовідносин як на етапі нормального їх розвитку, так і у випадку зазнання ними змін внаслідок порушення прав їх учасника (учасників) [9, с. 102].

Для права промислової власності питання охорони та захисту є надзвичайно важливим. Перш за все, внаслідок недосконалого законодавчого регулювання. Особливо яскраво проявляється співвідношення понять захисту й охорони як одного цілого стосовно прав, щодо яких часто використовують саме термін «захист» у розумінні забезпечення дотримання їх прав, тобто, по суті – у розумінні охорони. Це інколи призводить до підміни поняття правового захисту і правової охорони.

Наприклад, охорона патентного права у більшості країн здійснюється шляхом видачі патенту на винахід, корисну модель чи промисловий зразок. Зазвичай, якщо винахідник подав заявку та отримав патент, то йому належить виключне право на винахід. Патентовласник може дозволяти кому-небудь використовувати цей винахід, використовувати його сам або взагалі нікому не надавати право на використання об'єкту. Без згоди патентовласника об'єкт патентного права не може бути використано. Використання об'єкту патентного права без згоди патентовласника є порушенням законодавства. Відповідно з порушника за рішенням суду можуть стягуватись збитки.

Висновки. Саме тому варто зауважити, що під захистом прав промислової власності слід розуміти ті засоби, які застосовуються у випадках порушення, невизнання чи оспорювання цих прав, а охорона – це сукупність законодавчих актів і система державних, муніципальних і громадських заходів, спрямованих на створення умов для реалізації суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Проте про захист прав промислової власності можна говорити лише за наявності певних підстав – порушення, невизнання, оспорювання прав суб'єктів промислової власності.

Список використаних джерел

1. Авдеев Д. А. Охрана, защита, обеспечение прав и свобод человека и гражданина / Д. А. Авдеев // Российское правовое государство. Итоги формирования и перспективы развития. Ч. 1. – Воронеж, 2004. – 158 с.
2. Драпак Г. П. Основи інтелектуальної власності / Г. П. Драпак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/211/8044.html>.
3. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1967. – 218 с.

4. Кириченко Т. В. Захист патентного права на основі формули винаходу: Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. С. Кириченко; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 17 с.
5. Комментарий к Закону «Об авторском праве и смежных правах» / Гаврилов Э. П. – М.: Спарк, Правовая культура, 1996. – 224 с.
6. Мельник О. О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів / О. О. Мельник– К.: ФОП Мельник О. О., 2008. – 368 с.
7. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав: дис... канд. наук: 12.00.03 / П'янова Яна Валеріївна. – Х., 2009. – 224 с.
8. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: дис... канд. наук: 12.00.03 / Підлубна Тетяна Миколаївна. – К., 2009. – 209 с.
9. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.
10. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: № 3689-XII <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12/page2>
11. Про охорону прав на промисловий зразок: Закон України від 15.12.1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3688-12/page2>.
12. Работягова Л. Правова охорона винаходів і корисних моделей в Україні та зарубіжних країнах // Інтелектуальна власність : Науково-практичний журнал / Мін.осв. і науки Укр. ; Держ. департам. інтел. Власності ; НАНУ. – Київ, 2006. – № 8. – С. 23-29.
13. Рекомендації щодо вибору способів правової охорони та захисту прав на об'єкти авторського права і відповідні об'єкти права промислової власності Державної Служби інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sips.gov.ua/ua/recap122011
14. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: дис... канд. наук: 12.00.03 / Тимченко Геннадій Петрович. – Х., 2002. – 203 с.
15. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / [Под ред. М. Ю. Тихомирова]. – М., 1998. – 526 с.
16. Чернадчук Т. Щодо захисту цивільних прав: деякі аспекти / Т. Чернадчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 12. – С. 26–27.
17. Шляхи захисту прав на об'єкти промислової власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipstyle.ua/ua/articles/misc/ways_protection.html
18. Ярошенко С. В. Адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>

Бабецкая И. Я. Особенности регистрации знаков для товаров и услуг

В статье автор исследует сущность и особенности осуществления права на использование торговой марки, его место в системе имущественных прав интеллектуальной собственности, а также определению правовую категорию «право на объект интеллектуальной собственности». Рассмотрены существующие требования к перечню товаров и услуг. В статье анализируется вопрос установленных законом пределов реализации имущественного права относительно использования торговых марок. Акцентируется внимание на том, что охрану знака в других странах можно

получить путем подачи заявки в Ведомство страны, в которой заявитель желает получить охрану согласно закону и правилам, которые регламентируют регистрацию знака в стране представления и зарегистрировав знак в иностранных государствах в соответствии с Мадридским соглашением о международной регистрации знаков и Протокола к этому соглашению.

Ключевые слова: знак для товаров и услуг, торговая марка, имущественные права, заявка на знак для товаров и услуг, перечень товаров и услуг.

Babetska I. Y. Features of registration of signs are for commodities and services

This article is devoted to researching of essence and content of right of use of trade mark, its position in a system of property rights of intellectual property, and also determination of correlation of legal categories «the right to object of intellectual property». The existing requirements for the list of goods and services. Besides, in article is analyzed the question of enacted under the law borders of realization of a property right of use of trade marks. Attention is drawn to the fact that protection of the mark in other countries may be obtained by filing an application with the Office of the country in which the applicant wishes to obtain protection under the law and regulations that govern the registration of the mark in the country representation and register the mark in foreign countries under the Madrid Agreement international Registration of Marks and the Protocol to this agreement.

Key words: trade mark, service mark, property rights, application to sign for goods and services, list of goods and services.

УДК 347.41

*Пленюк Мар'яна Дмитрівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ПРО ДЕЯКІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

У статті представлено авторське бачення проблем щодо удосконалення загальних положень про зобов'язання у Цивільному кодексі України. Акцентовано увагу на тому, що у разі визнання наявності у сторін зобов'язання слід дотримуватися не лише вимог справедливості, добросовісності та розумності, але й звичаїв, в тому числі звичаїв ділового обороту. Звернено увагу, що в цивільному законодавстві повинні міститись й інші види зобов'язальних правовідносин, зокрема натуральні, альтернативні, солідарні тощо

Ключові слова: правовідносини, зобов'язання, альтернативні зобов'язання, реституційні зобов'язання, натуральні зобов'язання, солідарні зобов'язання.

Постановка проблеми. Утвердження природно-правового характеру цивільного права, визнання людини повноцінним автономним учасником цивільного обороту викликають і підвищений інтерес до проблем правового регулювання зобов'язальних відносин.

Зобов'язальне право за своїм значенням у системі цивільно-правових норм і за обсягом правового матеріалу виходить далеко за межі звичних уявлень про правовий інститут і фактично являє собою структуровану підсистему, підгалузь цивільного права.

Відомо, що право не створюється апріорним шляхом і не міститься виключно в законодавчих нормах, і не створюється імперативними методами. Пошук права – це виключне завдання, яке повинно виконуватися всіма юристами, кожним у своїй сфері і з використанням усіх методів. При цьому ними має керувати загальний ідеал – намагання досягнути в кожному питанні вирішення, яке відповідає загальному почуттю справедливості і засноване на поєднанні різних інтересів, як приватних, така і всього суспільства [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які окреслювали проблемні питання зобов'язального права, заслуговують на увагу роботи Т. В. Боднар, О. В. Дзери, М. К. Галянтича, А. Б. Гриняка, Н. Ю. Голубевої, В. В. Луця, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика, Є. І. Харитонова та інших. Відтак, незважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, з динамікою договірних зобов'язань, сьогодні існує потреба в удосконаленні цивільного законодавства, а також в аналізі доктринальних підходів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку договірних зобов'язань, перспективні напрямки її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення будь-якого наукового явища відбувається в рамках уже сформованих понять і пізнавальних підходів. Не є винятком й сфера зобов'язального права, адже зобов'язальне право як сукупність правових норм, що регулюють оборот матеріальних благ і цивільних прав у суспільстві, менше ніж інші норми зазнали істотних змін у процесі кодифікації. Принаймні такого висновку можна дійти з огляду на загальні положення про зобов'язання. Що ж стосується окремих видів договірних і позадоговірних зобов'язань, як слушно зауважила Н. С. Кузнецова, їх розвиток, пов'язаний із потребами і динамікою реального життя, обумовив необхідність закріплення і регулювання нових видів договірних зобов'язань: лізингу, факторингу, франчайзингу (комерційної концесії), довірчого управління майном, численних модифікацій договору схову та інших, а також недоговірних – серед яких вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи [3].

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Загальна характеристика «зобов'язання» доповнюється також вказівкою на підстави його виникнення, серед яких: зобов'язання виникають з договору та інших правочинів; внаслідок заподіяння шкоди та інших підстав, визначених у ст. 11 ЦК України.

Законодавча дефініція «зобов'язання» на сьогодні не викликає особливих запитань, проте під впливом європейської інтеграції та інтернаціоналізації права потребує певного удосконалення. Адже критерії відмежування зобов'язань від інших подібних категорій цивільних правовідносин (корпоративних, реституційних тощо) залишаються дискусійними. Так, реституційні зобов'язання наділені обов'язком передати майно, оскільки на сторону, що отримала майно на виконання договору, який згодом був визнаний судом недійсним, законом покладено обов'язок передати майно (повернення одержаного) контрагенту, який, у випадках неотримання виконання за відповідною угодою, наділяється правом вимагати від іншої сторони передачі відповідного майна (ч. 3 ст. 503 ЦК України). Що ж до корпоративного зобов'язання, то варто зазначити, що господарське товариство також зобов'язане періодично здійснювати дії по оплаті грошей (дивідендів) іншим особам (акціонерам, учасникам), відповідно ці ж інші особи мають право вимагати від товариства виконання таких обов'язків. Очевидно, що критерій розмежування зобов'язальних правовідносин є нечітким і потребує певного удосконалення. Усунути такий недолік можливо шляхом доповнення ст. 509 ЦК України положенням про можливість застосування загальних положень про зобов'язання і до інших цивільних правовідносин, якщо інше не впливає із суті цих правовідносин.

Окрім цього, в ЦК України не проведено розмежування між договірним і позадоговірними (деліктними, кондикційними) зобов'язаннями, не визначені й особливості їх правового регулювання. Таке розмежування є необхідним на сьогодні, адже співвідношення загальних положень про зобов'язання з правилами щодо окремих видів позадоговірних зобов'язань зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди і зобов'язань, що виникають внаслідок безпідставного набуття майна, дисгармоніюють між собою.

Ретроперспективний аналіз законодавства, що регулювало оборот цивільних прав, надав можливість дійти висновку про те, що в радянський час зобов'язання в основному ґрунтувалися на директивних планових актах держави. Усі інші зобов'язання, в тому числі

й позадоговірні, істотно не впливали на загальні підходи щодо визначення основних напрямків регулювання зобов'язальних відносин. Так, серед принципів виконання зобов'язань істотними визнавалися принципи реального виконання зобов'язань, належного виконання зобов'язань, економічності, взаємодії сторін тощо [1]. Зрозуміло, що принципи співробітництва чи економічності жодним чином не можуть поширюватися на деліктні зобов'язання. Водночас слід звернути увагу на те, що з поміж основного елемента зобов'язання до обов'язків сторін входить обов'язок дотримання у взаєминах вимог справедливості, добросовісності та розумності, а також звичаїв, в тому числі й звичаїв ділового обороту.

Враховуючи те, що юридичні принципи – це основні засади, які характеризують особливості даної системи права, в яких виражені головні ідеї, що пронизують усі її клітини і клітинки, структурні підрозділи [2], у зобов'язальному праві першочерговими є принципи свободи договору; свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність, розумність.

Наведені принципи мають важливе значення як для договірних, так і для позадоговірних зобов'язальних правовідносин, адже у разі визнання наявності у сторін зобов'язання слід дотримуватися не лише свободи договору, підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, судового захисту, але й вимог справедливості, добросовісності, розумності, звичаїв, в тому числі звичаїв ділового обороту. Такий підхід, у разі виникнення спору між суб'єктами, дозволить судовій практиці не обмежуватися перевіркою формальної відповідності дій сторін щодо умов зобов'язання, а оцінювати зазначені дії з точки зору розумності і справедливості, що безумовно сприятиме оздоровленню усього майнового обороту. Прикладом можуть слугувати положення ЦК Нідерландів, відповідно до яких кредитор і боржник зобов'язані дотримуватися вимог справедливості, добросовісності та розумності у взаємних відносинах; зобов'язання, що зв'язує їх в силу закону, звичаїв або угоди є дійсним у тій мірі, наскільки це прийнято в даних обставинах з міркувань розумності і справедливості (ст. 2) [7].

У Німецькому Цивільному Уложенні містяться схожі за своїм змістом положення, згідно з якими: кожна із сторін може бути зобов'язана врахувати права, правові блага і інтереси іншої сторони; боржник зобов'язаний здійснювати виконання сумлінно, як цього вимагають звичаї ділового обороту (п. 2 параграф 241, параграф 242) [6].

Окрім необхідності впровадження цивільних засад до ЦК України, наявною є потреба у виділенні в главі 47 ЦК України й інших зобов'язально-правових конструкцій, зокрема: альтернативного, солідарного, факультативного, натурального зобов'язання.

У ЦК України йдеться лише часткове, альтернативне та солідарне зобов'язання виключно через визначення особливостей їх виконання. Так, згідно зі ст. 539 ЦК України боржнику, зобов'язаному вчинити одну з двох або кількох дій, належить право вибору предмета зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту. Відтак, на підставі такого загального розуміння цього положення неможливо вирішити питання щодо строку (терміну) виконання альтернативного зобов'язання у випадку, коли боржник так і не зміг реалізувати своє право і не здійснив жодної з дій, що становлять зміст цього зобов'язання. Окрім цього, неоднозначну відповідь можна одержати на запитання, чи за кожною із дій, що становлять зміст зобов'язання, боржник може бути притягнений кредитором до відповідальності, а також чи має право кредитор звертатись із судовим

позовом про присудження до виконання зобов'язання в натурі, вчинення будь-яких з дій, не здійснених боржником.

З цього приводу можна звернутись до досвіду деяких положень зарубіжного законодавства. Так, у Німецькому Цивільному Уложенні (параграф 264) визначено, що якщо боржник за альтернативним зобов'язанням не скористається вибором до початку його примусового виконання, кредитор може в порядку такого виконання домогтися за своїм вибором того чи іншого виконання; однак поки кредитор повністю або частково не отримав обране виконання, боржник здатний звільнитися від зобов'язання, надавши інше зобов'язання [6]. Цивільний кодекс Нідерландів альтернативним вважає зобов'язання, за яким боржник повинен виконати одне з двох або більше зобов'язань за власним вибором, за вибором кредитора або третьої особи. До того ж, альтернативне зобов'язання стає простим після здійснення вибору тим, хто має на це право. Якщо вибір належить одній зі сторін, право вибору переходить до іншої сторони, якщо вона надала контрагенту розумний строк для вибору і він не здійснив вибору протягом цього строку. Однак, право вибору не переходить до кредитора, поки у нього немає права вимагати погасити виконання зобов'язання, або до боржника, поки у нього немає права виконати зобов'язання (ст. 17 – 19 кн. Б) [7].

Аналіз наведених норм законодавства дозволяє констатувати, що нині є потреба включення до положень ЦК України двох додаткових правил, спрямованих на регулювання альтернативного зобов'язання, а саме: 1) альтернативним має вважатися зобов'язання, за яким боржник зобов'язаний виконати одне з двох або більше зобов'язань за своїм вибором, якщо законом або договором право вибору не надано кредитору або третій особі; 2) з моменту, коли боржник (кредитор, третя особа) здійснив свій вибір, зобов'язання має розглядатися як звичайне.

З врахуванням наведеного доцільно доповнити ст. 539 ЦК України вказівкою на те, що в разі прострочення виконання боржником альтернативного зобов'язання, при якому право вибору належить боржнику, кредитор має право самостійно вибрати об'єкт виконання, якщо боржник першим не обрав його, і пред'явити відповідну вимогу.

Серед інших конструкцій зобов'язального права, конструкція факультативного зобов'язання, яка знаходить своє застосування в судовій практиці, є давно відомою в доктрині приватного права. На відміну від альтернативного зобов'язання, за яким боржник зобов'язаний виконати одне з двох або більше рівноцінних зобов'язань, факультативні містять лише одне правовідношення, при цьому боржникові надається право замінити його іншим зобов'язанням, і якщо боржник скористався своїм правом, то кредитор зобов'язаний прийняти запропоноване боржником виконання. Тобто, за конструкцією факультативного зобов'язання наявною залишається проблема переходу до кредитора права вибору зобов'язання, що підлягає виконанню у випадку, коли боржник не приступив до виконання зобов'язання у встановлений строк (термін). Відтак, при невиконанні факультативного зобов'язання кредитор має право вимагати від боржника виконання лише того зобов'язання, яке передбачено договором.

Отже, на основі наведеного пропонується включити до глави 47 ЦК України положення, які б визначали поняття факультативного зобов'язання, зокрема: факультативним є зобов'язання, за яким боржнику надано право замінити зобов'язання, що підлягає виконанню, іншим зобов'язанням. У разі, якщо боржник реалізує своє право на заміну зобов'язання, то виконанню підлягає саме це зобов'язання. Кредитор зобов'язаний прийняти від боржника виконання за цим зобов'язанням.

Враховуючи те, що основна тенденція зобов'язального права в Україні полягає в модернізації системи зобов'язань з метою спрощення цивільного обігу, не можна залишати поза увагою й т. зв. натуральні зобов'язання. Адже саме в натуральне зобов'язання перетворюється всяке цивільно-правове зобов'язання, за яким кредитором пропущено строк позовної давності для пред'явлення вимоги до боржника.

На натуральні зобов'язання, у порівнянні з наведеними вище зобов'язаннями, не поширюється судовий захист. Сьогодні, як і доктрина права, так і судова практика визнають потребу в таких зобов'язаннях, проте відсутність законодавчого закріплення загальних положень про ці зобов'язання сприяє формуванню різної судової практики, яка може призвести до розбалансування системи зобов'язань.

Натуральні зобов'язання є дійсними і породжують усі правові наслідки, як немов би вони могли бути примусово виконані, за винятком права на судовий захист, якщо інше не випливає із закону або сутності відповідного виду натурального зобов'язання [5].

Зміст натурального зобов'язання, в порівнянні з іншими зобов'язаннями, що забезпечені судовим захистом, характеризується непропорційним поєднанням двох його змістових складових у вигляді повноцінного матеріального регулятивного права і недосконалого права на судовий захист, що проявляється у відсутності судового захисту вимог «натурального» кредитора.

Право на захист вимог, що випливають із натурального зобов'язання, являє собою юридично забезпечену можливість задіяти три групи засобів примусу: 1) юрисдикційну (через несудові публічні органи); 2) неюрисдикційні (самозахист, заходи оперативного впливу); 3) судовий захист вимог кредитора, що пов'язані з можливістю появи на основі натурального зобов'язання нового правовідношення, забезпеченого судовим захистом [4].

Натуральні зобов'язання забезпечені судовим захистом опосередковано, оскільки судовий захист такого зобов'язання можливий за допомогою нового правовідношення, що виникло на основі натурального зобов'язання, забезпеченого судовим захистом. Такими зобов'язаннями є: 1) зобов'язання, які виникають на підставі правочину з боржником – новації (ст. 604 ЦК України); 2) зобов'язання, які виникають без згоди боржника – шляхом виконання зобов'язання за рахунок боржника (ст. 621 ЦК України); 3) зобов'язання, які виникають на підставі відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання (ст. 623 ЦК України); 4) зобов'язання щодо стягнення з боржника неотриманих доходів (упущеної вигоди) (ч. 4 ст. 623 ЦК України); 5) зобов'язання, які виникають на підставі зворотної вимоги (регресу) (ст. 1191 ЦК України).

Незважаючи на це, конструкція натурального зобов'язання до теперішнього часу не знайшла свого відображення в загальних положеннях цивільного законодавства, на відміну від зарубіжного законодавства. Поодинокими є й наукові дослідження натуральних зобов'язань, серед яких праці: Н. Р. Майданик «Натуральні зобов'язання в цивільному праві України» (2016 р.), І. С. Тімуш «Алеаторні правочини», П. С. Матвєєва «Правочини валютного ділінгу» та інші.

На відміну від українського законодавства, в законодавстві Нідерландів міститься не тільки дефініція «натурального зобов'язання», а й інші положення, які спрямовані на позитивне регулювання натуральних зобов'язань. Зокрема, в законодавстві Нідерландів під натуральними зобов'язаннями розуміються такі зобов'язання, витребування яких в судовому порядку неможливо. Зобов'язання визнається натуральним у випадках: а) коли закон чи угода не передбачають вимогу зобов'язання; б) коли будь-яка особа має щодо іншої особи невідкладне моральне зобов'язання такого характеру, що виконання його, хоч

і неможливе в примусовому порядку, за загальноприйнятою думкою розглядається як задоволення зобов'язання іншої особи [7].

Крім цього, особливий інтерес являють собою правила про те, що натуральне зобов'язання переходить у зобов'язання, вимога якого в правовому порядку є правомірною, в результаті договору між боржником і кредитором. Такий договір має бути безоплатним і до нього не підлягають застосування правила про дарування.

Висновки. З врахуванням того, що натуральні зобов'язання мають ознаки цивільно-правового зобов'язання, за винятком судового захисту, тому вони виникають, змінюються та припиняються за загальними підставами цивільно-правових зобов'язань. Відомості про такі зобов'язання мають бути включені до норм ЦК України з наступними умовами про те що: а) натуральним має вважатися зобов'язання, за яким вимоги кредитора не підлягають судовому захисту; б) підстави виникнення натуральних зобов'язань, а також умови та порядок відмови в судовому захисті вимог кредиторів за такими зобов'язаннями повинні визначатися з врахування положень ст. 11 ЦК України і іншими законами; в) у випадку, передбаченому законом або договором, вимогам кредитора по натуральному зобов'язанню надається судових захист.

Насамкінець, слід зазначити, що основне завдання, яке сьогодні стоїть перед українськими юристами-науковцями, полягає у постійній роботі над удосконаленням права, адже економічне, соціальне оновлення суспільства в процесі побудови правової держави зумовлює потребу у впровадженні європейської методології зобов'язального права, яка полягає в необхідності поєднання нових та уже відомих ефективно діючих зобов'язально-правових конструкцій, які відображають сучасну соціальну реальність світу.

Список використаних джерел

1. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М.: 1975. – 880 с.
2. Калмыков Ю. Х. О значении общих положений гражданского законодательства. Избранное. Труды. Статьи. Выступления / Ю. Х. Калмыков. – М., 1998. – 312 с.
3. Кузнецова Н. С. Принципи сучасного зобов'язального права України / Н. С. Кузнецова // Українське комерційне право. – № 4. – 2003. – С. 9–15.
4. Майданик Н. Р. Натуральні зобов'язання в цивільному праві України: автореф. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. Р. Майданик. – К., 2016. – 20 с.
5. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія / Р. А. Майданик. – К.: Алерта, 2016. – 226 с.
6. Німецьке Цивільне Уложення (Bürgerliches Gesetzbuch) // Юридична енциклопедія: В 6-ти тт. – Т. 4: Н – П. – К., 2002. – 720 с.
7. Цивільний кодекс Нідерландів. – Режим доступу. – [Електронний ресурс]. – <http://www.businesslegalconsultancy.com/ru/2422/grazhdanskyj-kodeks-knyga-2.html>.

Пленюк М. Д. О некоторых направлениях совершенствования общих положений об обязательствах в Гражданском кодексе Украины

В статье представлено авторское видение проблем совершенствования общих положений об обязательствах в Гражданском кодексе Украины. Акцентировано внимание, что в случае признания наличия у сторон обязательства следует соблюдать не только требования справедливости, добросовестности и разумности, но и обычаев, в том числе обычаев делового оборота. Обращено внимание, что в гражданском

законодательстве должны содержаться и другие виды обязательственных правоотношений, в частности натуральные, альтернативные, солидарны др.

Ключевые слова: правоотношения, обязательства, альтернативные обязательства, реституционные обязательства натуральные обязательства, солидарные обязательства.

Plenjuk M. D. Ways of improving the general provisions on liability in the Civil Code of Ukraine

The article presents the author's vision of problems of improvement of General provisions on obligations in the Civil code of Ukraine. The attention is focused on the fact that in the case of recognition the presence of the parties obligations should be adhered to not only by the requirements of fairness, integrity and rationality, but customs, including customs of business turnover. Attention is drawn that the civil law should include other types of contractual relationships, particularly natural, alternative, solidarity.

Key words: legal relations, obligations, alternative obligations, for restorative obligations, natural obligations, joint obligation.

УДК 346.7

Чернюк Віталій Іванович,
генеральний директор,
Наукового парку
«Київський університет імені Тараса Шевченка»

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою публікації є дослідження теоретичних засад провадження інноваційної діяльності в Україні та обґрунтування необхідності внесення змін до нормативного поля, а також розгляді можливих шляхів вирішення наявних у ньому проблем. Відмінність статті полягає у виявленні прогалин саме на законодавчому рівні та наявності конкретних пропозицій щодо змін. Автор пропонує переглянути пріоритетні напрямки науки і техніки на період до 2020 року та стратегічні пріоритети інноваційної діяльності, зробивши наголос на потреби реального сектора економіки, а також внести зміни до Закону України «Про інноваційну діяльність» та в деякі інші нормативно-правові акти з метою вирішення проблеми «патентного тролінгу» та поліпшення інноваційної екосистеми.

Ключові слова: інноваційна діяльність, законодавство, стимулювання, інформаційне забезпечення, об'єкти права інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. За даними Глобального індексу конкурентоспроможності у 2015 р. Україна втратила 3 позиції в рейтингу і посіла 79 місце серед 140 досліджуваних країн, займаючи як і раніше високі позиції за показниками «Ємність Ринку, «Вища, середня та професійна освіта», «Охорона здоров'я, початкова освіта» [16]. Проте, залишаються низькими або й навіть продовжують погіршуватися такі показники як «Макроекономічне середовище» та «Ефективність товарних ринків». Поліпшення цих показників можливо за рахунок розвитку технологій та впровадження інновацій. Як було показано в [14] в Україні створено низку організацій, які займаються доведенням результатів науково-технічної діяльності до рівня необхідного для впровадження на виробництві та можуть освоювати випуск малих партій продукції. Актуальність статті визначається необхідністю врегулювати на законодавчому рівні деякі проблеми, що виникають під час провадження інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційної діяльності та її нормативно-правового регулювання присвячено багато праць науковців та фахівців-практиків. Окремо можна виділити праці Г. О. Андрощука, Ю. Є. Атаманової, В. А. Денисюка, В. О. Гусева, Д. В. Задихайла, О. П. Орлюк, В. П. Соловйова, С. Ф. Ревуцького.

Постановка завдання. Основна мета публікації полягає в дослідженні теоретичних засад провадження інноваційної діяльності в Україні та обґрунтуванні необхідності внесення змін до нормативного поля, а також розгляді можливих шляхів вирішення

наявних у ньому проблем. Завданням цієї статті є виявлення прогалин саме на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще у 2005 році Ю. Є. Атаманова зазначала про відсутність цілеспрямованого, комплексного підходу до правового забезпечення інноваційних процесів [3]. Таке становище зберігається й до нині. Більшість сьогоднішніх авторів сходиться на думці, що незважаючи на наявність майже 200 нормативних документів у сфері інновацій, багато питань щодо нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності й досі залишаються дискусійними [4; 6-8; 13; 15]. Так, Н.М. Столярчук здійснено аналіз законодавства з точки зору оформлення інноваційного проекту та подальшого отримання ним державної підтримки [13]. Натомість Н.Я. Жовнірчик здійснивши аналіз законодавства, відзначає, що нормативне поле інноваційної діяльності є суперечливим, зокрема, не встановлено критерії інноваційності проектів, їх розмежування з інвестиційними. Зазначається про відсутність ефективних механізмів охорони прав інтелектуальної власності [4]. Крім того, в більшості статей відсутні конкретні пропозиції щодо змін, які можуть поліпшити ситуацію [4; 6-8; 13; 15].

Нормативно-правове поле у сфері інноваційної діяльності почало формуватися з моменту набуття Україною незалежності. Так, у прийнятому у 1991 р. Законі України «Про інвестиційну діяльність» інноваційна діяльність визначається підвидом інвестиційної діяльності. Крім того, науково-технічна продукція та інтелектуальні цінності можуть виступати як в ролі «інвестицій», тобто того, що вкладається, так і в ролі «об'єктів інвестиційної діяльності», тобто того, у що вкладається [9].

Відповідно до Господарського кодексу (Глава 34) інноваційною є діяльність суб'єктів господарювання, що спрямована на впровадження результатів науково-технічної діяльності, має тривалий строк окупності та потребує залучення інвестицій [3].

У спеціальному законі інноваційна діяльність визначається як «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [9].

Отже, інноваційною є діяльність спрямована на вкладення інвестицій у створення і використання інтелектуальної власності, науково-технічної продукції з метою одержання прибутку чи соціального ефекту, що відрізняється підвищеним ризиком у досягненні її результатів. Кардинальною рисою інвестиційної діяльності є те, що на відміну від інноваційної діяльності інвестування здійснюється шляхом вкладання коштів, як правило, у найменш ризикові та найбільш прибуткові сфери підприємницької діяльності з невеликим терміном окупності. В той час як діяльність, спрямована на впровадження новітніх технологій для створення нових конкурентоздатних товарів і послуг, є слабко прогнозованою і може вимагати тривалішого часу для повернення вкладених інвестицій.

Нижче розглянуто декілька проблем, що потребують нормативного врегулювання на рівні законодавчих актів для активізації інноваційної діяльності, та запропоновано шляхи їх вирішення.

1. Ризиковість інноваційної діяльності потребує надання різних преференцій або додаткового державного стимулювання.

Статтями 21, 22 Закону «Про інноваційну діяльність» [10] було встановлено особливості оподаткування та митного регулювання інноваційної діяльності. П'ятдесят відсотків податку на додану вартість по операціях, пов'язаних з виконанням інноваційного проекту, і п'ятдесят відсотків податку на прибуток, одержаного від виконання такого проекту, залишалися на рахунках суб'єкта господарювання, що реалізовував інноваційний

проект та повинні були використовуватися на фінансування інноваційної або науково-технічної діяльності. Крім того, звільнялося від сплати ввізного мита ввезення на територію України товарів, необхідних для реалізації пріоритетного інноваційного проекту.

Проте, зазначені положення неодноразово зупинялися законами про Державний бюджет, а після прийняття Податкового кодексу не були включені до нього. Єдиним видом державного стимулювання, що є чинним, є звільнення від сплати ввізного мита обладнання, устаткування та комплектуючих, що використовуються під час реалізації проекту наукового або технопарку, а також можливе зменшення сплати комунальних послуг та орендної плати науковим парком вищому навчальному закладу.

2. Законом «Про інноваційну діяльність» [10] не передбачено інформаційне забезпечення інноваційної діяльності. Схожі положення є в Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», але вони передбачають інформаційно-консультаційне супроводження тільки трансферу технологій і тільки через установи та організації державної системи науково-технічної інформації, що значно звужує можливості розповсюдження інформації.

Доцільним є доповнення Закону України «Про інноваційну діяльність» статтею щодо інформаційного забезпечення шляхом створення довідкової системи з підтримки інноваційної діяльності, яка міститиме інформацію або посилання на установи, що займаються інноваційною діяльністю, нормативно-правову базу, статистичну інформацію, аналітичні матеріали про інноваційну діяльність у різних сферах економіки тощо:

«Стаття 11-1. Інформаційне забезпечення інноваційної діяльності:

1. З метою систематизації нормативно-правової, аналітичної та іншої інформації щодо інноваційної діяльності та поширення інформації про наявну інноваційну продукцію (продукти) уповноважений орган, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності, забезпечує створення електронної системи з підтримки інноваційної діяльності.

Центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, Національна академія наук України та галузеві академії наук у межах своїх повноважень забезпечують інформаційне наповнення зазначеної в абзаці першому ст. 11-1 системи.

Порядок роботи електронної системи з підтримки інноваційної діяльності встановлюється уповноваженим органом з питань реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності».

3. Фінансування наукової та науково-технічної діяльності здійснюється відповідно до пріоритетів, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». Державна підтримка інноваційної діяльності здійснюється зокрема відповідно до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.

У зв'язку з фінансово-економічною ситуацією в Україні потребують перегляду пріоритетні напрями розвитку науки і техніки на період до 2020 року та стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності, з акцентуванням на нагальних потребах та можливостях реального сектору економіки.

Зокрема, з Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», необхідно вилучити пріоритет щодо фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу, оскільки під зазначене формулювання підпадає увесь спектр наукових досліджень [11]. Крім того, потрібно окремим пріоритетом як в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [11], так і в Законі України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [12] виділити

оборонно-промисловий комплекс, розвиток якого сприятиме як підвищенню обороноздатності країни, так і імпортозаміщенню.

Крім того, частка експорту продукції агропромислового комплексу у загальній структурі експорту становить біля 30%. Донедавна Україна входила у десятку країн щодо виробництва і експорту сільськогосподарської продукції (зернові, яйця, мед тощо) та експорту металопродукції. Проте, з об'єктивних причин частка останнього значна скоротилася упродовж останніх двох років.

Зменшення митних видатків у зв'язку із підписанням договору про асоціацію між Україною та ЄС та наявність новітніх технологій вироблення та перероблення агросировини, зможуть збільшити експорт вітчизняної продукції.

Вбачається корисним визначити нові пріоритетні напрями, виклавши статтю 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» у такій редакції:

«Стаття 4. Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011 – 2021 роки

1. Стратегічними пріоритетними напрями на 2011 – 2021 роки є:

1) широке застосування альтернативних джерел енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій;

2) освоєння нових технологій військового призначення та подвійного використання;

3) впровадження біотехнологій для агропромислового комплексу.»;

4) статтями 14, 15 та 17 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» передбачено погодження трансферу технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам – іноземцям або особам без громадянства, та погодження ввезення в Україну технологій, придбання яких передбачається за бюджетні кошти.

Проте, зазначені статті містять низку недоліків, зокрема вони не відповідають вимогам Закону України «Про адміністративні послуги», що робить не можливим застосування зазначених положень.

Пропонується:

- привести зазначені статті до положень Закону України «Про адміністративні послуги», зокрема в частині встановлення документів, необхідних для отримання зазначених погоджень, платності, підстав для відмови у погодженні;

- встановити недійсність (нікчемність або оспорюваність) правочину укладання договору про трансфер технологій у випадку відсутності погодження трансферу уповноваженим органом. Це призведе до того, що суб'єкт господарювання отримає право на укладання договору про трансфер технології у разі наявності погодження та не матиме права на це у разі їх відсутності. Таким чином, зазначені погодження відноситимуться до дозвільних документів, що у свою чергу потребуватиме внесення змін до Закону України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»;

- внести зміни до Митного кодексу щодо митного оформлення та пропуску через державний кордон товарів, що можуть містити об'єкти права інтелектуальної власності (далі – ОПІВ), визначені статтями 15 та 17;

5) за останні роки в Україні було отримано патенти на такі промислові зразки як шуруповерт, зубочистка, упаковка суперклею та планшетні комп'ютери, двері, стіл, калькулятор, авторучки кулькові.

У матеріалах слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти «Промислова власність в інноваційній економіці України: ефективність застосування законодавства та державного регулювання» зазначено, що деякі патенти на корисні моделі, наприклад, патент України № 34764 «Опора для винограду» (палиця) навіть визнано таким, що не має аналогів у світі [5].

Зазначена ситуація, що склалась в наслідок прогалин у законодавстві, призвела до такого явища як «патентний тролінг», тобто перешкоджання господарській та зовнішньоекономічній діяльності суб'єктів господарювання (зупинення митного оформлення ввезення товарів) та вимагання виплати роялті за користування об'єктами права інтелектуальної власності [1].

На думку автора до цього призвели такі чинники:

1. Патенти на винаходи та патенти на корисні моделі і промислові зразки видаються без проведення фахової (кваліфікаційної) експертизи щодо критеріїв патентоздатності;

2. До митного реєстру об'єктів права інтелектуальної власності за бажанням правовласника вноситься інформація про будь-який тип охоронного документу, в не залежності чи була для його отримання проведена кваліфікаційна експертиза патентоздатності.

Вирішенням зазначених прогалин може стати:

- запровадження кваліфікаційної експертизи при отриманні охоронного документу на будь-який тип ОПВ, що відноситься до промислової власності. Альтернативою може бути відходження від практики надання охоронних документів на корисні моделі, що є ефективною практикою у деяких європейських країнах;
- запровадження відповідальності власників патентів, якщо в наслідок їх дій порушуються принципи конкуренції та завдається шкода зовнішньоекономічній діяльності, зокрема доцільним вбачається розширення положень статті 164-3 «Недобросовісна конкуренція» Кодексу про адміністративні правопорушення;
- внесення змін до Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону, у частині внесення до Митного реєстру лише документів на ОПВ, що пройшли експертизу.

Висновки. За результатами проведеного дослідження варто зробити такі висновки:

1. За роки незалежності було ухвалено низку законодавчих та програмних актів у сфері інноваційної діяльності. У деяких джерелах фігурують цифри від 80 до 200 документів, що так чи інакше стосуються інновацій. Можливо відзначити, що незважаючи на розвинутий характер загального законодавства, воно носить переважно декларативний характер, оскільки не пропонує ефективних механізмів реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності на рівні спеціальних нормативно-правових актів. Крім того, є низка прогалин, які потребують вирішення, оскільки вони погіршують можливість займатися інноваційною діяльністю.

2. Виявлена майже повна відсутність економічного стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

3. Інноваційна діяльність неможлива без поширення інформації про можливих розробників нових технологій та потенційних їх споживачів. Проте виявлено відсутність єдиної централізованої системи обміну інформацією з питань створення та комерціалізації технологій, запропоновано доповнити Закон України «Про інноваційну діяльність» відповідними положеннями, які дозволять уніфікувати наявні джерела інформації.

4. Потребують перегляду пріоритетні напрями розвитку науки та інноваційної діяльності, оскільки містять розпливчасті формулювання, або не містять напрями, які є актуальними для країни сьогодні.

5. Запропоновано зміни до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», деякі положення якого суперечать або не відповідають іншим законам.

6. Зважаючи на те, що інноваційна діяльність ґрунтується на впровадженні нових ідей, які потребують відповідного захисту, надано пропозиції щодо боротьби з таким явищем як «патентний тролінг».

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. О. Патентний тролінг проти інновацій: стан, тенденції, загрози / Г. О. Андрощук // Право та інноваційне суспільство. – № 1/2013. – 2013. – С. 70–88.
2. Атаманова Ю. Є. До проблеми комплексного правового забезпечення державного регулювання інноваційних процесів в Україні / Ю. Є. Атаманова // Українське комерційне право. – 2005. – №6. – С. 37–50.
3. Господарський кодекс України (із змінами) / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
4. Жовнірчик Я. Ф. Аналіз та шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України / Я. Ф. Жовнірчик / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – № 2. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=934>.
5. Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання / за ред. В.І. Полохала – К : Парламентське вид-во. – 2010. – 384 с.
6. Мрихіна О. Удосконалення нормативно-правового забезпечення трансферу технологій в Україні / О. Мрихіна // Схід. – № 2(128). – 2014. – С. 19-25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/view/21761/22165>.
7. Пеліпей А. О. Особливості нормативно-правового регулювання трансферу технологій та система державного стимулювання інноваційної діяльності в Україні / А.О. Пеліпей // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – Випуск 5. – Ч.1. – 2014. – С. 234-239 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/58.pdf.
8. Попова І. А. Проблеми та напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення щодо стимулювання інноваційної активності в Україні // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – №4(193). – Ч.2. – 2013. – С.228-233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VSUNU_2013_4\(2\)_49.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VSUNU_2013_4(2)_49.pdf).
9. Про інвестиційну діяльність: Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
10. Про інноваційну діяльність: Закон України (із змінами) / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

11. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України (із змінами) / Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст.166.
12. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України (із змінами) / (Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 253.
13. Столярчук Н. М. Проблеми нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності / Н. М. Столярчук // Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazine.faa.org.ua/problemi-normativno-pravovogo-regulyuvannya-innovaciynoi-diyalnosti.html>.
14. Чернюк В. І. Наукові парки в Україні – стан та проблеми діяльності / В. І. Чернюк // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. – № 1. – С. 70-76.
15. Шeverдіна О. В. Правове забезпечення інноваційних процесів як фактор реформування економіки / О. В. Шeverдіна // Право та інноваційне суспільство : електронне видання. – 2014. – Вип. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Sheverdina.pdf>.
16. The Global Competitiveness Report 2015-2016. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.

Чернюк В. І. Анализ законодательства и проблемы нормативно-правового обеспечения инновационной деятельности

Цель публикации – исследование теоретических основ инновационной деятельности в Украине и обосновании необходимости внесения изменений в нормативное поле, а также рассмотрении возможных путей решения имеющихся в нем проблем. Отличие статьи от других заключается в выявлении пробелов именно на законодательном уровне и наличии конкретных предложений по изменениям. Автор предлагает пересмотреть приоритетные направления науки и техники на период до 2020 года и стратегические приоритеты инновационной деятельности, сделав упор на потребности реального сектора экономики, а также внести изменения в Закон Украины «Об инновационной деятельности» и другие нормативно-правовые акты с целью решения проблемы «патентного троллинга» и улучшения инновационной экосистемы.

Ключевые слова: инновационная деятельность, законодательство, стимулирование, информационное обеспечение, объекты права интеллектуальной собственности.

Chernyuk V. I. Analysis of legal issues and regulatory framework of innovation activity

The aim of the publication is to study the theoretical basis of the proceedings of innovation activity in Ukraine and justify the need to amend the regulatory field. The objective of this article is to identify the gaps precisely at the legislative level. The main feature is to present concrete proposals for legislative changes in chosen field. The author suggests to review the priority areas of science and technology for the period to 2020 and the strategic priorities of innovation activity, with emphasis on the needs and capabilities of the real economy, and to make changes in the Law of Ukraine «On innovation activity» and in those, that deal with spread of the «patent trolling» phenomenon to improve innovation environment.

Key words: innovation, legislation, stimulation, information, intellectual property rights.

УДК 349.941

*Шулятицький Святослав Ігорович,
юрист юридичного відділу університету,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано положення чинного законодавства України щодо встановлення юридичних фактів на тимчасово окупованих територіях, а також висловлено пропозиції щодо удосконалення окремих нормативних положень про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України.

Ключові слова: юридичний факт, тимчасово окупована територія, судовий збір, цивільна справа, факт народження, факт смерті.

Постановка проблеми. У зв'язку з бойовими діями на Сході України, анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим значна частина території України є тимчасово окупованою. При цьому досить часто у внутрішньо переміщених осіб, які переїхали із зазначених регіонів на підконтрольну Україні територію та осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях виникає потреба встановити певні юридичні факти, що мали місце на тимчасово окупованій території. Особливо це стосується встановлення факту народження або смерті на зазначеній території. Таким чином, дана проблематика є актуальною та практично значимою на даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам розгляду цивільних справ про встановлення юридичних фактів присвятили свої наукові праці П. Ф. Єлісейкін, В. В. Комаров, Т. Л. Лузан, М. М. Ясинок та ін. Проте недостатньо дослідженими у вітчизняній правовій науці залишаються питання встановлення юридичних фактів на тимчасово окупованій території України.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у проведенні аналізу чинного цивільного процесуального законодавства України та виявленні особливостей здійснення цивільного судочинства щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України.

Виклад основних результатів дослідження. Юридичний факт – передбачена нормами права конкретна життєва обставина (подія, дія, стан), котра є підставою для настання певних юридичних наслідків [9, с. 403].

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Детально ж регламентація процедури розгляду справ про

встановлення фактів, що мають юридичне значення, міститься у главі 6 розділу IV ЦПК України.

Згідно п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, якщо: згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.

15 квітня 2014 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» №1207-VII (далі – Закон №1207-VII). Відповідно до ст. 3 вказаного закону, тимчасово окупованою територією визначається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини [4].

Крім того, відповідно до п. 1 Постанови Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. №254 «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» визнано тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей [2].

Відповідно до частин 2-3 ст. 9 Закону №1207-VII, будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом; будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, які зазначені вище, є недійсним і не створює правових наслідків.

В той же час життя на тимчасово окупованих територіях України, незважаючи на всі труднощі та проблеми триває: народжуються діти, помирають люди. При цьому будь-яке свідоцтво про народження чи свідоцтво про смерть, видане органами, які не створені у відповідності до законодавства України (наприклад, міським відділом запису актів громадянського стану Департаменту записів актів громадянського стану Міністерства юстиції Республіки Крим) є недійсним, а, отже, не породжує жодних правових наслідків. Досить тривалий час це створювало безліч проблемних ситуацій. Наприклад, чоловік (батько дітей), залишився проживати на тимчасово окупованій території. Натомість його дружина з дітьми виїхали на підконтрольну Україні територію та набули статусу внутрішньо переміщених осіб. Через декілька місяців чоловік (батько дітей) помирає. У зв'язку з цим у дітей померлого виникає право на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, однак Управління Пенсійного фонду України відмовляє у призначенні даної пенсії на підставі ст. 9 Закону №1207-VII. Як наслідок у багатьох ситуаціях виникає необхідність встановити той чи інший юридичний факт на тимчасово окупованій території України.

Якщо проаналізувати дані Єдиного державного реєстру судових рішень, кількість таких цивільних справ поступово зростає. Так, з початку 2016 р. на момент написання даної статті, судами Івано-Франківської області було винесено 18 рішень про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях [1]. При цьому слід відзначити, що в областях, які географічно більш наближені до тимчасово окупованих територій, кількість таких справ значно більша.

Протягом тривалого часу встановлення у судовому порядку юридичного факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території було ускладнене через відсутність належної правової регламентації окремих процесуальних питань (наприклад, щодо підсудності таких справ), оскільки ЦПК України у редакції до 24 лютого 2016 р., не передбачав особливостей розгляду таких справ, а згідно загальної ст. 257 ЦПК України, заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання.

Дану правову прогалину було усунуто на підставі Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 04 лютого 2016 р. № 990-VIII (далі – Закон № 990-VIII), який набрав чинності 24 лютого 2016 р. Вищезгаданим законом ЦПК України було доповнено ст. 257¹ «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» [3].

Згідно вищевказаної статті, заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника. Заява про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана родичами померлого або їхніми представниками до суду за межами такої території України.

Таким чином законодавцем вирішено проблему підсудності стосовно даної категорії справ, оскільки заявник має прямо передбачене законом право подати заяву до будь-якого суду поза межами тимчасово окупованої території України.

Відповідно до ст. 258 ЦПК у заяві, яка подається до суду в межах окремого провадження з метою встановити факт, що має юридичне значення, повинно бути зазначено:

- 1) який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- 3) докази, що підтверджують факт.

При цьому слід відзначити, що у разі неналежної форми заяви або відсутності вказаних у заяві документів суд постановляє спочатку ухвалу про залишення її без руху, а в разі неусунення зазначених недоліків протягом встановленого для цього судом строку суд постановляє ухвалу про повернення заяви на підставі частин 1-2 ст. 121 ЦПК України.

Якщо раніше виникали певні труднощі із формулюванням змісту заяви про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території, то 03 березня 2016 р. після прийняття та набрання чинності Законом № 990-VIII, Департаментом державної реєстрації Міністерства юстиції України було підготовлено та розміщено на офіційному веб-сайті відповідні роз'яснення та зразки документів,

необхідних для реалізації Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України» [8].

Так, особа, яка бажає встановити такий юридичний факт повинна:

1) звернутися до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану в межах території, підконтрольній легітимній владі України, та отримати письмову відмову, яка має бути використана при підготовці заяви до суду;

2) подати до будь-якого суду (за межами такої території незалежно від місця проживання заявника) заяву про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, а разом з нею належні докази та квитанцію про сплату судового збору.

Заінтересованою особою у таких цивільних справах доцільно зазначати відповідний відділ державної реєстрації актів цивільного стану.

Найбільш проблематичним у таких категоріях цивільних справ є надання суду належних та допустимих доказів.

У цивільних справах про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території, доказами, що підтверджують факт народження дитини, місце і дату та вказують на імена батьків, можуть бути письмові докази (оригінали чи копії медичних документів, у тому числі папери, складені на тимчасово окупованій території); пояснення заінтересованих осіб, їхніх представників, свідчення свідків (зазвичай родичів), речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи (відеозапис з пологового будинку), висновки експертів.

Щодо цивільних справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території, доказами, що підтверджують факт смерті, можуть бути пояснення заявників, свідків (найчастіше залучають родичів), письмові докази, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів.

Хоча у судовій практиці зустрічаються і досить неоднозначні випадки. Так, Краматорський міський суд Донецької області у судовому рішенні від 04 січня 2016 р. у цивільній справі № 234/20072/15-ц про встановлення факту смерті зазначає наступне: «В судовому засіданні встановлено, що ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, яка мешкала за адресою: м.Донецьк, вул.Туполева, 21/58, померла 18 липня 2015 року на тимчасово окупованій території в м.Донецьку, про що свідчить свідоцтво про смерть серії ДНР № 011764 та лікарське свідоцтво про смерть (а.с.3,4). З огляду на викладене, суд вважає доведеним факт смерті ОСОБА_2 і визначає датою її смерті 18 липня 2015 року та місцем смерті м.Донецьк» [7]. Таким чином, у даній цивільній справі суд на підставі документа, який згідно ч. 3 ст. 9 Закону №1207-VII є недійсним, за відсутності інших доказів, виносить рішення про встановлення такого юридичного факту.

Важливими у процесі доказування у таких справах є процесуальні питання, пов'язані з викликом свідків, оскільки саме посилення на свідчення свідків найчастіше використовується заявниками при подачі таких заяв. Заявнику потрібно переконатись, що свідки зможуть з'явитися до суду у день розгляду заяви про встановлення факту, оскільки такі свідки досить часто проживають на тимчасово окупованих територіях, а тому у них можуть виникнути труднощі щодо явки до суду на визначену дату та час судового засідання.

Надзвичайно важливим є положення Закону № 990-VIII, яким запроваджено вимогу щодо невідкладного розгляду даних справ: «Справи про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній

Верховною Радою України, розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду».

Дана законодавча вимога покликана убезпечити заявників від необґрунтованої судової тяганини, а також гарантувати оперативне встановлення даних юридичних фактів у судовому порядку.

За результатами розгляду заяви про встановлення факту народження суд постановляє рішення про встановлення факту народження дитини з зазначенням відомостей про батьків (у разі неналежної форми заяви або відсутності вказаних у заяві документів) або (у разі недостатніх доказів) про відмову. За результатами розгляду заяви про встановлення факту смерті особи суд постановляє рішення про встановлення факту смерті особи або (у разі недостатніх доказів) про відмову.

Суд зобов'язаний роз'яснити порядок оскарження рішення та невідкладно видати копію рішення заявнику (у разі відсутності заявника під час проголошення рішення копію рішення про встановлення факту народження або смерті суд надсилає до відділу державної реєстрації актів цивільного стану для державної реєстрації народження або смерті).

Згідно ч. 4 ст. 251¹ ЦПК України, ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, підлягає негайному виконанню. Дана законодавча вимога кореспондується із доповненням Законом № 990-VIII частини 1 статті 367 ЦПК України, яка регламентує випадки, коли суд допускає негайне виконання рішень, пунктом 8 такого змісту: «8) встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України».

Рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути оскаржено в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Оскарження рішення не зупиняє його виконання. Для отримання свідоцтва про народження або смерть заявник подає до найближчого відділу державної реєстрації актів цивільного стану копію рішення суду про встановлення відповідного факту та паспорт громадянина України [8].

Щодо проблемних аспектів, то залишається невирішеним питання про встановлення пільг щодо сплати судового збору у зазначеній категорії справ. Якщо за подання заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій судовий збір не сплачується згідно п. 16 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», то стосовно категорії цивільних справ, що розглядається, таких пільг законом не передбачено. На нашу думку, це не є виправданим, оскільки заявники у більшості таких справ і без того несуть значні витрати, пов'язані з явкою до суду, оплатою проїзду свідків тощо.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що незважаючи на прогресивні зміни внесені до ЦПК України Законом № 990-VIII законодавчі положення про встановлення юридичних фактів на тимчасово окупованих територіях потребують подальшого удосконалення та реформування.

На нашу думку, з метою спрощення доступу до правосуддя внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях, доцільно звільнити їх від сплати судового збору у цивільних справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, для чого доповнити ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» пунктом 17 у наступній редакції:

«заяви про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території».

Список використаних джерел

1. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
2. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-19>.
3. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України: Закон України від 04.02.2016 р. № 990-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990-19>.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
5. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
6. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.
7. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 04 січня 2016 р. у цивільній справі № 234/20072/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54887301>.
8. Роз'яснення та зразки документів, необхідних для реалізації Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ddr.minjust.gov.ua/uk/41b7fe00101e9acfe2df4824c8195aca>.
9. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Шулятицкий С. И. Особенности рассмотрения гражданских дел по установлению факта рождения или смерти на временно оккупированной территории Украины

В статье проанализированы положения действующего законодательства Украины относительно установления юридических фактов на временно оккупированных территориях, а также высказаны предложения по совершенствованию отдельных нормативных положений об установлении факта рождения или смерти на временно оккупированной территории Украины.

Ключевые слова: юридический факт, временно оккупированная территория, судебный сбор, гражданское дело, факт рождения, факт смерти.

Shuliatytskyi S. I. Peculiarities of civil proceedings to establish fact that the birth or death is on the temporarily occupied territories of Ukraine

The article analyzes the provisions of the law of Ukraine on the establishment of legal facts that occurred in the temporarily occupied territories. The article contains suggestions to improve some legal regulations establishing the fact of birth or death in the temporarily occupied territory of Ukraine.

Key words: *legal fact, temporarily occupied territory, the court fee, Cause of civil, the fact of birth, the fact of death.*

УДК 347.73

*Войцеховська Христина Віталіївна,
здобувач кафедри цивільного права
юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Дана стаття присвячена проблемним питанням, які пов'язані з припиненням діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема таких як: можливості реорганізації останнього, порядку та підстав ліквідації Фонду, черговості задоволення вимог кредиторів у разі припинення діяльності Фонду, а також положень щодо того, яким чином розподіляються кошти, які залишилися після його ліквідації. На основі досліджень в даній сфері, зроблений висновок, що виключається можливість перетворення Фонду в будь-яку іншу організаційно-правову форму підприємницької юридичної особи, з цих підстав реорганізацію не слід застосовувати до такої специфічної юридичної особи як Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Акцентується увага на тому, що законодавство, виходячи із специфіки окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, може встановлювати імперативну вимогу щодо припинення Фонду тільки шляхом ліквідації. У рамках даного дослідження запропоновано доповнити Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» розділом, де б врегульовувались питання припинення Фонду.

Ключові слова: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, реорганізація, ліквідація, черговість задоволення вимог кредиторів.

Постановка проблеми. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року (далі – Закон) регламентує елементи правового статусу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) як юридичної особи публічного права, торкаючись у тому числі і проблемних аспектів припинення діяльності останнього. Разом з тим, положення Закону в частині регламентації реорганізації та ліквідації не дають вичерпної інформації щодо порядку та особливостей їх здійснення, а тому не вирішеними залишаються ряд як теоретичних, так і практичних аспектів припинення діяльності Фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут припинення юридичної особи завжди був предметом уваги науковців, свої праці дослідженню даного інституту присвячували в різні роки вчені, серед яких: М. І. Брагінський, С. М. Братусь, Ю. В. Вітка, А. В. Зеліско, Д. С. Лещенко, Л. В. Сіщук, Є. О. Суханов, М. В. Фесюра, Є. С. Шубенко, Ю. М. Юркевич та інші. Проте, зважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, поза увагою залишаються особливості припинення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Постановка завдання. Метою цієї статті виступає дослідження порядку та особливостей припинення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до положень чинного законодавства у сфері гарантування вкладів фізичних осіб припинення Фонду здійснюється на підставі окремого Закону. Так, у ч. 9 ст. 3 Закону визначено, що реорганізація та ліквідація Фонду здійснюються на підставі окремого Закону [9]. Слід констатувати, що це фактично єдина норма, що регламентує дане питання. Виходячи із такого неякісного регулювання припинення Фонду слід звернутись до характеристики можливості реорганізації останнього та особливостей припинення шляхом ліквідації, до чого й перейдемо далі.

Досліджуючи поняття реорганізації, слід, перш за все, з'ясувати юридичну сутність та зміст даного поняття. У доктрині цивільного права існує декілька позицій з приводу тлумачення поняття «реорганізація». Аналізуючи поняття «реорганізація», Л. В. Сіщук цілком вірно зауважує, що ні в законодавстві, ні в доктрині немає єдиного підходу до розуміння сутності реорганізації: з одного боку, її розглядають як спосіб створення та/або припинення юридичної особи, з іншого – як зміну майнового становища юридичної особи у порядку правонаступництва. Однак, враховуючи висловлені протиріччя, що виникають у результаті доведення та/або спростування того чи іншого розуміння інституту реорганізації в цілому, вважаємо, що реорганізацію слід розглядати крізь призму сукупності ознак, які притаманні даному правовому явищу, не ототожнюючи таку процедуру тільки зі зміною організаційно-правової чи майнової складової як кваліфікуючої ознаки реорганізації [10, с. 35].

У більшості наукових праць погляди вчених радянського та сучасного періодів щодо поняття «реорганізація» традиційно зводяться до одного із способів припинення юридичної особи, поряд із ліквідацією. С. М. Братусь зазначав, що в радянському праві основною формою припинення юридичних осіб вважалася їх реорганізація – припинення юридичної особи без ліквідації прав і майна [2, с. 355–356]. Є. О. Суханов також розглядає реорганізацію юридичних осіб як припинення, яке тягне перехід прав та обов'язків раніше існуючих юридичних осіб до інших юридичних осіб [12, с. 148]. Подібну позицію відстоює також І. А. Смагіна вказуючи, що реорганізація – це припинення організації, внаслідок чого здійснюється перехід прав та обов'язків до інших осіб [11, с. 25]. Аналогічний підхід Є. С. Шубенко, а саме, що реорганізація – це «процес здійснення юридично значущих дій і ухвалення юридичних актів, який направлений на припинення і (або) створення одного або декількох юридичних осіб, а також той, що характеризується переходом прав і обов'язків юридичної особи, що реорганізується в порядку універсального правонаступництва до знову створених (або які продовжують існування) юридичних осіб» [15, с. 470]. Отже, більшість цивілістів сприймають поняття реорганізації через категорію форми припинення юридичної особи, внаслідок чого здійснюється перехід прав та обов'язків до інших юридичних осіб.

Сучасне цивільне законодавство розрізняє п'ять видів реорганізації юридичних осіб: приєднання; злиття; виділення; поділ; перетворення. Оскільки в силу специфіки правової природи Фонду, перші чотири форми реорганізації для нього не можуть бути характерні, залишається варіант можливості перетворення останнього. Ю. М. Юркевич зауважує, що перетворення слід вважати особливим способом припинення юридичних осіб з правонаступництвом. Законодавець встановив особливості припинення юридичних осіб шляхом перетворення, які зумовлені, на нашу думку, тим фактом, що обсяг прав та обов'язків новоутвореної юридичної особи, як правило, істотно не змінюється [18, с. 168]. Перетворення є зміною організаційно-правової форми юридичної особи. Водночас, К. Т. Трофимов стверджує, що зміна організаційно-правової форми має деякі відмінності

від інших видів реорганізації: 1) не відбувається ніяких змін суб'єктного складу; 2) не порушується єдність майнового комплексу; 3) не виникає необхідності в складенні передавального акта. На думку автора, це дає підстави говорити про те, що практично правонаступництво не виникає, а збереження суб'єктного складу та єдності майнового комплексу призводить до тотожності правонаступника і правопопередника, до передачі прав та обов'язків самому собі [13, с. 183]. Більшість науковців позитивно висловлюються щодо позиції з приводу можливості реорганізації юридичної особи шляхом перетворення. Проте, якщо непідприємницька юридична особа не має специфічної мети діяльності, то перепони для перетворення її в іншу, в тому числі підприємницьку відсутні. Така ситуація, для прикладу, має місце у випадку із споживчими товариствами. Досліджуючи цивільно-правовий статус споживчих юридичних осіб, А. В. Зеліско цілком вірно висловлюється про можливість їх перетворення як в підприємницькі, так і непідприємницькі юридичні особи [5, с. 139.]. Але такий досить демократичний підхід в плані перетворення може бути сприйнятий не щодо усіх юридичних осіб. Так, в юридичній літературі висловлюється також позиція Д. С. Лещенка, згідно з якою в окремих нормах ЦК України слід закріпити положення про неможливість перетворення установи в юридичну особу, метою діяльності якої є одержання прибутку [7, с. 16].

Слід зазначити, що у юридичній літературі можна прослідкувати два діаметрально протилежні погляди щодо можливості реорганізації фондів шляхом перетворення. Представники першої концепції допускають можливість реорганізації фонду у відповідності із загальними правилами реорганізації юридичних осіб [17, с. 165]. Адепти іншої – заперечують можливість реорганізації фонду шляхом перетворення [6, с. 28-29].

Сприймати слід другу з концепцій, так як Фонд в силу специфічної правової природи, пов'язаною із належністю останнього до юридичних осіб публічного права, непідприємницького статусу та спеціальної мети створення, яка покладається на нього, а також особливим порядком формування коштів, виключає можливість його перетворення в будь-яку іншу організаційно-правову форму непідприємницької юридичної особи. Слід зауважити, що законодавство, виходячи із специфіки окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, може встановлювати імперативну вимогу щодо припинення Фонду тільки шляхом ліквідації.

Подібна позиція також висловлюється в літературі щодо схожих за специфічним призначенням юридичних осіб. Так, зокрема, досліджуючи недержавні пенсійні фонди, Ю. В. Вітка зауважує, що реорганізація шляхом перетворення чомусь проігнорована Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» і не вказана ні серед видів реорганізації, що дозволені для недержавних пенсійних фондів, ні серед видів, що заборонені. Якщо поглянути на визначення недержавних пенсійних фондів, то ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в імперативній формі встановлює, що фонд може створюватися лише в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства. Логічним є висновок, що реорганізація шляхом перетворення не допускається [4, с. 78]. Таким чином, дослідниця заперечує можливе перетворення недержавних пенсійних фондів в будь-яку іншу організаційно-правову форму, в тому числі непідприємницьку юридичну особу. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, реорганізацію не слід застосовувати до такої специфічної юридичної особи як Фонд гарантування вкладів.

Окремо варто зосередити увагу на проблемних питаннях щодо припинення Фонду шляхом ліквідації, адже остання являє собою складний юридичний склад. Протягом останніх років у юридичній літературі інститут ліквідації розглядається не лише в ракурсі вирішення проблеми застосування чинних норм права, що регулюють процедуру ліквідації

юридичних осіб, але і у вигляді ґрунтовних теоретичних досліджень.

Слід зауважити, що поняття «ліквідація» була предметом дослідження багатьох вчених цивілістів, як радянського так і сучасного періодів. М. І. Брагінський зазначає, що ліквідація означає припинення юридичної особи, проте не означає переведення прав та обов'язків [1]. Інші автори доповнюють традиційне розуміння ліквідації та наголошують, що у разі ліквідації суб'єкт господарювання припиняється як суб'єкт права без правонаступництва [16, с. 119]. Тобто, в даному випадку наголошується саме на припиненні суб'єкта господарювання, а не на припиненні його діяльності. Уявляється доцільним зауважити на тому, що існує протилежна наукова позиція, в якій ліквідація розглядається саме як припинення діяльності підприємства, установи, організації. Наприклад, І. В. Венедиктова зазначає, що «ліквідація юридичної особи – спосіб припинення діяльності юридичної особи, що має остаточний характер, без переходу прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб» [3, с. 101]. Позитивно сприймається позиція, що на науковому та законодавчому рівнях слід визначити поняття «ліквідація» саме через розуміння відповідного процесу як припинення суб'єкта господарювання, а не його діяльності.

Ліквідація як один із видів припинення діяльності юридичної особи передбачена ст. 110 Цивільного кодексу України, яка вказує, що юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади; 3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади. Тобто, можна чітко стверджувати, що Кодекс виділяє три пункти статті, які регламентують ліквідацію юридичної особи, а саме в добровільному та примусовому порядку.

На думку М. В. Фесюри, ліквідація – це припинення підприємства, установи, організації, які є суб'єктами господарювання, що відбувається на законних підставах, в порядку та черговості задоволення вимог кредиторів, відповідно до вимог державного законодавства України [14, с. 313].

Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. На виконання своїх основних завдань Фонд у порядку, передбаченому Законом, здійснює певні функції. Проаналізувавши законодавчі та доктринальні підходи до розуміння поняття та підстав ліквідації юридичних осіб, нами сприймається підхід, що у разі ліквідації Фонду, доцільним є застосування загальних норм, що стосуються ліквідації юридичної особи передбачені, зокрема ЦК України, проте з певними доповненнями. Нами пропонується наступне бачення внесення змін до Закону, що стосується ліквідації Фонду, зокрема пропонується внести зміни до Закону та викласти статтю в наступній редакції: «Фонд ліквідується: 1) за рішенням уповноваженого органу, в тому числі у зв'язку з досягненням мети, для якого його створено, а також в інших випадках, передбачених Законом; 2) за рішенням суду про ліквідацію Фонду через допущені при його діяльності порушення, які не можна усунути, за позовом відповідного органу державної влади; 3) за рішенням суду про ліквідацію Фонду в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади; 4) за рішенням суду у разі здійснення Фондом діяльності поза

межами встановлених Законом функцій, а також у разі неможливості реалізації поставлених перед Фондом завдань та в інших випадках передбачених Законом.

Для здійснення ліквідації Фонду утворюється ліквідаційна комісія, до якої переходять повноваження з розпорядження майном Фонду відповідно до чинного законодавства України».

Слід зауважити, що на сьогодні важливим та невизначеним питанням при реорганізації та ліквідації Фонду залишається захист прав і забезпечення задоволення вимог кредиторів. Відповідно до ст. 112 ЦК України у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості: 1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом; 2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності; 3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів); 4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги. Проте, відповідна стаття регулює задоволення вимог кредиторів платоспроможної юридичної особи. Платоспроможною є юридична особа, сукупна вартість майна якої перевищує сукупну вартість зобов'язань. Черговість задоволення вимог кредиторів неплатоспроможної юридичної особи визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [8].

М. В. Фесюра у своєму дослідженні зазначає, що захист трудових прав працівників є пріоритетним напрямом з огляду на той факт, що їх вимоги, відповідно до норм Цивільного кодексу України, задовольняються у другу чергу, після вимог щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимог кредиторів, забезпечених заставою чи іншим способом. Ця тенденція обумовлена необхідністю підтримки працівників у період втрати постійного робочого місця та, відповідно, основного джерела доходів [14, с. 314].

При дослідженні питання черговості задоволення вимог кредиторів у разі припинення діяльності Фонду, слід зауважити, що держава не бере активної участі щодо джерел формування коштів Фонду, адже Фонд самостійно здійснює діяльність, що приносить дохід. Фонд, по суті, перебуває на самофінансуванні і також отримує можливість поповнити власний капітал. Така ситуація повинна мати вплив на особливості розподілу коштів Фонду після його ліквідації. Проте, слід зазначити, що у рамках діючого Закону, на відміну від його попередника, не міститься положень щодо того, яким чином розподіляються кошти, які залишилися після його ліквідації. Враховуючи значний сегмент фінансування Фонду за рахунок зборів банків-учасників, в рамках чинного Закону слід передбачити оптимальний механізм розподілу коштів Фонду при його ліквідації, що передбачав би їх повернення не тільки до державного бюджету, а й банкам-учасникам. Враховуючи вищевикладене, сприймається підхід, що у разі припинення діяльності Фонду, доцільним є застосування загальних положень передбачених ст. 112 ЦК України при вирішенні питань черговості задоволення вимог кредиторів, проте слід передбачити певні зміни у Законі, які стосуватимуться черговості задоволення вимог кредиторів, у зв'язку з здійсненням Фондом спеціальної діяльності.

З цих підстав, пропонується внести зміни до Закону та викласти статтю у наступній редакції: «Кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна Фонду, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості: 1) зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян; 2) грошові вимоги

щодо заробітної плати, що виникли із зобов'язань перед працівниками до прийняття рішення про ліквідацію; 3) вимоги вкладників – фізичної особи (у тому числі фізичної особи – підприємця), яка уклала або на користь якої укладено договір банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або яка є власником іменного депозитного сертифіката, а також вимоги вкладників – юридичних осіб; 4) вимоги Національного банку України; 5) вимоги банків-агентів – банків, через який Фонд здійснює виплату гарантованої суми відшкодування за вкладами; 6) вимоги, що стосуються повернення коштів до державного бюджету; 7) інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно до суми вимог, що належать кожному кредитору цієї черги. У розрахунок беруться лише визнані вимоги. Черговість задоволення вимог кредиторів неплатоспроможної юридичної особи визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Існує два шляхи нормативного закріплення порядку здійснення ліквідації Фонду: 1) через прийняття окремого Закону, яким би врегульовувався порядок припинення діяльності Фонду; 2) доповнення положень діючого Закону «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» окремим розділом, присвяченому правовому врегулюванню окресленого питання. Більш оптимальним видається другий варіант, оскільки є сумніви щодо доцільності прийняття окремого Закону, адже з точки зору законодавчої техніки більш правильним буде доповнити чинний на сьогодні Закон розділом, де б врегульовувались питання припинення Фонду.

Висновки. З огляду на зазначене, доцільним є доповнення чинного Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Розділом Х «Порядок припинення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб», в якому передбачити підстави і порядок припинення діяльності Фонду, черговість задоволення вимог кредиторів, а також врегулювати питання, що стосуються правового режиму майна після припинення діяльності Фонду, а розділ Х «Прикінцеві та перехідні положення», який існує на сьогодні, змінити на Розділ ХІ. Також, необхідно акцентувати увагу на тому, що враховуючи вищенаведені пропозиції щодо внесення змін до Закону в частині доповнення розділом Х, з метою уникнення дублювання норм у Законі, які стосуються питань припинення діяльності останнього, пропонується виключити ч. 9 ст. 3 Закону, оскільки в межах цієї статті передбачено норму, що ліквідація та реорганізація Фонду здійснюється на підставі окремого Закону.

Список використаної літератури

1. Брагинский М. И. Юридические лица / М. И. Брагинский // Хозяйство и право. – 1998. – № 3. – С. 11-21.
2. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Изд-во юридической литературы, 1950. – 367 с.
3. Венедиктова І. В. Сучасний словник цивільно-правових термінів / І. В. Венедиктова. – Серія «Юридичний радник». – Х. : Страйд, 2005. – 224 с.
4. Вітка Ю. В. Актуальні питання реорганізації фінансових установ (на прикладі недержавних пенсійних фондів) / Ю. В. Вітка // Наукові записки. Том 103. Юридичні науки. – С. 77-80.
5. Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств : монографія [Текст] / А. В. Зеліско // Івано-Франківськ, Сімік. – 2011. – 184 с.
6. Карева Ю. В. Гражданско-правовой статус публичных образований / Ю. В. Карева // Юрист. – 2003. – № 5. – С. 20-29.

7. Лещенко Д.С. Правовий статус установ в цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д. С. Лещенко. – Харків, 2005. – 20 с.
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України № 2343-ХІІ від 14.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>. – Заголовок з екрану.
9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України №4452-VI від 23.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> – Заголовок з екрану.
10. Сіщук Л. В. Реорганізація юридичних осіб: теоретико-правові аспекти / Л. В. Сіщук // Приватне право і підприємництво. – 2015. – Вип. 14. – С. 32-36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2015_14_10.
11. Смагина И. А. Предпринимательское право: учебное пособие / И. А. Смагина. – М., 2009. – 128 с.
12. Суханов Е. А. Реорганизация акционерных обществ и других юридических лиц / Е. А. Суханов // Хозяйство и право. – 1996. – № 1. – С. 148–152.
13. Трофимов К. Т. Кредитные организации в банковской системе Российской Федерации (Гражданско-правовые проблемы): дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Трофимов Кирилл Тимофеевич. – М., 2005. – 392 с.
14. Фесюра М. В. Ліквідація, реорганізація, банкрутство підприємства, установи, організації в сучасний період: поняття та юридична сутність / М. В. Фесюра // Публічне право № 1 (9) (2013) с. 310-317.
15. Шубенко Є. С. Щодо визначення поняття реорганізації: економіко-правовий аспект / Є. С. Шубенко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2011. – Вип. 8 (29). – Ч. 4. – С. 466–471.
16. Щербина В. С. Господарське право : [підруч.] / В. С. Щербина. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
17. Юридична енциклопедія: в 6 томах / редкол. : Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 2003. – Том 5. – 736с.
18. Юркевич Ю. М. Проблеми правового регулювання перетворення юридичних осіб / Ю. М. Юркевич // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2009. – Вип. 48. – С. 166–176.

Войцеховская К. В. Прекращение деятельности Фонда гарантирования вкладов физических лиц: теоретические и практические аспекты

Данная статья посвящена проблемным вопросам, которые связаны с прекращением деятельности Фонда гарантирования вкладов физических лиц, в том числе таких как: возможности реорганизации последнего, порядка и оснований ликвидации Фонда, очередности удовлетворения требований кредиторов в случае прекращения деятельности Фонда, а также положений о том, каким образом распределяются средства, которые остались после его ликвидации. На основе исследований в данной сфере, сделан вывод, что исключается возможность преобразования Фонда в любую другую организационно-правовую форму непредпринимательской юридического лица, по этим основаниям реорганизации не следует применять к такой специфической юридического лица как Фонд гарантирования вкладов физических лиц.

Акцентируется внимание на том, что законодательство, исходя из специфики отдельных организационно-правовых форм юридических лиц, может устанавливать императивное требование о прекращении Фонда только путем ликвидации. В рамках данного исследования предложено дополнить Закон Украины «О системе гарантирования вкладов физических лиц» разделом, где бы регулировались вопросы прекращения Фонда.

Ключевые слова: Фонд гарантирования вкладов физических лиц, реорганизация, ликвидация, очередность удовлетворения требований кредиторов.

Voytsekhovska H. V. Termination activity of the Fund Deposit Guarantee: theoretical and practical aspects

This article focuses on issues that related to the termination of the Deposit Guarantee Fund of individuals, such as: the possibility of reorganization of the Fund, order and grounds of the liquidation of the Fund, the priority of satisfying creditor claims in the event of termination of the Fund, as well as provisions on how therefore costs remaining after its liquidation are allocated. On the basis of the research in this area it's concluded that the possibility of converting the Fund in any other legal form non-entrepreneurial legal entity is excluded; for these reasons a reorganization should not be applied to that specific legal entity as the Deposit Guarantee Fund of individuals.

Key words: Deposit Guarantee Fund of individuals, reorganization, liquidation, priority of satisfying creditor claims.

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО.
ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.6

*Марич Христина Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ТЕРИТОРІЇ ТА РЕСУРСИ У ГАЛУЗІ РЕКРЕАЦІЇ:
ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПОНЯТТЯ

У статті досліджено еколого-правову специфіку рекреаційних територій і ресурсів, визначено їх різновиди. У сфері рекреації використовуються поняття «рекреаційна територія» і «рекреаційна зона». Ці поняття співвідносяться як загальне і часткове. Природні об'єкти та природні комплекси можуть бути як самостійними природними рекреаційними ресурсами, так і складовими території, рекреаційного призначення.

Ключові слова: рекреація, рекреаційна територія, рекреаційна зона, рекреаційний ресурс, рекреаційний об'єкт, рекреаційний комплекс.

Постановка проблеми. Зростаючі темпи життєдіяльності людства призводять до збільшення інтенсивності використання як навколишнього природного середовища в цілому, так і окремих об'єктів та ресурсів для задоволення різноманітних потреб суспільства, в тому числі рекреаційних потреб. Цьому сприяє наявність та різноманітність таких ресурсів, доступність територій, сприятливі умови для їх експлуатації. Так, у відвідувачів таких територій є можливість отримувати задоволення від спілкування з природою, відновлювати сили, розширювати світогляд, знайомитись з історією та культурою, особливостями місцевої флори і фауни, вчитись гармонійних відносин з навколишнім природним середовищем. Однак, в чинному екологічному законодавстві України відсутня чітко визначена система дефініцій в сфері рекреації. При цьому, понятійно-термінологічний апарат, що використовується в галузі рекреації відображає різні напрями досліджень, зокрема специфіку з точки зору географії, соціології, економіки, менеджменту, маркетингу, права. А це в свою чергу призводить до багатозначності та різноманітності дефініцій. Це зумовлює необхідність перегляду і уточнення основних понять, що використовуються в галузі рекреації з точки зору екологічного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про потреби населення в організованих територіях для відпочинку, які б спеціалізувалися на окремих видах рекреаційної діяльності, почали говорити ще в середині минулого століття. Це питання багатогранне, а тому дослідження проводились представниками різних галузей науки, серед яких праці І. Г. Балабанова, О. О. Бейдика, А. Г. Бобкової, Ю. А. Веденіна, С. А. Генсирука,

П. В. Гудзя, І. В. Зоріна, М. П. Крачила, В. С. Преображенського, І. Т. Твердохлебова та інших. Значний вклад в розгляд окремих питань в цьому напрямку в різні роки зробили українські вчені-правознавці, зокрема В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко тощо.

Постановка завдання. Завдання даної статті полягає у аналізі чинного екологічного законодавства України та еколого-правової доктрини, дослідженні правової природи понятійно-термінологічного апарату в галузі рекреації і його уніфікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальне еколого-правове регулювання базується, насамперед, на нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25. 06. 1991 р. [21]. Відповідно до цього Закону, рекреаційні території є складовою єдиної територіальної системи природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні (ч. 2 ст. 60). В цьому ж Законі, у ч. 1 ст. 63, визначено, що ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму є рекреаційними зонами. Таким чином, вже у базовому природоохоронному законі, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», вживається як поняття «рекреаційна територія», так і поняття «рекреаційна зона».

В Законі України «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва» від 02. 12. 2010 р. [18], закріплено визначення терміну «рекреаційна зона» – спеціально виділена і організована територія в місті та в межах зеленої зони, призначена для відпочинку населення. Аналогічне визначення міститься в Правилах утримання зелених насаджень у населених пунктах України від 10. 04. 2006 р., затверджених Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України [15].

Термін «рекреаційна територія» вживається у Положенні «Про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України», затвердженеу Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22. 07. 2009 р. [14], у наступному значенні: рекреаційні території (акваторії) – ділянки суші (водного простору), які призначені для здійснення рекреаційної діяльності та відпочинку рекреантів. Серед термінів, які визначені в даному Положенні немає терміну «рекреаційна зона», однак Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16. 06. 1992 р. [22] використовує саме цей термін, а відповідне поняття розкривається через специфіку правового режим таких зон, а саме визначення цільового призначення та заборону діяльності, що не пов'язана з цільовим призначенням функціональної зони або ж може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів інших зон. Так, на окремих природно-заповідних територіях, зокрема територіях національних природних парків виділяється зона регульованої рекреації та зона стаціонарної рекреації, зоологічних парків – рекреаційна зона, біосферних заповідників – зона антропогенних ландшафтів тощо. Таким чином, в рамках природно-заповідного законодавства України використовується різна термінологія.

Така ж ситуація характерна і для інших нормативно-правових актів. Так, в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17. 02. 2011 р. [23] зустрічаємо як термін «рекреаційна територія» (п. 9 ч. 1 ст. 2), так і термін «рекреаційна зона» (п. 5 ч. 1 ст. 2), в Законах України «Про музеї та музейну справу» від 29. 06. 1995 р. [19] використовується поняття – «рекреаційна зона» (ч. 3 ст. 11), «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13. 10. 1992 р. [16] – «туристсько-рекреаційні зони» (ст.3), в Постанові Верховної Ради України «Про

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05. 03. 1998 р. [20] – «рекреаційні території» (р. II, IV) «рекреаційні зони» (р. III, IV, VI) тощо.

Використання термінів «рекреаційна територія» та «рекреаційна зона», характерне для наукової і навчальної, юридичної та іншої спеціальної літератури. Зокрема, у підручнику «Екологічне право України. Академічний курс» за редакцією Ю. С. Шемшученка, вживається поняття «рекреаційні зони» – це території (акваторії), призначені для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів [7, с. 564]. На думку Г. І. Балюк, рекреаційна зона – це територія будь-якої величини, що використовується переважно для рекреаційних цілей. Вона може скласти частину регіону, району, курорту, звичайного міста, навіть ділянки або приміщення. При вузькій спеціалізації називається «зоною відпочинку», «спортивною зоною», «зоною туризму» [1, с. 56]. Г. В. Пашенцева визначає рекреаційні території, як єдиний природний комплекс, розташований у межах рекреаційного та оздоровчого ландшафту, використовуваного суб'єктами рекреаційної та іншої господарської діяльності в лікувально-оздоровчих, культурних цілях, за умови збереження його природного стану [13]. В. Гетьман, стверджує, що рекреаційна зона – місце яке використовується для відновлення здоров'я і працездатності шляхом відпочинку поза житлом на лоні природи [6, с. 45]. Н. В. Фоменко розглядає поняття «рекреаційна територія», як територія, що використовується для оздоровлення людей, масового відпочинку, туризму і екскурсій [25, с. 309].

Тлумачний словник визначає поняття «рекреаційна територія» – це територія, що використовується для оздоровлення, масового відпочинку людей, туризму та екскурсій, а зона рекреаційна (від лат. recreatio – відновлення), зона відпочинку – частина простору середовища природного, призначена для відпочинку й туризму. Рекреаційні зони зазвичай розташовані в межах зон зелених [10, с. 276]. У географічному ж словнику зона рекреаційна – це основна структурно-планувальна одиниця рекреаційного району з сприятливими умовами для лікування, відпочинку та туризму [11, с. 88].

І авторські дефініції, і поняття визначені у словниках, як правило розкриваються через призму науки, якій присвячені. А така багатогранність і широкий спектр застосування понятійно-термінологічного апарату в свою чергу призводить до неоднозначного тлумачення. Для того, щоб цього уникнути потрібно дослідити поняття «територія» і «зона». Так, згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови, територія – це частина земної кулі (суходіл, вода і повітряний простір над ними), що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу; частина якої-небудь країни (область, район); земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою; простір на якому поширюються певні явища [4, с. 1241], зона ж – певний простір, район, що характеризується спільними ознаками: пояс, широка смуга земної поверхні, що характеризується певними фізично-географічними особливостями; територія відчуження із заборонаю проживання людей, що виникла внаслідок екологічної чи технологічної катастрофи [4, с. 382]. Більш ширше поняття «зона» міститься у Словаре иностранных слов, а саме «зона (от. греч. zone – пояс) – часть поверхности шара, (шаровой пояс) заключенная между двумя параллельными кругами; географические зоны – районы, полосы на поверхности Земли, обладающими сходными природными условиями; определенное пространство, район, характеризуемый каким-либо общим признаком» [24, с. 236]. Словарь русского языка закріплює таке визначення зони та території: «Зона – пояс, полоса, пространство между какими-нибудь границами, двумя

линіями или вдоль какой-нибудь линии, а также вообще характеризующаяся какими-нибудь общими признаками территория, область» [12, с. 209], «территория – земельное пространство с определенными границами» [12, с. 707].

Таким чином, поняття «територія» і «зона» співвідносяться як загальне та часткове. Таке співвідношення має бути характерним і для понять «рекреаційна територія» та «рекреаційна зона». Це слід відобразити в законодавстві, перед усім уніфікувавши понятійний апарат, зокрема загальне поняття «рекреаційна територія» необхідно визначити на рівні спеціального акту – Закону України «Про рекреаційні території». При цьому, в даному законі слід закріпити правові норми, які б регулювали суспільні відносини щодо організації, управління, використання і охорони рекреаційних територій, як окремого виду природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні.

Необхідність підготовки проекту закону України про рекреаційні зони визначалась у Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених Постановою Верховної Ради України від 05. 03. 1998 р. [20] серед першочергових актів екологічного законодавства. Однак, уніфікувати правовий режим рекреаційних зон не доцільно. Адже особливістю правового режиму рекреаційної зони є те, що на неї поширюється правовий режим території, частиною якої вона є. Такими рекреаційними зонами, наприклад є зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, зони регульованої та стаціонарної рекреації національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, експозиційні зони ботанічних садів, дендрологічних парків, рекреаційні зони зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, основним завданням яких є створення умов для туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Зони можуть виділятися і в межах рекреаційних територій. Так, залежно від категорії осіб, які є активними відвідувачами, можуть виділятися зони для дітей, зони для молоді, сімейні зони.

Враховуючи місцезнаходження та доступність рекреаційної території, можуть виділятися зони призначені для короткострокового і довгострокового відпочинку населення. При цьому, зони для довгострокового відпочинку населення виділяються, як правило у складі рекреаційних територій, що знаходяться за межами населених пунктів.

Критерієм зонування рекреаційних територій може бути їх цільове призначення. Оскільки такі території призначені, перед усім, для організації відпочинку населення, в рамках якого можливе створення пізнавальних маршрутів, проведення культурно-масових заходів, спортивних заходів, то за цілями і видами відпочинку, рекреаційні території поділяються на зони загальнооздоровчого відпочинку, зони пізнавального відпочинку, зони культурно-розважального відпочинку, зони спортивного дозвілля.

Серед цілей використання рекреаційних територій і законодавець, і науковці виділяють лікувальні, лікувально-оздоровчі, оздоровчі [2, с. 368; 14; 25, с. 12]. Однак, з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації використовується і інший вид природних територій – курорт [17]. Відповідно, слід розмежовувати поняття «рекреаційна територія» і «курорт». Так, для курорту характерні наявність природних лікувальних ресурсів та необхідні для їх експлуатації будівлі і споруди з об'єктами інфраструктури. Для рекреаційної території – це природні оздоровчі ресурси, що використовуються лише для відновлення життєвих сил населення, оздоровлення здорових людей і профілактики у них захворювань. При цьому, для рекреаційної території наявність будівель, споруд, об'єктів інфраструктури не є

обов'язковою умовою. Якщо ж такі об'єкти є в межах рекреаційної території, вони можуть розміщуватись в межах певної частини такої території, наприклад в зоні обслуговування відвідувачів. Таким чином, рекреаційні території використовуються лише для цілей загального оздоровлення людей.

Отже, можна виділити певні ознаки, що властиві рекреаційним територіям та рекреаційним зонам, а саме: основна мета створення (для рекреаційної території) та виділення (для рекреаційної зони) – забезпечення відпочинку населення; вимоги до території – наявність сприятливих для відпочинку природних ресурсів та природно-соціальних умов (наприклад, річка, озеро, мальовничі пейзажі); пріоритетний вид діяльності – організація відпочинку, туризм та інші види рекреаційної діяльності; заборона і обмеження діяльності, яка суперечить основному виду діяльності та може негативно вплинути на стан рекреаційної території, рекреаційної зони, (а для рекреаційної зони – ще й на стан території до складу якої вона входить); єдиний порядок створення, управління, використання, охорони для рекреаційної території; на рекреаційну ж зону поширюється правовий режим території, до складу якої вона входить.

Вирішальним фактором віднесення ділянок суші та водного простору до зазначених територій чи зон є можливість їхнього цільового використання для організації відпочинку населення. При цьому, умовою, що дає можливість визначити найоптимальніший спосіб використання та саме призначення території чи зони є наявність рекреаційних ресурсів, сприятливих для відпочинку. У законодавстві закріплено, а в наукових працях досліджено поняття рекреаційних ресурсів. Рекреаційні ресурси – це об'єкти природного та історико-культурного середовища, які можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності [14]. Під природними рекреаційними ресурсами розуміють природні територіальні комплекси, окремі компоненти природного середовища і їх речовинні складові, які мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні і кількісні параметри і служать або мають всі передумови для того, щоб служити матеріальною основою для організації відпочинку [3, с. 51]; природні та природно-антропогенні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, які володіють внутрішніми і зовнішніми властивостями і характерними рисами для організації сезонної або цілорічної рекреаційної діяльності [9].

Так, в ст. 74 Лісового кодексу України [8] закріплено можливість використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей. А враховуючи, поділ лісів на категорії, саме рекреаційно-оздоровчі ліси виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції. Оскільки, ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. То серед природних рекреаційних ресурсів слід виділяти природні рекреаційні комплекси та природні рекреаційні об'єкти. До рекреаційних об'єктів належать водні об'єкти. Зокрема, ст. 64 Водного кодексу України закріплює порядок користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях [5]. При цьому, природні об'єкти і природні комплекси можуть бути як самостійними природними рекреаційними ресурсами, так і складовими території, що має рекреаційне призначення.

Висновки. В чинному екологічному законодавстві України відсутній чіткий понятійний апарат в сфері рекреації. На сьогоднішній день законодавство України не представлене конкретними нормативно-правовими актами, які б безпосередньо

регулювали суспільні відносини щодо організації, управління, використання і охорони рекреаційних територій та здійснення рекреаційної діяльності. Законодавче визначення правового режиму рекреаційних територій є одним із перспективних завдань, виконати яке можна шляхом прийняття Закону України «Про рекреаційні території» та приведенням у відповідність до цього закону інших чинних правових норм, необхідних для забезпечення розвитку рекреаційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Балюк Г. І. Екологічне право України. Конспект лекції у схемах (Загальна і Особлива частина): навч. посібник / Г. І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.
2. Бобкова А. Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.04; 12.00.06 / Донецкий национальный ун-т МОН Украины. – Донецк, 2001. – 466 с.
3. Бобкова А. Г. Про поняття природних рекреаційних ресурсів / А. Бобкова // Право України. – 2000. – № 5. – С. 51–54.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 382, 1241.
5. Водний кодекс України від 06. 06. 1995 № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
6. Гетьман В. Рекреаційна діяльність у регіональних ландшафтних парках України / В. Гетьман // Географія та основи економіки в шк. – 2005. – № 4. – С. 45–50.
7. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с.
8. Лісовий кодекс України від 21. 01. 1994 № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 443
9. Масляк П. О. Рекреаційна географія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tourlib.net/books_ukr/maslyak-rekr5-2.htm.
10. Мусієнко М. М. та ін. Екологія: Тлумачний словник. – К.: Либідь, 2004. – 276 с.
11. Николаенко Д. В. Рекреационная география / Д. В. Николаенко : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит. издат. центр «Владос», 2001. – 88 с.
12. Ожегов С. И. «Словарь русского языка / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1983. – 816.
13. Пашенцева Г. В. Теоретичні підходи визначення сутності дефініції рекреаційна територія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dspace.nbuv.gov.ua>.
14. Положення Про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22. 06. 2009 № 330 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 57. – Ст. 107.
15. Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10. 04. 2006 № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29. 06. 1995 № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст.191.

17. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13. 10. 1992 № 2673-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.
18. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – Ст. 435.
19. Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва : Закон України від 02. 12. 2010 № 2739-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 18. – Ст.1017.
20. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05. 03. 1998. 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38 – 39. – Ст. 248.
21. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25. 06. 1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – ст. 547.
22. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16. 06. 1992 № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
23. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17. 02. 2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст.1544.
24. Словарь иностранных слов / под. ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (главный ред.) и Л. С. Шаумяна. – Изд.6-е, перераб., и доп. – М.: изд-во «Советская Энциклопедия», 1964. – С. 236.
25. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Марыч К. М. Территории и ресурсы в отрасли рекреации: эколого-правовые понятия

В статье исследовано эколого-правовую специфику рекреационных территорий и ресурсов, определены их разновидности. В сфере рекреации используются понятия «рекреационная территория» и «рекреационная зона». Эти понятия соотносятся как общее и частичное. Природные объекты и природные комплексы могут быть как самостоятельными природными рекреационными ресурсами, так и составляющими территории, рекреационного назначения.

Ключевые слова: рекреация, рекреационная территория, рекреационная зона, рекреационный ресурс, рекреационный объект, рекреационный комплекс.

Marych Kh. M. Areas and resources in the frame of recreation: the environmental and legal concepts

This article discusses the ecological and legal aspects of the recreational areas and resources, their types were determined. In the frame of recreation is the terms «recreational territory» and «recreational area». These concepts are related to each other as the total and partial. Natural objects and natural complexes can be considered either as independent natural recreational resources or as areas with recreational purpose compounds.

Key words: recreation, recreational territory, recreational area, recreational resource, recreational object, recreational complex.

УДК 349.6; 330.15

Касіянчук Василь Дмитрович,*кандидат технічних наук, с. н. с., академік АІНУ,
професор кафедри будівництва, радник ректора
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького***Книш Віталій Васильович,**
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПАЛИВНИХ ГРАНУЛ (ПЕЛЕТ) ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

Стаття висвітлює правові механізми, за допомогою яких є можливість активізувати роботу по виробництву паливних гранул (пелет) із біомаси. Дана характеристика паливним гранулам як альтернативному джерелу енергії, показана їхня перевага над іншими видами палива. Порахована економічна ефективність від переробки частини біомаси на пелети в кожній області і їх використання замість газу. За результатами дослідження авторами статті обґрунтовано правові та організаційні заходи у сфері альтернативної енергетики. На думку авторів, на законодавчому рівні доцільно запровадити систему стимулювання за впровадження виробництва і використання паливних гранул (пелет) замість газу і визначити міру відповідальності за невиконання запланованих заходів.

Ключові слова: енергетичне право, енергетичне законодавство, правове регулювання альтернативної енергетики, природоресурсне право, біомаса, паливні гранули (пелети).

Постановка проблеми. З огляду на енергетичну ситуацію в Україні, скорочення споживання газу є однією із найактуальніших проблем. Ціна природного газу постійно зростає, як для народного господарства так і для населення. Крім того, Росія диктує свої умови по ціновій політиці за газ. Україна постійно залежна від східного сусіда. Значного скорочення споживання газу в Україні і в нашій області можна досягти за рахунок широкого впровадження сучасних технологій виробництва паливних гранул (пелет) із біомаси і їх використання для ряду галузей народного господарства і населення. За значенням в світі біомаса займає четверте місце серед палив і забезпечує близько 2 млрд. тон умовного палива на рік (це від 14% до 50% загального споживання енергоносіїв за даними різних країн світу). За останні роки в більшості європейських країн виробництво енергії з біомаси динамічно розвивається [8].

Одним із ефективних видів палива з біомаси є пелети. Пелети – це паливні гранули отримані із заздалегідь заготовленої сировини шляхом пресування. Популяризатором паливних гранул в Європі вважається Швеція, яка почала виробництво пелет з відходів від лісозаготівлі, лісопереробки і деревообробки в 1985 р.

Паливні гранули (пелети) – це екологічно чистий вид палива (біопалива) без хімічних закріплювачів циліндричної форми різного діаметру. Така форма забезпечує стійкість і дозволяє механізувати і автоматизувати подаючі пристрої котелень і приватних будинків. В країнах Європи постійно зростає вжиток паливних гранул (пелет). Найближчі роки очікується різкий стрибок попиту на цей вид продукції. Наприклад, в Данії щорічно використовується 600 тис. тон пелет при власному виробництві 200 тис. тон. В цілому, в Європі використовується більше 10 млн. тон на рік паливних гранул. В Китаї заплановано виробництво до 2020 р. 50 млн. тон пелет на рік. В Україні ринок паливних гранул складає близько 300 тис тон на рік. Внутрішній споживчий ринок становить 15% від обсягів виробництва, решта 85% поставляється на експорт. Орієнтовна потреба споживачів пелет в Україні складає 1 млн. тон в рік. І тому назріла потреба в Україні і, зокрема, в нашій області в створенні умов, правових механізмів для організації виробництва паливних гранул (пелет) і використання їх замість газу як альтернативного джерела енергії [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-дослідними роботами і розробкою нових технологій по виробництву паливних гранул (пелет) успішно займаються і мають позитивні результати Державний науково-дослідний проектно-конструкторський інститут Мінпаливенерго, науково-дослідний інститут технічної теплофізики НАН України, кафедра будівництва Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Матеріали досліджень з даної проблематики було опубліковано в збірнику наукових статей п'ятої науково-практичної конференції «Нетрадиційні і поновлювальні джерела енергії в регіоні» [5] і в науково-інформаційних вісниках Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького [1; 2; 3].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних правових механізмів, за допомогою яких є можливість активізувати роботу по виробництву паливних гранул (пелет) із біомаси.

Виклад основного матеріалу досліджень. Нафта, природний газ і вугілля – не відновлювальні джерела енергії, запаси яких обмежені і в майбутньому, за оцінками експертів, вони вичерпаються. З огляду на цю обставину, більшість розвинених країн швидкими темпами нарощують обсяги виробництва і споживання альтернативної енергії, зокрема з біомаси. Лідерами виробництва теплової енергії з біомаси є Швеція, Данія, Австрія, Фінляндія. Наприклад, у Швеції понад 100 котелень централізованого теплопостачання працюють на паливних гранулах. 60 тис і більше приватних домовласників використовують побутові котли, які працюють на пелетах. Завдяки підтримці уряду, в Австрії більше 4 тис котелень працюють на біомасі, частина якої у загальному споживанні енергії становить майже 90% [8].

Слід зазначити, що для розвитку альтернативних джерел енергії та альтернативної енергетики, як окремої енергетичної галузі, уже сформовано первинне правове поле. Тут важлива роль відводить Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 року, за яким альтернативними джерелами енергії визнаються відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [6; 7].

Отже, як вбачається з вищенаведеного визначення, біомаса, яка може використовуватись для задоволення енергетичних потреб, юридично визначена як одне з

альтернативних джерел енергії. Крім того, Закони України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види палива» визначають біомасу як біологічно відновлювальну речовину органічного походження, що зазнає біологічного розкладу (відходи сільського господарства (рослинництва і тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також органічна частина промислових та побутових відходів [6; 7].

Наукові дослідження і експерименти показали, що із біомаси доцільніше виробляти паливні гранули (пелети). Вони мають переваги в порівнянні з традиційними видами палива. Паливні гранули вважаються екологічно чистим паливом і тому підприємствам, які їх використовують не потрібні квоти на викиди парникових газів. Пелети мають перевагу над рідким паливом і вугіллям, особливо по викиду шкідливих речовин. При спалюванні поряд із зменшенням викидів CO_2 зменшуються викиди діоксиду сірки, а це в свою чергу до зниження загибелі рослинної сировини через зменшення кислотних дощів.

При спалюванні викопного палива виділяється вуглекислий газ, накопичений за мільйони років, а при спалюванні паливних гранул деревина звільняє CO_2 стільки, скільки прийняла під час росту (закритий вуглецевий обмін). Якщо спалити 2000 кг пелет, то виділяється стільки ж теплової енергії як при спалюванні: 1400 м^3 газу, 1370 л мазуту, 1000 л дизельного палива, 3200 кг деревини. Співвідношення видів палива до 1 м^3 газу складає: вугілля – 1,6 кг, паливних гранул – 1,7 кг. На сьогоднішній день для народного господарства ціна природного газу складає 8900 грн. за 1000 м^3 , а пелет – 2000 грн за 1 т. По теплотворній властивості для заміни 1000 м^3 газу необхідно 1,7 т паливних гранул. Економія по вартості енергоносіїв складає $8900 - (2000 \cdot 1,7) = 5500$ грн. на 1000 м^3 газу. Паливні гранули безпечні у використанні. Вони можуть зберігатись в безпосередній близькості від приміщень, в підсобках, в підвалах, тому що являються біологічно неактивним матеріалом, який пройшов термічну обробку. Пелети – ефективне альтернативне біопаливо, екологічно чисте, значно дешевше за газ, що робить його привабливим енергоносієм [8].

Юридично паливні гранули (пелети) віднесені до такого виду альтернативного палива, як тверде паливо. Відповідно до Законів України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види палива», до твердого палива віднесено тверду біомасу, що використовується як котельно-пічне паливо, у тому числі дрова, торф, тирса, тріска, солома, інші сільськогосподарські відходи, *гранули та брикети, вироблені з біомаси*, деревне вугілля та вуглиста речовина [6; 7].

За даними Державного агентства лісових ресурсів, в Україні щорічно заготовляють до 15 млн. м^3 ділової деревини при різних видах рубок. В Івано-Франківській області відповідно заготовляють до 1,3 млн. м^3 деревини. Загальна сукупність деревних відходів становить близько 800 тис м^3 . Якщо використати тільки половину відходів для виробництва паливних гранул, то можна отримати їх орієнтовно 80 тис тон в рік [8].

З цього приводу також слід зазначити, що певне правове поле щодо використання лісових ресурсів для потреб альтернативної енергетики створене у чинному Лісовому кодексі України (далі – ЛК України). У даному кодифікованому акті передбачено такі види спеціального використання лісових ресурсів, як заготівля деревини та заготівля другорядних лісових матеріалів. Зокрема, у ч. 6 ст. 70 ЛК України зазначено, що для заготівлі деревини під час рубок головного користування в першу чергу призначаються пошкоджені, ті, що усихають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом, і деревостани, які вийшли з підсочування. Крім того, деревина заготовлюється також під час здійснення лісгосподарських заходів, не пов'язаних з використанням

лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо) [4].

Що стосується заготівлі другорядних лісових матеріалів, то відповідно до ст. 72 ЛК України вона включає заготівлю живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені тощо [4].

Крім того, в Івано-Франківській області заплановано впровадження програми «Топінамбур». Під вирощування цієї культури є можливість виділити до 10 тис га непридатних під традиційні культури земель на яких виросте, при мінімальній врожайності, до 500 тис тон зеленої маси. Якщо переробити на пелети половину зеленої маси топінамбура, то отримаємо щонайменше 50 тис тон паливних гранул в рік. Тільки деревні відходи і зелена маса топінамбура дають можливість виробити в нашій області до 130 тис тон паливних гранул, що еквівалентно економії газу більше 75 млн. м³ в рік. Економічний ефект в цілому по області орієнтовно складає більше 400 млн. грн. в рік [8].

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження можна зробити наступні висновки та практичні рекомендації: 1) слід істотно удосконалити структуру та зміст Законів України «Про енергозбереження», «Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види палива» (особливо – у частині визначення нових видів альтернативних джерел енергії та альтернативних видів палива); 2) доцільно прийняти нові законодавчі акти, які б стосувалися окремих видів діяльності по виробництву та постачанню альтернативної енергії; 3) необхідно здійснити розробку форм типових договорів у сфері альтернативної енергетики та правил постачання альтернативної енергії безпосереднім споживачам; 4) Державному агентству лісових ресурсів України і територіальним управлінням на місцях необхідно проаналізувати наявність деревних відходів і відходів сільського господарства, які можна направити на виробництво паливних гранул (пелет); 5) Кабінету Міністрів України слід прийняти відповідну постанову, а місцевим радам – рішення про організацію потужностей по виробництву пелет та переобладнання відповідних котелень і організацію виробництва котлів, які працюватимуть на паливних гранулах (пелетах); 6) на законодавчому рівні доцільно впровадити систему стимулювання за впровадження виробництва і використання паливних гранул (пелет) замість газу і визначити міру відповідальності за невиконання запланованих заходів.

Список використаних джерел

1. Касіянчук В. Д. Можливості використання деревної біомаси як альтернативного енергоресурсу / В. Д. Касіянчук // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. – Вип. 3. – С. 190 – 194.
2. Касіянчук В. Д. Ефективність використання паливних гранул (пелет) для виробництва альтернативної енергії / В. Д. Касіянчук // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 7. – С. 321 – 324.
3. Касіянчук В. Д. Ефективність використання деревної біомаси для виробництва альтернативної енергії / В. Д. Касіянчук, Р. П. Гончарик // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. – Вип. 6. – С. 213–216.

4. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ з наступними змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/page2>.
5. Нетрадиційні і поновлювальні джерела енергії, як альтернативні первинним джерелам в регіоні // Збірник наукових статей п'ятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 02 – 03 квітня 2009 р.). – Львів: ЛьВЦНТЕУ, 2009 – 353 с.
6. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 // ВВР України. – 2003. – № 24. – Ст. 155.
7. Про альтернативні види палива: Закон України від 14.01.2000 // ВВР України. – 2000. – № 12. – Ст. 94.
8. Шпак А. П. Конституція цільової комплексної програми наукових досліджень АН України / А. П. Шпак // Біомаса як паливна сировина. – Біопаливо. Додаток 1 до Постанови Президії НАН України від 28.02.2007 р. – № 56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.at.ua/3000/3100/60425>.

Кныш В. В., Касиянчук В. Д. Правовое обеспечение организации производства топливных гранул (пеллет) в качестве альтернативного источника энергии

Статья освещает правовые механизмы, с помощью которых есть возможность активизировать работу по производству топливных гранул (пеллет) из биомассы. Дана характеристика топливным гранулам как альтернативному источнику энергии, показано их преимущество перед другими видами топлива. Посчитана экономическая эффективность от переработки части биомассы на пеллеты в каждой области и их использование вместо газа. По результатам исследования авторами статьи обоснованно правовые и организационные меры в сфере альтернативной энергетики. По мнению авторов, на законодательном уровне целесообразно ввести систему стимулирования за внедрение производства и использования топливных гранул (пеллет) вместо газа и определить меру ответственности за невыполнение запланированных мероприятий.

Ключевые слова: энергетическое право, энергетическое законодательство, правовое регулирование альтернативной энергетики, природоресурсное право, биомасса, топливные гранулы (пеллеты).

Knysh V.V., Kasiyanchuk V. D. Legal support of the organization as an alternative source of energy production of fuel pellets

The article deals with the legal mechanisms through which it is possible to speed up work on the production of fuel pellets (pellets) from biomass. The characteristics of wood pellets as an alternative energy source, shown them an advantage over other fuels. Calculate the economic efficiency of the processing of the biomass pellets in each area and their use instead of gas. According to a study by the authors justified the legal and organizational measures in the field of alternative energy. According to the authors, at the legislative level, it is advisable to introduce a system of incentives for the introduction of the production and use of pellets instead of a gas and determine the extent of liability for failure to comply with the planned activities.

Key words: energy law, energy legislation, legal regulation of alternative energy, Nature resources law, biomass pellets.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.132

*Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
факультету №3 (м. Івано-Франківськ),
Національної академії внутрішніх справ,
підполковник міліції*

ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА: ОКРЕМІ ГРАНІ

Незважаючи на те, що більшість граней творчості Івана Франка зазнали пильних досліджень цілої когорти науковців, однак існують і такі «закутки» його літературного доробку, які нам мало відомі. Як на мене, то правознавчі ідеї і погляди Івана Франка належать саме до них. У запропонованій статті, на підставі аналізу опублікованих праць Івана Франка, а також окремих дискурсів у його творчості, зроблено спробу розкрити нові грані творчості Каменяра, зокрема його погляди на тогочасну правову систему в цілому, аспекти кримінального провадження та цивілістики, судочинства та деякі їх «разючі» прояви.

Ключові слова: поневолення, людська рівність, судовий процес, норма закону, підсудні, оподаткування, злочин, кара, докази, тюрма, ув'язнення, державний механізм.

Постановка проблеми. Іван Франко завжди був, є і залишиться непересічною особистістю, літературним генієм, борцем за незалежність нашої держави та за дотримання прав усіх її громадян.

Його літературному доробкові щиро заздять інші митці та цілі нації, а перед розмаїтістю праць, духом і силою Франкового слова ми низько схиляємося.

У літературній спадщині Каменяра чимало творів, пронизаних ідеями негайних змін, удосконалення досудового розслідування та судового розгляду, «полегшення податкового ярма» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академік Василь Тимофійович Нор резонно відзначив, що Іван Франко написав чимало праць, присвячених саме питанням аналізу і критики діяльності суддів, засад організації судочинства та його здійснення тогочасними судами. Його критично-наукова робота знайшла своє відображення не тільки в наукових працях, а, що найцікавіше, у художніх творах, де він образно описав і розкрив усі недоліки тогочасного судочинства. Серед творів мислителя, які присвячені даній тематиці, можна назвати такі, як: «Перехресні стежки», «На суді», «Терен у нозі», «Моральні типи», «Рябина», «Для домашнього вогнища», «До світла», «Мій злочин», «Основи суспільності», «Принципи і безпринципність», «Смерть убійці», «Оповідання про розбійника Флавіана» та інші.

Не зважаючи на велику кількість напрацювань І. Франка щодо даної тематики, є дивною ситуація, що ці погляди мислителя залишались поза увагою франкознавців. Лише деякі невеликі як за обсягом, так і за змістом спроби зроблені ще в середині минулого

століття, а саме Ольгою Скакун, Володимиром Сокуреном, однак така обмежена кількість інформації не в змозі повною мірою розкрити усю глибину думки мислителя з цієї проблематики. Названі автори в своїх працях лише констатували наявність таких напрацювань І. Франка, не вдаючись до їх безпосереднього дослідження. Можна виділити найновіші розвідки, проведені молодими науковцями, зокрема Н. Тодчук, О. Луцишин, А. Швець, І. Лучук. Однак тематика їх доробків спрямована на розкриття особливостей побудови кримінальних сюжетів й дослідження психології злочинців у творчості І. Франка [2, с. 3-4].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поглядів І. Франка, які дозволять уникнути «правових атавізмів» сучасними законодавцями, науковцями та практикуючими юристами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власне кажучи, саме В.Т. Нор вперше у нашій державі низкою своїх наукових публікацій «зробив прорив» на даному поприщі, досить детально провівши аналіз поглядів І. Франка на те, якими були і повинні бути основні принципи побудови і функціонування суду і судочинства. Крім того, В.Т. Нор відзначає, що І. Франко прагнув донести до усього загалу розуміння того, що від природи усі без будь-якого винятку є рівними і вільними, незалежно від економічного чинника. І тільки у подоланні економічної нерівності він вбачає можливість реального забезпечення обіцяної законом рівності усіх перед законом і судом [2, с. 11].

При цьому, у своїй поезії Франко не розрізняє російського та польського поневолення України, але в наукових студіях висвітлює різницю між ними. Саме ці його екскурси в нашу історію мали б служити відновленій Українській державі в її зарубіжній політиці, щоб не діяла вона наосліп, добираючи собі партнерів за принципом: хто більший, той важливіший, щоб не піддавалася ілюзіям, що стратегічне партнерство України і Росії та України і Польщі – тотожні поняття [3, с. 11].

Д.В. Павличко, провівши глибоке дослідження творчості Каменяра, відзначає про те, що Франко підкреслював різницю між польським та російським гнобленням України та вважав, що «московська плетя» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою [3, с. 13].

Франкова думка про те, що братні взаємини між українцями та поляками можуть встановитися тільки тоді, коли польська сторона будуватиме власну державу у власних етнографічних кордонах, виявилася пророчою. Сучасна польська політична еліта, хоч не від Франка, а від видатних поляків ХХ ст. Єжи Гедройця, Збігнева Бжезинського та Кароля Войтили прийняла ту ж таки його ідею, – відреклась від західноукраїнських земель і Львова. Цим самим польська держава зміцнила свої позиції на східних кордонах. Сьогодні політична мудрість українців і поляків полягає в тому, щоб не «відрубно», а разом використовувати свої спільні сили, здатні змінювати політичний клімат Європи на користь обом народам, незважаючи на те, що роз'єднувало їх у минулому [3, с. 14]. І саме на сьогоднішній день наша українська спільнота має змогу запозичувати від таких прогресивних європейських сусідів позитивні надбання у найрізноманітніших галузях, юриспруденції в тому числі.

Але у роздумах І. Франка присутня критика і до тогочасних робіт деяких «ідейників» [4, с. 125-147]. Так він, дискутуючи над статтею в «Правді», відзначає дослідник М.Ф. Нечиталюк, автор якої доказував, що література українська має бути

самостійною від «московської», констатує, що автор аналізованої ним статті «змішав» літературу з державою, її урядом та жандармами [5, с. 120].

Повна незалежність України, її політична самостійність щодо Росії – це те, в що Франко вірить, що обдумує і ненастанно пропагує як ідейний провідник українського народу. Він не підтримує ані автономії, ні федералізму, але мріє про рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав [3, с. 18].

Людська рівність у всіх сферах життя – основна ідея багатьох творів Каменяра. В.Т. Нор у даному руслі резонно підкреслює, що розуміючи той факт, що у тогочасному суспільстві рівність в цілому, а також усіх перед законом і судом, зокрема, могла бути виключно на папері, І. Франко описує і порівнює випадки, коли до суду звертаються за захистом заможні верстви, а коли прості селяни, але чомусь у житті вони не є рівними у своїх правах, та й покарання для них диференційоване. Із властивою йому емоційною силою І.Франко вказує на кричущі парадокси навколишнього життя та намагається знайти хоча якісь проблiski раціональності [2, с. 11].

На ілюстрацію таких «тогочасних» парадоксальних речей, які, на жаль, залишили «деякі сліди» у нашому сучасному житті, можна навести уривки із низки тематичних статей, творів та дописів І.Франка.

Щоб «гідно» пригнітити тих інакодумців, хто пропагував і хоч якось відстоював рівноправність, вартіві державного механізму вишукували найрізноманітніші форми та методи. У «Критичних письмах о галицькій інтелігенції» мислитель відзначає: «Що ж так воно дієся не тільки на заході Європи, але й у нас, того доказом служить один цікавий случай в нашій літературі, котрий тутка наведу і без котрого характеристика галицького письменства до 1848 р. була б неповна. 1837 року в Будапешті вийшла невеличка малоруська книжечка під назвою «Русалка Дністровая». Були в ній напечатані пісні народні, дві-три статі прозою і 20 карток оригінальних поетичних творів. Видавці тої книжечки, молоді семінаристи, – казав би-сь люди зовсім супокійні та благонамірені; в самій книжечці нема ні ясних ідей, ні смілих намогів революційних, ні навіть ярих образів або виразних згадок про жите народа. Ну, сказати одним словом, книжечка ніяким світом, щоб того... небезпечна або що. Так ні, – не туди пішло! Ще до її виходу на світ видавці потерпіли формальне гоненіє від поліції і від консисторії. Але по її виході почалася правдива трагікомедія, котрої кінець був такий, що книжку (більшу часть накладу, привезеного з Угор) забрано і уміщено в місті темнім і прохладнім, – в пивниці консисторській, де лежить і досі, – а видавців по висвяченю розіпхало по самих мізерних адміністраціях, здалека від людей образованих та мислячих [6, с. 74, 89-90, 93].

Але ж Каменяр був ідейним оптимістом, із вірою дивився у майбутнє, не дивлячись на те, що вважав його не таким близьким. У власних роздумах «Чи вертатись нам назад до народу?» І. Франко відзначив: «Правда, послідніми часами вихапувалися голоси – переважно з-посеред молодого покоління – звіщаючі, що вже й для галицько-руської інтелігенції настає пора критичного розгляду власних поступків; але голоси ті були надто ще єдиничні; серед загальної задавленої глуші видались надто острыми і різкими, і непривична інтелігенція поквапилась затикати собі вуха перед ними, або, що більше, подати руку поліції і жандармам для придавлення непрошених і немилих голосів» [7, с. 140].

Звертаючись до тематики правосуддя, В.Т. Нор констатує, що на думку І. Франка, воно повинно здійснюватись в єдиному процесуальному порядку щодо усіх громадян. Жодна особа не може бути звільнена від будь-яких встановлених законом процесуальних

обов'язків або навпаки, бути наділеною будь-якими додатковими процесуальними правами. Усі ці порушення доволі образно знайшли своє відображення у ряді праць мислителя. Згідно з тогочасним законодавством, певним вимогам мало відповідати також проведення дізнання і слідства. Зокрема, під час досудового розслідування кримінальної справи повинна була виявлятися повага до честі і стану обвинуваченого. Однак і ця норма закону масово порушувалась не тільки поліційними органами й органами прокуратури, але й суддями. Особливо яскраво це виражалось у ставленні суду до підсудних, які походили з нижчих соціальних верств, на яких судді без будь-якої перестороги дозволяли собі кричати і залякувати. Тогочасне забюрократизоване судочинство не вважало селян і робітників за повноправних членів суспільства, а тому й не визнавало за ними будь-яких прав, не говорячи вже про наявність у них якоїсь гідності. І. Франко, як поборник соціальної справедливості, не бажав миритись із існуючим становищем пригнобленої верстви населення, яка беззастережно сприймала таке ставлення до себе як належне, вважаючи його природним станом речей. Намагаючись зламати дану хибну думку, І. Франко прагнув нагадати цій знедоленій верстві, що вони є нація, яка має свою гідність [2, с. 11-12].

На ілюстрацію таких поглядів І. Франка слід процитувати наведений ним аналіз одного із відомих тогочасних судових процесів, де критика Каменяра є особливо гострою, а резюмуючим є питання: «Чи ми хоч тепер прокинемось?»: «Мов важка сонна змора перевалив понад нами 34-дневий процес «Ольги Грабар і товаришів» о головну зраду. Прямий наслідок душного, спертого воздуха, серед котрого ми живемо, – процес той показав нам з усіх боків тільки поганих, гидких і сумних образів, що повинен би до глибини потрясти всі чуття і мисли наших проводирів і наших партій, повинен би показати їм досадно всю хибність тих доріг, котрими йшли доси, а навести їх на нові дороги.

Ми не будемо говорити о тім процесі, котрим усі газети певне вже кожному з наших читачів аж до переситу натуркали вуха. З того ще не виходить, щоб газети сказали о нім усе, що можна і слід би сказати. Газети краєві, обсуджуючи процес, мусіли бути вже з konieczности односторонніми, т.е. розбирати тільки хибі самих підсудних, не розбираючи хиб сторони судячої і не згадуючи навіть о них і словом. Газети ж заграничні, особливо в Росії і Німеччині, хоч і могли розбирати й похибки судів, і властей галицьких, які в тім процесі показалися, то однак ж робили се або без знання діла та встанов австрійських, та й ще з цілею оправдати підсудних, або крутили діло по своїй волі, бачучи на злучайну політику своїх держав зглядом Австрії.

Зато тим основніше розібрано вину і похибки підсудних, і треба признати, що з малими виїмками суд газет і своїх і чужих випав для них некорисно. Та й справді, дивно би було, якби випав інакше. Казали міряти себе мірою провідників народних, а самі не доросли не то до міри провідників, людей політичних, але навіть до міри просто чесних і характерних людей. Їх політика – опозиція для опозиції, без згляду на те, чи вона корисна рідному народови, чи ведеться чесними і справедливими способами. «Наші газети – опозиційні, а в опозиційних газетах усе малюється противника начорно, хоч би він був і зовсім білий» – така була суть опозиційної науки. Кілько важких і великих блудів породила тота наука в дотеперішніх політичних діланях галицьких русинів, се ми надіємся показати колись обширніше. Але минувший політичний процес найдосадніше виказав її нещирість і дурноту, коли самі провідники тої опозиції змушені були нераз признаватися, що підпирають її брехнями і пересадним чорненням противника. Правда,

противник той далеко не білий, – так що з того? Невже ж підлість обов'язує? І коли підлий противник, то й нам його поборювати підлими і нечесними способами?

А далі! Що ж се за люде, ті наші проводирі, котрі ставали в процесі? Газетники, котрі не вміли чи не сміли одверто перед судом висказати, якої ідеї боронять їх газети, щоб здобути прихильність то суд'їв присяжних, то трибуналу, то прокуратора, малювали себе то чорно-жовтими австрійськими патріотами, то рутенцями, не зазираючи поза границі своєї «тісної» вітчизни, то щирими прихильниками згоди з поляками. Немов той стародавній Протей, міняють вони свої форми, перекидаються то сюди то туди, боячись одного тільки, щоб борони боже хто не підозрівав, що у них є характер, є консеквенція! Може воно тим і усprawедливляється, що наші коротковидячі добровільні поліціанти і безплатні прокуратори – польські і другі газетники та урядовики, так остро нападали на підсудних. Читаєш справоздання, коментарії, доноси, напади, реляції, і раз за разом говориш до себе: своя своїх не познаша! [8, с. 329-331].

Проводячи такий виправдано прискіпливий аналіз судового процесу, І. Франко веде також мову і про «неумістні і глупі питання голови присяглих», і про відсутність «гідності, такту, до твердої оборони прав особистих і народних», і про «гидкі факти доносів і шпionства, котрі показалися на процесі», і про «велику нещирість, не мудрість, не безкорисність» [8, с. 330-331].

У статті «Нечувана, безпримірна річ!» Іван Франко, висловлюючи своє обурення, відзначає дослідник його публіцистики М.Ф. Нечиталюк, ілюструє фактами нечуване здирство і самоуправство польських дідичів Конарських і місцевого судівництва [5, с. 206-207]. Якщо звернутися до оригіналу статті, то можна відстежити низку несуразних фактів у функціонуванні тогочасної судової системи, які, на жаль, певні свої прояви мають і за сучасних умов правосуддя, що підтверджується, як рішеннями Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, так і рішеннями Європейського суду з прав людини.

Так, Іван Франко, опираючись на слова «одного львівського дописователя» відзначає, що «Звістний з руської інтерпеляції факт, що в повіті Лискім 219 моргів громадського лісу продано на ліцитації судовій за 60 крейцарів в.а., видався так неімовірним, що в першій хвилі уважано його за містифікацію або щонайменше за нечувану пересаду. Тим часом факт сей правдивий, а понеже щодо правдивості його нема вже ніякого сумніву, тож годиться його виточити перед суд прилюдний, щоби тії, що суть в силі ще зло направити, почувися до того обов'язку і тим спинили дальші і немилі наслідки.

З актів судових в Перемишли річ так представляється. Громада Ветлин в повіті Лискім видала процес наслідникам дідича Конарського о відданє ґрунтів рустикальних в тій же громаді. Процес випав для громади не корисно, а засудом судовим з 30 червня 1876 року громада зістала засуджена на зворот коштів спору в квоті 143 зр. 75 кр. Дідичі Конарські, одержавши засуд корисний, рішили не уступити ані на крок громаді і судово почали доходити своєї претензії о зворот коштів процесу. Наслідком сего нового процесу було судове зарядженє екзекуції на 219 моргах ліса, котрі громада одержала яко еквівалент сервітутовий. Ліс той оцінено судово на 1324 зр. 44 кр. і розписано в Балигородскім суді повітовім ліцитацію, в котрій на третім речинци, дня 24 червня 1880 року цілу просторонь 219 моргів набули Конарські яко (кажучи язиком судово-ліцитаційним) «найвисше жертвуючи» за 60 крейцерів в.а.! Як дальше стверджують судові акти, «ухвала, приймаюча протокол ліцитаційний до відомости

суду, сталася вже правосильною». Вже тоє становит дивовижу, що діло таке могло удержатися так довго в тайні; це треба хіба приписати лиш недбалству громади і легковаженню вартости ліса в околицях, богатих в матеріал деревляний.

Але се ще не досить. Конарські, набувши 219 моргів ліса за 60 кр., узнали ще потрібним пошукувати дальші свої претензії на громаді. «Внаслідок одержання так малої ціни купна, – читаємо дальше в актах суду перемиского, – не лише висшенаведені кошти спору, але й опісля призначені кошти екекуційні в певних квотах з ціни купна ліса заспокоєними бути не могли і для того Конарські внесли на покритє всіх висшенаведених коштів спору і коштів екекуційних прошенє до суду о уділенє їм права заставу на записях державного довгу до громади Ветлин приналежних і о заставний опис решти ґрунтів тої громади». До сего прошеня суд в Перемишли вже прихилився!

Доси представив я лише сам хід діла. Що оно само собою становит «horrendum» (жахливо), нечуване доси в суспільности, судівництві, адміністрації, се так ясно, що всякий зрозуміє, хто лише коли-небудь чув що о лісі і єго вартости, о праві і єго органах, о процесі і єго ціли. Ба, не можна собі уявити драстичнійшої критики аномальности нашого устрою. Що найсумнійше, то рівнодушність, з якою дотичні власти гляділи на весь хід справи» [9, с. 244-247].

Іван Франко, слушно кепкуючи над недолугими нормами «правodawців», відзначає про різне правове становище «імущих» та «неімущих» у всіх, без винятку, сферах буття. Автор цитує: «робітник, котрий нанявся до роботи при господарстві сільським, обов'язаний ставитися до роботи в означенім часі. Але сам уплив часу, на який заключена була умова службова, не розв'язує ще відносин службових без попереднього вимовлення. Противно, умова мовчки зістає продовжена, если слуга, нанявшійся на рік, не вимовит служби на 6 неділь перед упливом служби, а нанявшійся на коротший час, не вимовит служби на 2 тижні перед упливом служби. В такім разі слуга мусит оставатися, чи хоче чи не хоче, ще другий рік, в взглядно другий такий протяг часу, на який первісно був нанявся». Франко цим аналізом доводить безправ'я «неімущих», більше того – констатує: «слуга обов'язаний єсть вступити на службу до того службодателя, у котрого находится єго книжка службова, а що без тої книжки він не може бути прийнятий на жадну иншу службу, бо «кто приймає слугу без книжки службової, той буде караний так само, як той, кто приймає слугу, втікшого з служби», то єсть книжка службова єсть тим путем, котре приковує слугу до одного пана на так довгий час, як довго пану сподобаєсь єго держати.

Службодатель має право коли-небудь, без виявлення причини, переглянути в присутності слуги і ще одного свідка скрині, куфри і всі переховки слуги (зарубника, гуртівника і т.д.), а се означає, що звичайно більша половина селян остає в таких відношеннях з двором, то, очевидна річ, що сей тихенький параграф дає дідичеві або його заступникови безвзглядну власть поліційну над цілим селом, над всім тим, що «слуги» мають, читають, говорять і думають».

Слуга обов'язаний сповнювати охітно і докладно, після наказу службодателя не тільки ті услуги, до котрих виразно нанявся, але також і всякі інші услуги, які звичайно на слуг покладаються. Самовільне усуване від роботи уповноважнює службодателя не тільки віддалити слугу зі служби, але також наймити на єго кошт кого іншого до виконання тої роботи – ну, і, як ми бачили, примусити слугу «оружієм і дрекольми». Слуга не міг ухилюватися від роботи в дні свят скасованих, ані в свята не єго віросповідання. Навіть в неділі і свята урочисті свого віросповідання повинен слуга

виповнювати звичайні роботи домові, а також такі надзвичайні, котрих без небезпеченства відложити не можна. Службодатель має право заборонити слугі приймання відвідин від якихось осіб або ж і взагалі» [10, с. 263-265].

Пророче дивлячись у майбутнє, відзначає В.Т. Нор, І. Франко передбачав, що таке безправне становище більшості населення держави, а саме зрівняння його із «худобою» не може тривати довго. Тому він ще на порозі двадцятого століття передбачав, що нам відкривається вже «інша глава всесвітньої історії», коли ці маси будуть вести «боротьбу за рівність, боротьбу у стократ складнішу від усіх попередніх, боротьбу, яка врешті-решт принесе справдження всіх чесних людинолюбних змагань» [2, с. 12].

У дослідженні «Чого хоче Галицька робітницька громада?» Іван Франко погоджується із товаришами-поляками («що клопочуть о уладженню такої робітницької громади в Галичині і випустили невелику книжечку на польській мові, в котрій розказують, чого хоче Галицька робітницька громада») в тому, що існує нерівність, зокрема:

- «у ділах господарських (економічних) – купка людей багатих держить в руках мільйони бідних, які на них працюють та ледь виживають і платять найбільше податків, на їх гроші пани та багатирі держать війська, поліції та жандармів, щоби самих тих бідних держати в притиску, страсі і темноті. Бідність доводить людей до проступків, до зіпсуття, крадіж і вбивства, а пани карають їх за те, хоча самі нічого нічого не роблять, щоб не стало причини тих проступків – бідності. Хоча набагато тяжчі проступки багатіїв залишаються безкарними;

- в ділах громадських (соціальних) і державних (політичних) – бідність одних і багатство других є головним джерелом усілякої кривди. Бідний не має жодних прав, на нінащо здалися йому й суди, прилюдні чи не прилюдні, справедливі чи несправедливі, – в судах усе не його правда, а хоч би могла бути і його правда, то тота правда для нього задорога...» [11, с. 159-161].

У мене виникає запитання: чи не простежуються паралелі такої сумної Франкової бувальщини із нашою сучасністю? Думається, що, на превеликий жаль, відповідь більшості із нас буде ствердною.

Радикальними є погляди І. Франка і на тогочасні способи, методи і розміри оподаткування. У своєму дописі «Здирання недоїмок» Іван Франко різко критикує екекуційні способи збирання податків на селі, чим, як вірно відзначив дослідник його публіцистики – М.Ф. Нечиталюк, нанівець спростовує фальшиві заяви польської газети «Неділя» про «нове податкове улекшення» [5, с. 176]. Іван Франко глибоко аналізує податкові справи до вказаного «нового податкового улекшення» та відзначає про існування екекуторів податкових, котрі щокварталу по 5-6 особин (потентатів – морально і матеріально збанкрутілі люди, без постійного заняття, а ждучих тільки з місяця на місяць на подібну оказію) їздили на села для «уловлення вселенной». Уряд податковий давав їм виказ залеглостей кожної громади і власть неограничену – секвеструвати (насилно привласнювати майно боржника) і «грабити» для стягнення тих залеглостей. Повномочія їх були великі, – відвічальність майже ніяка, тому екекутор заїздив до війта, где зараз предклядано ему «со страхом і трепетом» табелю і дневник податковий, не забуваючи і о їді та напінках, і то найліпших, яких тільки можна було в селі дістати. Покріпивши сили, екекутор брав з собою війта, присяжних, десятників і яка тільки була дрібніша власть в селі, лаштували драбинастий віз і рушали в процесії в село, від хати до хати «за грабежом». Такі порядки тривали довго,

однако міністерство фінансів ограничило компетенцію ексекторів податкових. Поперед всего віднято збанкрутованим індивідуам і проблематичним екзистенціям (заявам) привілей бути ексекторами, а зато створено посади «секвестора податкового», якому заборонено побирати ексекутне до своєї кишені і в довільній кількості та визначено квоти до сплати.

Нове податкове улекшення», крім зазначеного вище, полягало і в тому, «щоб ввести рівновагу до бюджету австрійського і усунути щорічний дефіцит, тому визначено стару дорогу – натискати шрубку податкову, доки тільки буде можна (коли податник по 14 днях не сплатит своєї залежності, приходив секвестрація на его движимість: її описують, таксують, переносять в місце урядове, відтак оголошують (в теорії в урядовій часописи) термін ліцитації і ліцитують (публічно продають)).

Аж ось дня 28 вересня 1883 року видало міністерство скаргу до ч. 24.266 нове розпоряджене, а на його підставі львівська дирекція скарбова своє розпоряджене, котрі містять в собі справді значне полекшене долі найбільшійших і з кожною ратою податковою залягаючих податників. Але, з другого боку, чи і річний додаток до податків державних титулом ексекції, а виносячий 170% цілого податку, причиниться значно до добробиту і економного піднесення найбільшійших верств нашої людности, чи може противно, – се, здаєсь, також не єсть так надто велика загадка економічна, на котру трудно було б відповісти. Ми, розумієся, не сміємо тут дальше нічого говорити, але закінчимо своє оповіданє словами найбільшій частини наших податників: «Дай боже витримати!» [12, с. 225-227].

Щодо деяких кримінально-виконавчих тогочасних положень, то В.Т. Нор звертає нашу увагу на подвижницькі переконання І.Франка, який підняв голос протесту проти тілесних катувань, які масово застосовувалися в тодішніх тюрмах, свавілля адміністрації тюрем та відсутності регламентування режиму утримання в тюрмах [2, с. 12-13]. Це була надто болюча для Каменяра тема, адже всі «прелесті» цієї системи він відчув особисто на собі. Так як «атипово» проводилися ревізії у соратників Івана Франка «на основі вислідів» яких поліція вперше заарештувала, серед інших, і Івана Франка у 1878 році, на що звертає нашу увагу дослідник Лука Луців [1, с.130-133]. Подальші затримання і арешти Івана Франка теж не мали ні логічних, ні юридичних підстав, звертає нашу увагу вище зазначений дослідник, для прикладу, оповідання «На дні» написав Франко в днях 17-20 червня в Коломиї. Дістався він туди, коли їхав до свого приятеля К. Геника в село Березів Нижній. Автор пише про це у своїх спогадах під заг. «Як це сталося» в першому томі київського 20-томника Франкових творів на ст. 415-418: «Взимку 1880 року, не маючи ніяких засобів, щоб жити у Львові, подався я на село, в Коломийський повіт, де мав одержати приватну лекцію. Під час подорожі до місця мого призначення задержали мене жандарми в містечку Яблонові, заарештували і відпровадили до Коломиї. Чому? Недалеко в Косові стався злочин: селянин стріляв у війта, правда, не вбив його, але все таки поранив. Селянин і його спільники були заарештовані, а що він заявив себе атеїстом, то негайно була посаджена в тюрму сестра засудженого разом зі мною в 1878 році Павлика, Ганна, яка також жила в Косові. А що я тепер саме випадково попав у повіт, хоч і до місцевості досить віддаленої від Косова, то для тих панів було зовсім природно уплутати мене в коломийську історію, хоч я не мав найменшого поняття про неї. І таким чином я мусив знову зазнати тримісячного слідчого арешту. Тільки тоді побачили ті панове, що я таки непричетний до справи. Президент коломийського суду прийшов особисто до мене в камеру сказати, що мене визнали зовсім не винним, і велів приставити мене до місця мого народження, бо я не був приналежний до повіту. Цей

транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів в моєму житті. Вже до Дрогобича я приїхав із сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі «На дні», а відти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатися до Геніка, прожив там страшенний тиждень в готелі, написав повістку «На дні» і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнатці в готелю і лежав півтора дня в горячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя. Тільки бідний готельний слуга приносив мені іноді декілька ложок супу. Леше через три дні надійшов знайомий, у якого я мав одержати лекцію» [1, с. 189-191].

«Всі Франкові твори з «тюремною тематикою» визначаються пластичністю вислову, поет малював своїм словом те, що пережив глибиною своєї душі, що відчув, як соціальну несправедливість, як глум над людиною збоку суддів, керкермайстрів, капралів та нелюдських в'язничних сторожів» [1, с. 195].

Висновки. Завершуючи наш екскурс до правознавчих ідей і поглядів Івана Франка, хочеться навести слова його четвертого тюремного сонету, написаного 4 вересня 1889 року, який вважаю квінтесенцією уявлень Великого Каменяра про тогочасний каральний, несправедливий і жодним чином не правовий державний механізм:

Сиджу в тюрмі, мов в засідці стрілець,
Усякий звір поперед мене мчить,
Не криється від мене, не боїться,
Показує, в чому хто є мистець.
Лис – злодій тут, не скромник, не святець,
І вовк – не музикант, а просто вбивця,
Медвідь – дерун і лютий кровопивця,
Забув про жарти, бубон і танець.
Тут всяку видно наголо особу,
Мов, фрак роздівши й мундир урядовий,
Вони і людську скинули подобу.
Я в засідці дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій, все готовий –
Ну, бачність, звірі! Не хиблю я ціли!

Список використаних джерел

1. Лука Луців. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Л. Луців. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті: видавництво «Свобода». – 654 с.
2. Нор В. Т. Погляди Івана Франка на засади організації та функціонування суду і судочинства / В. Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – №1. – С. 1-27.
3. Павличко Д. В. Іван Франко – будівничий української державності: есе / Д. В. Павличко. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2008. – 39 с.
4. Франко І. Література, її завдання і найважливіші цілі: збірник творів / упорядник Д. П. Лесів. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті: видавництво «Поступ», 1989. – 354 с.
5. Нечиталюк М.Ф. Публіцистика Івана Франка (1875-1886 рр.): семінарії / М. Ф. Нечиталюк. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1972. – 238 с.

6. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Література і мистецтво томи 26-43. Т. 26. Літературно-критичні праці (1876-1885). – К.: Вид.: Наукова думка, 1980 – 462 с.
7. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу / Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці томи 44-47. Том 45. Філософські праці. – К.: Вид. Наукова думка, 1986. – 574 с.
8. Франко І. Чи ми хоч тепер прокинемось?: збірник творів / упорядник Д.П. Лесів. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті: видавництво «Поступ», 1989. – 354 с.
9. Франко І. Нечувана, безпримірна річ! / Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці томи 44-47. Том 44. Книга 1. Економічні праці (1878-1887). – К.: Вид.: Наукова думка, 1984. – 694 с.
10. Франко І. «Дальші прояви «PRACY ORGANICZNEJ»1. Проект виділу кураєвого до устави о слугах і зарібниках» / Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці томи 44-47. Том 44. Книга 1. Економічні праці (1878-1887). – К.: Вид.: Наукова думка, 1984. – 694 с.
11. Франко І. Чого хоче Галицька робітницька громада / Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці томи 44-47. Том 45. Філософські праці. – К.: Вид.: Наукова думка, 1986. – 574 с.
12. Франко І. Здирання недоїмок: збірник творів / упорядник Д.П. Лесів. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті: видавництво «Поступ», 1989. – 354 с.

Басистая И. В. Правовые взгляды Ивана Франко: отдельные грани

Несмотря на то, что большинство граней творчества Ивана Франко потерпели пристальных исследований целой когорты ученых, однако существуют и такие «закоулки» его литературного наследия, которые нам мало известны. Как на меня, то правовые идеи и взгляды Ивана Франко относятся именно к ним. В предлагаемой статье, на основании анализа опубликованных трудов Ивана Франко, а также отдельных разведок в его творчество, предпринята попытка раскрыть новые грани творчества Каменяра, в частности его взгляды на тогдашнюю правовую систему в целом, аспекты уголовного производства и цивилистики, судопроизводства и некоторые их «поразительные» проявления.

Ключевые слова: *порабощение, человеческое равенство, судебный процесс, норма закона, подсудимые, налогообложение, преступление, наказание, доказательства, тюрьма, заключение, государственный механизм.*

Basysta I. V. Legal views of Ivan Franko: facets of individual

Despite the fact that most facets of creativity of Ivan Franko suffered staring Research whole cohort of scientists, however, there are those «nooks and crannies» of its literary heritage, which we know little. Like me, the legal ideas and views Franko refer specifically to them. In this article, based on an analysis of published works of Ivan Franko, as well as individual intelligence in his work, an attempt to reveal new facets of creativity Kamenyar, in particular his views on the then legal system in general, aspects of criminal procedure and civil law, court proceedings and some of their «striking» manifestation.

Key words: *enslavement, human equality, judicial process, rule of law, the defendants, taxation, crime, punishment, evidence, jail, prison, state mechanism.*

УДК 343.3/7

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Дослідження присвячено аналізу нормативної бази протидії торгівлі людьми. Розглядаються як міжнародні, так і національні нормативно-правові акти. Аналізуються норми Закону України «Про протидію торгівлі людьми». Визначаються проблемні аспекти його реалізації на практиці. Пропонуються шляхи їх вирішення на основі міжнародного досвіду

Ключові слова: торгівля, торгівля людьми, постраждалих, країна призначення, переміщення.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років Україна вважається країною походження постраждалих від торгівлі людьми. Проте останніми роками Україна стає також країною призначення. В Україну прибувають іноземні громадяни із країн, де тривають військові конфлікти, у пошуках безпечного місця проживання. Саме вони можуть постраждати від торгівлі людьми на території України, так само, як і громадяни України, можуть потрапити у схожу ситуацію у власній країні. У більшості випадків Україна дедалі більше стає країною призначення для торгівлі людьми з метою трудової експлуатації у сільському господарстві та на будівництві.

Станом на 22.07.2015 Міністерством соціальної політики України 94 громадянам встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, серед яких 88 – громадяни України і 6 іноземців (громадяни Пакистану, Молдови та Російської Федерації). За статтю – 39 чоловіків, 39 жінок і 16 дітей. За видами експлуатації: 42 випадки – трудова експлуатація, 24 випадки – сексуальна, 19 випадків – залучення до жебракування, 4 випадки – змішана експлуатація, 3 випадки – вилучення органів, 2 випадки – продаж малолітньої дитини. Країни призначення (експлуатації): Україна – 37 випадків, Російська Федерація – 37 випадків, Турецька Республіка – 6 випадків, Республіка Польща – 5 випадків, Республіка Молдова – 2 випадки, Республіка Азербайджан – 2 випадки, Держава Ізраїль – 2 випадок, Республіка Сербія – 1 випадок, Грецька Республіка – 1 випадок, Федеративна Республіка Німеччина – 1 випадок. Вид торгівлі людьми: внутрішня (всередині країни) – 31 випадок, міжнаціональна (трансдордонна) – 63 випадок [2].

Боротьба зі злочинністю це внутрішня функція держави. Вона здійснюється на підставі національних законів правоохоронними органами. Однак умови боротьби зі злочинністю наразі суттєво ускладнюються поширенням таких злочинів, які становлять небезпеку не тільки для окремих держав, а й для усього людства, тож вимагають спільних зусиль та повсякденного співробітництва держав. Представники міжнародного співтовариства зазначають, що тероризм, корупція, незаконна торгівля наркотиками,

підроблення грошових одиниць, торгівля людьми та інші злочини одержують дедалі більшого поширення. Це пояснюється тим, що організована злочинність набуває транснаціонального характеру. Злочини вчиняються новими, раніше невідомими криміналістам способами, а сама злочинність загрожує життю, безпеці та власності окремих осіб і громад. Тому проблема злочинності, яка ще донедавна вважалась винятково внутрішньою справою держави, вже не може бути розв'язаною урядами на індивідуальній основі [3].

Тільки спільними зусиллями світова спільнота може протидіяти торгівлі людьми. Заходи щодо протидії торгівлі людьми повинні будуватися на основі дієвого національного законодавства, що приймається на базі загальноприйнятих міжнародних норм. Треба відмітити, що в цій сфері вже зроблено досить багато позитивних кроків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розуміння суб'єктів кримінально-правової політики в тій чи іншій мірі досліджувалося в працях таких науковців, як: Ємець О., Кушнір О., Саїнчин О. та ін. Проте зазначені дослідження, з різних причин, не розглядали питання правової бази протидії людям з точки зору міжнародного та національного законодавства, не визначали проблемні аспекти реалізації національного законодавства.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення суперечностей в правовому регулюванні протидії торгівлі людьми, а також подальше формулювання пропозицій для їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Торгівля людьми залишається актуальною проблемою для України. Протягом останніх років Центр «Ла Страда – Україна» надав допомогу більше ніж 1500 особам постраждалим від торгівлі людьми та насильства. Сама проблема торгівлі людьми зазнає змін, що створює складнощі для виявлення постраждалих та надання їм допомоги, ведення профілактичної роботи, а також ефективного розслідування таких справ. За даними МОМ в Україні спостерігається, зокрема, зниження кількості постраждалих, які повертаються з країн ЄС. Найбільш популярними країнами призначення для українців стають Росія та Польща. Випадки внутрішньої торгівлі людьми складають до 8%, від котрих переважно страждають діти та молоді дівчата, яких експлуатують у жебрацтві та сексуальній сфері. У більшості випадків Україна дедалі більше стає країною призначення для торгівлі людьми з метою трудової експлуатації у сільському господарстві та на будівництві. Збільшується кількість випадків трудової експлуатації [9].

Основу протидії торгівлі людьми складають норми міжнародного законодавства. Так, 15 листопада 2000 року резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї прийнятий Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, яким визначено, що «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичай, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів. На підставі цього ж протоколу кожна Держава-учасниця бере на себе обов'язок вживати таких законодавчих

та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб визнати в якості кримінально караних діяння, зазначені у статті 3 цього Протоколу, коли вони вчиняються навмисно [8].

На сьогоднішній день приблизно 180 країн мають законодавство, що дозволяє протидіяти проявам торгівлі людьми. Складність та багатогранність цього явища обумовили різні підходи до криміналізації діяння, а саме: кримінальні кодекси різних країн трактують цей злочин по-різному, в одних країнах торгівля людьми виділена в окремий склад злочину в інших – не виділена в окремий склад та переслідується в рамках інших наявних законів або не переслідується зовсім. Наприклад, торгівля жінками з метою примусу до заняття проституцією часто переслідується за статтями за контрабанду або за злочини, пов'язані з проституцією, як, наприклад, за сутенерство. Обмежена сфера застосування таких законів дає змогу особам, які займаються торгівлею людьми, отримувати порівняно м'яке покарання, незважаючи на серйозність і жорстокість такого злочину [3].

Україна також має норми, що передбачені для протидії торгівлі людьми, як зазначає О. Ємець, криміналізація торгівлі людьми в Україні відбулась у 1998 році, а з прийняттям 2001 року нового Кримінального кодексу відповідальність за такі дії передбачена ст. 149. Проте ця стаття мала суттєві недоліки, зокрема її диспозиція передбачала обов'язкове переміщення через державний кордон потерпілої особи. Логічно виникало запитання з очевидною відповіддю: а без переміщення через кордон торгівля людьми відбуватись не може? Крім того, постала потреба адаптувати законодавство до міжнародно-правових актів. Тому в 2006 році приймається нова редакція цієї статті, яка більше відповідає реаліям сьогодення. Диспозиція статті передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Незважаючи на позитивні зміни, і в такому вигляді стаття має певні вади. Еволюція формулювання кримінально-правової норми свідчить про бажання її удосконалити та підтверджує намір дотриматись зобов'язань щодо імплементації положень міжнародних актів у національне законодавство. Критика цієї оновленої редакції статті не припиняється, зокрема вказується на те, що нова стаття виявилась не бездоганною з точки зору юридичної техніки, що породжуватиме певні проблеми при її застосуванні. Є необхідність розширеного тлумачення таких понять, як «вербування», «переміщення», «шантаж», «уразливий стан особи», «переховування», «передача або одержання людини» з метою їх єдиного трактування та застосування правоохоронними органами. Роз'яснення таких понять з їх розмежуванням може подаватися в примітці до статті, а за відсутності такого – у постановках пленуму Верховного Суду України [1, с. 186-187].

Крім того, прийняття Україною у вересні 2011 року Закону «Про протидію торгівлі людьми» суттєво наблизило українське законодавство до найкращих міжнародних стандартів в цій сфері. Відтак, українське законодавство в цілому відповідає положенням Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (стаття 149 Кримінального Кодексу України, Закон України «Про протидію торгівлі людьми»). В Україні передбачено достатньо суворі та адекватні санкції за торгівлю людьми та пов'язані з нею злочини. У законі «Про протидію торгівлі людьми» міститься низка інноваційних положень, які стосуються захисту потерпілих від торгівлі людьми. Наприклад, з метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та

їх захисту створюється Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [4].

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» визначає, що боротьба з торгівлею людьми – система заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності [6].

Це й же Закон визначає основні поняття. Зокрема: торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином. А також передбачає основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, до яких відносить:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

На виконання Закону України «Про протидію торгівлі людьми» було прийнято Постанову КМУ «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року» яка передбачає, що метою Програми є запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності переслідування осіб, які вчиняють пов'язані з нею злочини або сприяють їх вчиненню, а також захист прав осіб, що постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги [5].

В Постанові зазначається, що можливі два варіанти розв'язання проблеми торгівлі людьми та надання допомоги і захисту особам, що постраждали від неї.

Перший варіант полягає у розв'язанні проблеми торгівлі людьми шляхом здійснення системних заходів державними установами за рахунок бюджетних коштів. Недоліком зазначеного варіанта є те, що для його реалізації необхідні бюджетні кошти у значному обсязі.

Другий, оптимальний варіант передбачає налагодження співпраці державних установ з громадськими організаціями, зокрема впровадження ефективного механізму взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми, за такими напрямками, як: організація інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, спрямованої на запобігання потраплянню в ситуації, пов'язані з торгівлею людьми; підвищення професійного рівня спеціалістів, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, здійснюють їх реабілітацію та соціальну реінтеграцію; проведення постійного моніторингу ефективності заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми; підвищення якості надання послуг особам, що постраждали від торгівлі людьми, зокрема шляхом впровадження стандартів надання соціальних послуг таким особам.

Незважаючи на наявність законодавства, що передбачає протидію торгівлі людьми, проблемні аспекти правового регулювання не вичерпано.

Зокрема, згідно Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини до основних організаційно-правових проблем порушення прав осіб, які страждають від торгівлі людьми відносяться наступні: 1) стаття 17 ЗУ «Про протидію торгівлі людьми» визначає, що для забезпечення реалізації прав, передбачених Законом, особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути направлені до одного центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей, у випадку, коли постраждала особа є неповнолітньою. Проте, відповідно до положень зазначених закладів, розроблених на підставі «Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги» (Постанова КМУ від 12 травня 2004 р. № 608), «Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» (Постанова КМУ від 28 січня 2004 р. № 87) та «Типового положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (Постанова КМУ від 29 грудня 2009 р. № 1417), така категорія осіб, як постраждалі від торгівлі людьми, не включена до переліку осіб, які мають право на отримання послуг у цих закладах. Крім того, існують складнощі з ідентифікацією постраждалих від торгівлі людьми серед загальної кількості клієнтів (осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах) зазначених закладів. Залишається проблемним питання надання допомоги постраждалим особам з інших країн, забезпечення їхніх потреб у захисті та допомозі під час перебування в Україні; 2) відсутність в Законі та відповідних підзаконних актах положення про встановлення періоду реабілітації та обмірковування для осіб, відносно яких є підстави вважати, що вони постраждали від торгівлі людьми, також призводить до порушення прав постраждалих, особливо громадян інших країн. Вважається за доцільне внести зазначені положення, які містяться в ключових міжнародних документах, до національних нормативних актів, врахувавши існуючий досвід інших країн, де період реабілітації та обмірковування є вже сталою нормою; 3) незважаючи на наявність в ЗУ «Про протидію торгівлі людьми» положень щодо необхідності оцінки ризиків повернення постраждалої особи до країни походження (ст. 16 «Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми» та ст. 24 «Повернення або залишення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми»), нормативні документи, що були прийняті на виконання закону, не містять чіткої процедури проведення оцінки таких ризиків. Також дана процедура не включена в положення, якими керуються в своїй діяльності суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми; 4) мають місце складнощі та порушення і під час процесу відшкодування потерпілим майнової, моральної та фізичної шкоди, якої вони зазнали внаслідок вчинення злочину торгівлі людьми. Серед них: формальний підхід слідчих до роз'яснення потерпілим їхніх прав заявити позов про компенсацію; необхідність довести факт моральних страждань; віддаленість експертних центрів та нечисленність атестованих судових експертів-психологів; відсутність практики міжнародного співробітництва щодо захисту майнових прав громадян України; недосконалий законодавчий механізм стягнення компенсації; недовіра ст. 1177 Цивільного кодексу України щодо зобов'язань держави відшкодувати збитки потерпілим тощо; 5) досі не були прийняті стандарти щодо здійснення послуг у сфері протидії торгівлі людьми, які були розроблені та подані до Міністерства соціальної політики групою експертів – представників державних, неурядових та міжнародних організацій ще в 2010 р. [9].

Висновки. Протягом багатьох років Україна вважається країною походження постраждалих від торгівлі людьми. Проте останніми роками Україна стає також країною призначення. В Україну прибувають іноземні громадяни із країн, де тривають військові

конфлікти, у пошуках безпечного місця проживання. Саме вони можуть постраждати від торгівлі людьми на території України, так само, як і громадяни України, можуть потрапити у схожу ситуацію у власній країні.

Основу протидії торгівлі людьми складають норми міжнародного законодавства та прийняті на їх основі національні закони.

Серед проблемних аспектів реалізації Закону на практиці слід відзначити наступні: 1) категорія осіб, як постраждалих від торгівлі людьми, не включена до переліку осіб, які мають право на отримання послуг у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування; 2) відсутність в Законі та відповідних підзаконних актах положення про встановлення періоду реабілітації та обмірковування для осіб, відносно яких є підстави вважати, що вони постраждали від торгівлі людьми, також призводить до порушення прав постраждалих, особливо громадян інших країн; 3) нормативні документи, що були прийняті на виконання закону, не містять чіткої процедури проведення оцінки ризиків повернення постраждалої особи до країни походження; 4) мають місце складнощі та порушення і під час процесу відшкодування потерпілим майнової, моральної та фізичної шкоди, якої вони зазнали внаслідок вчинення злочину торгівлі людьми та ін.

Окремі питання, що пов'язані з торгівлею людьми і потребують коригування в сфері протидії, були сформульовані в Резолюції Міжнародного науково-практичного симпозиуму «Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми» (11-12 березня 2016 р. Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького). Зокрема, це:

– найбільше громадяни України потерпають від торгівлі людьми в Російській Федерації, Республіці Польща та інших країнах Європейського Союзу, Республіках Казахстан і Молдова;

– в окремих випадках Україна також є країною призначення для торгівлі людьми (трудова експлуатація в сільському господарстві та на будівництві);

– змінюється також і статеве співвідношення осіб, що постраждали від торгівлі, на сьогодні – 33% чоловіки і 77 – жінки;

– країни ЄС і Україна на сьогодні відчули вплив незаконної міграції на економіку та виявили проблеми правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Ємець О. Нормативно-правове забезпечення протидії торгівлі людьми в Україні / Ємець О. // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – №4(16). – С. 186-192.
2. Інформація міністерства соціальної політики України щодо системи надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sed-rada.gov.ua/city-reference/soc456aln456-poslugi/456nformac456ya-m456n456sterstva-soc456alno-pol456tiki-ukrani-schodo-sistemi-nadannya-dopomogi-postrazhdalim-v456d-torg456v1456-lyudmi>.
3. Кушнір О. Міжнародні стандарти протидії торгівлі людьми / О. Кушнір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/>.
4. Наскільки законодавство України у сфері протидії торгівлі людьми відповідає міжнародним стандартам? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucsp_mod_news_list_show_274.html.
5. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року від 21 березня 2012 р. № 350. Постанова КМУ. За

- станом на 18.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/350-2012-п>.
6. Про протидію торгівлі людьми. Закон України. За станом на 10.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
 7. Протидія торгівлі людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.redcross.org.ua/index.php?pageid=133>.
 8. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року (Протокол ратифіковано Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
 9. Торговля людьми як порушення прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362662821>.

Острогляд О. В. Нормативно-правовое основание противодействия торговли людьми

Исследование посвящено анализу нормативной базы противодействия торговли людьми. Рассматриваются как международные, так и национальные нормативно-правовые акты. Анализируются нормы Закона Украины «О противодействии торговле людьми». Определяются проблемные аспекты его реализации на практике. Предлагаются пути их решения на основе международного опыта.

Ключевые слова: *торговля, торговля людьми, потерпевший, страна прибытия, перемещение.*

Ostrohliad O. V. Normative-legal basis to combat human trafficking

Research is devoted to the analysis of the regulatory framework to counter human trafficking. We consider both international and national regulations. «On Combating Human Trafficking» analyzed the norms of the Law of Ukraine. Determined problematic aspects of its implementation in practice. The ways to solve them on the basis of international experience.

Key words: *trade, human trafficking, the victim, arrival country, movement.*

УДК 343.8

Стеблинська Оксана Степанівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби

Міщенко Поліна Геннадіївна,
слухач магістратури, юридичного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СКЛADOVA ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНО – ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті досліджується питання щодо з'ясування основних принципів і положень міжнародних нормативно-правових актів, які повинні лягти в основу дотримання прав і свобод людини і громадянина працівниками кримінально-виконавчої служби України. Також зазначено, що діяльність правоохоронних органів, а саме працівників кримінально-виконавчої системи не повною мірою відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення прав і свобод людини, реалізації на практиці конституційних приписів про права громадян, а також міжнародних стандартів прав людини. Для того щоб діяльність працівників була більш результативною та ефективною, потрібно детально регламентувати її за допомогою аналізу міжнародно-правових актів, в яких закріплена діяльність правоохоронних органів, шляхом імплементації відповідних норм в українське законодавство, переймати міжнародний досвід та застосовувати його на практиці.

Ключові слова: права людини, свободи людини, забезпечення прав і свобод, органи кримінально-виконавчої системи.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР народ України, який згідно зі ст. 5 Конституції України є єдиним джерелом влади в Україні, проголосив на найвищому політичному рівні про свій європейський вибір і, відкривши нову сторінку у своїй історії, докладає зусилля для досягнення цієї мети і побудови демократичної, правової держави [5, с. 21]. У сучасному світі рівень розвитку свободи та демократії у державі визначається не тільки формальним визнанням владою прав та свобод людини, включаючи офіційне приєднання до міжнародно-правових документів, що їх регламентують, але й наявністю діючого, ефективного механізму реалізації прав та свобод, що містить гарантії їх забезпечення і захисту. Реалізація прав і свобод людини неможлива без забезпечення цих прав організаційно-виконавчою діяльністю державних органів, посадових та службових осіб, тому, що діяльність останніх є свідченням реальності свободи особи, необхідним фактором переходу правових можливостей користування благами, закріпленими в конституціях, у практику життєдіяльності кожної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження забезпечення прав людини і вирішення зазначених питань зробили О. Ф. Андрійко, М. В. Антонович, Є. О. Гіда, О. Б. Горова, С. Г. Грицкевич, М. М. Гуренко, С. Д. Гусарев, Л. Г. Гусейнов, Н. В. Ілларіонова, Н. І. Карпачова, А. М. Колодій, В. Т. Маляренко,

О.І. Наливайко, О.В. Негодченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, Б. М. Пошва, М. П. Рабінович, О. Ф. Фрицький, П. Л. Фріс, С. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, В. К. Шкарупа, та ін. Роботи вказаних авторів мають суттєве наукове і практичне значення. Але праці більшості науковців не містять комплексного всеохоплюючого наукового аналізу проблем аналізу міжнародних стандартів забезпечення прав людини як складової діяльності кримінально-виконавчої служби.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування основних принципів і положень міжнародних нормативно-правових актів, які повинні лягти в основу дотримання прав і свобод людини і громадянина працівниками кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запровадження єдиної світової системи захисту прав і свобод людини стало одним із найважливіших завдань створеної після Другої світової війни ООН, одним із засновників якої є Україна. Права і свободи людини – великі завоювання сучасної цивілізації. Тільки проголосивши 24 серпня 1991 р. свою незалежність, Україна стала реальним суб'єктом міжнародного права. Діставши нарешті можливість самостійно визначати напрями побудови своєї державності та пріоритети в політиці, парламент нашої держави задекларував приєднання до загальнолюдських цінностей і загальновизнаних принципів міжнародного права, що дістало відображення у підписанні та ратифікації ряду схвалених Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй міжнародно-правових документів, особливо в галузі прав людини.

Міжнародно-правові акти закріплюють основні стандарти та є еталоном гарантій прав і свобод громадян. Визнання міжнародно-правових актів, ратифікація, і реалізація їх положень у внутрішньодержавному законодавстві є одним з обов'язків, взятих на себе Україною перед міжнародним співтовариством.

У ст. 9 Конституції України вказується, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Міжнародні договори не можуть суперечити Конституції України. Вони обов'язкові для виконання всіма юридичними і фізичними особами [2].

Виходячи з свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії з своїми цінностями, з суспільством і природою. «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави» [2], – зазначається у ч.2 ст. 3 Конституції України.

Повага до особи, охорона і захист її честі та гідності – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб. Цей конституційний обов'язок рівною мірою стосується і діяльності працівників кримінально-виконавчої служби з забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Пріоритет загальнолюдських цінностей є загальновизнаним принципом міжнародного права. Працівники кримінально-виконавчої служби в різних ситуаціях, пов'язаних з попередженням, припиненням та розкриттям злочинів та інших правопорушень, виконання покарань, зобов'язані поважати гідність особи, гуманно до неї ставитись, не допускати будь-яких випадків катувань та ін. [1, с. 311-312].

Діяльність кримінально-виконавчої служби щодо забезпечення прав і свобод людини має певні особливості, зумовлені її повноваженнями. Насамперед слід зазначити,

що діяльність кримінально-виконавчої служби України має бути гуманною, неупередженою і мати чітку узгодженість із законом.

Можемо погодитись з А.Ю. Олійником, що виконання працівниками кримінально-виконавчої служби своїх завдань по забезпеченню реалізації конституційних свобод людини і громадянина відповідно до закону залежить не тільки від високої професійної правосвідомості і правової культури працівника кримінально-виконавчої служби, а ще й від рівня законодавчого, соціального та матеріально-технічного забезпечення її працівників [4, с. 333].

У міжнародно-правових документах стандарти кримінально-виконавчої діяльності визначаються як бажані зразки поведінки кримінально-виконавчої служби України, її взаємовідносин із населенням. Найчастіше такі стандарти, що містяться в різних деклараціях, рекомендаціях, керівних принципах, є лише формальними і не мають обов'язкової сили для держав, оскільки в багатьох випадках впливають на міжнародну і національну кримінально-виконавчу діяльність, підсилюючи договірні положення, або окреслюючи конкретні шляхи імплементації в національне законодавство концептуальних положень, що стосуються здійснення органами кримінально-виконавчої системи покладених на них повноважень.

З огляду на специфіку діяльності працівників кримінально-виконавчої служби і для спрямування її в потрібному напрямку 17 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Кодекс поведінки з підтримання правопорядку, який регламентує правоохоронну діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання владою, використання тортур, заборони актів корупції тощо, тобто встановлює основні вимоги до формування демократичного суспільства [6, с. 207].

Діяльність працівників кримінально-виконавчої служби України має спиратися на міжнародно-правові та європейські стандарти правоохоронної діяльності, здобутки світового співтовариства.

Аналізуючи міжнародно-правові акти, що стосуються діяльності Державної пенітенціарної служби України, а саме підготовки працівників кримінально-виконавчої системи, етичної поведінки, співробітництва в правоохоронній сфері, слід звернути увагу і на вітчизняні законодавчі акти, що регулюють етичну поведінку працівників. У Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» немає безпосередньої норми, яка б регламентувала етику поведінки працівників кримінально-виконавчої системи, але опосередковано така поведінка закріплюється в окремих статтях закону. Зокрема, етична поведінка працівників виявляється в її завданнях і принципах діяльності. У вищезгаданому законі можна простежити етичну поведінку кримінально-виконавчої служби, яка об'єктивується в забезпеченні особистої безпеки громадян, участі в наданні соціальної та правової допомоги громадянам, виявленні поваги до особи, взаємодії з населенням, громадськими організаціями. Натомість у Законі України «Про державну службу» етиці поведінки державних службовців приділяється значна увага. На це в даному законі відведено окрему норму, що міститься у ст. 5 («Етика поведінки державного службовця»). На відміну від Закону України «Про ДПтС», спектр принципів діяльності державних службовців, передбачених у Законі України «Про державну службу», набагато ширший. Зокрема, відмінними принципами є служіння народу України, пріоритет прав людини і громадянина, професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі, персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліна [7].

Практика правового регулювання діяльності працівників кримінально-виконавчої системи України не використовує термін «стандарт», хоча низка положень Закону України «Про ДПтС України» тією чи іншою мірою відтворює міжнародно-правові стандарти її здійснення. Один із таких стандартів – це застосування сили. Він полягає в реалізації принципу, відповідно до якого застосувати силу можна тільки у випадку крайньої необхідності, причому вона має бути співмірною із законною метою, якої треба досягти. Правовою основою цього стандарту є Кодекс посадових осіб з підтримання правопорядку (ст. 3), Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку [3, с. 5]. Суть стандарту така: якщо працівники кримінально-виконавчої служби застосували силу, то це означає, що інші засоби в тій обстановці виявилися неефективними і без застосування сили неможливо було виконати завдання. У всіх випадках, коли законне застосування сили є неминучим, працівники кримінально-виконавчої служби повинні застосовувати силу пропорційно серйозності порушення; зводити до мінімуму можливість завдання шкоди, нанесення поранень; поважати й зберігати людське життя; гарантувати невідкладну медичну допомогу.

Виходячи з міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, головними принципами в діяльності працівників кримінально – виконавчої системи слід вважати законність, недискримінацію, відповідність вимогам демократичного суспільства та гуманність. Працівники не повинні вдаватись до корупційних діянь, а навпаки, мають протидіяти будь-яким діям такого роду та суворо карати за них. Діяльність працівників кримінально-виконавчої системи щодо захисту прав і свобод людини і громадянина є багатоаспектною, результати її залежать не тільки від професіоналізму та самовідданості її працівників, а й від ступеня довіри до них з боку населення, налагодження співпраці з громадськістю.

На жаль, Закон України «Про ДПтС України» не врахував міжнародні стандарти при формулюванні принципів, відповідно до яких здійснюється її діяльність. Вважаємо за доцільне доповнити цей закон новими статтями: «Неупередженість у діяльності працівників кримінально-виконавчої служби», «Розумна достатність в обмеженні прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій при виконанні органами кримінально-виконавчої служби покладених на них обов'язків». Слід окреслити деякі напрями діяльності, які слід впроваджувати на сучасному етапі для забезпечення прав людини з боку працівників кримінально-виконавчої служби:

- продовжувати прийняття та впровадження в національне законодавство міжнародно-правових норм, що закріплюють права і свободи людини;
- підвищити якість професійного добору кадрів; проводити підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників кримінально-виконавчої служби, для оволодіння відповідними міжнародно-правовими інструментами та вивчення проблематики, присвяченої дотриманню прав людини на прикладі рішень Європейського суду з прав людини проти України щодо скарг громадян на незаконні дії або бездіяльність працівників кримінально – виконавчої служби, а також рішень стосовно інших держав про порушення прав громадян з боку працівників правоохоронних органів;
- вивчати матеріали інспектувань України Комітетом проти тортур Ради Європи, діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та виявлені ним факти порушень прав та свобод громадян працівниками кримінально-виконавчої служби, зусилля громадських правозахисних організацій з моніторингу діяльності правоохоронних органів у сфері дотримання прав людини та запобігання тортурам, а також конкретні

випадки зловживань працівниками кримінально-виконавчої системи службовим становищем чи заподіяння катувань, причини та правові наслідки таких порушень;

- нехтування їх законними правами, приниження, фізичне побиття, залякування тощо;

- вдосконалювати компетенцію, форми та методи діяльності працівників кримінально-виконавчої служби у цій галузі;

- розробити та прийняти комплексний кодифікований правовий акт – Кодекс прав і свобод людини, в якому визначити принципи діяльності державних органів, у тому числі й Державної пенітенціарної служби України, щодо забезпечення прав і свобод людини, процедуру їх забезпечення та порядок відновлення;

Робота працівників кримінально-виконавчої служби пов'язана з виявленням та припиненням правопорушень, конфліктів тощо, що потребує кваліфікованості, рішучості та водночас обережності, твердої принциповості, значного фізичного та інтелектуального напруження. Адже будь-які помилки здатні завдати серйозної моральної та матеріальної шкоди суспільству, дотримання ж норм прав людини створює основу формування у працівників кримінально-виконавчої служби впевненості щодо справедливості своєї справи, спонукає їх до вдосконалення своєї майстерності.

Висновки. Діяльність правоохоронних органів, а саме працівників кримінально-виконавчої служби не повною мірою відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення прав і свобод людини, реалізації на практиці конституційних приписів про права громадян, а також міжнародних стандартів прав людини. Для того щоб діяльність працівників кримінально-виконавчої служби була більш результативною та ефективною, потрібно детально регламентувати її за допомогою аналізу міжнародно-правових актів, в яких закріплена діяльність правоохоронних органів, шляхом імплементації відповідних норм в українське законодавство, переймати міжнародний досвід та застосовувати його на практиці. Отже, метою запровадження міжнародних стандартів має стати саме закріплення таких форм і напрямів діяльності правоохоронних органів, їх посадових осіб, які забезпечували б функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності на засадах непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такий правовий стандарт взаємовідносин працівників кримінально-виконавчої служби та громадян повинен виходити зі статусу людини як суб'єкта, перед яким міліція відповідальна за свою діяльність. Правильність і перспективність подібного підходу підтверджується, зокрема, практикою світового співтовариства, а саме положеннями міжнародно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.
2. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua
3. Негодченко О. В. Основи діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення прав і свобод людини : навчальний посібник. / О. В. Негодченко. – Д. : Юрид. акад. МВС, 2005. – 164 с.
4. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. / А. Ю. Олійник. – К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.

5. Пошва Б. В. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні / Б. В. Пошва // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 10. – С. 20-33.
6. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К. : КНТ, 2006. – 740 с.
7. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

Стеблинская А. С., Мищенко П. Г. Международные стандарты обеспечения прав человека как составляющая деятельности органов уголовно-исполнительной системы Украины

В статье исследуется вопрос по выяснению основных принципов и положений международных нормативно-правовых актов, которые должны лечь в основу соблюдения прав и свобод человека и гражданина работниками уголовно-исполнительной службы Украины. Также отмечено, что деятельность правоохранительных органов, а именно работников уголовно-исполнительной системы не в полной мере отвечает современным требованиям по обеспечению прав и свобод человека, реализации на практике конституционных предписаний о правах граждан, а также международных стандартов прав человека. Для того чтобы деятельность работников была более результативной и эффективной, нужно детально регламентировать ее с помощью анализа международно-правовых актов, в которых закреплена деятельность правоохранительных органов, путем имплементации соответствующих норм в украинское законодательство, перенимать международный опыт и применять его на практике.

Ключевые слова: права человека, вольности человека, обеспечения прав и вольностей, органы внутренних дел.

Steblynska O. S., Mishchenko P. G. International standards support human rights as a part of criminal activity-executive of Ukraine

In the article the question to clarify the basic principles and provisions of international legal acts, which should form the basis of respect for the rights and freedoms of man and citizen employees of the penitentiary service of Ukraine. It is also noted that the activities of law enforcement agencies, namely employees of the correctional system does not fully meet modern requirements to ensure human rights and freedoms, implementation in practice of the constitutional provisions on citizens' rights, as well as international human rights standards. In order to ensure that activities of workers was more effective and efficient, it is necessary to regulate in detail by analyzing the international legal instruments, which is fixed law enforcement, through the implementation of relevant norms in the Ukrainian legislation, to adopt the international experience and apply it in practice.

Key words: human rights, freedoms, the rights and freedoms bodies of the correctional system.

УДК 343.9

*Огерук Ігор Степанович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ МІГРАНТІВ

У статті зроблено спробу розглянути проблемні питання, які виникають у ході здійснення заходів з метою протидії злочинності мігрантів в сучасних умовах. Визначено, що протидія злочинності мігрантів охоплює три сфери суспільних відносин: загальна організація протидії злочинності мігрантів, правоохоронна діяльність, направлена на розкриття і розслідування злочинів, вчинених мігрантами, та попередження злочинності мігрантів. Наведено ряд об'єктивних та суб'єктивних чинників, які негативно впливають на протидію злочинності мігрантів у кожній зазначеній сфері. Відповідно до сфери застосування заходів протидії злочинності мігрантів, розглянуто причини та умови виникнення наведених чинників, а також їх негативний вплив на конкретну сферу застосування заходів протидії.

Ключові слова: протидія злочинності, правоохоронна діяльність, попередження злочинності, злочинність мігрантів.

Постановка проблеми. Міжнародна міграція набула глобального характеру та особливої актуальності з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст., коли всі континенти опинилися під впливом цього феномену. Нині міжнародна міграція вийшла із стану епізодичного хвилеподібного розвитку та набула постійних і багатоманітних форм. Особливо помітно це стало останнім на фоні загострення військового конфлікту у Сирії. Люди, тікаючи від жахів війни, прагнуть потрапити безпечних, розвинутих та багатих країн Західної Європи. В зв'язку з цим виникає певне коло проблем. Зокрема, така міграція відбувається у досить великих об'ємах, переважно нелегально, та не всі мігранти готові дотримуватися загальноприйнятих норм та правил. Протиправна поведінка з боку мігрантів, в тому числі групова, стає серйозною загрозою для країн, які їх прихистили [4]. Таким чином, незважаючи на загальний підвищений інтерес до міграційних процесів в цілому та до злочинності мігрантів зокрема, розробка вказаної проблематики залишається досить актуальною та затребуваною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти протидії злочинності мігрантів неодноразово була предметом дослідження таких вчених як А.П. Мозоля, С. О. Мосьондза, Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєва, Ю.С. Шемчушенко та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення окремих об'єктивних та суб'єктивних чинників, які негативно впливають на протидію злочинності мігрантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під міграцією розуміється переміщення чи переселення населення в середині країни – так звана внутрішня міграція, а також з однієї країни в іншу – зовнішня міграція. Відповідно, суб'єктами міграційної злочинності є мігранти. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що рівень

злочинності мігрантів залежить від нелегальної міграції, а категорії злочинів, що вчиняються мігрантами, залежать від рівня організованості злочинності мігрантів [7, с. 202].

Як зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, протидія злочинності – це особливий інтегрований, багаторівневий об’єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб’єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук способів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [1, с. 44–45].

Протидія злочинності охоплює три сфери суспільних відносин: загальна організація протидії злочинності, правоохоронна діяльність та попередження злочинності [1, с. 45]. Якщо розглядати протидію злочинності мігрантів, то у кожній із зазначених сфер виникають проблемні питання.

Загальна організація протидії злочинності – це сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів [1, с. 45]. Відповідно, окремі проблеми по відношенню до злочинності мігрантів виникають при здійсненні всіх зазначених дій. Враховуючи те, що досить багато мігрантів потрапляє до країн нелегально, а також те, що багато хто з них має мінімальний пакет необхідних ідентифікаційних документів, їх облік та реєстрація є досить непростим процесом. Крім цього, слід враховувати використання окремими мігрантами документів інших осіб. Зважаючи на те, що у правоохоронних органів доступ до відповідних обліків (осіб, що засуджені за вчинення злочинів, осіб, схильних до насильства тощо) тих країн, звідки прибули мігранти, обмежений або взагалі відсутній, то облік та реєстрація серед мігрантів осіб, схильних до вчинення протиправних дій, здійснюється за фактом вчинення ними таких діянь. Окремо слід згадати облік та реєстрацію протиправних дій, вчинених мігрантами одним відносно одного. В більшості виявляються та реєструються випадки застосування насильства, що мають видимі для сторонніх результати (смерть, каліцтва, травми тощо). Інші протиправні діяння в силу менталітету, релігійних переконань та інших причин залишаються латентними. Крім цього, з’являється інформація про покривання владою та правоохоронними структурами злочинних дій, вчинених мігрантами, з метою уникнути упередженого ставлення до біженців та переселенців [3; 9].

Відносно управлінських дій слід зазначити, що прогнозування та планування щодо злочинності мігрантів у далекій перспективі є неефективним. Зокрема, канцлер ФРН Ангела Меркель на бізнес-форумі у Майнці заявила, що масовий наплив біженців у Європу та пов’язані з цим проблеми, виявилися несподіванкою, та визнала, що, хоча даний процес триває вже кілька місяців, належного рівня порядку і контролю, який повинен бути, ще не досягнуто [2]. Це підтверджує той тезис, що прогнозування та планування щодо злочинності мігрантів у сучасних умовах є ефективним тільки в короткостроковій та середньостроковій перспективах, оскільки в сучасних умовах ситуація стрімко змінюється. Визначення стратегії і тактики протидії злочинності мігрантів також повинно бути достатньо гнучким та адаптовуватися до конкретних умов.

Необхідно використовувати як вже напрацьовані тактичні прийоми, так і впроваджувати нові.

Неефективність довгострокового прогнозування та планування протидії злочинності мігрантів негативно впливає на профілактичні дії, що включають у себе реалізацію програм і планів, а також здійснення профілактичних заходів, оскільки досить часто доводиться діяти ситуативно, здійснюючи досить несподівані та непопулярні кроки. Зокрема, до таких дій можна віднести тимчасове припинення дії Шенгенської угоди окремими країнами-членами ЄС та впровадження тотального контролю на своїх кордонах в зв'язку із значним напливом нелегальних мігрантів [5].

Вказані проблемні питання впливають і на контрольні дії, котрі спрямовані на вивчення практики та встановлення тенденцій злочинності. Зокрема, окремі проблеми обліку протиправних діянь, вчинених мігрантами, ускладнюють проведення повноцінного аналізу та вивчення практичної сторони правоохоронної діяльності у даному напрямку. Крім цього, це певним негативним чином впливає і на встановлення тенденцій злочинності мігрантів, оскільки в статистиці не відображаються види вчинених правопорушень та їх реальна кількість.

Правоохоронна діяльність як одна із сфер протидії злочинності – це система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами [1, с. 45]. Дана система заходів починає діяти у разі вчинення правопорушення. Така діяльність спрямована на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, захист індивіда від правопорушень і притягнення винних до відповідальності [6]. У разі вчинення правопорушення мігрантами найбільше проблемних питань виникає у частині встановлення особи, яка вчинила протиправне діяння. Це зумовлюється такими чинниками:

- потерпілим та свідкам важко описати та впізнати особу, яка вчинила правопорушення;
- шукати правопорушника необхідно у специфічному мігрантському середовищі.

Слід враховувати те, що опис та впізнання особи, яка вчинила правопорушення, потерпілими і свідками здійснюється на основі характерних ознак зовнішності правопорушника. Такі ознаки зовнішності в криміналістичному аспекті поділяються на два види: власні та супутні. Власними називаються ті ознаки, які належать людині від народження або природньо набуваються в процесі життя. Вони відносяться до будови тіла людини і, в свою чергу, поділяються на загальнофізичні, анатомічні та функціональні. Супутніми називають ознаки, що не є невід'ємними від зовнішності людини, але доповнюють її поведінку, дають уявлення про особливості способу життя (одяг, аксесуари, прикраси, носильні речі тощо).

При вчиненні правопорушення потерпілі та свідки переважно звертають увагу на ті ознаки правопорушника, які їм легко запам'ятати. Це переважно загальнофізичні (стать, вік, етноантропологічний тип) та супутні ознаки (тип і колір одягу). Функціональні ознаки, якщо вони не мають видимих аномалій та характерних рухів, переважно упускаються як стандартні рухи людини. Якщо правопорушення вчинено мігрантом, анатомічні ознаки, за умови, що не має певних видимих індивідуальних особливостей, сприймаються найтяжче. Це пов'язано із тим, що процес сприймання іншої людини чи цілого етносу може супроводжуватися різноманітними ефектами, такими як крос-расовий ефект, крос-расова установка, які можуть спотворювати перцептивний процес і впливати на міжособистісну взаємодію. Феномен «крос-расового ефекту» – це знижена здатність впізнавати обличчя та розуміти вирази обличчя людей, які не належать до власної етнічної

групи. Крос-расовий ефект науково досліджений в галузі поведінкової біології, етології людини та соціальної психології. Перше дослідження крос-расового ефекту було опубліковане в 1914 р., де описувалось, що люди мають схильність сприймати людей інших рас та етнічних груп всіх «на одне лице». Сучасні дослідження доводять, що на показник точності розпізнавання обличчя впливають певні суб'єктивні фактори. Так, безпосередньо і позитивно впливають самооцінка товариськості та тривалість спілкування. Натомість, соціальна дистанція є основним фактором, який знижує точність розпізнавання. Показник точності розпізнавання залежить й від об'єктивних чинників. Зокрема, наявність досвіду спілкування з представником будь-якої етнічної групи, за результатами досліджень, підвищує точність розпізнавання обличчя. Також, опитувані з вищою та незакінченою вищою освітою розпізнають обличчя краще, ніж особи з середньою освітою. Тип освіти також значущо впливає на якість розпізнавання: найнижчі показники спостерігаються в осіб, які отримують військову або технічну спеціальність, найвищі – у гуманітаріїв. Тип поселення також значущо впливає на точність розпізнавання. Міські жителі розпізнають обличчя більш точно, ніж жителі села [8, с. 189].

Специфічність мігрантського середовища проявляється у таких особливостях:

- наявність мовного бар'єру між представником правоохоронного органу, який проводить пошук правопорушника, та особами, серед яких проводиться пошук;
- наявність окремих традицій, переконань тощо, на котрі треба зважати під час проведення пошукових дій;
- вплив вищеописаного «крос-расового ефекту» на осіб, що проводять пошук правопорушника;
- негативне сприйняття мігрантами будь-яких дій представників влади, якщо вони вважають, що їхні права порушуються (незалежно від того, чи це дійсно мало місце, чи ні).

Більшість мігрантів, які прибувають до Європи, це жителі окремих близькосхідних країн та Африки. На жаль, переважна більшість з них, до того часу, поки не будуть інтегровані у суспільство, не володіє загальноприйнятими мовами спілкування (англійською, французькою, німецькою тощо). Вони продовжують спілкуватися мовами своїх країн, звідки вони прибули. Відповідно, проведення пошукових заходів з метою виявлення правопорушника у іншомовній сфері є досить непростим завданням, оскільки навіть провести серед мігрантів просте опитування є неможливим за відсутності носія мови.

Більшість мігрантів, як вже зазначалося, прибуває із Близького Сходу та Африки. В силу спільності релігійних поглядів, окремих традицій у повсякденному житті, наявності мовного бар'єру та інших чинників, вони, як правило, проживають компактними групами (в центрах для біженців, окремих районах населених пунктів). В таких своєрідних анклавах існують певні умовності щодо спілкування з представниками влади з приводу вчинених правопорушень, які передбачають надання мінімуму інформації для розслідування (нічого не знаю, нічого не бачив, нічого не чув). Це пов'язано із кількома факторами. По-перше, таким чином мігранти намагаються відмежуватися від вчиненого правопорушення, яке може показувати їхню общину у негативному світлі. По-друге, окремі правопорушення вони не вважають такими і апіорі підтримують винну сторону. Це стосується ситуацій, коли, на їхню думку, є винною інша сторона, яка спровокувала винного на певні протиправні дії, який не міг вчинити інакше згідно традицій, релігійних переконань тощо. По-третє, надання інформації представникам влади окремим мігрантом може викликати побоювання останнього за власний добробут, життя та здоров'я своє або

рідних в зв'язку з можливим переслідуванням з боку мігрантів, які вчинили правопорушення, чи їх родичів. Крім цього, не слід відкидати варіант засудження такої співпраці рештою осіб мігрантської спільноти.

Вплив «крос-расового ефекту» на осіб, що проводять пошук правопорушника, проявляється в тому, що такій особі досить тяжко вирізнити серед мігрантів саме правопорушника. Навіть ознайомлення працівника правоохоронного органу з точним описом зовнішніх ознак чи зафіксованими на матеріальних носіях зображеннями правопорушника може бути недостатньо для його ідентифікації за уявним образом, що має місце в разі пошуку серед групи мігрантів, які є іншого расового типу, ніж особа, що проводить пошук.

Проводячи пошукові заходи з виявлення правопорушників у мігрантському середовищі, слід враховувати те, що будь-які дії представників правоохоронних органів, особливо пов'язані із застосуванням до мігрантів заходів фізичного впливу, спецзасобів чи вогнепальної зброї, незважаючи на їхню законність та виправданість, можуть спровокувати агресивну поведінку останніх. Незважаючи на законність вимог та дій представників влади, до агресивних неправомірних дій у таких ситуаціях може долучатися велика кількість інших мігрантів, влаштовуючи масові заворушення.

Попередження злочинності – це здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях учинення злочину [1, с. 45]. Попередження злочинності складається з двох груп заходів: перша група являє собою профілактичні заходи, направлені на виявлення та усунення причин і умов злочинності, які їй сприяють, другу групу заходів зорієнтовано на утримання осіб від учинення злочинів. У випадку попередження злочинності мігрантів проблемні питання виникають при проведенні заходів обох груп.

Профілактичні заходи, направлені на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють злочинності мігрантів, досить тісно пов'язані із заходами, що відносяться до сфери загальної організації протидії такій злочинності. Відповідно всі вищеописані проблемні питання, які відносяться до зазначеної сфери, впливають і на вказані заходи. Зокрема, проблеми обліку протиправних дій, вчинених мігрантами, сприяють тому, що окремі причини та умови, за яких стало можливе вчинення таких злочинних дій, залишаються поза увагою, а тому щодо них не проводиться ніяких профілактичних заходів. Проблемні питання у довгостроковому прогнозуванні та плануванні негативно відображаються на системному підході до усунення зазначених причин і умов, а тому досить часто приходиться проводити профілактичні заходи ситуативно.

Щодо заходів, спрямованих на утримання осіб від учинення злочинів, то проблемні питання виникають у зв'язку із отриманням інформації про готування до вчинення правопорушення та встановлення осіб серед мігрантів, котрі готуються до вчинення протиправних дій. Це пов'язано з тим, що є певні вищеописані складнощі із обліком тих мігрантів, що схильні до вчинення або вже вчиняли протиправні дії, а також з тим, що таку інформацію необхідно отримувати зсередини мігрантського середовища. Для налагодження ефективних каналів поступлення такої інформації є певні перепони. Зокрема, небажання мігрантів з тих чи інших причин співпрацювати з представниками влади у вигляді надання інформації про готування або вчинення протиправних дій та осіб, до них причетних. Також слід враховувати наявність мовного бар'єру між працівником правоохоронного органу та мігрантом, котрий потенційно може надавати інформацію, особливо коли останній згоден на співпрацю суто на умовах конфіденційності. Крім цього, навіть встановивши потенційного правопорушника серед мігрантів, до нього можна

застосувати тільки обмежено коло заходів, які ліквідовують можливість вчинити конкретне правопорушення, щодо якого надійшла підтверджена інформація, однак не заставляють останнього відмовитися від протиправної поведінки в цілому. В більшості випадків, загально прийняті профілактичні заходи, що використовуються з такою метою (вплив на особу через родичів, друзів, колег по роботі; проведення виховної роботи з особою; відчуження особи від негативного мікросередовища тощо), не застосовуються. Фактично, з мігрантом проводять бесіду про неприпустимість протиправної поведінки або, в залежності від ситуації та наявності в діях останнього ознак правопорушення, застосовують депортацію.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що протидія злочинності мігрантів охоплює три сфери суспільних відносин: загальну організація протидії злочинності мігрантів, правоохоронну діяльність та попередження злочинності мігрантів, у кожній з яких виникають проблемні питання. В сфері загальної протидії злочинності мігрантів складнощі виникають із обліком та реєстрацією протиправних дій та осіб, що їх вчинили, а також з неефективністю довгострокового прогнозування та планування. Складнощі у правоохоронній діяльності пов'язані із тим, що потерпілим та свідкам важко описати та впізнати особу, яка вчинила правопорушення, та з тим, що шукати правопорушника необхідно у специфічному мігрантському середовищі. Складнощі у попередженні злочинності мігрантів тісно пов'язані із проблемними питаннями, що виникають у двох попередніх сферах.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : [монографія] / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов; МВС України // Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 308 с.
2. Європа не повністю контролює ситуацію з біженцями – Меркель / Українська правда: політика: новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/12/7095096/>.
3. ЗМІ викрили Швецію на приховуванні нападів мігрантів на жінок / Кореспондент.net: світ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://ua.korrespondent.net/world/3613557-zmi-vykryly-shvetsiui-na-prykhovuvanni-napadiv-mihrantiv-na-zhinok>.
4. Кількість постраждалих від нападів у Кельні жінок збільшилася до 516 / Еспресо: новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://espresso.tv/news/2016/01/10/kilkist_postrazhdalykh_vid_napadiv_u_kelni_zhinok_zbilshylasya_do_516.
5. Німеччина закликала ввести прикордонний контроль всередині Шенгенської зони / Державна міграційна служба України. Офіційний сайт: новини: за кордоном. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://dmsu.gov.ua/derzhavni-zakupivli/145-ukrainska/novyny/za-kordonom/405-glava-nimeckogo-mvs-zaklikav-do-vvedenna-v-shengenskiy-zoni-prikordonnogo-kontrolu-z-metoju-bezpeki>.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
7. Соломко Ю. Ю. Окремі проблеми попередження злочинності мігрантів / Ю. Ю. Соломко // Право і суспільство. Науковий журнал. – Дніпропетровськ : ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», 2014. – №1. – С. 201-206.

8. Суруджій М. П. Дослідження сприймання та розпізнавання облич в етнічному аспекті / М. П. Суруджій // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Вип. 19. – К. : Логос, 2013. – С. 183-191.
9. Rotherham child abuse scandal: South Yorkshire Police starts probe / BBC News. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://www.bbc.com/news/uk-england-south-yorkshire-29027733>.

Огерук И.С. Проблемы противодействия преступности мигрантов

В статье сделана попытка рассмотреть проблемные вопросы, возникающие в ходе осуществления мер по противодействию преступности мигрантов в современных условиях. Определено, что противодействие преступности мигрантов охватывает три сферы общественных отношений: общая организация противодействия преступности мигрантов, правоохранительная деятельность, направленная на раскрытие и расследование преступлений, совершенных мигрантами, и предупреждение преступности мигрантов. Приведен ряд объективных и субъективных факторов, которые негативно влияют на противодействие преступности мигрантов в каждой указанной сфере. Согласно сферы применения мер противодействия преступности мигрантов, рассмотрены причины и условия возникновения указанных факторов, а также их негативное влияние на конкретную сферу применения мер противодействия.

Ключевые слова: *противодействие преступности, правоохранительная деятельность, предупреждение преступности, преступность мигрантов.*

Oheruk I. S. Problems of combating migrants crime

This article attempts to examine the problematic issues that arise in the implementation of measures to combat migrant criminality in modern conditions. It was determined that combating criminality of migrants encompasses three areas of public relations: the general organization of counteraction of criminality of migrants, law enforcement aimed at disclosing and investigation of crimes committed by migrants, migrant workers and the prevention of crime. An number of objective and subjective factors, which adversely affect the opposition Workers crime in each designated area. According to the scope of counteraction of criminality of migrants measures, examines the causes and conditions of the above factors, as well as their negative impact on the specific scope of countermeasures.

Key words: *fight against crime, law enforcement, crime prevention, crime migrants.*

УДК 343.985

Гуцуляк Микола Ярославович,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

Сьоміна Наталія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРАДАННЯ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

У статті досліджуються питання особливостей проведення огляду місця події як першочергової слідчої (розшукової) дії при розслідуванні розкрадань у сфері будівництва.

Акцентується увага на характеристиці кола доказової інформації, способів вчинення такого виду злочинів, визначенні типових об'єктів огляду при розслідуванні розкрадань у сфері будівництва.

Визначено і проаналізовано зміст підготовчого, робочого та завершального етапів огляду місця події при розслідуванні зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова. *Огляд місця події, фіксація, вилучення, розслідування, розкрадання, зловживання, сфера будівництва, об'єкти дослідження, обстановки події, сліди злочину, взаємодія.*

Постановка проблеми. Щорічно в Україну вводяться в експлуатацію нові підприємства, установи, житлові будинки, комплекси. Як показує практика сфера будівництва є надзвичайно прибутковим бізнесом і тому під час реалізації основних напрямів забезпечення функціонування цієї сфери, нажаль виникають непоодинокі випадки зловживань та протиправних вчинків, як зі сторони керівників чи власників будівельних фірм, так і окремими службовими особами. Враховуючи обсяги та масштабність будівельних робіт, кількість залучених у цей процес працівників, техніки, матеріалів, а також їх ринкова вартість, стає вельми привабливою сферою для злочинців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням характеристики основних способів та тактики розслідування розкрадань, в тому числі у сфері будівництва приділялась увага в дослідженнях як окремо, так і в комплексі у працях таких вчених, як: М. Й. Коржанського, В. М. Кудрявцева, П. П. Михайленка, А. А. Пінаєва, В. М. Андрушка, В. І. Антипова, Л. П. Брич, В. Д. Суценка, Н. С. Кузнецової, Н. П. Яблокова, А. В. Савченка, В. О. Коновалова, С. П. Ефимичева, В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, В. О. Коновалової, М. Є Шумила, В. Ю. Шепітька, С. С. Чернявського та інших. Однак питань, які на сьогоднішній день є актуальними і потребують наукового обґрунтування залишається багато, в тому числі і в частині процесуальних аспектів виявлення, фіксації та розслідування розкрадань у сфері будівництва.

Постановка завдання. Як показують реалії, чим більше коштів виділяється державою під ті чи інші цілі і чим менше контролю над ними, тим більше виникає можливостей для їх розкрадання. Потенційно найбільш уразливими сферами державного

фінансування, є ті сфери, на які держава виділяє найбільші обсяги коштів і ті сфери, де держава не здійснює належного контролю. З метою отримання криміналістично значущою інформації в процесі доказування у провадженнях про розкрадання бюджетних коштів, виділених на будівництво, необхідним є проведення, в більшості випадків, таких процесуальних дій, як огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, допит, обшук, та ін.

Наша наукова праця присвячена висвітленню власне питанням тактики проведення огляду як першочергової слідчої (розшукової) дії при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [6]. При цьому, огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незмінному стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття злочину [3, с. 377].

Таким чином, огляд є слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення для провадження.

Відповідно до ст. 237 КПК України слідчий проводить огляд місця події з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для кримінально провадження [6].

Огляд місця події є необхідним в усіх випадках, коли обставини провадження дозволяють припускати, що там можуть бути виявлені речові докази, зміни в навколишній обстановці, інші сліди злочину [5, с. 21].

На думку В. Ю. Шепітька, безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події і виявлення речових доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відновити подію злочину, а в окремих випадках й особу злочинця. Специфіка сприйняття відбиття злочину визначає і саму тактику огляду місця події і ті тактичні прийоми (їх системи), які можуть бути використані [5, с. 22].

Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття злочину [2, с. 218].

Метою огляду у кримінальних провадженнях щодо розкрадання у сфері будівництва є: виявлення слідів правопорушення та речових доказів; з'ясування обставин кримінального правопорушення; інших обставин, які мають значення для провадження (дані про осіб – очевидців, учасників та організаторів події, а також висунення версій про подію, яка є предметом розслідування).

Не можемо не погодитись із думкою Коновалової В.О., яка зазначає, що огляд місця події має певну специфіку та виділяє його з-поміж інших слідчих (розшукових) дій. Остання полягає в тому, що: 1) огляд місця події має наметі виявлення невизначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; 2) при виявленні тієї або іншої інформації слідчий повинен вирішити питання щодо її відносності до розслідуваного злочину та доказового значення [4, с. 72].

Отже, типовими об'єктами проведення огляду при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва є:

- документи (платіжні доручення; податкові накладні; договори; акти на списання матеріальних цінностей; локальні смети, відповідно до яких встановлюється сума будівельних робіт; акти прийому виконаних будівельних робіт відповідно до договору підряду; договори купівлі-продажу із постачальниками і покупцями; акти на списання матеріальних цінностей, тощо;
- предмети (матеріальні цінності, що є результатом неправомірного витрачання бюджетних коштів;
- об'єкти будівництва (будівельні споруди; службові приміщення; будівельні майданчики, які мають ознаки проведення будівельних робіт; будівлі, споруди завершеного будівництва, зведені з порушенням проектно-кошторисної документації; частини будівель (кабінети, офіси, поверхи і т.п.), в яких, згідно з матеріалами провадження, повинні були проводитися ремонтні роботи; приміщення офісів будівельних організацій, керівники і (або) співробітники яких причетні до вчинення злочину; об'єкт незавершеного будівництва тощо.

Стосовно розслідування розкрадань у сфері будівництва, найбільш поширеним видом огляду є огляд документів та технічних засобів, що використовуються для їх виготовлення:

- предмети офісної електронної техніки: персональні комп'ютери, різні знімні цифрові пристрої для зберігання електронної інформації;
- з'ємні: жорсткі диски, флеш-карти, компакт-диски;
- канцелярські приладдя, вилучені на місці злочину.

Щодо огляду документів, представляється можливим перевірити наступне: компетенцію посадової особи, яка санкціонує розрахунково-платіжну операцію, дотримання форми даного документа, наявність необхідних реквізитів; дати видачі, печатки, підписи посадової особи, відповідність змісту копії документа оригіналу. При огляді ретельно вивчається основний текст документа, а також наявні в ньому записи, резолюції. Далі звертається увага на наявність та зміст реквізитів і підписів, необхідних для даного виду документів, на відповідність форми і змісту документів, правильність їх оформлення.

Метою огляду у кримінальних провадженнях при розслідуванні розкрадань у сфері будівництва, в тому числі у формі нецільового використання бюджетних коштів, виділених на будівництво є: виявлення слідів та речових доказів; з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення; інших обставин, які мають значення для провадження (дані про осіб – очевидців, учасників та організаторів події, а також висунення версій про подію, яка є предметом розслідування).

Таким чином, огляд місця події рекомендується проводити за правилами огляду ділянки місцевості. У разі наявності на захопленій території, будівель або споруд вони мають бути оглянуті, насамперед на предмет зовнішніх ознак. Слід пам'ятати про необхідність вимірювання площі земельної ділянки безпосередньо під час огляду, а не за планами чи картами місцевості.

У ході огляду доцільно здійснювати фотозйомку місця події, сфотографувати необхідно всю ділянку за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксують місця зі слідами знищення огорожі, насаджень, місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундаменти, недобудовані та збудовані

об'єкти, будівельну, сільськогосподарську та іншу техніку. Окремі сліди (злому, транспортних засобів, ніг, рук) фотографують шляхом детальної зйомки.

Місце знаходження всіх перерахованих об'єктів необхідно позначити на схемі місця події. Також слід відзначити, що для безпосередньої участі в огляді слідчим чи прокурором може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. До участі в огляді, залежно від конкретних обставин доцільно залучати спеціалістів:

- землевпорядників місцевих рад;
- працівників відділів земельних ресурсів;
- працівників Державної архітектурно-будівельної інспекції;
- працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції України;
- інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо).

Активну участь в огляді місця події можуть брати оперативні працівники поліції, діяльність яких на місці події очолює слідчий, як посадова особа, яка організовує роботу під час проведення слідчого огляду. Слідчий ставить конкретні завдання оперативним працівникам поліції (щодо пошуку речових доказів, встановлення свідків-очевидців та ін.).

Враховуюче вищевикладене можна дійти висновку, що огляд місця події можна поділити на підготовчий, робочий та завершальний етапи.

Основним завданням підготовчого етапу є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення виїзду на місце події. Слідчому необхідно одержати найбільш повну інформацію про подію і умови, у яких необхідно буде працювати. Особливість слідчого огляду місця події зазначеної категорії проваджень полягає в тому, що він вимагає використання спеціальних знань. Саме тому, при розслідуванні злочинів у сфері будівництва, в окремих випадках, виникає необхідність у залученні до проведення слідчих (розшукових) дій декількох спеціалістів. Законодавством визначена можливість участі в слідчих (розшукових) діях як одного, так і групи спеціалістів. Необхідність залучення двох і більше спеціалістів до розслідування розкрадання у сфері будівництва визначається багатогранністю питань та багатопрофільністю знань, що використовуються при встановленні обставин, причин та наслідків досліджуваних подій.

Особливість підготовки до огляду місця події полягає в тому, що слідчому доцільно за участю експерта-криміналіста використовувати науково-технічні засоби, фотоапаратуру та відеотехніку, а за участю відповідних спеціалістів – прилади для відбирання проб ґрунту, прилади для відбирання зразків із стін будівлі (з метою встановлення порушень малярних робіт тощо) дозиметри тощо.

Робочий етап огляду місця події складається із загального і детального огляду. Загальний огляд починається з визначення його меж, вирішення питання про спосіб огляду. Слідчому необхідно встановити, які об'єкти знаходяться на місці події, визначити їх взаємне розташування та взаємозв'язок з іншими елементами обстановки. Він повинен ретельно зафіксувати загальну обстановку, а потім перейти від загального огляду до детального огляду [1].

Результати огляду місця події слідчий фіксує у протоколі огляду місця події. До протоколу додаються фототаблиці та схеми, креслення.

Таким чином, огляд місця події дозволить одержати криміналістично значущу інформацію, яка може бути використана при висуненні версій, визначенні напрямку розслідування.

Підготовчі дії, які передують огляду за кримінальними провадженнями цієї категорії, пов'язані з вирішенням питання щодо кола осіб, які братимуть участь в огляді: експерт-криміналіст, спеціаліст пожежного нагляду, спеціаліст із земельного відділу та ін.

Отже, при огляді місця події щодо розслідуванні розкрадання у сфері будівництва необхідно враховувати специфіку об'єктів, які оглядаються. При огляді необхідно використовувати науково-технічні засоби, що будуть сприяти більш ефективному отриманню доказової інформації. Сприйняття слідчим місця події носить дослідницький характер, спрямований на з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину та з'ясування інших обставин, що мають значення для провадження. Слідчий не тільки сприймає обстановку місця події, але й одночасно визначає, що собою являє кожен виявлений ним слід, ким або чим він може бути залишений, яке він має значення для розслідування.

Уважно вивчаючи місце події, звертаючи увагу на кожную деталь, об'єктивно зважуючи ретельно обдумуючи спостережуване, розкриваючи протиріччя і встановлюючи взаємозв'язок предметів і явищ, слідчий повинен прийти до розуміння сутності події, що відбулася, виявленню шляхів до розкриття злочину, встановлення винних осіб тощо.

Наприклад, при розслідуванні зловживань, пов'язаних із порушенням технологічного процесу, наданням послуг з реконструкції ремонту чи будівництва, необхідно провести огляд виробничого обороту, вилучити проби і зразки. Однак при розслідуванні злочинів щодо перевищення влади або службових повноважень, передбачених ч. 1 ст. 365 КК, необхідно починати з огляду документів, допиту свідків, а злочинів, передбачених ч. 2 ст. 365 КК, – з допиту, судово-медичної експертизи потерпілого, допиту підозрюваного та ін.

Зауважимо, що однією з типових помилок, які допускають слідчі, організовуючи і проводячи огляд місця події – це, насамперед, зацікнення на обмеженому колі завдань, які необхідно вирішувати в ході проведення даної слідчої (розшукової) дії. В основному вся робота зводиться до вирішення двох основних завдань – виявлення, фіксація і вилучення матеріальних слідів злочину та фіксація обстановки. Дані матеріальні об'єкти розглядаються слідчим в більшості своїй тільки як майбутні речові докази, а не як джерело інформації про особу підозрюваного. Тому завдання, пов'язані з отриманням інформації про особу злочинця (складання інформаційної моделі підозрюваного) і її безпосереднє використання, наприклад, для розкриття «по гарячих слідах» або взагалі відсутнє у слідчого, або займає далеко не перше місце. Кожен об'єкт матеріального світу має певну сукупність якостей, станів і ознак.

Особистість невідомого злочинця також володіє певною сукупністю зовнішніх і внутрішніх властивостей, які відображаються в навколишньому світі і мають криміналістичне значення. Їх виявлення та аналіз відіграє важливу роль як в пізнанні злочинної події, так і особи злочинця. При цьому, необхідно враховувати, що характер одержуваної інформації можна реалізувати двоюко: в інформаційному та доказовому аспекті. Інформаційний характер виражається в тому, що нерідко при вчиненні розкрадання, злочинці роблять ті чи інші дії, які безпосередньо не є реалізацією злочинного задуму, а відбуваються як би попутно, утворюючи своєрідний інформаційний фон, індивідуалізуючи конкретний злочинний акт. Доказовий характер інформації дозволяє ідентифікувати конкретну особу, встановити просторові, тимчасові та інші зв'язки між даною обстановкою і конкретною особистістю.

Необхідно відзначити, що в процесі огляду вживаються заходи щодо виявлення слідів злочину та їх подальшої фіксації в протоколі слідчої дії, в той же час, дана

діяльність не може супроводжуватися примусом, навіть в разі протидії підозрюваних осіб. Головним правилом є те, що будь-яка інформація, на виявлення якої спрямований огляд при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва, повинна мати значення для провадження, тобто сліди злочину та інші обставини, для виявлення і з'ясування яких проводиться огляд, всі без винятку повинні бути хоч якимось чином пов'язані з досліджуваним протиправним діянням.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що огляд як слідча (розшукова) дія повинна проводитися, в першу чергу, у відповідності до загальних тактичних рекомендацій, до яких відносять: невідкладність; об'єктивність, повноту і всебічність; активність; цілеспрямованість і плановість; використання спеціальних знань; дотримання криміналістичних правил поведінки з досліджуваними об'єктами, єдине керівництво в його проведенні. В якості одного з дієвих тактичних прийомів може виступити рекомендація проводити огляд несподівано для підозрюваних осіб і в час, незручний для них, в якомога коротший проміжок.

До числа основних завдань, що вирішуються слідчим при проведенні окремих видів огляду в ході розслідування розкрадань у сфері будівництва, слід віднести:

- виявлення, фіксація, вилучення і дослідження об'єктів матеріально значущої інформації, що вказує на безпосередньо нецільове витрачання бюджетних коштів, а також приховування, знищення та фальсифікацію інформації про вчинений злочин;
- виявлення, фіксація, вилучення і дослідження слідів, що свідчать про причинно-наслідковий зв'язок відповідних осіб з об'єктом огляду.

Сам процес дослідження обстановки місця події є комплексним заходом, в ході якого слідчий активно використовує вміння та знання інших членів слідчо-оперативної групи і перебуває у тісній взаємодії. Особлива роль в ній належить фахівцеві-криміналісту, адже саме він дозволяє слідчому уточнити спосіб вчинення злочину, його механізм, виявити і встановити якість слідів злочину, дати попередній висновок по виявленим слідам.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Гончаренко В. Г.; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М.Є Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Ефимичев С. П. Процессуальная характеристика. Осмотр / С. П. Ефимичев // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учебное пособие. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.
3. Коновалова В. О. Слідчий огляд. Криміналістика : підручник / В. О. Коновалова ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Вид. Дім ІнЮре, 2001. – 377 с.
4. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Х. : Вища шк., 1978. – 144 с.
5. Криміналістика : підручник / [за ред. В. Ю. Шепітька]. – К. : Ін Юре, 2003. – 684 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Гуцуляк Н. Я., Сьомина Н. А. Особенности проведения осмотра места происшествия при расследовании хищений в сфере строительства

В статье исследуются вопросы особенности проведения осмотра места происшествия в качестве первоочередного следственного (розыскного) действия при расследовании хищений в сфере строительства. Акцентируется внимание на характеристике круга доказательственной информации, способов совершения такого вида преступлений, определении типичных объектов осмотра при расследовании хищений в сфере строительства.

Определено и проанализировано содержание подготовительного, рабочего и заключительного этапов осмотра места происшествия при расследовании указанной категории уголовных правонарушений.

Ключевые слова. Осмотр места происшествия, фиксация, изъятие, расследование, хищения, злоупотребления, сфера строительства, объекты исследования, обстановки происшествия, следы преступления, взаимодействие.

Gutsulyak M. J., Semina N.A. Features of inspection of the scene in the investigation of the stealing in construction

The article examines the issue of the features of the scene inspection as the primary investigative (detective) actions in the investigation of stealing in the construction industry.

Attention is focused on the characterization of evidence-based information, the ways of commission of such offences, the determination of typical objects of examination in the investigation of stealing in the construction industry.

The content of the preparatory, working and final stages of the scene examination during the investigation of this category of criminal offenses are defined and analyzed.

Key words. Inspection of the scene, fixation, seizure, investigation, stealing, misuse, sphere of construction, objects of research, situations of event, evidence of a crime, interaction.

УДК 343.98

Наголова Ірина Юріївна,
Заступник начальника слідчого відділення
Лиманського відділення поліції
Слов'янського відділу поліції
Управління національної поліції
у Донецькій області

ВСТАНОВЛЕННЯ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто зміст способу вчинення як елементу події кримінального правопорушення – обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Досліджено спільні та відмінні риси встановлення способу вчинення кримінального правопорушення з огляду на унормування цього питання у науці кримінального права, кримінального процесуального права та криміналістики.

Ключові слова: предмет доказування, подія кримінального правопорушення, спосіб вчинення злочину, підготовка, приховання.

Постановка проблеми. З розвитком комп'ютерних технологій, науково-технічних засобів рівень злочинності також якісно змінився. Такі зміни полягають у різноманітності та різноплановості способів підготовки до вчинення кримінального правопорушення, їх безпосереднього вчинення та приховання слідів злочинної діяльності.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення розглядають у колі головних проблем правознавства, які досліджують науки кримінально-правового циклу: кримінологія, кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, судова психологія тощо. Кожна з цих наук, маючи свій інтерес, власну проблематику, зумовлену загальними і спеціальними завданнями, визнає спосіб вчинення кримінального правопорушення елементом предмета свого дослідження. Водночас, очевидно є необхідність для кожної з них ґрунтуватися на загальному для всіх понятті способу вчинення злочину, що не виключає, а передбачає пізнання особливостей цього явища [1, с. 160].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню способу вчинення злочину присвячували свої роботи В. П. Бахін, В. К. Весельський, І. В. Гора, М. В. Даньшин, С. М. Зав'ялов, Н. І. Клименко, В. О. Попелюшко, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін. Проте донині залишається актуальним дослідження низки питань щодо змісту цього поняття, що не дістали свого належного осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд способу вчинення кримінального правопорушення як обставини, що підлягає доказуванню, та висловлення пропозицій щодо вирішення спірних питань, пов'язаних із його співвідношенням у кримінальному праві, кримінальному процесі та криміналістиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Юридичній енциклопедії» спосіб вчинення злочину розглядають як сукупність (систему) прийомів, методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягають злочинну

мету. Спосіб вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину лише у тих випадках, коли він прямо визначений у законі, зокрема обман чи зловживання довірою у складі шахрайства (стаття 190 КК України), або однозначно впливає зі змісту диспозиції кримінально-правової норми: наприклад, способом погрози вбивства (стаття 129 КК України) є психічне насильство [10, с. 736].

Визнання права дослідження способу вчинення кримінальних правопорушень у криміналістиці, поряд з кримінальним правом, кримінологією та кримінальним процесом, відбулося не відразу. Адже не всі вказані науки вивчають питання, як дослідити ці способи і розкрити їх зміст, якими були мотиви вчинення кримінального правопорушення. Зазначені питання є предметом саме криміналістики. Це твердження Г. Гросса, зазначає В. М. Лога, підтримав у 1921 році Г. Ю. Маннс, який відніс до предмету криміналістики способи вчинення злочинів, професійні особливості й побут злочинців [6, с. 178].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення набуває значення для матеріального права у трьох основних випадках. По-перше, коли спосіб виступає критерієм розмежування різних складів злочинів (для прикладу, злочинів проти власності – крадіжки, грабежу, розбою та ін.). По-друге, якщо вказівка на спосіб вчинення кримінального правопорушення може встановлювати межі кримінальної відповідальності (зокрема, коли діяння є злочинним лише у разі вчинення його у певний спосіб). По-третє, спосіб вчинення кримінального правопорушення набуває значення для кримінального права у разі, якщо він є кваліфікуючою ознакою (наприклад, такі кваліфіковані склади умисного вбивства як «способом, небезпечним для життя багатьох осіб» (пункт 5 частини 2 статті 115 КК України), «з особливою жорстокістю» (пункт 4 частини 2 статті 115 КК України) [2, с. 32].

Ми повною мірою погоджуємося з твердженням Т. А. Литвиненко щодо визначення способу вчинення злочину як певного методу, порядку і послідовності рухів, прийомів, що застосовує особа для вчинення злочину [5, с. 82]. Головним аспектом визначення способу вчинення того чи іншого кримінального правопорушення є саме розумова діяльність особи, яка включає у себе визначення певних методів, прийомів, шляхів та послідовності їх реалізації, що у своїй сукупності утворює певний спосіб його вчинення.

Щодо способу вчинення злочину, на нашу думку, його можна поділити такі групи:

1) як обов'язкова ознака складу злочину (вчинення злочину шляхом обману або зловживання довірою, таємне або відкрите викрадення майна, напад, жорстокий або небезпечний спосіб та ін.);

2) як структура взаємопов'язаних елементів вольових та розумових дій суб'єкта злочину (підготовка до злочину (підшукування співучасників, знарядь злочину та ін.), безпосереднє вчинення, приховання слідів);

3) залежно від предмета злочинного посягання (заволодіння майном, завдання шкоди здоров'ю тощо).

Хоча спосіб вчинення є факультативною ознакою складу злочину у кримінальному праві, у кримінальному процесі він є обов'язковим елементом предмета доказування, визначеним у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України. Необхідність доказування способу вчинення злочину зумовлена різними намірами, мотивами, метою. Із цього вбачається, що спосіб вчинення злочину характеризується певним психофізичним підґрунтям і не зводиться лише до зовнішньої, фізичної сфери. Кожна подія, у тому числі і кримінальне правопорушення, відбувається в реальному місці і часі. Тож доказування цих елементів деталізує спосіб його вчинення, підтверджує його наявність, надає можливість перевірки факту вчинення злочину, а може мати значення для предметного захисту особи,

кваліфікації способів вчинення окремих видів злочинів, встановлення кримінально значущих ознак предмета злочину, причинно-наслідкового зв'язку вчинених дій з характером і розміром шкідливих наслідків тощо[3, с. 267].

У криміналістиці зазначені способи запропоновано розрізняти як повно і неповно структурні способи вчинення кримінального правопорушення. Перший має місце у випадку, коли вчинялися дії з підготовки, вчинення і приховання, що об'єднуються спільним задумом, а другий – коли відсутня вся сукупність вказаних дій. У більшості випадків способи підготовки та приховання злочинів мають суто криміналістичне значення, оскільки виступають в ролі носіїв інформації стосовно слідів злочинної діяльності, особистості злочинця й інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [7].

Дещо іншою є позиція М. С. Уткіна, який запропонував поділити усі способи на:

- 1) повно структурні, або найбільш кваліфіковані, способи, які включають підготовку, вчинення й приховання злочинів;
- 2) менш кваліфіковані, або відсічені, першого типу (вчинення та приховання);
- 3) менш кваліфіковані, або відсічені, другого типу (підготовка та вчинення злочинів);
- 4) некваліфіковані, або спрощені, які складаються лише з дій щодо вчинення злочинів [9, с. 61].

На нашу думку, запропонована класифікація способів вчинення кримінального правопорушення є неповною, оскільки не включає до свого складу окремий спосіб вчинення кримінального правопорушення – підготовку. Кримінальне правопорушення може бути припинено саме на стадії підготовчих дій, що, у свою чергу, буде кваліфікуватися як замах на те чи інше кримінальне правопорушення відповідно до положень статті 15 КК України.

Встановлення обставин підготовки до вчинення кримінального правопорушення, безпосереднього його вчинення та приховання слідів злочинної діяльності надає можливість органу досудового розслідування повною мірою відтворити подію, що мала місце в минулому. Встановлення цих обставин як складових елементів поняття «спосіб вчинення кримінального правопорушення» забезпечить повне та комплексне збирання доказів, їх оцінку для забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування. Саме завдяки встановленому способу вчинення кримінального правопорушення можуть бути отримані дані про особистісні характеристики злочинця, які можуть проявлятися в його навичках та вміннях, розумовій та інтелектуальній діяльності, фізичній підготовці, психологічному розвитку, впевненості у своїх діях тощо, що в свою чергу певним чином звужить коло підозрюваних осіб та спрямує орган досудового розслідування у тому чи іншому напрямку.

У цьому контексті аналізоване питання набуває не лише кримінально-правового та криміналістичного значення, але і кримінального процесуального. Як зазначає І. В. Гора з посиланням на Г. Г. Зуйкова, до предмета доказування в межах кримінального процесу належать дві групи фактів, що відображають спосіб вчинення злочину:

а) такі, що мають кримінально-правове значення (власне спосіб вчинення злочину у кримінально-правовому значенні, що прямо передбачений як обов'язкова ознака певного складу злочину, чи кваліфікуюча ознака або ознака, що обтяжує покарання), тобто спосіб вчинення злочину у вузькому сенсі;

б) такі, що забезпечують необхідну повноту і конкретність описання способу вчинення злочину в обвинувальному акті (усе те, що дозволить відповідно до зібраних доказів описати спосіб вчинення злочину таким чином, щоб подія злочину, ступінь

суспільної небезпеки злочину й самого злочинця були охарактеризовані досить повно), тобто спосіб – у широкому, криміналістичному значенні [2, с. 36].

У кримінальному законі спосіб вчинення пов'язаний з іншими елементами об'єктивної сторони і виступає кваліфікуючою ознакою злочину. Кореспонденція кримінально-правового та кримінального процесуального значення способу вчинення злочину полягає у тому, що спосіб входить до структури обставин, які підлягають доказуванню. Встановлення способу розкриває зміст і спрямованість умислу особи, що пов'язує спосіб із встановленням вини у вчиненні злочину та мотивами. У криміналістиці за допомогою способу вчинення злочину розшукують осіб, які його вчинили, з'ясовують закономірності механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє довести власне спосіб, а в інших, ґрунтуючись на закономірностях механізму слідоутворення, знайти всі інші сліди, що стосуються вчиненого злочину [1, с. 27].

Для прикладу, кримінальне право визначає спосіб вчинення у вузькому значенні, і це задовольняє завдання щодо кваліфікації діяння. Адже розглядати спосіб вчинення злочину у криміналістичному аспекті в межах кримінального права було б недоцільним. Для кримінального права значення має саме злочинність того чи іншого способу, а також його вплив на ступінь тяжкості вчиненого діяння. Натомість для криміналістики важливо, виходячи з одержаних відомостей про спосіб вчинення злочину, визначити слідові картину цієї події, одержати дані про особу злочинця, про предмет злочинного посягання, про обстановку вчинення злочину тощо.

Як справедливо з цього питання зазначає А. З. Сорока, для криміналістики основне в способі не досягнутий результат, а процес досягнення мети, механізм її досягнення. Спосіб вчинення злочину розглядають у криміналістиці як джерело інформації про закономірності виникнення доказів, яка необхідна для розробки засобів та методів розкриття та розслідування злочинів [8, с. 175].

На наш погляд, для криміналістики важливого значення набувають не лише дії щодо безпосередньо вчинення злочину, але й підготовки та приховання злочину навіть тоді, коли вони не пов'язані з кримінально-правовою оцінкою подій, і не вивчаються матеріальним правом. Саме тому припустимо вживати поняття способу вчинення злочину у його широкому розумінні.

Криміналістичне розуміння способу вчинення кримінального правопорушення значно ширше від кримінально-правового та кримінального процесуального. Криміналістика вивчає закономірності формування, розробляє засоби, прийоми, методи виявлення, збирання і дослідження доказів стосовно способу вчинення кримінального правопорушення. Водночас відомості про нього узагальнюють, типізують, що дозволяє визначити ознаки повторюваності та розробити ефективні методи розслідування кримінальних правопорушень. Криміналісти вивчають, які дії здійснює злочинець під час готування до кримінального правопорушення, які знаряддя і засоби використовує для його вчинення, яким способом знищує сліди кримінального правопорушення та приховує свою причетність до нього. Криміналістичне розуміння способу вчинення злочину значною мірою відрізняється від його кримінально-правового тлумачення. Це зумовлено, насамперед, відмінностями об'єктів дослідження та завдань, на вирішення яких вони спрямовані. Тому в криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює низку ознак, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль у розкритті та розслідуванні певного виду злочинів. Тут на перший план виступають ознаки способу вчинення злочину, які відображаються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що дозволяє слідчому зорієнтуватися у слідчій ситуації, яка склалася,

висунути типові слідчі версії та визначити найбільш оптимальні засоби розслідування [4, с. 191].

Наявність узагальнених знань про спосіб вчинення злочину дає змогу оптимізувати планування і проведення слідчих (розшукових) дій (виходячи з їх доцільності під час розслідування певного виду злочину), визначення тактики проведення цих слідчих дій, правильну подальшу перевірку та оцінку зібраних доказів.

Важливою особливістю способу вчинення злочину, як елемента криміналістичної характеристики є процес його дослідження. Адже для встановлення способу, що б реально передував наслідкам і створював сліди, суб'єкт проведення розслідування повинен первинно дослідити саме сліди і вже за результатами цих досліджень зробити висновок про використання того чи іншого способу, якому властива наявність цієї сукупності слідів. Тобто процес пізнання відбувається у зворотному порядку, порівняно з процесом вчинення злочину. І вже після встановлення способу, слідчий робить висновки про мотиви вчинюваного злочину, його мету, особу злочинця та ін.

Кримінальне процесуальне значення встановлення і доказування способу вчинення злочину полягає у тому, що від якого залежать:

- межі проведення огляду місця події та забезпечення його охорони;
- предметна підслідність кримінального правопорушення;
- визначення комплексу початкових та наступних слідчих (розшукових) дій;
- визнання того чи іншого предмету речовим доказом;
- визначення виду криміналістичних експертиз, які підлягають проведенню в рамках кримінального провадження за вилученими речовими доказами та іншими встановленими фактами та даними;
- визначення кола осіб, за участю яких необхідно провести слідчі дії;
- вирішення питання про обрання відносно підозрюваної особи запобіжного заходу та заходів забезпечення кримінального провадження;
- у разі відсутності особи, яка вчинила злочин, – можливість складання її психологічного портрету.

Висновки. Отже, спосіб вчинення злочину є об'єктом вивчення як матеріального, так і процесуального права, однак найбільш ґрунтовно його досліджують в науці криміналістиці, зокрема як елемент криміналістичної характеристики злочину. Це відрізняє спосіб вчинення злочину як елемент події кримінального правопорушення від інших її елементів (часу, місця), що мають більше кримінальне процесуальне значення, ніж криміналістичне.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне зауважити, що спосіб вчинення злочину під час досудового розслідування має бути встановлений і доведений з точки зору науки кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. У кожній з зазначених наук спосіб вчинення злочину відіграє свою важливу роль, об'єднану для досягнення загальної мети – боротьби зі злочинністю та притягнення винних до відповідальності. Але одні науки є засобом для досягнення зазначеної мети, а інші – процесуальною формою виконання поставлених завдань.

Список використаних джерел

1. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Пясковський. – К. : КНТ, 2009. – 160 с.

2. Гора І. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні / І. Гора. // Закон и жизнь. – 2012. – №9. – С. 35–38.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Ленко М. О. Спосіб вчинення терористичних актів за допомогою саморобного вибухового пристрою як елемент криміналістичної характеристики злочину / М. О. Ленко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика), 2013. – № 3 (31). – С. 189–198.
5. Литвиненко Т. А. Кримінальне право України в поняттях і термінах : словник-довідник для ВНЗ / Т. А. Литвиненко. – Х. : Видавництво «Форт», 2013. – 109 с.
6. Лога В. М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження типових об'єктів власності / В. М. Лога // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 178–184.
7. Пчеліна О. В. Елементи події економічного злочину та їх криміналістичне значення / О. В. Пчеліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article>
8. Сорока А. З. Спосіб вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як елемент криміналістичної характеристики / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1 (49). – С. 174–180.
9. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации / М. С. Уткин. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. – 124 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5: П–С. – К. : «Укр. енцикл.», 2003. – 736 с.

Наголова И. Ю. Установление способа совершения уголовного правонарушения при производстве досудебного расследования

В статье рассмотрено содержание способа совершения как элемента события уголовного правонарушения – одного из обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном производстве. Исследованы общие и отличительные особенности установления способа совершения уголовного правонарушения с учетом урегулирования этого вопроса в науке уголовного права, уголовного процессуального права и криминалистики.

Ключевые слова: предмет доказывания, событие уголовного правонарушения, способ совершения преступления, подготовка, сокрытие.

Nagolova I. U. Specify how the commission offense during the pretrial investigation

The article discusses way of the criminal content offenses as a circumstance to be proved in criminal proceedings, expressed proposals for solutions disputes arising in criminal proceedings. Investigated common features installation method criminal offense due to the normalization of the subject in the science of criminal law, criminal procedure law and criminalistics.

Key words: the subject of proof, the event is a criminal offense, preparation, method of committing the crime, hiding the effects.

УДК 343.01

Стеблинська Оксана Степанівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби

Ярмолюк Оксана Вікторівна,
слухач магістратури 501 навчальної групи,
юридичного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби,
лейтенант внутрішньої служби

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВТЕЧІ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО З-ПІД ВАРТИ

В статті досліджується питання характеристики втеч з місць позбавлення волі або з-під варті. Також розглядаються питання, яке місце посідають втечі у структурі пенітенціарної злочинності, та їх вплив на оперативну обстановку в установах виконання покарань. Метою статті автор вважає є розкриття суспільної небезпеки вчинення засудженими втеч з установ виконання покарань, що дозволить персоналу установ правильно орієнтувати і будувати індивідуальну профілактику злочинів, виявляти негативні ознаки, на які треба впливати, щоб їх нейтралізувати вчинення засудженими втеч із установ виконання покарань.

Ключові слова: втеча, суспільна небезпека, засуджений, місця позбавлення волі, причини й умови.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови в Україні правової держави й оптимізації системи органів державної влади правоохоронні органи, зокрема Державна пенітенціарна служба (ДПтС) України, застосовують заходи, що спрямовані на удосконалення процесу виконання покарань, приведенні його у відповідність до міжнародних стандартів. ДПтС України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, нині перебуває у складному процесі формування та встановлення, і криміногенні процеси в установах виконання покарань аж ніяк не сприяють, а більш того, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства. Багато засуджених мріє про звільнення з місць позбавлення волі або з-під варті. Арештанти тікали звідусіль: із заслання, з каторги, з тюрем і тюремних замків, хоча заходи боротьби з втечами були справді драконівські [1]. М. Гернет в своїй праці «Історія царської тюрми» докладно описує різні засоби попередження втеч, які широко використовувались: рогатки, стільці, колодки, ланцюги і т. ін. [2]. Одним із поширених злочинів, які вчиняються засудженими з виправних колоній, є втечі з місць позбавлення волі (щороку засудженими вчиняється значна кількість втеч). Втеча засуджених спричиняє ускладнення оперативної обстановки у виправній колонії. Для здійснення розшуку втікачів задіюються співробітники не тільки колонії, а й інших взаємодіючих із нею органів. Відвертання на розшук засуджених значних сил і засобів призводить до зниження ефективності діяльності структурних підрозділів виправної колонії, що вимагає від її керівників прийняття спеціальних рішень щодо запобігання кризовому стану оперативної обстановки (переведення колоній на

особливий режим діяльності, зміна функціонально-організаційної системи, оптимальна розстановка сил, забезпечення сталості функціонування колоній та інше). Складність ситуації у виправній колонії при втечі залежить також від способу її вчинення та наслідків які настали. Як правило втечі вчиняються з попередньою підготовкою, але можливі і раптові втечі. Втеча може бути вчинена як одним засудженим, так і групою осіб. Для вчинення втечі засуджені використовують різні способи: подолання інженерно-технічних огорож; «на таран» і «на ривок» за допомогою транспортних засобів; шляхом руйнування стін, стельових перекриттів, віконних кріплень, або підкопу; укриття в тайниках; напад на охорону із заволодінням зброєю; маскуванню під співробітників колонії, заміна осіб, які звільняються з колонії тощо.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі проблемні питання запобігання із втечами з місць позбавлення волі або з-під варти досліджувалися у працях таких видатних вчених, як М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О.В. Бринзанська, В. В. Василевич, О. В. Ведмідський, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, В. Є. Квашиш, А. В. Кирилюк, О. Г. Колб, О. О. Некрасов, Ю. В. Орел, О. І. Плужнік, В. К. Сауляк, В. В. Сташиш, В. Я. Тацій. Роботи вказаних авторів мають суттєве наукове і практичне значення.

Вище вказані видатні науковці зробили вагомий внесок у теорію та практику запобігання злочинами в установах виконання покарань, але важливі питання специфіки запобігання втечам із місць позбавлення волі розглядалися фрагментарно і переважно в межах загальних видів злочинів кримінальної спрямованості. Незважаючи на безсумнівну значимість цих досліджень, разом із тим представляється, що вони не вичерпали повністю всього кола питань, що потребують свого вирішення в даній області.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання суспільної небезпеки вчинення засудженими втеч з місць позбавлення волі або з-під варти, а також висвітлення та дослідження негативних наслідків втеч.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позбавлення волі – крайня міра реагування держави на вчинення особою злочину. Як відомо даний вид покарання засуджені відбувають в установах виконання покарань, що тягне за собою суттєві обмеження стосовно засудженого, такі як ізоляція, режим, постійний нагляд та контроль. Звичайно, подібні умови впливають на особу по-різному, а отже і наслідки такого впливу є різноманітними. Особливе місце в системі пенітенціарної злочинності займають втечі і ухилення від відбування покарання в установах виконання покарання. Суспільна небезпека цих злочинів полягає не тільки в порушенні принципу невідворотності покарання, а й в негативному впливі на нормальне функціонування установ виконання покарань (далі - УВП), посяганні на інтереси правосуддя. Все це свідчить про особливу актуальність завдань, пов'язаних з попередженням розглянутих протиправних діянь.

Розгляд питань, пов'язаних з діяльністю оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи з попередження втеч та випадків ухилення від відбування покарання в УВП, безвідносно до науки кримінального права не представляється можливим. Це пояснюється тим, що кримінально-правові норми є правовим орієнтиром і однією з підстав організації оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) щодо попередження даних злочинів. ОРД покликана сприяти реалізації правових норм кримінального законодавства специфічними засобами і методами. Знання кримінально-правових норм необхідно для визначення і класифікації злочинних діянь, вироблення на цій основі ефективних оперативно-розшукових заходів (далі: ОРЗ).

Злочинність втечі з місць позбавлення волі або з-під варти закріплюється в ст. 393 Кримінального кодексу України. Втеча, тобто самовільне залишення місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арешту чи перебуває у попередньому ув'язненні карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [3]. Така втеча вчиняється шляхом активної поведінки. Однак не виключається і втеча, яка здійснюється пасивно. Початковий момент закінчення злочину визнається тоді, коли особа самовільно залишила місце відбування покарання чи перебування під вартою і може розпоряджатися собою на власний розсуд. Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти є тривалим злочином. Цей час триває доти, доки в рамках строку давності притягнення до кримінальної відповідальності особу не затримують або вона сама не прийме рішення здатися і не здійснить свого наміру. Втеча особи з місця позбавлення волі або з-під варти як передбачений ст. 393 КК злочин можлива лише в період відбування нею покарання чи тримання під вартою.

Аналіз статистичних даних Державної пенітенціарної служби України за 2015 р. свідчить, що із 411 злочинів, розкритих органами внутрішніх справ спільно з оперативними підрозділами установ виконання покарань, частка втеч становить: 26 – втечі з виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниць соціальної реабілітації, 4 – втечі з місць позбавлення волі, 3 – замах на втечу з місць позбавлення волі [5].

Встановлення особливих особистісних ознак засуджених, які вчинили втечу, дозволяє правильно орієнтувати і будувати індивідуальну профілактику злочинів, виявляти негативні ознаки, на які треба впливати, щоб їх нейтралізувати, встановлювати позитивні, на які слід спиратися у виховній роботі. При аналізі ознак особи засудженого за втечу особливезначенняма надаватися вивченню соціально-демографічної, моральної і психологічної характеристик. Вони мають особливу цінність у зв'язку з тим, що по них можна судити про інші якості особистості. Наприклад, за рівнем і видом освіти, в тому числі спеціальної, можна зробити висновок про наявність у людини професійних знань; за тривалістю часу роботи – про наявність професійного досвіду, навичок, компетентності.

Суспільна небезпека втеч з місць позбавлення волі або з-під варти пояснюється такими чинниками: внаслідок вчинення втечі порушується принцип невідворотності покарання; сам факт втечі негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені злочини; суспільна небезпека втеч збільшується ще й через те, що засуджені, які вчинили втечу, перебувають у нелегальному становищі, добувають кошти для існування злочинним шляхом, у ряді випадків втягують у злочинну діяльність інших осіб, особливо з числа молоді.

За результатами аналізу досвіду практичної діяльності виправних колоній та матеріалів Державної пенітенціарної служби України, основними причинами і умовами, які сприяють підготовці та вчиненню втеч засудженими, є:

- незадовільний рівень організації контролю за засудженими на виробничій зоні, безпідставність виведення засуджених на виробництво без надання їм належних обсягів роботи;
- низька обізнаність адміністрації колонії про наявні негативні процеси, що відбуваються у середовищі засуджених;

- неналежне виконання представниками чергових нарядів покладених на них завдань та функцій, що дає можливість засудженим безперешкодно залишати житлову зону в нічний час і безконтрольно перебувати на виробництві, а також тривалий час незаконно зберігати виготовлені знаряддя для вчинення злочину;
- низький рівень виховної та соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом, поверховий підхід начальників відділень соціально-психологічної служби до проведення індивідуально-профілактичної роботи з порушниками дисципліни та засудженими, схильними до вчинення злочинів [6];
- відсутність належного реагування з боку керівництва колонії на характерні порушення режиму тримання, пов'язані з локалізацією в установі, ненадання належної уваги намірам засуджених щодо пошуку шляхів втечі та конфліктам, що мають місце на цьому ґрунті;
- невиконання адміністрацією колонії вимог Державної пенітенціарної служби України щодо забезпечення доступу та систематичного огляду і перевірки усіх об'єктів, розміщених у 15 та 50-метрових смугах зон, що знаходяться під охороною [7];
- незадовільні організація та стан контролю за функціонуванням відповідних служб колонії з боку керівників територіальних органів Державної пенітенціарної служби України;
- наявність серйозних недоліків та прорахунків у підборі, призначенні та розстановці кадрів, особливо керівного складу та служб охорони, нагляду, безпеки, оперативних апаратів та соціально-психологічної служби;
- невіра в можливість захистити свої інтереси в законному порядку. Дана причина характерна для здійснення втеч і ухилення від відбування покарання на ґрунті незадоволених очікувань справедливості. Розчарування в правоохоронній системі, об'єктивності механізму правосуддя породжує у особи прагнення самостійно з'ясувати стосунки з потерпілими, свідками, адвокатами, прокурорами та іншими учасниками кримінального судочинства. Цілком закономірним в такій ситуації буде виглядати бажання засудженого втекти або ухилитися від подальшого відбування покарання;
- незадовільна організація праці та побуту засуджених. Основними проблемами в організації трудової зайнятості засуджених є такі: відсутність або недосконалість необхідної виробничої бази, що забезпечує повну зайнятості даних осіб висококваліфікованим працею; порушення вимог організації трудового процесу, який забезпечував би їх повну зайнятість; недосконалість системи, що забезпечує дотримання засудженими на виробничих об'єктах режимних вимог.

Все викладене свідчить про велику суспільну небезпеку, що викликають втечі засуджених, і яка увага приділяється запобіганню цьому виду злочинів у виправних колоніях. Саме тому боротьба з втечами є одним із найважливіших завдань співробітників виправних колоній. Однак проведений нами моніторинг у виправних колоніях свідчить про те, що персонал цих установ ще недостатньо володіє методикою та рекомендаціями з організації і здійснення профілактики втечі з місць позбавлення волі. Відсутність у юридичній науці прикладних розробок проблем запобігання втечам із виправних колоній, науково обґрунтованих рекомендацій, навчальної та методичної літератури з цих питань обмежувала правові можливості персоналу цих установ щодо підвищення ефективності запобіжної діяльності у даних. Абсолютна більшість втеч вчиняється засудженими з

виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільниць соціальної реабілітації – 77,3 %, друге місце посідають втечі з виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 12,5 %, третє місце – з виправних колоній середнього рівня безпеки – 10,2 % [8].

Стрімке зростання законодавчого регулювання певних процесів відштовхнуло на другий план діяльність персоналу УВП та СІЗО щодо запобігання вчиненню злочинів особами, які в них тримаються, зокрема, такого суспільно небезпечного явища, як втеча з місця позбавлення волі або з-під варти. Навіть найжорстокіші системи тюремної ізоляції, оснащені досконалыми інженерно-технічними засобами охорони й нагляду за засудженими, не можуть забезпечити виняткову безпеку від втеч.

Незважаючи на те, що оперативні підрозділи УВП та СІЗО щороку попереджають значну кількість злочинів (за останні 5 років рівень злочинності в місцях позбавлення волі не знижується, а в окремі роки її рівень на 1 тис. засуджених та осіб, узятих під варту, зростає і становить в середньому 2,3% . Практика діяльності УВП та СІЗО свідчить, що карально-виправний процес не справляє позитивного впливу на окрему частину засуджених, і вони, не бажаючи відмовитися від антигромадських поглядів та звичок, у певних ситуаціях знову вчиняють злочини. Аналіз статистичних даних ДПтС України свідчить, що кількість втеч щорічно є відносно стабільною: у 2008 році зареєстровано 44 втечі, у 2009 році – 31, у 2010 році – 29, у 2011 році – 28, у 2012 році – 36, у 2013 році – 83, у 2014-2015 роках – 78 втеч. Фактично кожний чотирнадцятий – п'ятнадцятий щорічно вчинений в УВП злочин – втеча з місця позбавлення волі або з-під варти. Ця тенденція не змінюється протягом низки років: питома вага втеч у структурі злочинності в УВП за останніх п'ять років становить 7-8 %. Втечі характерні для всіх видів УВП. [9]

Втечі з місць позбавлення волі як кримінальні явища порушують нормальну діяльність виправної чи виховної колонії, створюють загрозу безпеці персоналу, засуджених й інших громадян. Негативні наслідки втеч полягають не стільки в ухиленні засудженого від відбування покарання, стільки в тих непередбачуваних небезпеках, які виникають у процесі їх вчинення: напад на охорону і заволодіння зброєю; вбивство вартових, представників конвою, співробітників установи й використання їх одягу та документів для виходу за межі місця позбавлення волі; захоплення заручників та ін.

Тому аби уникнути негативних наслідків втеч з місць позбавлення волі або з-під варти, а також запобігання порушення принципу невідворотності покарання, негативного впливу на суспільство, громадян та інших засуджених та задля забезпечення безпеки доцільно було внести деякі корективи щодо відміни кримінального покарання за вчинення втечі з місця позбавлення волі або з-під варти. Для порівняння така практика існує в Німеччині, планувати і здійснювати втечі з в'язниць не те, щоб дозволено, і звичайно, вкрай небажано для адміністрації в'язниць, але не незаконно. Причина такої «м'якості» влади полягає в тому, що німці вважають, що прагнення до свободи – один з основних людських інстинктів, боротися з яким марно і безглуздо. Волелюбність – така ж неподолана тяга, як і інстинкт розмноження і самозбереження, що можна довести прикладом тварини, спійманого і посадженого в клітку: поки воно не зламане психологічно і не привчене до неволі, тварина буде здійснювати спроби за будь-якої зручної нагоди. У випадку, якщо людина вдало здійснила втечу, але згодом була спіймана, вона відправляється «досиджувати» свій термін, не залучаючись до кримінальної відповідальності і не сплачуючи жодних штрафів. Або гуляє на свободі, поки її не зловлять.

Як ми вже з'ясували, за спробу втечі або втечу ув'язнений нічим поплатиться не може і ніхто не буде накладати на нього будь-які стягнення. Однак важливо зауважити наступне: за допомогу у втечі покладається досить серйозне покарання. Якщо допомога була надано посередньо або не притягнула за собою наслідків, тобто самої втечі, то помічника навряд чи покарають. Однак якщо втеча вдалась, то помічник отримає максимальний штраф, який він буде здатний оплатити або з «волі», або поки відбуває ув'язнення. Крім того, помічнику можуть дати додатковий термін відбування покарання, який в окремих випадках доходить до п'ятнадцяти років, частіше суддя виносить вирок про п'ять додаткових років ув'язнення. Через те, що німецька адміністрація тюрем заохочує втечі, деякі дослідники вважають, що в'язниці Німеччини, самі гуманні в'язниці в світі. Однак здебільшого, при всьому бажанні адміністрації допомогти втікачу стати на шлях істинний, багато чого залежить від судді.

Висновки. Таким чином, місце, яке посідають втечі у структурі пенітенціарної злочинності, і вплив цих злочинів на оперативну обстановку в установах виконання покарань дають підстави констатувати про доцільність підвищеної уваги кримінології до цієї групи протиправних діянь. Існуючі умови і криміногенна ситуація в органах і установах виконання покарань вимагають зміни якості організації діяльності персоналу цих установ, а також нових підходів в реалізації попереджувальної функції, спрямованої на недопущення ускладнення оперативної обстановки, вчинення злочинів, особливо втеч.

Попередження втеч і ухилення від відбування покарання в установах виконання покарання – важливе завдання, що стоїть перед адміністрацією установ. Належне її рішення може бути забезпечене шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють цим діянням, виявлення осіб, схильних до вчинення аналізованих злочинів, а також попередження і припинення цих діянь. Одна з провідних ролей в даній діяльності належить оперативним підрозділам кримінально-виконавчої системи, що володіє широким набором засобів і методів, які дозволяють адекватно протидіяти злочинним проявам.

Список використаних джерел

1. Ведмідський О. В. Суспільна небезпека вчинення засудженими втеч із виправних колоній / О. В. Ведмідський // *Право і суспільство*. – 2013. – №1 – С. 103-104.
2. Ведмідський О. В. Система заходів запобігання втечам із виправних колоній / О. В. Ведмідський // *Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років : матеріали I міжнар.наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.)*. – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 81–83.
3. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. / М. Н. Гернет. – М., 1960. – Т. 1. – 650 с.
4. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Колб. – К., 2007. – 509 с.
5. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та до-пов. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
7. Офіційний сайт Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kvs.gov.ua.
8. Щербань И. Побег из мест заключения (исторический аспект) / И. Щербань // *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. – 2002. – № 6. – С. 40-46.

Стеблинская А. С., Ярмолюк О.В. Отдельные вопросы характеристики побега из мест лишения свободы или из-под стражи

В статье исследуется вопрос характеристики побегов из мест лишения свободы или из-под стражи. Также рассматриваются вопросы, какое место занимают побега в структуре пенитенциарной преступности, и их влияние на оперативную обстановку в учреждениях исполнения наказаний. Целью статьи автор считает раскрытие общественной опасности совершения осужденными побегов из учреждений исполнения наказаний, позволит персоналу учреждений правильно ориентировать и строить индивидуальную профилактику преступлений, выявлять негативные признаки, на которые нужно воздействовать, чтобы их нейтрализовать совершение осужденными побегов из учреждений исполнения наказаний.

Ключевые слова: побег, общественная опасность, осужденный, места лишения свободы, причины и условия.

Steblynska O. S., Yarmolyuk O. V. Some questions specification escape from prison or custody

The article explores the characteristics of escapes from prison or from detention. It also discusses issues which took place in the structure of the prison escape of crime and their impact on the operational situation in the penitentiary institutions. The aim of the article the author considers the disclosure of public danger of prisoners escape from penal institutions, will enable staff to properly orient the institutions and build an individual crime prevention, identify negative signs that need to work in order to neutralize them committing prisoners escape from penal institutions.

Key words: flight, public danger, convict prisons, causes and conditions.

РЕЦЕНЗІЇ

Рогач Олександр Янович,
*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Ужгородського національного університету*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА ЗУНР

[Рецензія на монографію Луцького М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.]

Обрана М. І. Луцьким тема монографічного дослідження не нова для вітчизняної історико-правової науки. Більше того, впродовж останнього десятиліття світ побачили чимало наукових праць, що стосуються розкриття питань правового розвитку в період української демократичної революції 1917-1921 рр. Правова система та система законодавства Західноукраїнської Народної Республіки також стала об'єктом наукового зацікавлення багатьох вітчизняних та іноземних науковців, і в цьому ракурсі, ми дозволимо собі погодитися з автором рецензованої монографії, що особливий внесок у розкриття досліджуваної проблеми зробили історики, а відтак правники. З огляду на це, актуальність обраної тематики дослідження не викликає сумніву. М. І. Луцький поклав собі за мету розкрити у чіткій структурованій і систематизованій роботі основні критерії наукового аналізу системи права, законодавства та правових підстав виникнення ЗУНР, і успішно справився з цим завданням.

Для сучасності, редагована монографія має вагому суспільну актуальність, оскільки детальне вивчення власної історико-правової спадщини є запорукою недопущення помилок в процесі національного державотворення та пошуків оптимальних шляхів здійснення міжнародно-політичної діяльності. Останнє видається актуальним з огляду на те, що ЗУНР, після проголошення незалежності, опинилася в досить складних геополітичних умовах і змушена була відстоювати власне право на національне та політичне самовизначення. Наша держава, зараз також знаходиться в складних геополітичних умовах і змушена шукати надійних політичних партнерів на міжнародній арені.

Автор монографії, підняв у своїй роботі також таку важливу проблему, як вплив християнської етики та моралі на суспільну свідомість періоду ЗУНР. Дійсно, мораль та етика були основними складовими як норм звичаєвого права так і австрійської правової системи, яка була запозичена національним урядом ЗУНР. Власне для Галичини досліджуваного періоду, християнські правові норми були зумовлені домінуванням греко-католицької церкви, а відповідно і християнської етики і моралі. М. І. Луцький досить слушно приділяє чимало уваги практичній політичній діяльності митрополита А. Шептицького, який на передодні Першої світової війни, став ініціатором українсько-

польського політичного компромісу, який нажалі не вдалося реалізувати на практиці з огляду на військові дії.

У другому розділі монографії, де автор розкриває конституційно-правові засади ЗУНР, здійснюється ґрунтовний науковий аналіз правового значення проголошення суверенності 9 листопада 1918 р. М. І. Луцький слушно, зауважує, що ані створення Української Національної Ради і її політичні устремління, ні листопадовий зрив 1 листопада 1918 р. не були доконаними фактами, оскільки не забезпечували повноцінного правового статусу новоствореної держави. Власне створення першого національного уряду та видання ряду нормативно-правових актів у яких уконституїовувалася назва держави Західно-Українська Республіка та затверджувалися державні символи, були фактами декларування суверенності ЗУНР, як доконаного явища. Наступним етапом, правового оформлення ЗУНР, було прийняття 13 листопада 1918 р. «Тимчасового основного закону про державну самостійність земель бувшої Австро-Угорської монархії». Характеризуючи умови в яких приймалася Конституція ЗУНР та її основний зміст, М. І. Луцький, робить слушний висновок, що «оперативність у прийнятті Тимчасового основного закону призвела до того, що впродовж наступних місяців УНРада прийняла цілий ряд законодавчих актів конституційного характеру, які зокрема визначали статус державної мови, права громадянства, процедуру організації та роботи Сойму» [1, с. 129]. Власне аргументованість такого висловлювання не викликає заперечень, оскільки Тимчасовий основний закон ЗУНР, був достатньо лаконічним за своїм змістом, що зумовлювалося складними внутрішньо та зовнішньополітичними обставинами.

Окреме місце, автор монографічного дослідження приділяє постаті С. Дністрянського, який особливу увагу у своїй правничій практиці приділяв проблемам конституційного законодавства та виступив автором кількох конституційних актів. Проект Конституції С. Дністрянського від 1920 р. являв собою один з найкращих конституційних проектів міжвоєнного періоду.

У контексті конституційного законодавства, автор розглядає політичне значення «Проекту основ державного устрою Галицької республіки», який був представлений на розгляд Ліги Націй у 1921 р. Будучи зразком ефективного конституційного акту, конституційний проект демонстрував прагнення українців до відновлення національної держави та забезпечення її правового статусу.

Ми вже згадували, про увагу автора монографії до норм суспільної моралі та християнської етики, які впливали на суспільні відносини в ЗУНР, однак саме вони, поряд з нормами звичаєвого права, а також міжнародними правовими деліктами становили зміст правової системи Західноукраїнської Народної Республіки.

У практичному аспекті, найціннішим, на нашу думку, є четвертий розділ монографії «Система законодавства ЗУНР» у якому на основі серйозної методологічної основи та джерельної бази розкривається зміст основних галузей права ЗУНР. Автору вдалося аргументувати основні причини рецепції австрійського та угорського законодавства у правову систему ЗУНР. Власне рецепція була закономірною і не може розцінюватися як нездатність національного уряду до формування власної правової системи. Як кримінальні так і цивільні правові норми Австро-Угорщини, застосовувалися й іншими слов'янськими державами, що виникли після розпаду імперії Габсбургів.

На нашу думку, вартими уваги є зауваження автора стосовно розкриття норм трудового законодавства та нормативно-правових актів, що регулювали рівень соціального та майнового забезпечення населення ЗУНР. М. І. Луцький робить слушний

висновок, що за змістом трудового і соціального законодавства, про ЗУНР можна говорити як про державу «соціального спрямування» [1, с. 319.

М. І. Луцький по новому підійшов до аналізу змісту земельного законодавства ЗУНР. Розкриваючи правовий зміст «Земельного закону», автор монографії визначає його вагоме політичне значення та значно якісніший зміст у порівнянні з відповідними правовим нормами національних урядів Наддніпрянщини. Негативом видається те, що земельний закон так і не був реалізований на практиці, оскільки УНРада боялася неконтрольованих дій селян, які задля отримання власного земельного наділу залишать службу у війську.

Автор монографії здійснює ґрунтовне дослідження норм кримінального права, яке попри рецепцію австрійського законодавства, становило сферу зацікавлення політичного керівництва ЗУНР. М.І. Луцький робить слушний висновок, що основна увага, з огляду на політичну ситуацію робилася на встановлення адміністративної відповідальності за вчинені правопорушення, а отримані штрафи були одним із основних джерел наповнення державного бюджету.

Підсумовуючи, варто зазначити, що монографії властива наукова новизна що свідчить про глибоку обізнаність автора з джерельною базою та теоретичними і практичними аспектами формування і застосування законодавства періоду ЗУНР.

Список використаних джерел

1. Луцький М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.

РЕЦЕНЗІЇ

*Рогач Олександр Янович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Ужгородського національного університету*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА ЗУНР

[Рецензія на монографію Луцького М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.]

Обрана М. І. Луцьким тема монографічного дослідження не нова для вітчизняної історико-правової науки. Більше того, впродовж останнього десятиліття світ побачили чимало наукових праць, що стосуються розкриття питань правового розвитку в період української демократичної революції 1917-1921 рр. Правова система та система законодавства Західноукраїнської Народної Республіки також стала об'єктом наукового зацікавлення багатьох вітчизняних та іноземних науковців, і в цьому ракурсі, ми дозволимо собі погодитися з автором рецензованої монографії, що особливий внесок у розкриття досліджуваної проблеми зробили історики, а відтак правники. З огляду на це, актуальність обраної тематики дослідження не викликає сумніву. М. І. Луцький поклав собі за мету розкрити у чіткій структурованій і систематизованій роботі основні критерії наукового аналізу системи права, законодавства та правових підстав виникнення ЗУНР, і успішно справився з цим завданням.

Для сучасності, редагована монографія має вагому суспільну актуальність, оскільки детальне вивчення власної історико-правової спадщини є запорукою недопущення помилок в процесі національного державотворення та пошуків оптимальних шляхів здійснення міжнародно-політичної діяльності. Останнє видається актуальним з огляду на те, що ЗУНР, після проголошення незалежності, опинилася в досить складних геополітичних умовах і змушена була відстоювати власне право на національне та політичне самовизначення. Наша держава, зараз також знаходиться в складних геополітичних умовах і змушена шукати надійних політичних партнерів на міжнародній арені.

Автор монографії, підняв у своїй роботі також таку важливу проблему, як вплив християнської етики та моралі на суспільну свідомість періоду ЗУНР. Дійсно, мораль та етика були основними складовими як норм звичаєвого права так і австрійської правової системи, яка була запозичена національним урядом ЗУНР. Власне для Галичини досліджуваного періоду, християнські правові норми були зумовлені домінуванням греко-католицької церкви, а відповідно і християнської етики і моралі. М. І. Луцький досить слушно приділяє чимало уваги практичній політичній діяльності митрополита А. Шептицького, який на передодні Першої світової війни, став ініціатором українсько-

польського політичного компромісу, який нажалі не вдалося реалізувати на практиці з огляду на військові дії.

У другому розділі монографії, де автор розкриває конституційно-правові засади ЗУНР, здійснюється ґрунтовний науковий аналіз правового значення проголошення суверенності 9 листопада 1918 р. М. І. Луцький слушно, зауважує, що ані створення Української Національної Ради і її політичні устремління, ні листопадовий зрив 1 листопада 1918 р. не були доконаними фактами, оскільки не забезпечували повноцінного правового статусу новоствореної держави. Власне створення першого національного уряду та видання ряду нормативно-правових актів у яких уконституїовувалася назва держави Західно-Українська Республіка та затверджувалися державні символи, були фактами декларування суверенності ЗУНР, як доконаного явища. Наступним етапом, правового оформлення ЗУНР, було прийняття 13 листопада 1918 р. «Тимчасового основного закону про державну самостійність земель бувшої Австро-Угорської монархії». Характеризуючи умови в яких приймалася Конституція ЗУНР та її основний зміст, М. І. Луцький, робить слушний висновок, що «оперативність у прийнятті Тимчасового основного закону призвела до того, що впродовж наступних місяців УНРада прийняла цілий ряд законодавчих актів конституційного характеру, які зокрема визначали статус державної мови, права громадянства, процедуру організації та роботи Сойму» [1, с. 129]. Власне аргументованість такого висловлювання не викликає заперечень, оскільки Тимчасовий основний закон ЗУНР, був достатньо лаконічним за своїм змістом, що зумовлювалося складними внутрішньо та зовнішньополітичними обставинами.

Окреме місце, автор монографічного дослідження приділяє постаті С. Дністрянського, який особливу увагу у своїй правничій практиці приділяв проблемам конституційного законодавства та виступив автором кількох конституційних актів. Проект Конституції С. Дністрянського від 1920 р. являв собою один з найкращих конституційних проектів міжвоєнного періоду.

У контексті конституційного законодавства, автор розглядає політичне значення «Проекту основ державного устрою Галицької республіки», який був представлений на розгляд Ліги Націй у 1921 р. Будучи зразком ефективного конституційного акту, конституційний проект демонстрував прагнення українців до відновлення національної держави та забезпечення її правового статусу.

Ми вже згадували, про увагу автора монографії до норм суспільної моралі та християнської етики, які впливали на суспільні відносини в ЗУНР, однак саме вони, поряд з нормами звичаєвого права, а також міжнародними правовими деліктами становили зміст правової системи Західноукраїнської Народної Республіки.

У практичному аспекті, найціннішим, на нашу думку, є четвертий розділ монографії «Система законодавства ЗУНР» у якому на основі серйозної методологічної основи та джерельної бази розкривається зміст основних галузей права ЗУНР. Автору вдалося аргументувати основні причини рецепції австрійського та угорського законодавства у правову систему ЗУНР. Власне рецепція була закономірною і не може розцінюватися як нездатність національного уряду до формування власної правової системи. Як кримінальні так і цивільні правові норми Австро-Угорщини, застосовувалися й іншими слов'янськими державами, що виникли після розпаду імперії Габсбургів.

На нашу думку, вартими уваги є зауваження автора стосовно розкриття норм трудового законодавства та нормативно-правових актів, що регулювали рівень соціального та майнового забезпечення населення ЗУНР. М. І. Луцький робить слушний

висновок, що за змістом трудового і соціального законодавства, про ЗУНР можна говорити як про державу «соціального спрямування» [1, с. 319.

М. І. Луцький по новому підійшов до аналізу змісту земельного законодавства ЗУНР. Розкриваючи правовий зміст «Земельного закону», автор монографії визначає його вагоме політичне значення та значно якісніший зміст у порівнянні з відповідними правовим нормами національних урядів Наддніпрянщини. Негативом видається те, що земельний закон так і не був реалізований на практиці, оскільки УНРада боялася неконтрольованих дій селян, які задля отримання власного земельного наділу залишать службу у війську.

Автор монографії здійснює ґрунтовне дослідження норм кримінального права, яке попри рецепцію австрійського законодавства, становило сферу зацікавлення політичного керівництва ЗУНР. М.І. Луцький робить слушний висновок, що основна увага, з огляду на політичну ситуацію робилася на встановлення адміністративної відповідальності за вчинені правопорушення, а отримані штрафи були одним із основних джерел наповнення державного бюджету.

Підсумовуючи, варто зазначити, що монографії властива наукова новизна що свідчить про глибоку обізнаність автора з джерельною базою та теоретичними і практичними аспектами формування і застосування законодавства періоду ЗУНР.

Список використаних джерел

1. Луцький М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : монографія / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 412 с.

Наукове видання

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – Вип. 1(13). – 268 с.

Головний редактор –
Відповідальні редактори –

А. І. Луцький
С. О. Короед
В. Б. Скоморовський

Відповідальний секретар –
Секретар –
Дизайн –
Комп'ютерна верстка –
Коректор –

Л. М. Ілин
Л. Б. Федик
І. В. Гребенюк
І. Г. Петрів
І. В. Данилюк

Підписано до друку 29.05.2016 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 13

Редакційно-видавничий відділ
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>